

MemorabiLika

Državni arhiv u Gospiću – Sveučilište u Zadru

Memorabilia
Br. 1 (2), Gospić, 2019.

Nakladnici:

Državni arhiv u Gospiću
Sveučilište u Zadru

Za nakladnike:

Ivica Mataija
Dijana Vican

Glavni urednik:

Ivica Mataija

Uredništvo:

Stjepan Blažetin (Pečuh, Mađarska), Mile Bogović (Gospić),
Ivan Brlić (Gospić), Tatjana Kolak (Gospić), Vesna Grahovac-Pražić
(Gospić), Fikret Midžić (Bihać, Bosna i Hercegovina)

Lektorica:

Antonia Došen

Grafička priprema i tisak:

d.o.o. za izdavačku i grafičku djelatnost
Dalmatinska 12, 10000 Zagreb

Naklada:

300 primjeraka

Časopis izlazi jednom godišnje.

ISSN 2623-9469

UDK 008

UDK 91

UDK 93/94

MemorabiL

ČASOPIS ZA POVIJEST,
KULTURU I GEOGRAFIJU
LIKE

JEZIK, OBIČAJI, KRAJOLIK
I ARHIVSKO GRADIVO

i
k
a

God. 2, br. 1.
str. 1 – 295
Gospić, 2019.

Gospić, 2019.

Kazalo

Proslov.....	7
I RADOVI	9
<i>Andrea Radošević: Egzempl o ožurniku i sinu u paklu (Tubach 5027)</i>	<i>11</i>
<i>Ivana Ožanić Roguljić: Crtice o prehrani u rimsko doba na prostoru Like</i>	<i>31</i>
<i>Jakov Vučić: Numizmatički nalazi iz katedrale sv. Jakova u Krbavi</i>	<i>39</i>
<i>Antonia Došen: Vizualno čitanje Gospića i Like u ilustriranom tjedniku Svijet (1926. – 1936.)</i>	<i>59</i>
<i>Jadranka Brkić-Vejmelka: Lika u putopisu Dragutina Hirca – pozivnica za (turističko) putovanje</i>	<i>85</i>
<i>Draženko Tomić: Lika, Ličani i lička naselja u časopisu Kršćanska obitelj (1900. – 1920. i 1938. – 1944.)</i>	<i>99</i>
<i>Lara Prpić: Zdravstvena zaštita i zdravstvene ustanove u Lici i Karlobagu do početka Domovinskog rata</i>	<i>121</i>
<i>Krešimir Matijević: Razvoj pučkog školstva u Lici u 18. stoljeću.....</i>	<i>143</i>
<i>Julija Barunčić Pletikosić: Pregled stradanja sakralne arhitekture katoličke crkve u Gospićko-senjskoj biskupiji u vrijeme Domovinskog rata.....</i>	<i>153</i>
<i>Marija Fajdić: Osobni fond Alojzije Kukec.....</i>	<i>167</i>
<i>Domagoj Štefančić: Ratovanje generala Čada i odlazak 13. korpusa JNA iz Hrvatske</i>	<i>191</i>
2 PRILOZI	215
<i>Nikola Bićanić: Kaniška ulica u Gospiću i njezine mijene.....</i>	<i>217</i>
3 OBLJETNICE.....	229
<i>Ivica Mataija: Državni arhiv u Gospiću – Dvadeset godina prve arhivske ustanove osnovane u samostalnoj Republici Hrvatskoj</i>	<i>231</i>

<i>Sanja Vrcić Mataija: Obilježavanje 100. godišnjice obrazovanja učitelja u Gospiću</i>	237
--	-----

4 PRIKAZI..... 243

<i>Franje Puškarić: Zbornik dviju vrijednih obljetnica</i>	245
<i>Marina Franić Šimunić: Još jedan prilog bogatoj kosinjskoj baštini</i>	249
<i>Franje Puškarić: Nova knjiga o glagoljici</i>	253
<i>Ivan Brlić: Prilog povijesti Domovinskog rata u Lici</i>	255
<i>Ines Cvitković Kalanjoš: Stogodišnja tradicija obrazovanja učitelja u Gospiću</i>	259
<i>Tara Pivac Krpanić: Novi časopis posvećen muzeologiji i ličkoj kulturnoj baštini</i>	263
<i>Vlatka Lemić: CREARCH seminar „Arhivi i nakladništvo – izvori, baština, publika“</i>	267
<i>Lada Perković: Važan sveučilišni priručnik</i>	271
<i>Vesna Grahovac-Pražić, Sanja Vrcić-Mataija: Prilog očuvanju ličke kulturne baštine</i>	275
<i>Vesna Grahovac-Pražić: Zbornik o pasionskoj baštini Like</i>	279

5 IN MEMORIAM 283

<i>Vesna Grahovac-Pražić: Dragutin Rosandić (1930. – 2019.)</i>	285
<i>Ana Vivoda: Stipe Golac – Sjećanje na umjetnika</i>	289

PROSLOV

Ovaj broj MemorabiLike oblikovan je u godini u kojoj je Lika obilježila dva, za njezinu prosvjetu i kulturu, važna jubileja: stotinu godina obrazovanja učitelja u Gospiću i dvadesetu obljetnicu osnutka Državnog arhiva u Gospiću. Oslonjena na njihovu važnost, raznolikošću znanstvenih tema iz ličke zavičajne povijesti i kulture, sadržajno se jednim svojim važnim dijelom gradila i koncepcija ovoga broja MemorabiLike. O tomu svjedoči niz tekstova objavljenih u poglavljima *Obljetnice te Osvrti i prikazi* u kojima su doneseni prikazi monografije *Sto godina učiteljskog obrazovanja u Gospiću*, znanstveno-stručnog skupa s međunarodnim sudjelovanjem 6. *Dani Šime i Ante Starčevića*, pod nazivom *Učitelj-između tradicije*, izložbe *100 godina obrazovanja učitelja u Gospiću*, i tekst o Dvadeset godina Državnog arhiva u Gospiću – prve arhivske ustanove osnovane u samostalnoj Republici Hrvatskoj. Arhivistici i gospićkom arhivu važan su doprinos radovi *Osobni fond Alojzije Kukec* i *Zdravstvena zaštita i zdravstvene ustanove u Lici i Karlobagu do početka Domovinskog rata*, a povijesti ličkoga školstva rad *Razvoj pučkog školstva u Lici u 18. stoljeću*.

Važan prinos povijesti srednjovjekovne glagoljske književnosti u Lici predstavlja rad *Egzempl o ožurniku i sinu u paklu (Tubach 5027) iz Oxfordskog zbornika (Ms. Can. Lit. 414)* u kojemu je donesena nova, do sada neobjavljena, najkraća inačica toga egzemplara, a lička je arheološka baština obrađena kroz dva rada: *Crtime o prehrani na prostoru Like u rimsko doba* i *Numizmatički nalazi iz katedrale sv. Jakova u Krbavi*. O percepciji Like s konca 19. stoljeća saznajemo iz članka *Lika u putopisu Dragutina Hirca – pozivnica za turističko putovanje*, a o nekim segmentima identiteta Like i Gospića u prvoj polovici 20. stoljeća iz članka *Vizualno čitanje slike Gospića i Like u ilustriranom tjedniku Svijet (1926. – 1936.)*. O učestalosti pojavljivanja pojmova Lika i Ličan(in/ka) u bosansko-hercegovačkom vjerskom mjesečniku *Kršćanska obitelj* te o relacijama između tih dviju regija o kojima svjedoče predmetni članci saznajemo iz članka *Lika, Ličani i lička naselja u časopisu Kršćanska obitelj (1900. – 1920. i 1938. – 1944.)*. Poviješću Domovinskoga rata, njegovim uzrocima i posljedicama bave se radovi *Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Gospićko-senjskoj biskupiji u vrijeme Domovinskog rata i Ratovanje generala Čada*. U Prilozima je donesen članak *Kaniška ulica u Gospiću*

i njezine mijene koji opisuje funkcionalne i estetske mijene jedne od važnijih gospićkih ulica tijekom Drugog svjetskog rata i poraća.

U *Osvrtima i prikazima* doneseni su tekstovi o važnim knjigama o Lici koje su objavljene tijekom godine, a u *Sjećanjima* tekstovi posvećeni životu i djelu preminulih prof. dr. sc. Dragutina Rosandića i ličkog slikara i pedagoga Stipe Golca.

Glavni urednik

RADOVI

I

EGZEMPL O OŽURNIKU I SINU U PAKLU (TUBACH 5027)

IZ OXFORDSKOGA ZBORNIKA (MS. CAN. LIT. 414)

U tekstu se obrađuje egzempl o ožurniku i sinu u paklu (Tubach¹ 5027) koji je sačuvan u *Oxfordskom zborniku* (Ms. Can. lit. 414), u četiri prijepisa glagoljskoga *Korizmenjaka* (Kolunićevu, Greblovu, rukopisu HAZU-a IIIa19 i kvarezimalu iz Oporta) te u *Besjedama* fra Matije Divkovića. U *Oxfordskom zborniku* koji je u 15. stoljeću nastao na području između Modruša i Senja zapisana je najkraća hrvatska inačica toga egzempla koja se u ovom radu objavljuje prvi put. Provedena je usporedba triju hrvatskih verzija egzempla koje se pojavljuju u različitim kontekstima: unutar zbornika raznolikog štiva, unutar zbirke *sermones de tempore* te zbirke *sermones quaresimales*.

Ključne riječi: egzempl, zbirka propovijedi, Oxfordski zbornik (Ms. Can. lit. 414), lihvarenje (ožura)

Uvod

Većina tekstova hrvatske srednjovjekovne književnosti sačuvana je u rukopisnim zbornicima² među kojima istaknuto mjesto imaju oni pisani glagoljicom. U njima nalazimo razne teološke, apokrifne, hagiografske, moralizatorsko-didaktične tekstove, mirakule, propovijedi, legende, vizije, traktate, egzemple, romane, prikazanja i dr. Već u 14. stoljeću u tim se neliturgijskim zbornicima zamjećuje sve

1 Pod rednim brojem 5027. ovaj se egzempl spominje u čuvenom katalogu srednjovjekovnih egzempla koji je pod nazivom *Index exemplorum* 1969. sastavio C. Frederic Tubach.

2 To su redom *Ivančićev zbornik* (14./15. st.), *Vinodolski zbornik* (15. st.), *Petrisov zbornik* (1468.), *Blagdanar popa Andrije* (1506.), *Žgombićev zbornik* (16. st.), *Disipuli* (16. st.), *Grškovićev zbornik* (16. st.), *Fatevićev zbornik* (1617.) i dr.

snažnije otvaranje zapadnim utjecajima, no sve do 17. stoljeća u njih su se katkad također prepisivali tekstovi europskog Istoka koji su nastali još u ćirilometodskom razdoblju.³ Vrlo rana pojava hrvatskih prijevoda pojedinih srednjovjekovnih žanrova (npr. Marijinih mirakula), izravna je potvrda upućenosti hrvatskih glagoljaša u tadašnja najpopularnija djela religiozne književnosti zapadnoeuropskoga srednjovjekovlja (PETROVIĆ 1984: 194). Glavnina zborničkog sadržaja odnosi se upravo na hrvatske prijevode, prerade i prijepise tekstova dospjelih preko latinskih, talijanskih i čeških izvora.

U kontekstu glagoljske zborničke baštine jedno od istaknutih mjesta koje je iznjedrilo nemali broj vrijednih rukopisa svakako je šire ličko područje. Naime, osim poznatih glagoljaških lokaliteta poput Istre, Krka, Novog Vinodolskoga, Senja, te zadarskoga područja, i lički širi teritorij⁴ kojim danas obuhvaćamo više srednjovjekovnih teritorijalnih jedinica, odnosno županija (Bužane, Liku, Gacku, Krbavu i Modruš),⁵ zauzima važno mjesto na karti hrvatske glagoljske pismenosti. S toga područja potječe više istaknutih pojedinaca hrvatske nacionalne povijesti, od kojih u ovom radu spominjem samo nekolicinu. Na početku 15. stoljeća pojavljuje se Bartol Krbavac, glagoljaški pisac i iluminator⁶ koji je is-

3 Najstarije pasije i hagiografske legende koje su danas sačuvane u fragmentima, u hrvatsku su književnost dospjele s Istoka. Npr. odlomak Žitija svetog Simeona Stilita, koji se prije smatrao *Legendom sv. Makarija*, sačuvan je u *Budimpeštanskim ostrišcima* iz 12. st., a *Nikodemovo evanđelje* zapisano je u *Pazinskim fragmentima* iz 14. stoljeća. Sve su to ostatci nekadašnjih hrvatskoglagoljskih zborničkih legendarija (PETROVIĆ 1984: 181 – 182; REINHART; TURILOV 1990.).

4 „Srednjovjekovna županija Lika obuhvaćala je gornji i srednji tok istoimene rijeke te njezine pritoke Jadovu, Glamočnicu, Počiteljicu, Novčicu, sve do utoka rječice u Liku. S jedne strane bila je omeđena padinama Velebita, a s druge Ličkim sredogorjem, koje ju je odvajalo od Krbavske županije.“ (KEKEZ 2012: 97). Lika je, uz Krbavu i Gacku, bila jedna od prostorno najvećih županija. Na manjem teritoriju rasprostirale su se Brinjska, Bužanska, Otučka i Odorjanska županija (KEKEZ 2012: 97). Pojam Like, koji se u prošlosti odnosio na znatno uži teritorij, prema HOLJEVCU (2009: 431) u 19. stoljeću počinje se „intenzivnije širiti na Gacku dolinu, Plitvice i Brinje, a poslije se protegnuo i na neposredno uže zakapelsko zaleđe (otprilike pojas od Modruša do Rakovice)“.

5 O povezanosti navedenih županija danas nam između ostalog govore podatci zapisani u više glagoljskih rukopisa u kojima se navodi kako je njihov nastanak zapravo rezultat suradnje između pojedinaca koji su pripadali različitim županijama. Tako su primjerice dvije zbirke propovijedi (*Kolunićev korzimenjak*, te skraćeni prijevod *Korzimenjaka* Jakova Voragine iz *Petrinićeva zbornika*) nastale prema narudžbi svećenika iz Gacke, a na kojima su radili i koje su prepisivali pisari iz Bužanske županije (žakanь Broзь z Bužanь ot Kacitić z Dubovika plemenemь Kolunić; pop' Tomaš' Petrinić z bana dvora z Bužan' plemene Stupić). RADOŠEVIĆ 2012a: 284 – 285.

6 PANTELIĆ 1964.

pisao i iluminirao *Berlinski* (1402.), *Ročki* (oko 1420.), 1. *Ljubljanski misal* (15. st.) te danas izgubljeni *Bakarski brevijar* (1414.). Glagoljaški pisac i pisar iz Bužana, Broz Kolunić,⁷ u svojem je *Kolunićeve zborniku*, prepisanom po narudžbi vikara Levnarda iz susjedne Gacke, ostavio jednu od najcitiranijih izreka hrvatskoga srednjovjekovlja koja govori o tome kako je *knigam teško priti i gdo knige poč'tue da e knjigami poč'tovan*.⁸ Jedno od najpotresnijih svjedočanstava turskih razaranja u hrvatskoj književnosti upravo je ono popa Martinca rodom Lapčanina, koji usred prepisivanja *Drugoga novljanskoga brevijara* 1493. ostavlja potresan zapis o Krbavskoj bitki. Na samom kraju 15. i početku 16. stoljeća među ličnostima koje su stvarale povijest senjske glagoljaške tiskare, nalazimo i Urbana iz Otočca⁹ koji se spominje u kolofonima nekoliko izdanja: *Naručniku plebanuševe* (1507.), *Tranzitu sv. Jeronima* (1508.) i *Korizmenjaku* (1508.). Uz širi se lički prostor povezuje više zbornika raznolikoga srednjovjekovnoga štiva: *Borislavićev* (1375.), *Oxfordski br. 414* (15. st.), *Ljubljanski* (15. st.), *Kolunićev*¹⁰ (1486.), *Petrinićev*¹¹ (1503.) i možda *Tkonski* (poč. 16. st.) (DAMJANOVIĆ 2003: 123–128). Dakako, dio su ličkoga glagoljskoga korpusa brojne liturgijske knjige (misali, brevijari) od kojih navodimo *Novakov misal* (1368.), *Berlinski misal* (1402.), *Ročki misal* (oko 1420.), *Beramski (Ljubljanski) 1. misal* (15. st.), *Novljanski misal* (poč. 15. st.),

7 Broz (Kacitić, Ambroz) Kolunić, glagoljaški je pisac iz 15. stoljeća. Po narudžbi gatanskoga vikara Levnarda iz plemena Doljana, u Knežej Vasi kraj Otočca 1486. godine prepisao je dva glagoljska teksta u rukopisnu knjigu koja je po njemu dobila ime *Kolunićev zbornik*. Rukopis se sastoji od dvaju tekstova: zbirke korizmenih propovijedi koja je zapisana u još četirima glagoljskim rukopisima (*Greblovu kvarezimalu*, *Korizmenjaku IIIa19*, *Korizmenjaku iz Oporta* i *Fatevićeve zborniku*) te od *Traktata o sedam smrtnih grijeha*, čiji se prijepis nalazi i u starijem *Ivančičevu zborniku* (ŠTEFANIĆ 1972: 172; RADOŠEVIĆ 2012b). Broz Kolunić početkom 16. stoljeća na Rabu se spominje kao javni bilježnik. Prema Z. Kulundžiću njegovo se ime nalazi u slijepom tisku *Prvotiska misala* (1483.) na temelju čega se pretpostavljalo da je Broz Kolunić bio ili slagar i tiskar ili redaktor i korektor. U kasnijim studijama o *Prvotisku* ta se tvrdnja osporava. Vidi Petrović 2009: 543. Vjekoslav Štefanić u prikazu *pretiska Misala po zakonu rimskoga dvora* (1483.) iz 1971. piše: „za tzv. *slijepi tisak* (op. a. Anica Nazor), tvrdi da ne sadrži ime BROZ, jer u njem nema mjesta za dva slova RO, a za ligaturu RO u samom Misalu nema potvrde; to je slovo V. Prema tomu izostaju sve kombinacije o Brozu Koluniću u vezi sa štampanjem Misala“. ŠTEFANIĆ 1972: 72.

8 HERCIGONJA 1975: 416.

9 Urban iz Otočca spominje se u drugoj fazi rada senjske tiskare (1507./1508.). U kolofonu *Naručnika plebanuševe* (1507.), jedne od ukupno 8 knjiga tiskanih u Senjskoj tiskari stoji: *ke knjige biše komponjene i korežene po domini Urbani z Otočca*. NAZOR 2014: 224; RUNJE 2006: 60.

10 *Kolunićev zbornik* još je davne 1892. godine izdao Matija Valjavec. ŠTEFANIĆ 1970: 15 – 18.

11 REINHART 1996.

Vatikanski 8. misal (1435.), Bribirski misal (15. st); zatim Novljanski I. (sredina 15. st.) i Novljanski II. brevijar (1495.), Vatikanski 10. brevijar (1485.), Vatikanski 5. brevijar (sredina 14. st.), Vatikanski 6. brevijar (sredina 14. st., 1379.?), Dabarski brevijar (1486.), MR 161 (1442.) (DAMJANOVIĆ 2003: 126). Ovdje ne smijemo zaboraviti spomenuti barem nekolicinu ličkih pravnih isprava (tzv. listina) koje su objavljene u Kukuljevićevoj zbirci *Acta Croatica*, Šurminovim *Listinama hrvatskim* te u Ivšićevoj zbirci hrvatskih glagoljičnih i ćirilčnih isprava. Najstarija datirana isprava je ona iz Počitelja¹² (15. VIII. 1393.) kojom krbavski knezovi Tomaš i Butko potvrđuju mir između Dujma i Netrmca. Glagoljicom su pisani razni pravni akti krčkih knezova Frankapana koji su itekako vodili računa o tome da njihove isprave „budu strukturirane u skladu sa zahtjevima diplomatsko-oblikovne konvencije“ (HERCIGONJA 2004: 187). Spomenimo dvije frankapanske darovnice pavlinskim samostanima sa širega ličkog područja: onu kneza Mihovila Frankapana koji daruje pavlinski glagoljaški samostan sv. Marije u Zažićnu (5. IV. 1492., Slunj),¹³ te potvrdu darovnice¹⁴ Jurja i Pavla Tomkovića što je knez Anž Frankapan¹⁵ izdaje pavlinskom samostanu „svetog Mikule v Gvozdi Modruškom“ (1. XII. 1498.). U ličkim se ispravama također spominje znamenita hrvatska velikaška obitelj Draškovića, između ostalog u aktu o osnutku pavlinskog samostana (1. XI. 1490., Gradčina)¹⁶ na vrhu zvanom Gradčina što su je „izdali plemeniti ljudi Draškovići iz sela Žažićna Dolnega kao fundaturi crkve i molstira rečenoga“.¹⁷ Nažalost, brojni glagoljski pisani spomenici čiji se nastanak veže uz više ličkih pavlinskih samostana uništeni su s prodorom Turaka: Sv. Marija na brijevu Turan kod Udbine prije 1364., Sv. Ivan u Lici (1364.), Sv. Marija u Zažićnu u Bužanima (1490.) i dr. (PANTELJIĆ 1979: 32).

12 KEKEZ 2012: 103 – 104.

13 KUKULJEVIĆ 1863: 147 (br.135), ŠURMIN 1898: 360 – 361 (br. 241); IVŠIĆ 2017: 299 (br. 129).

14 KUKULJEVIĆ 1863: 180; ŠURMIN 1898: 413 – 414.

15 Kako navodi Eduard Hercigonja, smatra se da je Anž Frankapan „imao u Brinju pisca koji se očito trudio da glagoljičke isprave iz njegove kancelarije budu strukturirane u skladu sa zahtjevima diplomatsko-oblikovne konvencije“ (HERCIGONJA 2004: 187.)

16 KUKULJEVIĆ 1863: 140–144 (br. 129), ŠURMIN 1898: 343–349 (br. 231); IVŠIĆ 2017: 288 (br. 126).

17 HERCIGONJA 2004: 188.

Oxfordski zbornik (ms. Can. Lit. 414)

Oxfordski zbornik (Ms. Can. lit. 414) nastao je početkom 15. stoljeća na području između Modruša i Senja (TADIN 1954: 140). Na 68 stranica pergamene prepisano je ukupno oko 40 tekstova (REINHART 2006: 575). Anonimni glagoljaš pisao ga je za popa Mihovila Sultića čije se ime spominje u dvama pravnim tekstovima iz druge polovice 15. stoljeća. U aktu iz 1460. godine kojim se „domin’ Mihovilъ s(i)nъ Jur’ê Sultića z’ Gvo(z)dnice“ uvodi u posjed neke ostavštine „domina Tomaša uica svoga“, te u ispravi iz 1484. gdje piše kako je domin Mihovil Sultić bio prisutan kao svjedok u „jednoj parbi senjskog kaptola s draškim opatom fra Ivanom“ (HERCIGONJA 2004: 329). Iako su na Zbornik ranije upozoravali Josef Vajs i Stjepan Ivšić, prvi detaljniji opis objavljuje tek Marin Tadin (1953., 1954.) sredinom 20. stoljeća.

Oxfordski zbornik više je puta mijenjao vlasnika. Polovicom 15. stoljeća (1448.) kao vlasnik se na margini prvog lista spominje Ivan Fugošić.¹⁸ U 18. stoljeću rukopis nalazimo u vlasništvu creskoga arhiđakona i jezikoslovca Matije Sovića,¹⁹ nekadašnjega nastavnika staroslavenskog jezika pri učilištu Propagande u Rimu koji je između ostaloga predavao i Albertu Fortisu (1741. – 1803.),²⁰ čuvenom talijanskom prirodnanstveniku i putopiscu. Poznato je da se Sović dopisivao s Albertom Fortisom s kojim je raspravljao o raznim jezikoslovnim problemima. (BLAŽEVIĆ-KREZIĆ 2016: 118). Osim što je upravo njemu posvetio svoju gramatiku, također mu je poklonio dva glagoljska rukopisa: *Oxfordski zbornik* (Ms Can. lit. 414) i *Korizmenjak iz Oporta* (BRATULIĆ 1984: 14; HERCIGONJA 2004: 327 – 329). S Albertom Fortisom Zbornik je dospio na drugu obalu Jadrana, u Italiju u kojoj je nedugo poslije postao vlasništvom talijanskog kolekcionara Mattea Luigija Canonicija (1727. – 1805.) koji je skupljao razne rukopise, ali i otkupljivao zbirke drugih kolekcionara. Kada je 1817., desetak godina nakon Canonicijeve smrti, veći dio njegove velike zbirke rukopisa i starih knjiga dospio u Bodleianu, bio je to prvorazredan događaj

18 HERCIGONJA 2004: 329. Hercigonja smatra kako je Tadinovo (1954: 140) čitanje prezimena Vukušić pogreška, te ga treba čitati kao Fugošić.

19 Matija Sović (umro 1774. u Osoru) najpoznatiji je kao suradnik Matea Karamana. Rodio se u Petrogradu gdje mu je otac (rodom Cresanin) radio na brodogradilištu Petra Velikoga. Nakon očeve smrti o njemu se skrbio Matija Zmajević, a nakon što je i on preminuo Sović se s Mateom Karamanom vratio u domovinu (BRATULIĆ 1995: 142). Smatrao je, isto kao i Karaman, kako je crkveni jezik ruske redakcije pravi oblik crkvenoslavenskoga književnog jezika. Kao Karamanovu nasljedniku papa Benedikt XIV. povjerio mu je 1742. godine katedru za slavenski liturgijski jezik na Urbanovu kolegiju (BLAŽEVIĆ-KREZIĆ 2016: 96).

20 TOMASOVIĆ 2010: 549 – 550.

u povijesti oxfordske knjižnice. Dvjestota obljetnica toga povijesnog čina obilježena je u Oxfordu prije dvije godine, 2017., znanstvenim skupom²¹ koji je organiziran s ciljem istraživanja bogatoga rukopisnog blaga koje je s Canonicijevom zbirkom postalo dio fonda Bodleiane. Riječ je o zbirci od oko 2000 knjiga među kojima se nalazi i pet glagoljskih rukopisa: *Misal I. oxfordski* (Ms. Can. lit. 349), *Misal II. oxfordski* (Ms. Can. lit. 373), *Oxfordski zbornik* (Ms. Can. lit. 412), *Oxfordski zbornik* (Ms. Can. lit. 414) i *Brevijar-misal* (Ms. Can. lit. 172).

Oxfordski zbornik (Ms Can. lit. 414) za hrvatsku je srednjovjekovnu književnost važan ne samo zbog svoje sadržajne raznolikosti, nego i stoga što sadržava jedine sačuvane prijepise dviju vrlo popularnih eshatoloških vizija: *Čistilišta svetog Patricija* (46v – 48r) i duže verzije *Pavlove vizije* (1r – 7v) (DÜRRIGL 2018: 233). Vrijedan prinos poznavanju njegova sadržaja i odnosa prema ostatku glagoljske književne baštine predstavlja članak Johannes Reinhardta (2006: 588 – 590) o dotad neistraženoj priči o kralju za godinu dana (Tubach 2907). U navedenom je članku donesen detaljan i dorađen popis sačuvanih tekstova pri čemu je za znatan broj utvrđen latinski predložak, zatim usporedni tekstovi u drugim glagoljskim zbornicima, a nisu izostale niti upute na već postojeća suvremena izdanja.

Više tekstova iz *Oxfordskoga zbornika* objavljeno je u različitim studijama,²² a čak ih se nekoliko našlo i u čuvenoj hrestomatiji *Hrvatska književnost srednjega vijeka* (1969). Među 40-ak tekstova uz već navedena dva djela vrijedi istaknuti *Prenje duše s tijelom* (8r – 9v), *Čudesa svetog Nikole* (93 – 10v), *Abrahamovu oporuku ili Arahamovu smrt* (13v – 16r), *Apokrif o prekrasnom Josipu* (16r – 22r), *Čtenje svete Margarite* (24v – 28r), *O krsnom drvetu* (34v – 35r), *Prenje Isusa s đavlom* (50r – 51r), egzemple, propovijedi i dr. (Prema REINHART 2006: 575).

Egzempl o ocu lihvaru i njegovima dvama sinovima

Iako je egzempl svoje znatno doba imao u 13. stoljeću, kao kraći narativni poučni tekst pojavljuje se znatno ranije, još u doba crkvenih otaca (BREMOND; LE GOFF; SCHMITT 1996: 31 – 33.). Pripadnici najistaknutijih i najaktivnijih crkvenih redova, franjevačkog i dominikanskog, u egzemplu su vidjeli izrazito korisno sredstvo za širenje pravovjerja među običnim pukom. Iako su vjerodostojnost svojih tvrdnja

21 *Two Hundred Years of Italian Manuscripts in Oxford. Exploring the Canonici Collection*, Oxford, Bodleian Libraries & Lincoln College, 24 – 25 November 2017.

22 IVŠIĆ 1948; HERCIGONJA 1967, 1987; BRATULIĆ 1972; SAMBUNJAK 2000; REINHART 2006; MLADINEO 2015, 2016; DÜRRIGL 2018, 2019.

ponajprije temeljili na iznošenju mnogobrojnih navoda starijih autoriteta, među svoje su argumente nerijetko uvrštavali i ove kratke poučne tekstove. Smatralo se, naime, kako njihova pojava uvelike pospješuje usvajanje kršćanskih vrijednosti. Osim što egzempl pomaže u „didaktičkoj interpretaciji teksta“, on istodobno i „zabavlja primatelja/čitatelja i pošiljatelja poruke“ (ZARADIJA KIŠ 2012: 116). Kratka forma, jednostavan stil i povremeno unošenje frazema i pučkih izraza osigurali su egzemplu dugotrajnu popularnost među širim masama (WELTER 1973: 218; ZARADIJA KIŠ 2012: 116 – 117). Jedna od njegovih podvrsta, kojoj pripada većina glagoljskih egzempla, propovjedni je egzempli (*sermon exempla*) čija je temeljna značajka isključivo prenošenje moralne pouke. Iako propovjedni egzempli zapravo predstavljaju narativni oblik argumentacijskog postupka, samo pripovijedanje redovito je podređeno didaktičnoj funkciji (CRANE 1890; WELTER 1973; BREMOND; LE GOFF; SCHMITT 1996: 66). Oni uglavnom predstavljaju znatno kraće verzije, pa čak i samo odlomke, duljih narativnih tekstova preuzetih iz zbirka mirakula, životopisa, kronika i sl. Razne verzije istog egzempla nerijetko su se razlikovale u detaljima priče, ali i u naglašavanju pojedinih motiva, ovisno o tome koja se moralna pouka željela prenijeti. Ista verzija egzempla tako se znala pojavljivati u tumačenjima različitih pojmova, i to čak unutar jedne zbirke propovijedi.

U hrvatskoj književnoj historiografiji, i to onoj usmjerenoj k istraživanju srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih tekstova,²³ mogu se izdvojiti dvije skupine istraživača koji egzempl²⁴ proučavaju kao srednjovjekovni žanr. S jedne strane riječ je o znanstvenicima, uglavnom marurolozima poput Darka Novakovića, Andree Zlatar, Nevena Jovanović, Gorane Stepanić i drugih,²⁵ koji se bave egzemplom u djelima Marka Marulića (pogotovo u njegovim *Institucijama*), ali i u djelima drugih hrvatskih latinista kao što je Dubrovčanin Euzebije Kaboga (o. 1541. – 1594.) čiju je zbirku egzempla *De exemplis illustrium uirorum* relativno nedavno otkrila Irena Bratičević. Drugu skupinu znanstvenika čine proučavatelji pripovjednih tekstova hrvatskoglagojske književnosti Antonija Zaradija-Kiš, Marija-Ana Dürriegl i Andrea Radošević koji istražuju egzemple u glagoljskim zbornicima, pogotovo u senjskom *Korizmenjaku* i glagoljskim *Disipulima*.²⁶

23 Egzemplom se u sklopu svojih istraživanja bave proučavatelji religiozne književnosti 17. i 18. st., kao i proučavatelji usmene književnosti, no ti podatci premašuju okvire ovoga rada usmjerenog na tekst iz 15. stoljeća.

24 Egzempl se, osim kao zaseban žanr, istražuje i kao retorički oblik. Vidi npr. PŠIHISTAL 2008.

25 NOVAKOVIĆ 1987; ZLATAR 2001; STEPANIĆ 2001; JOVANOVIĆ 2011; BRATIČEVIĆ 2016.

26 DÜRRIGL 2002; ZARADIJA-KIŠ 2006, 2008a, 2008b, 2010, 2012, 2014; RADOŠEVIĆ 2016.

Hrvatska glagoljska književnost ne poznaje zasebne zbirke egzemplara.²⁷ Nalazimo ih uglavnom kao sastavne dijelove propovijedi u *Senjskom Korizmenjaku*²⁸ (1508.), *Kolunićevu korizmenjaku* (1486.), glagoljskim *Disipulima* iz 16. st.,²⁹ ili kao prijepise u rukopisnim zbornicima, poput *Ljubljanskoga* (15. st.), *Petrisova* (1468.), *Žgombićeva zbornika* (16. st.) i dr. Putem prijevoda stranih zbirka propovijedi, poput djela *Sermones Discipuli* Johannes Herolta (†1468.), *Quaresimale volgare* Roberta Caracciola (†1495.), ali i nekih drugih kompilacija poučnog štiva, glagoljska je književnost obogaćena egzemplima iz najpopularnijih srednjovjekovnih zbirka: *Alphabetum narrationum* Arnolda iz Liègea, *Liber de dono timoris* Humberta de Romana, *Dialogus Miraculorum* Cezarija iz Heisterbacha, *Bonum Universale de Apibus* Tome Kempenskoga, *Zlatna legenda* Jakova de Voragine, *Vita Patrum*, *Dijalozi* Grgura Velikoga i dr.

Među kraćim pripovjednim tekstovima u *Oxfordskom zborniku* nalazi se poznati srednjovjekovni egzempl o ožurniku i sinu u paklu. Riječ je o jednoj od verzija egzemplara *De usurario et de duobus filiis suis* koja se u Tubachovu katalogu *Index exemplorum* navodi pod rednim brojem 5027 (REINHART 2006: 589). Razne verzije toga egzemplara pojavljuju se u više srednjovjekovnih djela, u zbirkama egzemplara, traktatima, sumama kao što su *Fabulae* Oda iz Cheritona (†1247.), *De dono timoris* Stjepana iz Bourbona (oko 1190./1195. – 1261.), *Summa virtutum ac vitiorum* Guillelma Peralda (†1271.), *Verbum Adbreviatum* Petra Cantora (†1197.) i drugi (YOUNG 2015: 82).

Pitanju ožure³⁰ u *Oxfordskom zborniku* posvećeno je nekoliko tekstova, a čak su dva egzemplara s ožurnicima kao središnjim likovima prepisana na susjednim stranicama. Na ožuru se u srednjem vijeku gledalo kao na težak grijeh, a najveća zamjerka upućena ožurnicima i svim drugim nepoštenim trgovcima, koji su na sličan način zgrtali materijalna bogatstva, bilo je zarađivanje na vremenu, tj. na „vrijednosti“

27 ZARADIJA KIŠ 2008; RADOŠEVIĆ 2016.

28 Senjski *Korizmenjak* odnosi se na hrvatski prijevod talijanskoga djela *Quadragesimale volgare* Roberta Caracciola koji je 1508. godine tiskan u senjskoj tiskari.

29 Riječ je o glagoljskim prijepisima hrvatskoga prijevoda latinske zbirke propovijedi, egzemplara i mirakula *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum Promptuario exemplorum et de miraculis Beatae Mariae Virginis* Johannes Herolta. Navedena latinska zbirka poslužila je i kao predložak fra Matiji Divkoviću u sastavljanju *Besjeda* (1616.), zbirke *Sto čudesa* (1611.) i velikoga *Nauka krstjanskog* (1611.).

30 Riječ ožura, koja se katkad pojavljuje i kao *ozura*, dolazi od latinske, odnosno talijanske riječi *usura*. Odnosi se na nepravedno i preveliko kamatarenje, tj. na lihvarenje. Nalazimo je većinom u čakavskim rukopisima.

koja pripada samo i isključivo Bogu (LE GOFF 1980: 121). Čuveni francuski skolastičar Vilim iz Auxerrea (†1231.) u svojem djelu *Summa aurea* navodi kako: „lihvari djeluju protiv prirodnih zakona jer prodaju vrijeme koje je zajedničko svima: suncu, zemlji, vodi, svim zemaljskim bićima“ (LE GOFF 2011: 47). Taj je grijeh teži od ubojstva jer „ovo može biti opravdano, dok zelenjaštvo (kao ni pohota) to nikada nije“ (DELUMEAU 1986: 333). Ipak, negativan odnos prema samom činu posuđivanja novca nije novina srednjega vijeka. Naime, Platon i Aristotel smatrali su kako je pozajmljivanje novaca bila najgora društvena djelatnost (DELUMEAU 1986: 330). I najstariji crkveni oci, Klement Aleksandrijski, Grgur Nazijanski, Bazilije, Ambrozije, Augustin, Jeronim, upozoravali su kako zelenjaš žanje gdje nije sijao, tj. da zapravo uzima tuđe blago (DELUMEAU 1986: 331). Osim toga, u Svetom pismu nalazimo više primjera osuđivanja ljubavi prema materijalnim vrijednostima: Knjiga izlaska 22:24; Levitski zakon 25:35 – 37; Deut 23:20 – 21; Psalam 15 i Ezekijel 18,13, te Novi zavjet Lk 6,34 – 35 (LE GOFF 1980: 21 – 22). Na različite pojave toga grijeha u svakodnevnom životu neprestano su upozoravali propovjednici (BÉRIOU 1997), a osobito čuveni talijanski franjevac Bernardin Sienski (1380. – 1444.) koji se na trgovima talijanskih gradova u korizmeno vrijeme žestoko obarao na postupke povezane s lihvaranjem. Guillelmus Peraldus (Guillelmo Peraldo), vrlo utjecajan srednjovjekovni moralni autoritet i autor popularne zbirke propovijedi i traktata o grijesima i vrlinama (*Summa de virtutibus et vitiis*),³¹ upravo je ožuru smatrao jednim od najučinkovitijih načina za oduzimanje duša.

Hrvatska književnost poznaje nekoliko inačica egzempl o ožurniku i sinu u paklu. Nalazimo ih u: *Oxfordskom zborniku* (52bc), u Divkovićevim *Besjedama* (14. besjeda, 152b – 154b) te u četirima prijepisima glagoljskoga *Korizmenjaka: Greblovu kvarezimalu* (or. 48v – 50r, 30v – 32r), *Kolunićevu zborniku* (or. 45d – 47c, 3d – 5c), rukopisu *HAZU IIIa19* (9r – 11r) i *Korizmenjaku iz Oporta* (37v – 39r). Zasad je poznat samo predložak Divkovićeva egzempl koji je oblikovan prema 23. propovijedi čuvenog latinskoga djela *Sermones Discipuli* Johannesa Herolta. Izravan predložak egzempl u *Oxfordskom zborniku* i glagoljskom *Korizmenjaku* još nije utvrđen. U obje zbirke propovijedi, tj. u *Korizmenjaku* i u *Besjedama*, egzempl se pojavljuje u sklopu tumačenja neispravne roditeljske ljubavi. Ona se, između ostalog, očituje u pretjeranoj želji da se vlastitom potomstvu osigura bezbrižna financijska neovisnost i to tako da im se u naslijeđe ostave najčešće nemoralno stečena materijalna dobra.

31 U navedenom traktatu Guillelmus Peraldus svaki grijeh i vrlinu ilustrirao je brojnim biblijskim citatima, navodima klasičnih autora i egzemplima (WENZEL 1968: 19 – 21).

Naravno da unutar srednjovjekovnog poimanja temeljnih životnih vrijednosti, koje su ponajprije trebale biti usklađene s kršćanskim moralom, takvo ponašanje nipošto nije smatrano poželjnom vrstom roditeljskoga odgoja. Nepokolebljivo ustrajanje roditelja-ožurnika da svoju nemoralno stečenu imovinu ostave vlastitoj djeci, u tim je egzemplima razlog njihova konačnog prokletstva na koje bivaju osuđeni svi njihovi potomci koji se ne žele odreći takva nasljedstva.

Guillelmus Peraldus smatrao je kako „otac koji ljubi ovozemaljske prolazne vrijednosti svojoj djeci veže omču oko vrata, približavajući ih istodobno vratima pakla“, odnosno kako roditeljsko ponašanje utemeljeno na grijehu, unatoč dobrim namjerama i snažnim osjećajima, vodi u vječno prokletstvo (YOUNG 2015: 81 – 82). U sklopu argumentiranja svoje tvrdnje Peraldus ne zaboravlja na egzempl o ožurniku i sinu u paklu u kojem dvojica sinova zauzimaju posve suprotna stajališta o očevu ponašanju, a što ih u konačnici dovodi do posve različitih krajnjih odredišta. Za razliku od prvog sina, u čijoj se odluci da postane pustinjakom gotovo nedvosmisleno ocrtava stav o prekidanju svih odnosa s materijalnim svijetom (pogotovo s obiteljskom tradicijom nemoralnoga gomilanja materijalnog blaga), drugi sin nastavlja poslovnu tradiciju, utemeljenu ponajprije na *ožuri*, ne sumnjajući čak niti nakon očeve smrti u ispravnost njegova poslovanja.

U egzemplu iz *Oxfordskoga zbornika* sve počinje *in medias res*, tj. već u prvoj rečenici doznajemo kako je otac ožurnik imao dvojicu sinova od kojih je jedan postao svećenik, a drugi je nastavio nepoštenu obiteljsku poslovnu tradiciju. Iako je riječ o najkraćoj glagoljskoj inačici egzempla, u njemu nije izostavljen motiv nastojanja brata pustinjaka da svojim molitvama iz ralja pakla pokuša izbaviti oca i brata. Njihovo krajnje prebivalište u svojevrсноj viziji pustinjaku otkriva anđeo uslišujući tako njegove ustrajne molitve kojima moli Boga da mu otkrije stanje njihovih duša (*pelan' bi anj(e)lom' k' paklu kadi vidi v nikom' strašni meš'ti o(t)ca svega i brata*). Slijedi pustinjakovo promatranje jedne od žestokih svađa između oca i sina koji se ne prestaju međusobno optuživati zbog gorke sudbine. S jedne strane imamo oca, koji vlastitog sina smatra krajnjim uzrokom prokletstva, i koji se upravo zbog njega nije na vrijeme odrekao nemoralnog poslovanja nastojeći mu osigurati lagodan život. S druge strane, taj sin optužuje oca što mu je takvim ponašanjem pružao izrazito loš odgojni primjer zbog čega je u konačnici završio u paklenim mukama. Upit koji im potom upućuje pustinjak (*ako bim' mogal k(a)ko pomoći*), a koji se odnosi na želju da pokuša ublažiti njihove muke, zapravo je uvod u iznošenje središnje pouke egzempla: upozorenje kako ožurnike iz njihova posljednjeg prebivališta u paklu nitko više ne može izbaviti. Prvi se dio pouke temelji na jednoglasnim odgovorima brata

i oca čija je usuglašenost stilski dodatno podcrtana uporabom dvojine (*A ona rista: „ta e zgiblo č(a) bi za nih’ činil; I oče ris’ta da vsi ki su n(a) n(e)b(e)sih’ i na z(emli) s(ve) ti ne mogu nim’ pomoći ni ih’ izbaviti*). Egzempl završava upozorenjem kako sličan nesretan završetak u stvarnom životu mogu očekivati svi kršćani koji se ne odriču ožure (*Zato h(rst)êne b(o)ži čuvaite se ožure da ne vpadete v’ pakal’ s dêvlom*). Od tri glagoljske inačice ovoga egzempla jedino je ona iz *Oxfordskoga zbornika* u potpunosti usredotočena na grijeh ožure koji izravno vodi u prokletstvo. Naime, u egzemplima iz *Korizmenjaka* i *Besjeda* naglasak je stavljen na pogrešnu roditeljsku ljubav koja se ponajprije očituje kroz ožuru, tj. kroz nepravedno zgrtanje bogatstva koje je u sustavu nemoralnih društvenih vrijednosti smatrano odrazom roditeljske brige oko dobrog materijalnog statusa potomstva.

Na učenju Guillelma Peralda o tome kako nepravedno i nezakonito zgrtanje bogatstva u propast vodi podjednako roditelje i njihovo potomstvo, najvjerojatnije se temelji Heroltova propovijed prema kojoj je fra Matija Divković sastavio svoju 14. besjedu. Naime, upravo se na ovom egzemplu između ostalog temelji tumačenje (ne)ispravnosti roditeljskih postupaka vezanih uz pitanje nasljedstva: *veće valja malahno što je s pravdom stečeno i z dobrom dušom ostaljeno negoli da ostavi sve blago od ovoga svijeta stekši s nepravdom. Zašto veće puta budu osuđeni sinovi i kćeri za ono što im roditelji stekši s nepravdom ostave (...) što im je otac nepravedno stekši ostavio, za ono biše osuđeni u muke paklene, gdi je vječnja pogrda, kako se očito vidi u zlamen’ju aliti u prilici koja slijedi u napredak* (153d). U odnosu na svoj latinski predložak, Divkovićev je egzempl proširen raznim detaljima koji pridonose njegovoj uvjerljivosti, poput znatno razvedenijeg prikaza međusobnog optuživanja i uzajamnog proklinjanja zbog boravka u vječnom prokletstvu. Osim toga, u Divkovićevu egzemplu, za razliku od latinskoga izvora i drugih dviju hrvatskih inačica, sažeto prepričavanje događaja zamijenjeno je kratkim dijalozima u kojima se ne otkriva samo motivacija pojedinih likova, već i njihovo stajalište prema novonastalom stanju. Otac koji na početku izražava golemu nevjericu i sumnju da je jedan od njegovih sinova sposoban postati pustinjakom (*Od ovije[h] dviju sinova jedan čuteći pripovijedan’ je i riječ Božju, skrušivši se, reče otcu: „Otče, ako ovako umremo, umrijeti ćemo i u tijelu i u duši, pođi, dakle, i povrati /154a/ svakomu svoje što tuje imaš i držiš.“ Ovi otac i drugi brat, veoma se rasrdivši, rekoše mu: „Jeda ćeš ti biti naš ispovjednik i sudac?“*, 153d – 154a), na kraju izražava žaljenje što nije na vrijeme poslušao pustinjakov savjet (*Ovi pustinjak čuvši i razumjevši reče: „Otče moj, ti li si ovdi?“ Reče mu: „Ja, sinko moj poljubljeni, blagosovljen bio, sinko, koji si se bojao Boga, ove jame pristrašne i ovoga ognja i muke prigorke.“*, 154a).

U glagoljskom *Korizmenjaku* model pogrešne roditeljske ljubavi ne odnosi se toliko na njezinu povezanost s *ožurom*, koliko na ustrajno odbijanje prihvaćanja da je riječ o grijehu koji je potrebno ispovjediti (*Zamiri, da se č'te ot' ednoga ožur'nika, ki um'ri i bi osuen', začb veće ljubla[še blago] nere dušu svoju, ostaviti blaga dovole, i ne ti se nigdare ispovidati za ne vratiti tuega, i ne oti e zadovolje učiniti onimb, ot' kihb biše blago dobilb ožuru*).³² S obzirom na to da su se u srednjem vijeku svi vjernici najmanje jednom godišnje morali ispovjediti, i to barem u korizmeno vrijeme, propovjednici su osobito u korizmenim propovijedima svojoj pastvi detaljno tumačili vrste i težinu smrtnih grijeha uvjeravajući ih pritom na nužnost ispravnoga pokajanja, ispovijedanja i pokore. Na početku egzempla u *Korizmenjaku* saznajemo kako je očevo prokletstvo samo dijelom izravno uzrokovano činom *ožure*. Gotovo podjednaku ulogu u njegovu porazu imalo je ustrajno odbijanje ispovijedi, ali i snažno nastojanje da se niti u času smrti ne odrekne materijalnih bogatstava. U *Korizmenjaku* sin pustinjač ne pokušava umanjiti muke koje podnose članovi njegove obitelji. On je, naprotiv, samo promatrač pred čijim se očima uprizoruju naizmjenične oštre osude između oca i drugog sina. I u ovom egzemplu, iako manje nego u Divkovićevoj 14. besjedi, nalazimo povremene pokušaje da se opširnijim detaljima priče sam egzempl odmakne od čistog prenošenja moralne pouke. U njemu se pojavljuju izrazi karakteristični za razgovorni stil (npr. „ča oće srića“) čija pojava donekle daje naslutiti u kojem se smjeru nastavlja pripovijedanje. U *Korizmenjaku* je zastrašivanje paklenim mukama izrečeno kroz sljedeće upozorenje: *koje čini ta ljubavb bezred'na, ka ljubavb nasb otlučue otb carstva nebeskoga*. Problem isključivo grijeha *ožure* predmet je druge propovijedi, točnije one predviđene za 3. *nedjelju posta* u kojoj se *Kara grihb ki se zove ožura*.³³ Zanimljivo je kako ta propovijed sadržava i detaljan opis pogubnosti *ožure* koja se uči u roditeljskom domu i koja je samo jedan oblik *lúbavi prez reda*, koji je ujedno najzornije prikazan u egzemplu o *ožurniku* i sinu u paklu. Krajnja se osuda u toj propovijedi temelji na Augustinovoj tvrdnji o tome kako grešnici, a pogotovo *ožurnici* kao predstavnici smrtnog grijeha *ožure*, ne mogu izbjeći paklene muke: *koji bi naučilb činiti ožuru svoga sina ili brata ali inoga človika i da bi on umrlb i osuenb, paki sinb ili bratb ili ini človikb, koga bi onb naučilb ožuru činiti*,

32 VALJAVEC 1892: 12.

33 Ta je propovijedi u cijelosti zapisana u *Greblovu kvarezimalu* (or. 61v – 64v, 43v – 46v), *Korizmenjaku iz Oporta* (48r – 50v), *Korizmenjaku III a 19* (25v – 29v), dok u *Kolunićevu korizmenjaku* (or. [58] – 61b, [14] – 17b) nedostaje početak prvog dijela. RADOŠEVIĆ 2012b.

da bi umr'lb i osuen, govoru, da bi mu se pristala muka vek'sha nere ju imiše spridb, začb onb est bil uzrokb osuen' ju tih takovih, kih' e naučilb. (VALJEVAC 1892: 19).

U narednim stranicama prvi se put objavljuje transliteracija egzempla iz *Oxfordskog zbornika* (Ms Can. lit 414), dok se tekstovi iz *Kolunićeva korizmenjaka* i *Besjeda* donose prema već objavljenim studijama.

Transliteracija egzempla o ožurniku i sinu u paklu iz Oxfordskoga zbornika (ms. Can. Lit. 414)

© Mirakul na ožurnike

Niki ožur'nik' imiše d'va sina meû kima ed(a)n' boe se B(og)a i ide v' pustinû B(og) u služiti, a drugi um'rvšu o(t)cu nego naslédova ga i činaše veliku ožuru i bi hui o(t)ca svoga, biv'si že vrimeni um'ri i sin' ta ožurnik'. I kada to sliša ta pustin'nik, brat' toga ožurnika, m(o)li g(ospod)a B(og)a da pokaže nemu duše niû. I pelan' bi anj(e)lom' k' paklu kadi vidi v' nikom' strašni mes'ti o(t)ca sv(o)ega i brata. O(ta)cb jidiše s(i)na klući ga da za nega osuen' bi. Sin' opet' mnogo veće žalovaše o(t)ca g(lago)le da za nega prezlob'nu ožuru ku e činil e ki û brat d(u)h(o)vni uprosi: „ako bim' mogal k(a)ko pomoći“. A ona rista: „ta e zgiblo č(a) bi za nih' činil“. I oče ris'ta da vsi ki su n(a) n(e)b(e)sih' i na z(emli) s(ve)ti ne mogu nim' pomoći ni ih' izbaviti. Zato h(rst)êne b(o)ži čuvaite se ožure da ne vpadete v' pakal' s dêvlom, 52bc

Egzempl iz Kolunićeva prijepisa glagoljskoga korizmenjaka

„Govoru, da takovo činen'e oće ti učiniti zlu korist duši tvoei, kada ti budeš stati na d'ni pakla, i tvoji sini ne te te zneti van nigdare, ni tvoje žena, ni tvoje blago, ko ljubiš toliko.

Zamiri, da se č'te ot' ednoga ožur'nika, ki um'ri i bi osuen', začb veće ljubla[še *blago*] nere dušu svoju, ostaviti blaga dovole, i ne ti se nigdare ispovidati za ne vratiti tuega, i ne oti e zadovolje učiniti onimъ, ot' kihъ biše blago dobilъ ožuru. Ča oće srića, da sinъ negovъ um'ri i ne oti vratiti ni nišće zadovolje učiniti za no zlo, ko biše negovъ otacъ učinilъ. I tako poide duša negova onamo, kadi biše nega otacъ, vъ edanъ dolacъ, ki biše plnъ og'na goruća, i on'di se mučahota oba d'va. I po tomъ raki drugi sinъ negovъ, ki radъ služāše gospodinu bogu, slišēci da biše umrlъ otacъ negovъ i bratъ negovъ i počē moliti gospodina boga, da bi mu račilъ êviti, v' komъ stan' i biše duša otca negova i brata negova. I budući ta edanъ bratъ na molitvi isprosi tu milostъ ot' gospodina boga, i pride k nemu anjelъ bozi i poēm'

ga i popela ga onamo, kadi biše duša oтьса negova i brata. I vidiv'ši nihъ v tolikihъ mukahъ smilova se i sliša, da govoraše otacъ sinu svomu onomu, [ki biše pri] nemъ v' mukahъ: budi prokletъ, sinu moi, i onъ danъ, ki te začeh'. Zač za ljubavъ prez'ređ'nu, ku sam' ti nosilъ, za to samъ va ove muke prišalъ, ke mi nigdare ne te poman'kati. I takoe sinъ proklinaše oтьса. Govorimъ tada, da imašъ raz'misliti, koliko zlo čini ta ljubavъ bezred'na, ka ljubavъ nasъ otlučue oть carstva nebeskoga i pripelue nasъ k mukamъ paklenimъ“ (VALJAVEC 1892: 12 – 13).

Egzempl u Divkovićevim Besjedama

„Šesto, roditelji ako što ostaljaju sinovom i kćeram, imaju paziti i vidjeti je li ono s pravdom stečeno. U salmu 36. veli: „Bolje je malahno pravednu svrhu mnogoga blaga grešnika.“ To jest, veće valja malahno što je s pravdom stečeno i z dobrom dušom ostaljeno negoli da ostavi sve blago od ovoga svijeta stekši s nepravdom. Zašto veće puta budu osuđeni sinovi i kćeri za ono što im roditelji stekši s nepravdom ostave. Po usta Ježuša, sina Širakova, na 41. pog. veli Gospodin Bog: „Na otca nepravedna tuže se sinovi zašto zaradi njega jesu u pogrdi.“ To jest, što im je otac nepravedno stekši ostavio, za ono biše osuđeni u muke paklene, gdi je vječnja pogrda, kako se očito vidi u zlamen'ju aliti u prilici koja slijedi unapredak.

Jedan koji s nepravdom tecijaše, imашe dva sina. Od ovije[h] dviju sinova jedan čuteći pripovijedan'je i riječ Božju, skrušivši se, reče otcu: „Otče, ako ovako umremo, umrijeti ćemo i u tijelu i u duši, pođi, dakle, i povrati /154a/ svakomu svoje što tuje imaš i držiš.“ Ovi otac i drugi brat, veoma se rasrdivši, rekoše mu: „Jeda ćeš ti biti naš ispovjednik i sudac?“ Ovi omučavši otiđe u pustinju u svomu uboštvu služiti G(ospodi)nu Bogu. Potom toga kada ču da umrije otac i brat, moli G(ospodi)na Boga da mu objavi i očituje u kakovu je pribivan'ju brat i otac. Jedan put budući na molitvi, dođe anđeo poslan od Boga i reče mu anđeo: „Da ti bude što si prosio.“ I uze njega za ruku govoreći mu: „Hodi, ja ću ti ukazati otca i brata.“ I odvede ga na jednu planinu i ukaza mu jednu dolinu, u kojoj dolini bjehu razlike muke i bješe ova dolina puna razlicijeh ljudih. I ovi ču jedan glas vele tužan i žalostan, paker vidje otca, a on vri u ognju kakonoti jedna ribica u jednomu loncu. I govoreći ovi otac reče: „Jao, jao, jao, proklet oni čas u koji sam se začeo, prokleta utroba koja me nosila.“ Ovi pustinjak čuvši i razumjevši reče: „Otče moj, ti li si ovdj?“ Reče mu: „Ja, sinko moj poljubljeni, blagosovljen bio, sinko, koji si se bojao Boga, ove jame pristrašne i ovoga ognja i muke prigorke.“ Potom toga vidje brata, a on pliva u ognju kako mu i otac. I poče sin mučeći se u onomu ognju pro-

klinati oca svoga i reče mu: „Proklet da si ti, ćačko moj, koji /154b/ si nepravедno, himbeno i opakо stekao, paker meni ostavio, i tako si tvojijem nepravедnijem blagom, koje si meni ostavio, činio osuditi u vječnje muke paklene.“ Opet otac sina proklinaše govoreći mu: „Da si ti proklet, sinko moj, zašto sam zaradi tebe tekao blago s nepravdom da tebe ostavim bogata, zato sam izgubio vječnje dobro i vječnju slavu i upao sam u ovu vječnju propast od osuđen'ja.“ Ovi sin, koji bješe živ, čuvši i razumjevši, reče otcu i bratu: „Mogu li vam što pomoći molitve i ostala dobra djela duhovna?“ Rekoše mu: „Nijedno dobro djelo duhovno nam ne može ništo pomoći, jošte da svi sveti za nas Boga mole, to nam ništo ne može pomoći.“ Zašto pjeva Sveta Majka Crkva govoreći: „U paklu ne ima nikakova otkupljen'ja.“ (BARBARIĆ; HORVAT; KRAMARIĆ; RADOŠEVIĆ 2016: 240.)

Zaključak

Od triju zasad poznatih hrvatskih inačica egzempl o ožurniku i sinu u paklu (Tubach 5027) najkraća je ona iz *Oxfordskoga zbornika* (Ms Can. lit. 414). Tekstološki je znatno udaljenija od verzija egzempl koji se pojavljuju u četirima prijepisima *Korizmenjaka* i *Besjedama* fra Matije Divkovića. U navedenim dvjema zbirkama propovijedi taj se egzempl pojavljuje u sklopu tumačenja pogrešne roditeljske ljubavi. Naglasak je, naime, u njima stavljen na poguban roditeljski odnos koji se očituje ponajprije kroz ožuru, tj. kroz nemoralno zgrtanje bogatstva, s ciljem da se potomstvu osigura bezbrižna budućnost. Egzempl iz *Oxfordskoga zbornika* jedina je inačica u potpunosti usmjerena na isticanje opasnosti ožure koja vodi u vječno prokletstvo, no to nije jedini egzempl o ožuri u navedenom glagoljskom zborniku. Štoviše, ne samo što je središnja tema narednog teksta također *ožura*, nego je taj isti narativni tekst također egzempl. Iako njihovi izravni predlošci nisu poznati, s obzirom na to da dijele sličnu tematiku te da se pojavljuju na susjednim stranicama, pretpostavljamo da potječu iz istoga izvora. Najvjerojatnije je riječ o svojevrsnoj srednjovjekovnoj zbirci propovijedi, egzemplaru ili pak nekom drugom poučnom štivu, u kojima su kratki narativni tekstovi bili abecedno-tematski poredani. Unatoč tome što je egzempl u *Oxfordskom zborniku* relativno kratak, sama njegova pojava još jednom upućuje kako je glagoljaška lektira vjerojatno bila bogatija i raznovrsnija od našega današnjega poimanja koje temeljimo na sačuvanim prijepisima. S obzirom na to da je riječ o Zborniku iznimno vrijednoga sastava (podsjećamo da jedini sadržava *Čistilište svetog Patricija* i dulju verziju *Pavlove vizije*), otkriće izravnog predloška koje bi

upućivalo na neki novi strani izvor glagoljaške lektire, gotovo da i ne bi predstavljalo iznenađenje. Bio bi to samo još jedan pokazatelj da je tijekom srednjovjekovlja širi lički prostor bio itekako upoznat s tada vrlo popularnim zapadnoeuropskim štivom, i da zauzima bitno mjesto na karti hrvatske glagoljaške baštine.

Literatura

- BARBARIĆ, VUK-TADIJA; HORVAT MARIJANA; KRAMARIĆ MARTINA; RADOŠEVIĆ ANDREA. 2016. *Besjede fra Matije Divkovića*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- BÉRIOU, NICOLE. 1997. L'esprit de lucre entre vice et vertu. Variations sur l'amour de l'argent dans la prédication du XIIIe siècle. // *L'argent au Moyen Âge*. Actes des congrès de la Société des Historiens Médiévistes de L'enseignement Supérieur Public (Clermont-Ferrand, 30 mai – 1er juin 1997). Paris: Publications de la Sorbonne, 267 – 287.
- BLAŽEVIĆ-KREZIĆ VERA. 2016. Jezik misala Dragutina Antuna Parčića. Doktorski rad. Poslijediplomski doktorski studij medievistike. Filozofski fakultet u Zagrebu. Zagreb.
- BRATIČEVIĆ, IRENA. 2016. De exemplis illustrium virorum Euzebija Kaboge. *Colloquia Maruliana*, 25, Split, 71 – 99.
- BRATULIĆ, JOSIP. 1972. Apokrif o prekrasnom Josipu u hrvatskoj književnosti. *Radovi Staroslavenskog instituta*, 7, Zagreb, 31 – 122.
- BRATULIĆ, JOSIP. 1984. Alberto Fortis i njegov put po Dalmaciji. // *Put po Dalmaciji*. / Bratulić Josip (prir.), Zagreb.
- BRATULIĆ, JOSIP. 1995. *Leksikon hrvatske glagoljice*. Zagreb: Minerva
- BREMOND, CLAUDE; LE GOFF JACQUES; SCHMITT JEAN-CLAUDE. 1996. *L'Exemplum*. Typologie des sources du moyen âge occidental, fasc. 40. Turnhout: Brepols.
- CRANE, Thomas Frederick. 1890. *The exempla or illustrative stories from the sermons vulgares of Jacques de Vitry*, London.
- DAMJANOVIĆ, STJEPAN. 2003. Lički glagoljični tekstovi kao izvor za hrvatsku jezičnu povijest. // *Lika i Ličani u hrvatskom jezikoslovlju*. / Samardžija Marko (ur.). Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 123 – 128.
- DELUMEAU, JEAN. 1986. *Greh i strah: stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV do XVIII veka*. / Stojanović Zoran (prev.). Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- DÜRRIGL, MARIJA-ANA. 2002. O hrvatskoglagojskim srednjovjekovnim egzemplima. *Umjetnost riječi*, 3, Zagreb, 121 – 137.
- DÜRRIGL, MARIJA-ANA. 2018. Uz prijepor duše i tijela – „Viđenje sv. Bernarda“ u hrvatskoglagojskom Oxfordskom zborniku. *Fluminensia*, 1, Rijeka, 221 – 236.

- DÜRRIGL, MARIJA-ANA. 2019. Prenje Isusa s đavlom kao korizmena propovijed. // Muka kao nepresušno nadahnuće kulture – Pasijska baština Like. / Čikeš, Jozo (ur.). Zagreb: Udruga Pasijska baština, 269-280.
- HERCIGONJA, EDUARD. 1967. *Glagoljska verzija pune redakcije Pavlove apokalipse iz Oxfordskog kodeksa Ms. Can. lit. 414*. Radovi Staroslavenskog instituta, 6, Zagreb, 209 – 255.
- HERCIGONJA, EDUARD. 1975. Povijest hrvatske književnosti: srednjovjekovna književnost: knj. 2. Zagreb: Liber – Mladost.
- HERCIGONJA, EDUARD. 1987. Latiničko prikazanje Muka svete Margarite i hrvatskoglagoljska hagiografskolegendarna tradicija. *Croatica*, 26 – 28, Zagreb, 29 – 69.
- HERCIGONJA, EDUARD. 2004. *Na temeljima hrvatske književne kulture*. Zagreb: Matica hrvatska.
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2009. Ličko-krbavska županija u identitetu Like. // Identitet Like: korijeni i razvitak. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 427 – 465.
- IVŠIĆ, STJEPAN. 1948. Čistilište sv. Patricija u hrvatskom glagoljskom tekstu. *Starine*, 41, Zagreb: JAZU, 111 – 118.
- IVŠIĆ, STJEPAN. 2017. Hrvatske glagoljične i ćirilične isprave iz zbirke Stjepana Ivšića 1100 – 1527. *Acta Croatica*. Hrvatski spomenici, knj. 1. U latinicu preslovio i bilješke napravio Stjepan Ivšić, transliteraciju osuvremenio, bilješke dopunio i za tisak priredio Josip Bratulić. Kazala osobnih imena i mjesta sastavio Zoran Ladić. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti u umjetnosti.
- JOVANOVIĆ, NEVEN. 2011. Stilističko čitanje Marulićeva evanđelistara. Zagreb: Filozofski fakultet FF Press.
- KEKEZ, HRVOJE. 2012. Lička županija i Kasezi u srednjem vijeku. // Gacka u srednjem vijeku. / Gračanin Hrvoje; Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 97 – 114.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, IVAN. 1863. *Acta Croatica – Listine hrvatske*. Monumenta historica Slavorum Meridionalium. Povjestni spomenici Južnih Slavenah, Zagreb.
- LE GOFF, JACQUES. 1980. *Time, Work, & Culture in the Middle Ages*. / Goldhammer Arthur (prev.). Chicago-London: The University of Chicago Press.
- LE GOFF, JACQUES. 2011. *Za jedan drugi srednji vijek. Vrijeme, rad i kultura na Zapadu*. / Sanja Beslač (prev.). Zagreb: Antibarbarus.
- MLADINEO, NIKOLA. 2015. La versione croata glagolitica del Testamento di abramo (1): stato della ricerca e Pubblicazione dei manoscritti inediti. *Slovo*, 65, Zagreb, 21 – 64.
- MLADINEO, NIKOLA. 2016. La versione croata glagolitica del Testamento di Abramo (2): studio sinottico dei mss e confronto con il testo greco. *Slovo*, 66, Zagreb, 1 – 64.

- NAZOR, ANICA. 2014. O glagoljskoj tiskari u Senju i njezinim izdanjima. *Senjski zbornik*, 41, Senj, 211 – 244.
- NOVAKOVIĆ, DARKO. 1987. Generički kontekst Marulićeve institucije. // Marulić, Marko: *Institucija II*. Split: Književni krug, 9 – 31.
- PANTELIĆ, MARIJA. 1964. Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca. *Radovi Staroslavenskoga instituta*, 5, Zagreb, 5 – 98.
- PANTELIĆ, MARIJA. 1979. Kalendar II Novljanskog brevijara iz 1495. god. *Slovo*, 29, Zagreb, 31 – 82.
- PETROVIĆ, IVANKA. 1984. Hagiografsko-legendarna književnost hrvatskoga srednjovjekovlja i senjski „Marijini mirakuli“. *Slovo*, 34, Zagreb, 181 – 201.
- PETROVIĆ, IVANKA. 2009. Kolunić, Broz (Kacitić, Ambroz), glagoljaški pisac (Dubovik, Lika, ? – ?). *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7. / Macan Trpimir (gl. ur.). Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 543.
- PŠIHISTAL, RUŽICA. 2008. Razvijene usporedbe u Juditi: o Marulićevim prilikama. *Colloquia Maruliana*, 17, Split, 157 – 188.
- RADOŠEVIĆ, ANDREA. 2012a. Propovijed *Vrime estъ namъ ot sna vstati iz Kolunićeva zbornika*. // *Gacka u srednjem vijeku*. / Gračanin Hrvoje; Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 283 – 305.
- RADOŠEVIĆ, ANDREA. 2012b. Korizmene propovijedi u Fatevićevu zborniku – prilog rekonstrukciji glagoljskoga Korizmenjaka. *Slovo*, 62, Zagreb, 101 – 210.
- RADOŠEVIĆ, ANDREA. 2016. Motiv pro(daje) duše vragu u glagoljskim egzemplima. // *XLII Međunarodna naučna konferencija na XLVIII međunaroden seminar za makedonski jezik, literatura i kultura*. / Veleva Slavića (ur.). Skopje: Универзитет „св. Кирил и Методиј“, 203 – 221.
- RADOŠEVIĆ, ANDREA. 2019. Egzempli u Divkovićevim Besjedama i glagoljskim Disipulima prema djelu *Sermones Discipuli Johanna Herolta*. // *Colloquia franciscana I: Zbornik fra Marka Karamatića*. / Grmača Dolores (ur.). Sarajevo: Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene (U tisku).
- REINHART, JOHANNES; ANATOLIJ ARKADEVIČ TURILOV. 1989–1990. Будапештский глаголический отрывок: древнейший список *Житие Симеона Столника*. *Slovo*, 39–40, Zagreb, 1990.
- REINHART, JOHANNES. 1996. Hrvatskoglagoljski zbornik Tomaša Petrinića iz god. 1503 (cod. Vindob. slav. br. 78). *Croatica*, XXVI, 42/43/44, Zagreb, 391 – 421.
- REINHART, JOHANNES. 2006. Die Geschichte vom Jahreskönig (Tubach 2907: King, for a year) in der kroatisch-glagolitischen Literatur. // *Studia Philologica Slavica, Festschrift*

- für Gerhard Birkfellner zum 65. Geburtstag. / B. Symanzik (ur.). Münster-Berlin-Hamburg-London-Wien: LIT Verlag, 575 – 591.
- RUNJE, PETAR. 2006. Otočac, srednjovjekovna biskupija i kulturni centar. Senjski zbornik, 33, Senj, 51 – 62.
 - SAMBUNJAK, SLAVOMIR. 2000. *Jezik i stil hrvatskih glagoljskih prenja*. Split: Književni krug.
 - STEPANIĆ, GORANA. 2001. Karakterizacija likova u Instituciji i Evandelistaru — može li lik probiti granice žanra?. *Colloquia Maruliana*, 10, Split, 87 – 100.
 - ŠTEFANIĆ, VJEKOSLAV; GRABAR BISERKA; NAZOR ANICA; PANTELIĆ MARIJA. 1969. *Hrvatska književnost srednjega vijeka*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, I. Zagreb: Zora i Matica hrvatska.
 - ŠTEFANIĆ, VJEKOSLAV. 1972. Misal po zakonu Rimskoga dvora. Prvotisak: godine 1483. Pretisak: Zagreb 1971. Biblioteka pretisaka „Liber Croaticus“ Instituta za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Str. [1—16] + 1—426 + I—C. Slovo 22, 168 – 173.
 - ŠURMIN, ĐURO. 1898. Hrvatski spomenici, sveska I. (od godine 1100–1499), Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, vol. VI. Zagreb.
 - TADIN, MARIN. 1953. Glagolitic Manuscripts in the Bodleian Library, Oxford. Oxford Slavonic Papers, IV, Oxford, 151 – 158.
 - TADIN, MARIN. 1954. Glagolitic Manuscripts in the Bodleian Library, Oxford. Oxford Slavonic Papers, V, Oxford, 133 – 144.
 - TOMASOVIĆ, MIRKO. 2010. Hrvatska književna enciklopedija, sv. 1. / Visković, Velimir (gl. ur.). Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, 549 – 550.
 - TUBACH, FREDERIC C. 1969. Index Exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales. (Fellow Folklore Communications 204) Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
 - VALJAVEC, MATIJA. 1892. *Koluničev zbornik hrvatski glagoljski rukopis od godine 1486*. Djela JAZU, knj. XII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
 - WELTER, JEAN-THIÉBAUT. 1973. *L'Exemplum dans la littérature religieuse et didactique du Moyen Âge*. Geneve: Slatkine reprints (pretisak prvog izdanja iz 1927. godine).
 - YOUNG, SPENCER E. 2015. Avarice, Emotions, and the Family in Thirteenth-Century Moral Discourse. // Ordering Emotions in Europe, 1100 – 1800. Studies in medieval and reformation traditions, Volume 195 / Broomhall Susan (ur.). Leiden-Boston: Brill, 69 – 84.
 - ZARADIJA KIŠ, ANTONIJA. 2006. Pseudoanimalistički egzempli u glagoljskom senjskom Korizmenjaku iz 1508. godine. Senjski zbornik, 33, Senj, 243 – 258.
 - ZARADIJA KIŠ, ANTONIJA. 2008a. Egzempli u senjskom Korizmenjaku. Senjski zbornik, 35, Senj, 55 – 90.

- ZARADIJA KIŠ, ANTONIJA. 2008b. Egzempli kao srednjovjekovni bestijarij: animalistički egzempli u hrvatskoglagoljskom književnom korpusu. *Vidjeti Ohrid*. Ur. Marko Samardžija. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Hrvatska sveučilišna naklada, 117 – 140.
- ZARADIJA KIŠ, ANTONIJA. 2010. Motiv rajske ptice u auditivnoj percepciji raja u glagoljskim egzemplima. *Kroatologija*, 1, Zagreb, 339 – 363.
- ZARADIJA KIŠ, ANTONIJA. 2012. Nezahvalni sin ili Čovjek s krastačom na licu. *Narodna umjetnost*, 49/2, Zagreb, 115 – 138.
- ZARADIJA KIŠ, ANTONIJA. 2014. Est' ptica epopsa: jedan hrvatskoglagoljski egzempl i njegov kulturološki kontekst. *Slovo*, 64, Zagreb, 183 – 205.
- ZLATAR, ANDREA. 2001. Transformacije hagiografske matrice u Marulićevu djelu *De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum*. *Colloquia Maruliana*, 10, Split, 77 – 85.

* * *

Exemplum *Usurer and son in hell* (Tubach 5027) from the *Oxford Miscellany* (Ms. Can. lit. 414)

Abstract

This paper deals with the exempla about the usurer and son in hell (Tubach 5027) that is kept in the Croatian Glagolitic *Oxford Miscellany* (Ms. Can. lit. 414), in the four Glagolitic *quaresimale* manuscripts (Kolunić's, Greblo's, HAZU IIIa19, *Quaresimale* from Oport) and in the sermon collection *Besjede* written by Bosnian friar Matija Divković. *Oxford Miscellany* that is written in the area between Modruš and Senj in the 15th century, contains the shortest Croatian version of the above mentioned exemplum. In the paper the comparison between all three version of the exempla that appear in different contexts (in the manuscript miscellany, in the *sermones de tempore* collection and in the *sermones quaresimales* collection) is conducted. Transliteration of the exemplum is here published for the first time.

Key words: exempla, sermon collection, Oxford Miscellany (Ms. Can. lit. 414), usury

Ivana Ožanić Roguljić

Institut za arheologiju

iozanic@iarh.hr

Izvorni znanstveni članak

Primljeno (10. 9. 2019.)

UDK 612.39(497.562)“00/02“

CRTICE O PREHRANI U RIMSKO DOBA NA PROSTORU LIKE

U radu se donosi pregled dosadašnjih saznanja o prehrani u rimsko doba Like. Arheobotaničke i arheozoološke analize do sada su napravljene jedino na lokalitetu Lički Ribnik, dok je s lokaliteta Žuta Lokva poznato više vrsta amfora koje doprinose poznavanju teme. Prema tako sačuvanim podacima saznajemo da su Rimljani u Lici konzumirali proso, grašak, govedinu i ovčetinu. Pili su vino, koristili maslinovo ulje iz Istre i Hispanije, a sasvim sigurno su svoja jela začinjavali posebnim rimskim začinom garumom.¹

Cljučne riječi: amfore, arheobotanika, arheozoologija, rimska prehrana, rimsko doba, Sarius šalice

Uvod

Jelo i prehrambene navike skoro su kao i materinji jezik jedan od osnovnih elemenata u definiranju kulturnih grupa i razlikovanju stranaca. (ARTHUR 2007: 15) O prehrambenim navikama u rimsko doba čitamo iz antičkih izvora, arheobotaničkih nalaza, umjetničkih prikaza, te analize upotrebe pojedinih keramičkih proizvoda, pretežno amfora. Ovim radom pokušat ćemo kroz te dokumente proučiti barem dio prehrambenih proizvoda koji su konzumirani u Lici u rimsko doba.

1 Ovaj rad je nastao u sklopu aktivnosti na projektu Život na rimskoj cesti – komunikacije, trgovina i identiteti na rimskim cestama u Hrvatskoj od 1. do 8. st. (UIP-05-2017-9768) financiranim od Hrvatske zaklade za znanost.

O rimskom jelu, piću i začinima

Do sada su arheobotaničke i arheozoološke analize provedene samo na lokalitetu Lički Ribnik (*villa rustica*). No, te nam analize donose podatke o proizvodnji nekih namirnica sasvim sigurno lokalnog porijekla.

Od jestivih namirnica na lokalitetu su utvrđeni proso i grašak.² Od žitarica u Lici za sada imamo podatke samo o jednoj vrsti žitarice, a to je proso koje je u velikoj količini pronađeno na lokalitetu Lički Ribnik u kontekstu kuhinje iz 2. st. (REED et al. 2019)

Prema Pliniju nekoliko vrsta kruha se radilo s prosom, jeo se ukuhan u kašu, te se radilo pivo. (PLINIUS NH 21.10) Od njega se radio i svojevrsan kvasac tj. kiseli kruh koji se koristio kao baza za svakodnevno pečenje kruha. Brašno od prosa bi se namočilo u mošt, zatim bi se umijesilo i ostavilo da odstoji i fermentira. Prema Pliniju početno tijesto napravljeno na ovakav način ostalo bi svježe kroz čitavu godinu. (PLINIUS NH 18.102–04)

Uloga žitarica u prehrani neizmjerljivo je važna, služi kao hrana za ljude i za stoku. Većina žitarica se koristila za kuhanje raznih hranjivih kaša, pečenje kruha te fermentaciju piva. Prema tradiciji, jednostavne kaše od žitarica (*puls*) bile su osnovna hrana Rimljana. (ALCOCK 2006: 32)

U žitarice se prema mogućnostima dodavalo grahorice, sir, meso, povrće, med i razne začine te su se na taj način pripremale razne vrste gušćih ili rjeđih variva (*tisana, conchicla*). Od 2. st. pr. Kr. kruh zamijenjuje kašu te postaje glavna prehrambena namirnica. (COOL 2006: 71, 74 – 75)

Sitni grašak (*Pisum sativum*) je za sada nađen također samo u Ličkom Ribniku. Grašak je grahorica koja se uzgaja u toploj, mediteranskoj klimi i u hladnijim podnebljima. Pojavljuje se u najranijim naseljima Bliskog istoka i Grčke. Smatra se da se nalazio u većini vrtova rimskog svijeta. (FLINT – HAMILTON 1999: 381; DALBY 2003: 252) Plinije savjetuje da se sadi u proljeće i jesen, no mora imati dovoljno sunca jer je osjetljiv na hladnoću. (PLINIUS NH 18.123) Isušeni se grašak morao dulje vrijeme kuhati, a također je prema Apiciju bilo uputnije pripremati ga u novoj keramičkoj zdjeli. (APICIUS 5.4) Apicije je cijelo poglavlje posvetio receptima za kuhanje grahorica. (APICIJE, 5)

Apicije u nuputcima za pripremanje grahorica često naglašava *accipies cacca-bum mundum* ili *accipies caccabum novum* tj. da je potrebno upotrijebiti ili čisti ili novi lonac za pripremu što svakako upućuje na činjenicu da grahorice mogu

2 Analize su napravili Kelly Reed i Siniša Radović.

biti i vrlo osjetljive za kuhanje i brzo zagorjeti. Svježije grahorice pogodne su za preradu i konzumaciju, a većinu je moguće osušiti i tako skladištiti dulje vrijeme. Mogle su poslužiti i kao krmivo, a isto tako je poznato da grahorice oplemenjuju zemlju. (FLINT – HAMILTON 1999: 373)

Na lokalitetu Lički Ribnik kosti životinja prikupljane su iz dviju jama u blizini mozaika u južnom dijelu lokaliteta. Jedanaest fragmenata identificirano je kao da potječu od domaćih goveda (*Bos taurus*) i ovaca (*Ovis aries*). Od ovaca, identificirana je tibia iz mlade ovce i humerus, metakarpal i fragment roga od odrasle osobe. Od goveda, fragmenti lopatice, tri distalna humerusa, dijafiza tibije i slomljeni kalkaneus identificirani su s MNI triju pojedinaca neodređene dobi. Dokazi o spaljivanju, vjerojatno povezani s kuhanjem, identificirani su na kostima ovaca, dok su tragovi rezanja, vjerojatno teškim nožem, viđeni na kostima stoke. (REED et al. 2019)

Plinije, Kolumela i Varon donose mnoge zapise o stočarstvu u rimsko doba. (PLINIUS NH 8, COLUMELLA 1.3.12; 6. 37. 10 – 11; VARRO 2.1.11 – 24) Goveda, ovce i koze bile su uzgajane zbog mesa, mlijeka i mliječnih prerađevina, dok su se konji i magarci jeli samo u nuždi. (ALCOCK 2006: 64, 67)

U svim starim civilizacijama goveda su se jela rijetko jer su korištena kao radne životinje, a mlijeko i mliječni proizvodi imali su izuzetno važnu ulogu u prehrani. (COOL 2006: 85)

Krave su se klale kad su bile prestare i više nisu mogle davati mlijeko ili donositi telad. (HUMPHREY ET AL 1999: 127; ALCOCK 2006: 66)

Ovce su se uzgajale zbog mesa i mlijeka od kojega se dobiva odličan sir. Njihovo je mlijeko bilo cijenjenije nego kravlje. (VARRO 2. 10.11; HUMPHREY et al. 1999: 127) Ovce se držalo i zbog vune. (ALCOCK 2006: 67)

Dokumenti o proizvodnji mliječnih proizvoda na ličkim lokalitetima nisu sačuvani no s obzirom na osteološke nalaze možemo pretpostaviti da se koristilo mlijeko krave i ovce. Za sada nisu utvrđeni keramički kalupi za sir kakve nalazimo na panonskim nalazištima, no moguće je da su takvi kalupi bili drveni ili pleteni tj. od organskih materijala te nisu sačuvani. (OŽANIĆ ROGULJIĆ 2010: 174)

Izvori daju izvrsne naputke kako napraviti i začiniti tri različita proizvoda od kiselog mlijeka (*oxygala*, *melca* i *schiston*). (COLUMELLA, DRR 12.8.1–3; APICIUS XI, 9; PLINIUS NH XXVIII, 15–16. 134–135) Maslac (*butyrum*) se pretežno koristio kao kozmetički ili medicinski proizvod, a izrađivao se u drvenim posudama. Plinije ga smatra omiljenim barbarskim jelom i predlaže da se pomiješan s medom služi kao pomast pri rastu i njezi zuba. (PLINIUS NH XXVIII, 15, 133)

Amfore i drugi keramički nalazi neiscrpan su izvor podataka o uvozu i trgovini na pojedinom prostoru.

Prema amforama znamo kako je u Liku dolazilo maslinovo ulje pa čak i iz dalekih dijelova Mediterana. Upotreba prema podacima s lokaliteta Lički Ribnik i Žuta Lokva gdje su pronađene amfore tipa Dressel 6b saznajemo o dolasku maslinovog ulja istarskog podrijetla koje je u Liku stizalo do drugog stoljeća. Uz to na lokalitetu Žuta Lokva nađeni su ulomci amfore Crikvenica 6 koja je mogla poslužiti kao ambalaža liburnijskom ulju. (OŽANIĆ ROGULJIĆ 2017) U Žutoj Lokvi prisutne su najmanje 2 amfore iz hispanskog porijekla (Dressel 20), koje se po obliku tijela mogu datirati u razdoblje od vladavine Klaudija/Nerona do vladavine Antonina. Dressel 20 je jedna od najčešćih i najrasprostranjenijih amfora. Tipični globularni oblik uveden je u Tiberijanskom razdoblju (Xanten), a zamah proizvodnje dobiva u doba Klaudija. Proizvodnja se nastavila do druge polovice trećeg stoljeća. (BORZIĆ, OŽANIĆ ROGULJIĆ 2018)

S obzirom na to da su Rimljani pili i do četiri puta više vina nego što je danas uobičajeno, potreba za vinom je bila velika. Lički prostor uglavnom nije bio pogodan za ugajanje vinove loze te je vino u Liku dolazilo s raznih strana. Rimskodobna svjedočanstva vezana su uz amfore i čaše pronađene na lokalitetu Žuta Lokva. S obzirom na to kako je riječ o putnoj postaji koja funkcionira od početka 1. st. logična je velika prisutnost posuđa vezanog uz običaj ispijanja alkohola. Posebno se to odnosi na čaše tipa Sarius. (OŽANIĆ ROGULJIĆ, KOLAK 2018) Kako se čaše tipa Sarius pretežno vežu uz ispijanje vina tako je vjerojatno da se u postaji češće služilo vino nego pivo koje se smatra tipičnim pićem Japoda. O konzumaciji vina svjedoče nam amfore Dressel 2-4 s otoka Kosa te jadranske amfore s ravnim dnom (Sant’Arcangelo, Crikvenica 1) što nas upućuje na ukus posjetilaca postaje koji su očito rado konzumirali italsko, dalmatinsko, ali i istočnomediteransko vino. (OŽANIĆ ROGULJIĆ 2017)

O ribi i ribljim proizvodima za sada nemamo konkretne dokaze tek možemo pokušati pretpostaviti da se u malim amforama pronađenima prilikom istraživanja lokaliteta Žuta Lokva mogao dopremiti upravo *garum*, riblji umak koji je najtipičniji začim rimskog svijeta. (OŽANIĆ ROGULJIĆ 2017)

Garum se proizvodio u specijaliziranim radionicama kakve su sačuvane u Pompejima i Leptis Magni (sjeverna Afrika) te u južnoj i istočnoj Španjolskoj, a možda i na Brijunima. U rimskoj keramičarskoj radionici u Crikvenici pronađene su amfore koje upućuju na to da su mogle biti ambalaža upravo ovom tekućem začinu proizvedenom na istočnoj Jadranskoj obali. (LIPOVAC VRKLJAN,

KONESTRA 2017) *Garum* se radio od ikre većih riba i male neočišćene ribe koje bi se posložile u velike posude i posolile. Ostavile bi se na suncu da fermentiraju. Iscijedile bi se kroz gusto pletenu košaru. Tekućinu – *garum* ili *liquamen* koja je nastala ovim načinom fermentacije prelijevalo bi se u amforu. Ostatak se zvao *altec* koji je također bio poslastica.

Sasvim sigurno je i riječna riba iz ličkih rijeka (Lika, Gacka, Krbava...) imala važnu ulogu u prehrani. Analiza kostiju, posebno analiza stabilnih izotopa iz analogija, govori nam da se riječna riba zaista konzumirala u različitim dijelovima Carstva te prema tome niti Lika ne može biti izuzetak. Npr. prema analizama kostiju pokojnika iz katakomba sv. Kaliksta u Rimu pokazano je da se prehrana sastojala od slatkovodne ribe u prosjeku od 18% do 43 %, što čini srednji prosjek 29,5 %. (RUTGERS et al. 2009: 1130) Analize sumpornih izotopa s triju lokaliteta na području Oxfordshire-a u Britaniji pokazale su slične rezultate. Rimsko je stanovništvo proteine dobivalo pretežno od slatkovodne ribe. (NEHLICH et al. 2011: 4974) Također se i *garum* proizvodio od riječne ribe, no smatra se da nije tako kvalitetan kao što je *garum* od morske ribe.

Zaključak

Analizom objavljenih arheoloških podataka s područja rimskodobne Like dobili smo zanimljivu sliku o prehrani. Potvrđeno je stočarstvo kao gospodarska grana. Govedarstvo i ovčarstvo su i danas jedna od primarnih djelatnosti na prostoru Like. Upućeni smo na lokalnu proizvodnju žitarica i grahorica i to upravo kultura koje su pogodne podneblju (proso i grašak). Pokazala se živa trgovina koja je tekla cestama na prostoru Like te ukazala da su proizvodi koji su se prenosili kroz kontinentalni dio provincije Dalmacije prema Panoniji ostajali i na lokalitetima u Lici te da je stanovništvo prihvatilo nove običaje i začinilo svakodnevn život na rimski način.

Eksperiment

Kako bi se utvrdilo je li zaista moguće izraditi kruh s „kvascem“ od prosa i mošta napravljen je eksperiment prema napatcima sačuvanim kod Plinija. Sastojci za eksperiment su: 250 ml mošta, 150 g pirovog brašna, 250 g pšeničnog brašna, 1 žličica soli. U mošt se doda pirovo i pšenično brašno te sol, pa se zamijesi glatko tijesto. Tijesto se stavi u posudu namašćenu maslinovim uljem da se „diže“ oko 2 sata.

Odvoji se manji dio tijesta kao podloga za drugi dan. Ostatak tijesta se premijesi, oblikuje u štrucu, pa ostavi da se ponovo diže 4-5 sati pokriven u glinenj posudi. Kruh se može ispeći u pećnici na 250°C u trajanju od 20 minuta, no najukusniji je ako se ispeče na ognjištu pod poklopcem (pekrom) što je također rimski običaj.

Literatura

- ALCOCK, JOHN P. 2006. Food in ancient World. Westport, Connecticut, London
- APICIJE. 1989. De re coquinaria = O kuvanju. / Slapšak, Svetlana (prijevod). Zagreb: Latina et Graeca.
- ARTHUR, PAUL 2007. Pots and boundaries: On cultural and economic areas between Late Antiquity and the early Middle Ages. // Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry LRCW 2. BAR International Series, 1662: 1, 15-28.
- BORZIĆ, IGOR; OŽANIĆ ROGULJIĆ, IVANA. 2018. Hispanic products in Dalmatia and the Croatian part of Roman Pannonia. *Rei cretariae Romanae fautorum acta* 45. 511-523.
- COOL, h.e. m 2006. Eating and Drinking in Roman Britain. Cambridge University Press
- DALBY, ARTHUR 2003, Food in ancient world from A-Z. London: Routledge
- FLINT – HAMILTON, KIMBERLY B. 1999. Legumes in Ancient Greece and Rome. *Hesperia The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*. 68.3., 371-385.
- LIPOVAC VRKLJAN, GORANKA; KONESTRA, ANA. 2017. Crikvenička riblja amfora - indikator proizvodnje/trgovine ribljim preradevinama? // *Adriamphorae*. Amfore kao izvor za rekonstrukciju gospodarskoga razvoja jadranske regije u antici: lokalna proizvodnja. Radovi s okruglog stola, Zagreb, 21. travnja 2016. g. / Lipovac Vrkljan Goranka; Radić Rossi Irena; Konestra Ana (ur.). Zagreb: Institut za arheologiju. 48-62.
- Lucius Iunius Moderatus Columella, De re rustica, <http://www.thelatinlibrary.com/columella.html> (20. 8. 2019.).
- Marcus Terentius Varro. Res rusticae, <http://www.thelatinlibrary.com/varro.html> (20. 12. 2010.).
- NEHLICH et al. 2011. Application of sulphur isotope ratios to examine weaning patterns and freshwater fish consumption in Roman Oxfordshire, UK. *Geochimica et Cosmochimica Acta*, 75 (17), 4963-4977.
- OŽANIĆ ROGULJIĆ, IVANA 2010. De caseo faciendo. Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 27, Zagreb 171-17

- OŽANIĆ ROGULJIĆ, IVANA 2017. Amphoras from Žuta Lokva. Amfore kao izvor za rekonstrukciju gospodarskoga razvoja jadranske regije u antici: lokalna proizvodnja. Radovi s okruglog stola, Zagreb, 21. travnja 2016. / Lipovac Vrkljan Goranka; Radic Rossi Irena; Konestra Ana (ur.). Zagreb: Institut za arheologiju. 80-85
- OŽANIĆ ROGULJIĆ, IVANA; KOLAK, TATJANA 2018. Excavations of the Roman Sites in Lika (Croatia): Žuta Lokva, Lički Ribnik. // New Discoveries between the Alps and the Black Sea Results from the Roman Sites in the Period between 2005 and 2015 Proceedings of the 1st International Archaeological Conference, Ptuj. / Janežič Maja (ur.). Ptuj: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 115-125.
- Plinius NH. Gaius Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, http://la.wikisource.org/wiki/Naturalis_Historia (25. 8. 2019.)
- REED, KELLY et al. 2019. Daily Food Consumption in a Rural Roman Villa: Excavations at Lički Ribnik. Croatia. *Interdisciplinaria Archaeologica – Natural Sciences in Archaeology*. 10 (2019), 1; 83-95.
- RUTGERS, LEONARD et al. 2009. Stable isotope data from the early Christian catacombs of ancient Rome: new insights into the dietary habits of Rome's early Christians. *Journal of Archaeological Science*, 36, 1127–1134.

Notes on the diet in Lika during the Roman period

Abstract

The paper provides an overview of the current published findings on nutrition in Roman times of Lika. Archeobotanical and archaeozoological analyzes have so far been made only at the site of Lički Ribnik, while from the site of Žuta Lokva several types of amphorae are known which contribute to the knowledge of the topic. The data provided the data that the Romans consumed millet, peas, beef and mutton in Lika. They drank wine from the Adriatic coast, used olive oil from Istria and Spain, and made their dishes with a special Roman spice garum.

Keywords: Roman times, archeobotany, archeozoology, amphorae, Roman diet, Sarius cups

Jakov Vučić
Arheološki muzej Zadar
jvucic@amzd.hr

Prethodno priopćenje
(primljeno 9. 9. 2019.)
UDK 904:737(497.526Krbava)

NUMIZMATIČKI NALAZI IZ KATEDRALE SV. JAKOVA U KRBAVI

U radu se donosi pregled novca pronađenog tijekom arheoloških istraživanja krbavske stolnice provedenih između 2000. i 2019. godine. Dio novca potječe iz grobova, među kojima se posebno ističe skupni nalaz 25 srebrnih kovanica iz groba 123, *terminus post quem* formiranja je 1382. godina. Novac svjedoči o kontinuiranom korištenju položaja od konca 13. do konca 15. stoljeća. Među nalazima iz tog vremenskog razdoblja najučestaliji nalaz predstavljaju novci Venecije. Najmlađa kovanica, nakon više od tri stoljeća, koja nisu zastupljena numizmatičkim nalazima, svjedoči o formiranju groblja na ovom položaju u prvoj polovici 19. stoljeća.

Ključne riječi: Krbava, numizmatički nalazi, Udbina

Već prilikom ranijih iskopavanja krbavske stolnice- katedrale sv. Jakova spominju se među ostalima i nalazi novca. Julije Frasn navodi kako je prilikom iskopavanja 1829. pronađen „srebrni ugarski novčić s likom Svete Djevice i natpisom ‘Patrona Hungariae 1405’ i srebrnjaci sa španjolskim grbom“ (FRAS 1988: 138, 139). Božidar Begić, ravnatelj, učitelj iz Udbine, u pismu koje je 15. 9. 1904. od njega primio Josip Brunšmid, opisuje kako je tijekom iskopavanja koje je proveo o vlastitom trošku pronašao „i dva komada bakrenog novca“.¹ Tijekom istraživanja koje od 2000. do 2019. godine provodi Arheološki muzej Zadar pronađeno je 50 komada novca.²

Od ukupnog broja ovih komada 35 kovanica pronađeno je u grobovima. Od toga 34 u devet srednjovjekovnih grobova i jedna u grobu iz 19. stoljeća, gdje se našla u funkciji nakita. U tri slučaja kod srednjovjekovnih grobova novac je pro-

1 Pismo spominje: KOLAK 2011: 27, bilj. 58.

2 Od ukupnog broja do danas je objavljeno 25 primjeraka iz groba 123. Vidi: KOLAK 2011: 38-43, 59

nađen na prsima, a u jednom uz glavu, dok se kod ostalih grobova nije mogao utvrditi točan odnos prema kosturu. U sedam slučajeva u grobovima je pronađena po jedna kovanica, u jednom slučaju dvije, dok je u jednom grobu (grob 123) zatečen skupni nalaz od 25 kovanica. Među grobnim nalazima najstariji je zdjelčasti denar Lorenza Tiepola (1268.-1275.) iz groba 299, slijedi zdjelčasti denar Iacopa Contarinia (1275.-1280.) iz grobnice 11, potom dva soldina Francesca Dandola (1329.-1339.) iz groba 390, slavonski banovac iz groba 131, pa akvilejski denar Marquarda di Randecka (1365.-1381.) iz grobnice 23. Vremenski slijede 23 ugarska denara kovana za kralja Ludovika I. (1358.-1371.), jedan mletački soldin kovan za dužda Andrea Contarinia (1370.-1382.) i jedan soldin kovan za dužda Antonia Veniera (1382.-1400.) pronađeni na prsima pokojnika u grobu 123. *Terminus post quem* ovog nalaza je 1382. godina, kada se počinju kovati soldini dužda Antonia Veniera.³ U grobnici 1 pronađen je denar akvilejskog patrijarha Antonia II Panciera (1402.-1411.), u grobu 333 soldo patrijarha Lodovica II di Tecka (1412.-1437.) i u grobu 235 soldino dužda Nicola Trona (1471.-1473.).

Pregledom ukupnog broja pronađenog srednjovjekovnog novca, unutar i izvan grobova, moguće je pratiti gotovo neprekidan niz moneta kroz više od dva stoljeća. Mletački novac je zastupljen s ukupno 15 primjeraka koji teku u gotovo neprekidnom nizu od zdjelčastih denara dužda Lorenza Tiepola (1268.-1275.), Iacopa Contarinia (1275.-1280.) i Pietra Gradeniga (1289.-1311.), preko soldina duždeva Francesca Dandola (1329.-1339.), Giovannia Dolfina (1356.-1361.), Andrea Contarinia (1368.-1382.), Antonia Veniera (1382.-1400.) i Michaele Stena (1400.-1413.), nakon čega slijedi praznina od gotovo 60 godina do soldina dužda Nicola Trona (1471.-1473.). Novac Akvileje zastupljen je sa šest primjeraka, najmlađi je denar Marquarda di Randecka (1365.-1381.), slijede denari Antonia II. Panciera (1402.-1411.) i soldo Lodovica II. di Tecka (1412.-1437.). Ugarski novac zastupljen je s 23 denara Ludovika I. iz skupnog nalaza, kovana između 1358. i 1371. i jednim mlađim denarom kovanim između 1373. i 1382., koji je pronađen izdvojeno. Brojnost ugarskog novca u ovom uzorku uzrokovana je time što potječe iz skupnog nalaza. Tek jedan primjerak pronađen izvan skupine, i činjenica kako su svi kovani za istog vladara, ukazuje da ugarski novac ipak nije bio znatnije zastupljen na ovom položaju. Vjerojatno je korišten u kraćem razdoblju

3 Iako znatno manji opsegom, ovaj nalaz sastavom je usporediv sa skupnim nalazom iz crkve sv. Martina u Sukošanu koji je sadržavao 130 kovanica, od čega 106 denara Ludovika I. i 13 mletačkih soldina iz druge polovice 14. stoljeća, od kojih čak 8 kovanih za Antonia Veniera. Usporedi: VUČIĆ 2006.

i u manjem postotku od novca Venecije i Akvileje. Pretposljednji po brojnosti je novac Padove, zastupljen s dva zdjeličasta denara, od kojih je jedan kovan između 1271. i 1328. godine.⁴ Dubrovnik je predstavljen denarom, kakvi su se počeli kovati 1337. godine. Vremenom ovom tipu novca smanjivali su se težina, promjer i čistoća (REŠETAR 1925: 48, 49; DOLENEC 1993: 44; MIMICA 1994: 98). Udbinski primjerak, tipološki, promjerom i težinom spada u skupinu ranijih. Zanimljiv je svakako i nalaz istrošenog slavonskog banovca, koji je zatečen u grobu skupa s običnom srebrnom karičicom. Različite inačice ovog novca kuju se od sredine 13. stoljeća, dok se prestaju kovati za vrijeme vladavine Ludovika I. S obzirom na lošiju kakvoću izrade, primjerak iz Udbine vjerojatno nije kovan prije početka 14. stoljeća.⁵

Nakon najmlađeg srednjovjekovnog novca dužda Nicola Trona slijedi praznina u numizmatičkim nalazima duža od dva stoljeća, sve do 1/4 kreuzera kovanog između 1781. i 1783. godine. Ta je kovanica pronađena u istrošenom stanju, probušena, u funkciji nakita i vezuje se uz groblje, koje se na ovom položaju formiralo vjerojatno tijekom prve polovice 19. stoljeća.

Do sada pronađen novac svjedoči o neprekidnom korištenju ove lokacije od '70-ih godina 13. stoljeća, do '70-ih godina 15. stoljeća, što se poklapa s povijesnim svjedočanstvima o egzistiranju biskupske stolnice u Krbavi.⁶ Izuzmemo li skupni nalaz iz groba 123, na nalazištu je najbrojniji novac Venecije. On ujedno pokriva i najšire vremensko razdoblje i predstavljen je s najvećim brojem vladara, odnosno duždeva.

4 Atribucija zdjeličastog denara kat. 43, zbog loše sačuvanosti nije sigurna, ovdje je tek uvjetno pripisan Padovi.

5 O kovanju ovog novca ukratko vidi kod: MIRNIK 1992: 183, 184.

6 O povijesti biskupije i stolnice vidi: BOGOVIĆ 1988.

Katalog novca

1. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.) (1358.-1371.)

- Av.: +LODOVICI·R·VnGARIE između dvije biserne kružnice; raskoljeni ugarsko-anžuvinski grb, uokolo tri ljiljana.
- Rv.: S·LADIS=LAVS·R; Sv. Ladislav, s krunom i aureolom, u oklopu i plaštu, stoji, licem, u desnoj ruci drži helebardu, u lijevoj na prsima jabuku s križem, desno u polju novčarski znak, ljiljan s točkom.
- Srebro; promjer 15,8 mm; težina 0,39 g
- Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-6 varijanta; UNGER 1997, br. 1997, br. 429v varijanta; VUČIĆ 2006, sl. 11: A3.
- Grob 123, 24. 6. 2005.

2. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.) (1358.-1371.)

- Av.: [+]LODOVIC[I·R·]VnGARIE; kao prethodni.
- Rv.: [·S·LADI]S=LAVS·R; kao prethodni.
- Srebro; promjer 15,4 mm; težina 0,38 g
- Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-6 varijanta; UNGER 1997, br. 429v varijanta; VUČIĆ 2006, sl. 11: A3.
- Grob 123, 24. 6. 2005.

3. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.) (1358.-1371.)

- Av.: +[LOD]OVICI·R·VnGARIE; kao prethodni.
- Rv.: ·S·L[ADIS]=LAVS·R; kao prethodni.
- Srebro; promjer 14,8 mm; težina 0,33 g
- Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-6 varijanta; UNGER 1997, br. 429v varijanta; VUČIĆ 2006, sl. 11: A3.
- Grob 123, 24. 6. 2005.

4. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.) (1358.-1371.)

- Av.: +LO[D]OVICI·R·VnGARIE; kao prethodni.
- Rv.: ·S·LADIS=[LA]VS·R; kao prethodni.
- Srebro; promjer 15,2 mm; težina 0,33 g
- Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-6 varijanta; UNGER 1997, br. 429v varijanta; VUČIĆ 2006, sl. 11: A3.
- Grob 123, 24. 6. 2005.

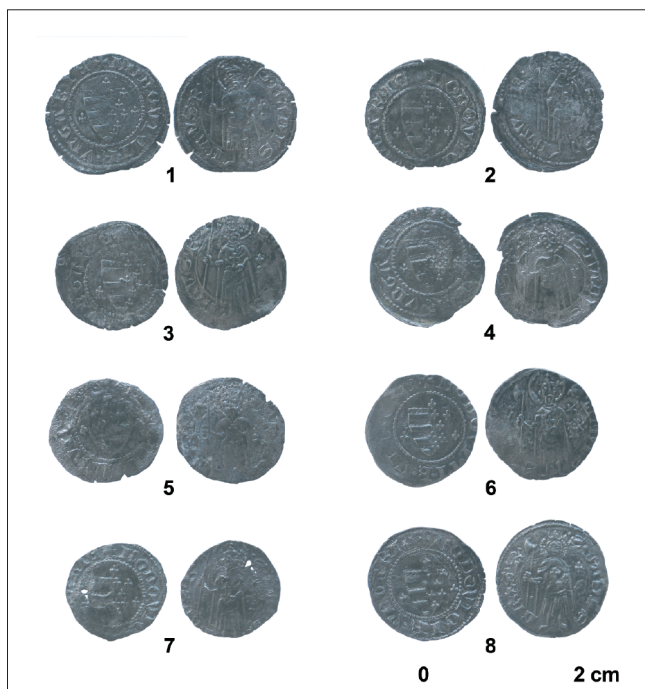

Tabla 1. Novac kat. broj 1-8.

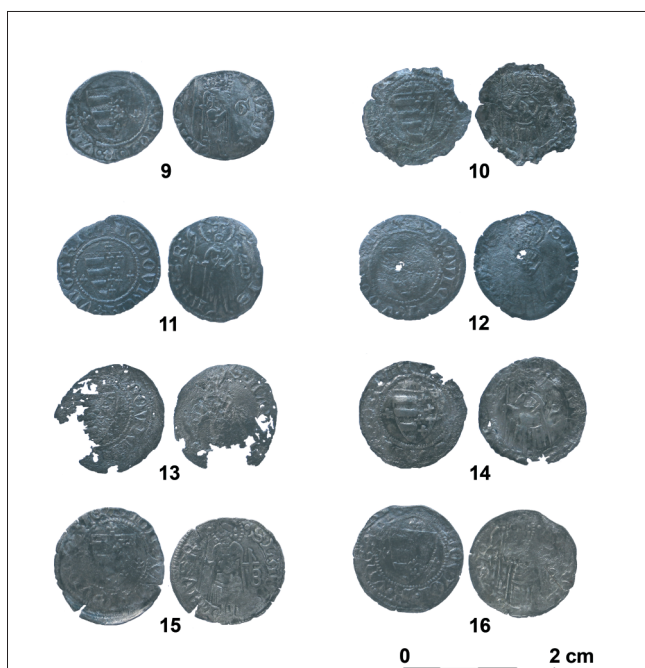

Tabla 2. Novac kat. broj 9-16.

5. **Denar, vjerojatno falsifikat; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.) (1358.-1371.)**
 - Av.: natpis nečitak; kao prethodni.
 - Rv.: natpis nečitak; kao prethodni.
 - Srebro; promjer 14,7 mm; težina 0,28 g
 - Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79; UNGER 1997, br. 429; VUČIĆ 2006, sl. 11: A3.
 - Grob 123, 24. 6. 2005.

6. **Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.), kovnica Pécs, kovničar Jacobus Saracenus (1359.-1371.)**
 - Av.: +LODOVIC)·R·VnGARIE; kao prethodni.
 - Rv.: ·S·LADIS=[LAVS·]R; kao prethodni, desno u polju novčarski znak, glava maura iznad nje zvijezda s pet krakova.
 - Srebro; promjer 14,5 mm; težina 0,41 g
 - Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-9a; UNGER 1997, br. 429x varijanta; VUČIĆ 2006, sl. 11: C1.
 - Grob 123, 24. 6. 2005.

7. **Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.), kovnica Pécs, kovničar Jacobus Saracenus (1359.-1371.)**
 - Av.: +LODOVIC[I·R·VnG]ARIE; kao prethodni.
 - Rv.: ·S·[LADIS=L]AVS·R; kao prethodni.
 - Srebro; promjer 13 mm; težina 0,3 g
 - Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-9a; UNGER 1997, br. 429x varijanta; VUČIĆ 2006, sl. 11: C1.
 - Grob 123, 24. 6. 2005.

8. **Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.), kovnica Pécs, kovničar Jacobus Saracenus (1359.-1371.)**
 - Av.: +LODOVICI·R·VnGARIE; kao prethodni.
 - Rv.: ·S·LADIS=LAVS·R; kao prethodni, desno u polju novčarski znak, glava maura i ljiljan iznad nje.
 - Srebro; promjer 15 mm; težina 0,35 g
 - Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-9b; UNGER 1997, br. 429x varijanta; VUČIĆ 2006, sl. 11: C5.
 - Grob 123, 24. 6. 2005.

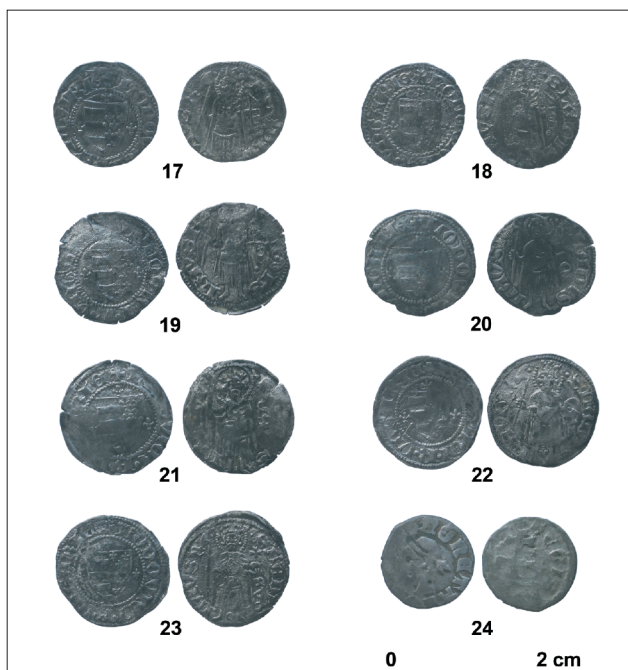

Tabla 3. Novac kat. broj 17-24.

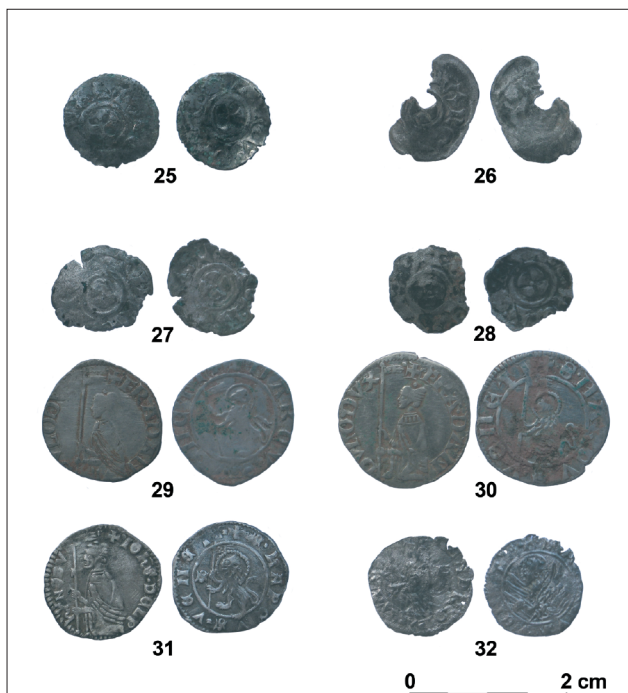

Tabla 4. Novac kat. broj 25-32.

9. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.), kovnica Buda, kovničar Petrus Chmle (1365.-1368.)

- Av.: [+ LOD]OVICI·R·VnGA[RIE]; kao prethodni.
- Rv.: SLADIS=LAVSR; kao prethodni, desno u polju novčarski znak, slovo G.
- Srebro; promjer 13,4 mm; težina 0,34 g
- Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-3; UNGER 1997, br. 429e; VUČIĆ 2006, sl. 11: E1.
- Grob 123, 24. 6. 2005.

10. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.), kovnica Székes-Fehérvár (1359.-1371.)

- Av.: natpis nečitak; kao prethodni.
- Rv.: natpis nečitak; kao prethodni, desno u polju novčarski znak, slovo A.
- Srebro; promjer 14,4 mm; težina 0,23 g
- Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-8; UNGER 1997, br. 429b.
- Grob 123, 24. 6. 2005.

11. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.), kovnica Buda, kovničar Franciscus Bernardi (1359.-1364.)

- Av.: +LODOVICI·R·VnGARIE; kao prethodni.
- Rv.: S·[LAD]IS=LAVS·R;; kao prethodni, desno u polju novčarski znak, slova AB u ligaturi i ljiljan iznad njih.
- Srebro; promjer 14 mm; težina 0,38 g
- Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-4a; UNGER 1997, br. 429q varijanta; VUČIĆ 2006, sl. 11: B4.
- Grob 123, 24. 6. 2005.

12. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.) (1358.-1371.)

- Av.: [+]LODOVICI·R·VnGA[RIE]; kao prethodni.
- Rv.: ·S·LADIS=L[AVS·R]; kao prethodni, ne uočava se novčarski znak.
- Srebro; promjer 14,5 mm; težina 0,16 g
- Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79; UNGER 1997, br. 429
- Grob 123, 24. 6. 2005.

13. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.) (1358.-1371.)

- Av.: [+]LODOVICI[·R·VnGARIE]; kao prethodni.
- Rv.: ·S·LA[DIS=LAVS·R]; kao prethodni, novčarski znak nečitljiv.

- Srebro; promjer 14,8 mm; težina 0,19 g
- Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79; UNGER 1997, br. 429
- Grob 123, 24. 6. 2005.

14. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.) (1358.-1371.)

- Av.: natpis nečitak; kao prethodni.
- Rv.: natpis nečitak; kao prethodni, desno u polju nečitak novčarski znak.
- Srebro; promjer 14,3 mm; težina 0,27 g
- Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79; UNGER 1997, br. 429.
- Grob 123, 24. 6. 2005.

15. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.), kovnica Buda, kovničar Franciscus Bernardi (1359.-1364.)

- Av.: +LODOVICI·R·VnGARIE; kao prethodni.
- Rv.: SLADIS=LAVSR; kao prethodni, lijevo i desno od aureole po jedna točka, desno u polju novčarski znak, slova A, B u ligaturi.
- Srebro; promjer 15,3 mm; težina 0,38 g
- Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-4; UNGER 1997, br. 429q; VUČIĆ 2006, sl. 11: B1.
- Grob 123, 24. 6. 2005.

16. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.), kovnica Buda, kovničar Franciscus Bernardi (1359.-1364.)

- Av.: [+LO]DOVICI·R·VnGARIE; kao prethodni.
- Rv.: SLADIS=LAVSR; kao prethodni.
- Srebro; promjer 14,5 mm; težina 0,3 g
- Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-4; UNGER 1997, br. 429q; VUČIĆ 2006, sl. 11: B1.
- Grob 123, 24. 06. 2005.

17. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.), kovnica Buda, kovničar Franciscus Bernardi (1359.-1364.)

- Av.: +LODOVICI·R·VnGARIE; kao prethodni.
- Rv.: SLADIS=LAVSR; kao prethodni, desno u polju novčarski znak, slova A, B u ligaturi i ispod točka.
- Srebro; promjer 14 mm; težina 0,32 g

- Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-4d; UNGER 1997, br. 429q varijanta; VUČIĆ 2006, sl. 11: B2.
 - Grob 123, 24. 6. 2005.
- 18. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.), kovnica Buda, kovničar Franciscus Bernardi (1359.-1364.)**
- Av.: +LODOVICI·R·VnGARIE; kao prethodni.
 - Rv.: SLADIS=LAVSR; kao prethodni.
 - Srebro; promjer 14,5 mm; težina 0,35 g
 - Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-4d; UNGER 1997, br. 429q varijanta; VUČIĆ 2006, sl. 11: B2.
 - Grob 123, 24. 6. 2005.
- 19. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.), kovnica Buda, kovničar Franciscus Bernardi (1359.-1364.)**
- Av.: [+]**LODOVICI·R·VnG**[ARIE]; kao prethodni.
 - Rv.: [SLA]DIS=LAVSR; kao prethodni.
 - Srebro; promjer 15 mm; težina 0,34 g
 - Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-4d; UNGER 1997, br. 429q varijanta; VUČIĆ 2006, sl. 11: B2.
 - Grob 123, 24. 6. 2005.
- 20. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.), kovnica Kremnitz, kovničar Iohannes Mochel (od 1366.)**
- Av.: +LODOVICI·R·VnGARIE; kao prethodni.
 - Rv.: SLADIS = LAVSR; kao prethodni, desno u polju novčarski znak, slova IO jedno ispod drugog.
 - Srebro; promjer 14,6 mm; težina 0,33 g.
 - Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-10; UNGER 1997, br. 429o; VUČIĆ 2006, sl. 11: H1.
 - Grob 123, 24. 6. 2005.
- 21. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.) (1358.-1371.)**
- Av.: +LODOVICI·R·[VnG]ARIE; kao prethodni.
 - Rv.: S[LADI]S=LA[VSR]; kao prethodni, desno u polju novčarski znak.
 - Srebro; promjer 15 mm; težina 0,44 g
 - Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79; UNGER 1997, br. 429z.
 - Grob 123, 24. 6. 2005.

Tabla 5. Novac kat. broj 33-40.

22. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.), kovnica Pécs, kovničar Jacobus Saracenus (1359.-1371.)

- Av.: +LODOVICI·R·VnGARIE; kao prethodni.
- Rv.: SLAD[IS]=LAVSR; kao prethodni, između nogu sveca tri točke, desno u polju novčarski znak, glava maura.
- Srebro; promjer 15 mm; težina 0,35 g
- Literatura: RETHY 1907, br. 94; POHL 1982, 79-9e; UNGER 1997, br. 429x; VUČIĆ 2006, sl. 11: C4.
- Grob 123, 24. 6. 2005.

23. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.) (1358.-1371.)

- Av.: +LODOVICI·R·VnGARIE; kao prethodni.
- Rv.: SLADIS=LAVSR; Sv. Ladislav, s krunom i aureolom, u oklopu i plaštu, stoji, licem, u desnoj ruci drži helebardu, u lijevoj ispruženoj jabuku s križem. Sa svake strane aureole po jedna točka, a između nogu sveca kružnica, desno u polju novčarski znak, slova SV, jedno iznad drugog.
- Srebro; promjer 15,2 mm; težina 0,32 g
- Literatura: RETHY 1907, br. 95A; POHL 1982, 83-2a; UNGER 1997, br. 430d; VUČIĆ 2006, sl. 11: II.
- Grob 123, 24. 6. 2005.

24. Denar; Ludovik I. Veliki (1342.-1382.) (1373.-1382.)

- Av.: +MONETALO[DOVICI]; glava maura u lijevo.
- Rv.: +REGIS[hVNGARIE]; patrijarhalni križ.
- Srebro; promjer 12,5 mm; težina 0,47 g
- Literatura: RETHY 1907, br. 89A; POHL 1982, 89; UNGER 1997, br. 432
- Kvadrant 55, 2. 10. 2009.

25. Venecija, piccolo/denaro scodellato; Lorenzo Tiepolo (1268.-1275.)

- Av.: +LA[TE]DVX; malteški križić u kružnici.
- Rv.: [+SM]ARC[VS]; malteški križić u kružnici.
- Srebro; promjer 12,5 mm; težina 0,23 g
- Literatura: CNI VII, str. 42, 43, br. 24-33
- Zidana grobnica 15, grob 299, kod lubanje, 17. 9. 2012.

26. Venecija, piccolo/denaro scodellato; Venecija (1172.-1457.)

- Av.: natpis nečitak; malteški križić u kružnici.
- Rv.: [+S]MARC[VS]; malteški križić u kružnici.
- Srebro; promjer 14,5 mm; težina 0,13 g
- Literatura: CNI VII.
- Među dislociranim kostima uz pročelje crkve, 22. 7. 2005.

27. Venecija, piccolo/denaro scodellato; Iacopo Contarini (1275.-1280.)

- Av.: +I[A9]T DVX; malteški križić u kružnici.
- Rv.: +SMARCVS; malteški križić u kružnici.
- Srebro; promjer 13 mm; težina 0,19 g
- Literatura: CNI VII, str. 45, br. 17-21
- Kvadrant 36, 28. 10. 2009.

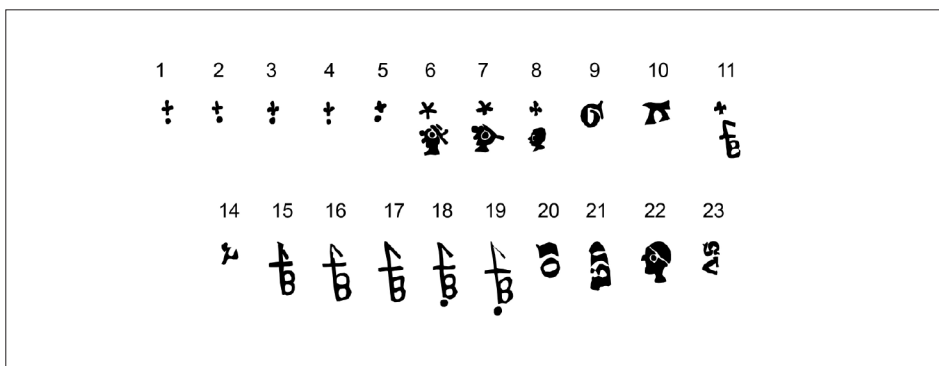

Tabla 6. Kovničarski znakovi na novcu kat. broj 1-23.

28. Venecija, piccolo/denaro scodellato; Iacopo Contarini (1275.-1280.)

- Av.: [+IA]9T·D[VX]; malteški križić u kružnici.
- Rv.: +S·MARCVS; malteški križić u kružnici.
- Srebro; promjer 11,5 mm; težina 0,14 g
- Literatura: CNI VII, str. 45, br. 19-20.
- Zidana grobnica 11, uz dislociranu lubanju, 8. 8. 2012.

29. Venecija, soldino; Francesco Dandolo (1329.-1339.)

- Av.: +FRADAN=DVL·DVX; Dužd u plaštu, s kapom, klečeći u lijevo, objema rukama drži zastavicu.
- Rv. +SMARCVSVENETI između pune i biserne kružnice; Lav sv. Marka s aureolom, propinje se nalijevo, prednjim šapama drži zastavicu.
- Srebro; promjer 16,6 mm; težina 0,74 g
- Literatura: CNI VII, str. 66, br. 33, 34.
- Kvadrant 2, grob 390, kod desne lopatice, 06. 10. 2014.

30. Venecija, soldino; Francesco Dandolo (1329.-1339.)

- Av.: +FRA·DAN=DVL·DVX; Dužd u plaštu, s kapom, klečeći u lijevo, objema rukama drži zastavicu.
- Rv. +S·MARCVS·VENETI između pune i biserne kružnice; Lav sv. Marka s aureolom, propinje se nalijevo, prednjim šapama drži zastavicu.
- Srebro; promjer 17,4 mm; težina 0,81 g
- Literatura: CNI VII, str. 65, br. 30.
- Kvadrant 2, grob 390, kod lijevog lakta, 6. 10. 2014.

31. Venecija, soldino; Giovanni Dolfin (1356.-1361.).

- Av.: +IOhS·DELP=hYNSDVX; Dužd u plaštu, s kapom, klečeći u lijevo, objema rukama drži zastavicu.
- Rv. ·+·S·MARCVS·VENETI između pune i biserne kružnice; Lav sv. Marka s aureolom, propinje se nalijevo, prednjim šapama drži zastavicu. –S.
- Srebro; promjer 15,3 mm; težina 0,54 g
- Literatura: CNI VII, str. 85, br. 15.
- Kvadrant 26, iskop, 13. 10. 2010.

32. Venecija, soldino; Andrea Contarini (1368.-1382.), novčar Filippo Barbarigo izabran 1370., potvrđen 1372.

- Av.: +ANDR'9=TAR['DVX]; Dužd u plaštu, s kapom, klečeći u lijevo, objema rukama drži zastavicu, *-F.
- Rv. +·S·MA[RCV]S[x]VENETI· između pune i biserne kružnice; Krilati lav sv. Marka s aureolom, *en face*, šapama drži knjigu.
- Srebro; promjer 13,6 mm; težina 0,18 g
- Literatura: CNI VII, str. 97, br. 22
- Grob 123, 24. 6. 2005.

33. Venecija, soldino; Antonio Venier (1382.-1400.)

- Av.: +ANTO'VEN=ERIO'DVX Dužd u plaštu, s kapom, klečeći u lijevo, objema rukama drži zastavicu, *-R.
- Rv. [+·S·]MARCVS·VENETI· između pune i biserne kružnice; Krilati lav sv. Marka s aureolom, *en face*, šapama drži knjigu.
- Srebro; promjer 15 mm; težina 0,33 g
- Literatura: CNI VII, str. 109, br. 28
- Grob 123, 24. 6. 2005.

34. Venecija, soldino; Michele Steno (1400.-1413.).

- Av.: [+MI]ChAE[L=STENDVX]; Dužd u plaštu, s kapom, klečeći u lijevo, objema rukama drži zastavicu.
- Rv.: +·S[MARCVS·VEN[ETI] između pune i biserne kružnice; Krilati lav sv. Marka s aureolom, *en face*, šapama drži knjigu. –*/q.
- Srebro; promjer 12,5 mm; težina 0,17 g
- Literatura: CNI VII, str. 114, br. 9-15.
- Kvadrant 26, iskop, 10. 8. 2012.

Tabla 7. Novac kat. broj 41-44.

35. Venecija, soldino; Nicolo Tron (1471.-1473.).

- Av.: NI·TRON=[VSDVX]; Dužd u plaštu, s kapom, klečeći u lijevo, objema rukama drži zastavicu. -L/M
- Rv.: Krilati lav Sv. Marka s aureolom, *en face*, šapama drži knjigu, u četverolisnom okviru. U kutovima okvira kružnice.
- Srebro; promjer 11,2 mm; težina 0,18 g
- Literatura: CNI VII, str. 145, br. 6, 7.
- Zidana grobnica 5, grob 235, između rebara s desne strane, 21. 10. 2010.

36. Venecija, soldino; dužd Nicolo Tron (1471.-1473.).

- Av.: [NIT]RON=VSD[VX]; Dužd u plaštu, s kapom, klečeći u lijevo, objema rukama drži zastavicu. -L/M
- Rv.: Krilati lav Sv. Marka s aureolom, *en face*, šapama drži knjigu, u četverolisnom okviru. U kutovima okvira kružnice.

- Srebro; promjer 10,2 mm; težina 0,19 g
- Literatura: CNI VII, str. 145, br. 6,7.
- Kvadrant 31, iskop, 20. 10. 2010.

37. Akvileja, denaro con aquila; patriarh Marquardo di Randeck (1365.-1381.).

- Av.: +MONETA·M(AR)QV(AR)DI·PATE·AQ.; Orao stoji na kacigi, glava u lijevo, krila raširena.
- Rv.: ·S·hERM=AGORA[S]; Poprsje sveca *en face*, s mitrom i aureolom, desnu ruku diže na blagoslov, u lijevoj drži pastoral, ispod patrijarhov grb. □-A.
- Srebro; promjer 19,1 mm; težina 0,76 g
- Literatura: CNI VI, str. 30,31, br. 1-5, verzija.
- Zidana grobnica 23, ispod grobova 444 i 447, 16. 10. 2017.

38. Akvileja, denaro; patriarh Antonio II Panciera (1402.-1411.).

- Av.: +ANTONIVS*PATRIARCA; grb.
- Rv.: *AQV*ILE*GEN*SIS, akvilejski orao.
- Srebro; promjer 18,1 mm; težina 0,49 g
- Literatura: CNI VI, str. 37, br. 5.
- Sonda C, SJ 13, 5. 10. 2017.

39. Akvileja, denaro; patriarh Antonio II Panciera (1402.-1411.).

- Av.: +ANTONIVS*PATRIARCA; grb.
- Rv.: *AQV*ILE*GEN*SIS, akvilejski orao.
- Srebro; promjer 17,6 mm; težina 0,61 g
- Literatura: CNI VI, str. 37, br. 7.
- Zidana grobnica 1, 7. 10. 2009.

40. Akvileja, soldo; patriarh Lodovico II di Teck (1412.-1437.).

- Av.: +LODOVICVS[DVX]·D·TECh; grb.
- Rv.: PAtH=AQVILE; Blažena Djevica Marija s malim Isusom.
- Srebro; promjer 17,4 mm; težina 0,49 g
- Literatura: CNI VI, str. 38, br. 1.
- Kvadrant 51 (ili 31), 2. 10. 2009.

41. Akvileja, soldo; patriarh Lodovico II di Teck (1412.-1437.).

- Av.: +LODOVICVS·DVX·D·TECh; grb.
- Rv.: [PAtH]=AQVILE; Blažena Djevica Marija s malim Isusom.

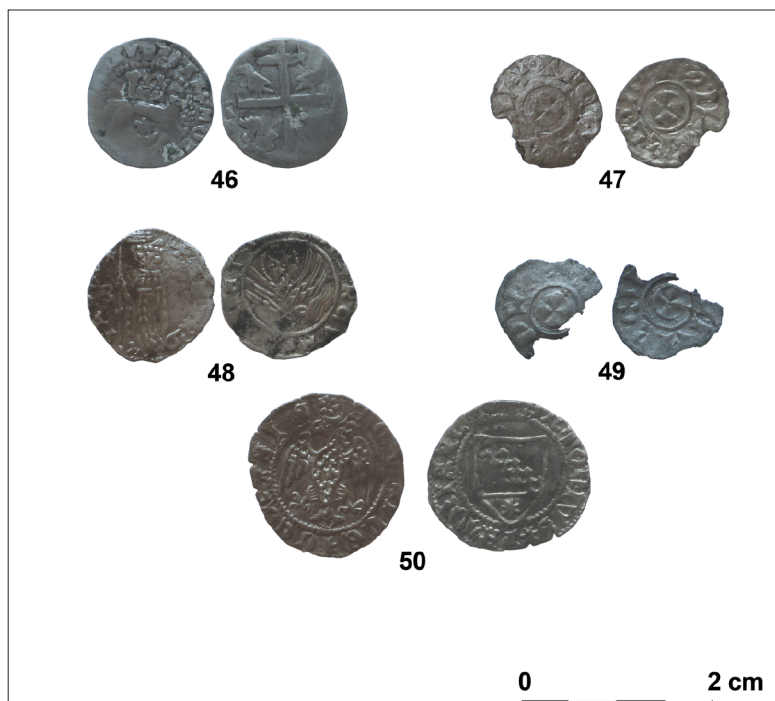

Tabla 8. Novac kat. broj 45 - 50.

- Srebro; promjer 17,6 mm; težina 0,34 g
- Literatura: CNI VI, str. 38, br. 2.
- Zidana grobnica 17, grob 333, 30. 07. 2013.

42. Padova, denaro piccolo (scodellato); republica (1271.-1328.)

- Av.: []CIVITAS; šesterokraka zvijezda u kružnici.
- Rv.: []DEPADVA*; šesterokraka zvijezda u kružnici.
- Srebro; promjer 12,6; težina 0,16 g
- Literatura: CNI VI, str. 182-184.
- Sonda D, 28. 5. 2018.

43. Italija, denaro piccolo (scodellato)

- Av.: natpis nečitak; šesterokraka zvijezda u kružnici.
- Rv.: natpis nečitak; šesterokraka zvijezda u kružnici.
- Bakar; promjer 10,5; težina 0,09 g
- Sonda F, SJ 71, 26. 9. 2019.

44. Dubrovačka Republika, denar/ grosso, (1337)

- Av.: SBLASIV=SRAGVSII (slovo I zadebljanih krajeva i sredine); Sveti Vlaho stoji s mitrom i aureolom, desnom rukom blagoslivlja, u lijevoj drži biskupski štap. Lijevo u polju zvijezda sa šest krakova.
- Rv.: Krist u mandorli, sa strana IC-XC.
- Srebro; promjer 21 mm; težina 1,8 g
- Literatura: REŠETAR 1925, 95, tip 18, kat. 1106, T.6:3, 4; DOLENEC 1993, 49, tip 88; MIMICA 1994, 138, tip XVIII, kat. 568.
- Sonda C, SJ 36, 29. 5. 2018.

45. Sveto Rimsko Carstvo, 1/4 kreuzera, Josip II (1765-1790) (1781-1783)

- Av.: IOS·II·D·G·R·I·S·A[-GE·HV·BO·REX·A·A·], bista desno
- Rv. 1/4 KREUTZER 178[] A
- Promjer 18, 2 mm; težina 1,99 g; probušeni i iskorišten kao privjesak.
- Grob 446, sonda C, 13. 10. 2017.

46. Slavonski banovac, denar.

- Av.: +MOn[]AVOnIAA; Kuna u trku udesno između krune iznad nje i zvijezde nad polumjesecom ispod nje. Prvo slovo n okrenuto naopako.
- Rv. Patrijarhalni križ, pod njime dvije okrunjene glave, na donjoj prečki križa dvije ptice gledaju prema vani, sa strane nečitke sigle.
- Srebro; promjer 13,8 mm; težina 0,48 g.
- Literatura: DOLENEC 1993, 36, 37, tip 5.
- Grob 131, 29. 6. 2005.

47. Venecija, piccolo/denaro scodellato; Pietro Gradenigo (1289.-1311.)

- Av.: +PE·GRA·DVX; malteški križić u kružnici.
- Rv.: +S·MARCVS; malteški križić u kružnici.
- Srebro; promjer 12,5 mm; težina 0,13 g
- Literatura: CNI VII, str. 54, br. 19 ili 20.
- Kvadrant 7, na pretpostavljenom zidu predulaza, 16. 9. 2003.

48. Venecija, soldino; Andrea Contarini (1368.-1382.), nepoznat novčar.

- Av.: +ANDR'9=TAR 'DVX; Dužd u plaštu, s kapom, klečeći u lijevo, objema rukama drži zastavicu, B-

- Rv. [+S]MARCVSxVENET[I] između pune i biserne kružnice; Krilati lav sv. Marka s aureolom, *en face*, šapama drži knjigu.
- Srebro; promjer 14,3 mm; težina 0,4 g
- Literatura: CNI VII, str. 98, br. 28-30
- Iz sloja pepela, 6. 7. 2005.

49. Venecija, piccolo/denaro scodellato

- Av.: +[]DVX; malteški križić u kružnici.
- Rv.: [+S] MARC[VS]; malteški križić u kružnici.
- Srebro; promjer 12 mm; težina 0,11 g
- Literatura: CNI VII.
- Sjeverno od stečka sa križem ispred pročelja, 14. 07. 2003.

50. Akvileja, denaro; patriarh Antonio II Panciera (1402.-1411.).

- Av.: +ANTONIVS*PATRIARCA; grb.
- Rv.: *AQV*ILE*GEN*SIS, akvilejski orao.
- Srebro; promjer 17,3 mm; težina 0,62 g
- Literatura: CNI VI, str. 36, br. 1.
- Kvadrant 17/16, 3. 10. 2006.

Literatura

- BOGOVIĆ, MILE. 1988. Pomicanje sjedišta Krbavske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožičića Benje (Pregled povijesti Krbavske ili Modruške biskupije). // Krbavska biskupija u srednjem vijeku. / Bogović Mile (ur.). Rijeka-Zagreb: Visoka bogoslovna škola u Rijeci, Kršćanska sadašnjost, 41-82.
- CNI VI. Corpus Nummorum Italicorum Vol. VI - Veneto (zecche minori) - Dalmazia - Albania, (ed. 1922.). Roma.
- CNI VII. Corpus Nummorum Italicorum Vol. VII - Veneto (Venezia, Parte I - dalle origini a Marino Grimani) (ed. 1915.). Roma.
- DOLENEC, IRISLAV. 1993. Hrvatska numizmatika od početaka do danas. Zagreb: Prvi hrvatski bankovni muzej Privredne banke Zagreb.
- FRAS, FRANJO JULIJE. 1988. *Topografija Karlovačke vojne krajine — Mjestopis iz 1835. godine.* (prijevod prof. Zlata Derossi). Gospić: Biblioteka „Ličke župe“.

- KOLAK, TATJANA. 2011. *Arheološka sakralna baština srednjovjekovne Krbave*. Doktorska disertacija. Zagreb
- MIMICA, BOŽE. 1994. *Numizmatička povijest Dubrovnika*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti etc.
- MIRNIK, IVAN. 1992. Skupni nalazi slavonskih banovaca u numizmatičkoj zbirci Arheološkoga muzeja u Zagrebu, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. serija, 24-25, Zagreb, 183-248.
- POHL, ARTUR. 1982. Münnzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300-1540. Graz-Budimpešta.
- REŠETAR, MILAN. 1925. *Dubrovačka numizmatika II. (opisni) dio*, Srpska kraljevska akademija, posebna izdanja, knjiga 24, Beograd-Zemun.
- RÉTHY, LÁSZLÓ. 1907. *Corpus nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár II. kötet. Vegyesházi királyok kora*. Budapest.
- UNGER, EMIL. 1997. *Magyar éremhatározó. I. kötet (1000-1540)*. Budapest: Ajtósi Dürer Könyvkiadó.
- VUČIĆ, JAKOV. 2006. Nalazi grobova u crkvi Sv. Martina kod Sukošana. Starohrvatska prosvjeta s. III, 33, Split, 213-242.

* * *

Numismatic findings from the Cathedral of St. Jacob, Krbava

Abstract

The author of this paper brings an overview of the money found during the archaeological researches of the cathedral in Krbava between 2000 and 2019. A part of the money comes from the graves, among which are especially distinguished 25 silver coins from the grave 123, *terminus post quem* of 1382. The coins provide an evidence of continuous usage of one's position from the end of the 13th until the end of the 15th century. Among the founded coins from that time, the most frequent findings are those from Venice. The coin that is the newest one, after more than three centuries without any kind of numismatic findings, brings an evidence of the graveyard built in this area in the first half of the 19th century.

Key words: Udbina, Krbava, numismatic findings

Antonia Došen
Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb
antonia.dosen@muo.hr

Prethodno priopćenje
(primljeno 2. 10. 2019.)
UDK 070(497.526Gospić)“1926/1936“

VIZUALNO ČITANJE GOSPIĆA I LIKE U ILUSTRIRANOM TJEDNIKU *SVIJET* (1926. – 1936.)

Kritičko iščitavanje časopisa *Svijet* introspekcija je u ličku svakodnevicu koja je, unatoč lokalnim novinama koje su izlazile u Lici, bila vizualno osiromašena u tadašnjim medijima i bez šireg konteksta izuzevši političkog. Zagrebački ilustrirani tjednik *Svijet* omogućio je pogled u društvenu zbilju onog vremena i kontekstualiziranje jedne manje sredine unutar širih hrvatskih i europskih zbivanja. U radu se po prvi put u znanstvenoj javnosti bilježe imena domaćih gospićkih fotografa Đuke Versona, Ivana Rubčića i Matije Maksimovića što je značajan doprinos poznavanju povijesti profesionalne, ali i amaterske fotografije u Hrvatskoj. Također se u bilješkama donosi izabrana bibliografija Like u *Svijetu* kao vrijedan izvor svim istraživačima. Cilj rada je prikazati, interpretirati i rasvijetliti Liku i njene stanovnike iz perspektive zagrebačkog popularnog tiska međuratnog vremena.

Ključne riječi: fotografija, Gospić, ilustrirani tjednik *Svijet*, Lika, međuratno razdoblje

Uvod

Suvremenim projektima digitalizacije i pretisaka različitih starih novina i časopisa pokrenutima od strane istaknutih institucija u Hrvatskoj otvorile su se nove mogućnosti i prilike za istraživače kojima je navedena građa dosad bila nedostupna. Nažalost, to nije bio slučaj i s nekad popularnim zagrebačkim ilustriranim tjednikom *Svijet* koji je danas vrlo raritetan i nalazi se u posjedu tek jedne kulturne ustanove u Zagrebu. Tjednik *Svijet* bio je posvećen društvenom životu, a zahvaljujući fotografskim priložima na kojima je bilo težište njegovih članaka, upoznao nas je sa stilom življenja kao i društvenom, političkom, kulturnom i gospodarskom kronikom 1920-ih i 1930-ih godina u nekadašnjoj Kraljevini SHS (Kraljevini

Jugoslaviji). Iščitavanjem tekstova i ilustracija u njemu, tematski vezanih uz Gospić i Liku, posredovana je slika male sredine u kojoj su događanja bila komplementarna sa zbivanjima u Zagrebu i drugim hrvatskim mjestima.

O časopisu *Svijet*

Prvi broj „ilustriranog tjednika *Svijet*“ izašao je u Zagrebu 6. veljače 1926. godine. Uredništvo časopisa nalazilo se u Margaretskoj ulici, a urednik, kao i glavni ilustrator bio je akademski slikar, grafičar i dizajner Otto Antonini¹. Antonini je od ranije bio upoznat s publicističkim radom jer je između 1915. i 1917. pokrenuo i ilustrirao umjetničko-humoristički časopis *Šišmiš*. Časopis *Svijet* se tiskao u zagrebačkoj „Tipografiji“ i nudio pogodnosti pretplatnicima i ostalih izdanja „Tipografije“ (*Jutarnjeg lista*, *Obzora*, *Večeri*). Kao masovni medij bio je dostupan ne samo na kioscima nego i u svakom kućanstvu. Sudeći prema temama i sadržaju njegovih brojeva jasno je kako je bio dobro prihvaćen i među gospićkim domaćicama, zaljubljenicima u fotografiju, djevojkama i mladićima, učenicima i drugima.

Fotoreportaže nisu bile vezane samo uz hrvatske krajeve odnosno područje tadašnje Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije²) nego je časopis u duhu tadašnjeg modernog doba pratio i svjetsku *mainstream* scenu. Svojim člancima naslovljenima *Ličnosti o kojima se govori*, *Iz ženskog svijeta*, *Naši otmjeni plesovi*, *Iz filmskog svijeta* i slični iznjedrili su niz domaćih prepoznatljivih lica koja su postavili temelj buduće hrvatske javne scene i po prvi put pomaknuli granice između javnog i privatnog života. Uredništvo novina je uglavnom potenciralo sliku suvremenog doba kao luksuznog, mondenog i lakog življenja u kojemu nema društvenih problema, političkih previranja i vjerskih neslaganja. Glavne teme koje je Otto Antonini donosio u svojim ilustracijama bile su orijentirane na brzinu suvremenog života (putovanja, tehniku), nova prijevozna sredstva sada svima dostupna (auti, vlakovi, aeroplani), domaću etno, ali i inozemnu egzotičnu modu, zabave i plesove (*jazz*, *karnevali*) te senzacije iz raznih dijelova svijeta. No, kako se *Svijet* ne

1 Otto Antonini (Zagreb, 1892. – Zagreb, 1959.), hrvatski likovni umjetnik, slikar portreta, dizajner, ilustrator. U Sieni (Italija) je pohađao *Accademiu di Belle Arti*, poslije školovanja se posvetio ilustriranim časopisima. Poznat po mnogobrojnim rješenjima za oblikovanje poštanskih marki. Vidi: *Otto Antonini: Zagreb i „Svijet“ – „Svijet“ i Zagreb dvadesetih*, katalog izložbe, 2006., Zagreb: Muzej grada Zagreba.

2 Šestojanuarskom diktaturom 1929. godine kralj Aleksandar I. Karađorđević promijenio je ime države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Kraljevina Jugoslavija te je utvrdio podjelu kraljevine na banovine. Gospić je ovom podjelom potpao pod Savsku banovinu (1931.—1939.).

Naslovnica Svijeta
iz 1933., br. 16.

bi shvatio samo u revijalnom tonu, ponekad je na njegovim stranicama naglasak stavljen i na teme poput feminističkog pokreta u Francuskoj, generalnog štrajka u Engleskoj, građanskih ratova, međunarodnih kongresa i drugih važnih događaja koji su obilježili međuratno razdoblje, ne samo na tlu Europe već i u cijelome svijetu. Vidljivi su i sve jači utjecaji marketinškog djelovanja koje se sve jasnije i izravnije obraća određenim skupinama čitatelja te preuzima veliki dio medijskog prostora i oblikuje potpuno novu koncepciju potrošača personaliziranim ponudama (*Tko ne pozna marku Oetker, Kuda ćemo na ljetovanje?* i drugima).

Fotografi ličkih krajeva

Fotografije koje su objavljivane ili kao samostalna vijest ili kao ilustrativna nadopuna članku nekada su bile potpisane, a nekada su objavljene bez potpisa što je ovisilo o odluci uredništva. Bez namjere da se izvedu nedostajuće atribucije pozornost

se usmjerava na zabilježbu fotografa koji su pridonijeli svojim fotografijama upoznavanju Gospića i Like onog vremena. Među potpisanim fotografima razlikuju se dvije vrste fotografa, onih domaćih, te putujućih – onih koji su uglavnom po dužnosti bili poslani na teren ili su samovoljno završili u Lici te napravili nekoliko snimaka. Također se i prema fotografijama jasno mogu razlučiti snimke koje su napravili profesionalni fotografi s puno iskustva i s, vjerojatno, dobrom opremom, kao i oni koji su svoje fotografije snimili amaterski. S obzirom na vrste prikaza koje su snimili i kojima su se posvetili pojedini fotografi, fotografije se ponajprije mogu podijeliti na dokumentarne, reportažne i amaterske, a поближе još tematski na pejzažne, portretne, socijalne, sportske, turističke.

Kako je Gospić u vrijeme Kraljevine potpadao pod Primorsko-krajišku oblast sa sjedištem u Karlovcu, odnosno pod Savsku banovinu sa sjedištem u Zagrebu, bio je uvijek središte ličkoga kraja, u *Svijetu* nazivan i 'lička metropola'. S obzirom na njegovu administrativnu važnost bilo je važno zabilježiti imena njegovih, do sada u znanstvenoj i stručnoj javnosti nepoznatih, lokalnih fotografa.

Fotografska obitelj Verson (Đuro³, Antun⁴) djelovala je na području Gospića⁵ od samog početka 20. stoljeća pa do Drugog svjetskog rata. Bili su jedini profesionalni domaći fotografi koji su vizualno popratili sva javna i privatna događanja grada. Pozivani su ili su sami dolazili na dobrotvorne zabave, organizacije ženskih zborova, školske priredbe, lokalne izložbe, kao i na privatne kućne proslave i slično. S obzirom na to da je opus fotografa Versona iz Gospića izgubljen u nepovrat⁶, fotografije u časopisu *Svijet* njegova su jedina, za sada, očuvana ostavština

3 Đuro Verson (1904. – 1945.) se u različitom lokalnom tisku spominje kao fotograf od 1920-ih. Ponekad se potpisuje kao Đuro, a ponekad kao Đuka. Kršteno ime mu je bilo Juraj. Također se i prezime javlja u dvije varijante: Verson ili Verzon. Za podatke o pravom imenu i godinama rođenja i smrti Đure Versona zahvaljujem Vladimiru Šulentiću.

4 Antun Verson (1907. – 1945.), 1935. godine zabilježen je kao 28-godišnji urar i fotografski pomoćnik. (-). 1935. Iz naše sudnice: sudjenje Juri Žumbercu i drugovima. *Lički glas*, 16. 5. 1935., Gospić, 3.

5 Prema usmenoj predaji poznat je i najstariji član obitelji Franjo Verson (1860. – 1933.) koji je djelovao u Senju krajem 19. stoljeća kao fotograf. Nalazimo ga u različitim novinama iz onog vremena samo spomenom, kao jednog od članova obrtničkog odjela, no bez detaljnijeg opisa. Vidi: (-). Zapisnik glavne sjednice trg. obrtničke komore u Senju. *Primorac: list za politiku, narodno gospodarstvo i pomorstvo*, god. IV, br. 121, 8. 10. 1876., Kraljevica, 3.

6 Nakon smrti braće Verson 1945. godine njihovu fotografsku opremu kao i fotografsku građu naslijedila je udovica Đure Versona što će biti tema nekog budućeg istraživačkog rada.

Prof. Ivan Rubčić, Treća nagrada na Foto-amaterskom natječaju, 1931.

objavljena u popularnom javnom mediju,⁷ kao i svjedočanstvo o rasponu njegova djelovanja od reportažne dokumentarne do portretne fotografije.

Kroz *Svijet* mogu se pratiti i fotografije amaterskog gospićkog fotografa Ivana Rubčića (Rupčića) koji je na Fotoamaterskom natječaju *Svijeta* osvojio treću nagradu 1931. godine.⁸ Nakon toga je još nekoliko puta objavljen njegov rad koji vrlo vješto balansira između umjetničke i dokumentarne fotografije s motivima vedute Gospića i ljepota prirode. Iako amater, Rubčić pomno komponira svoje prikaze ukazujući na privlačnost prirode koju snima.

Za razliku od Versona koji je ponajprije profesionalni atelijerski fotograf, Rubčić kao profesor, fotografijom se bavio za razonodu, čime je imao mogućnost i slobodu kreativnog pristupa. Pitoresknost njegovih motiva, veduta Gospića i ljepote prirode upućuju na taktilan osjećaj prostora oko sebe, na vješto oko sa smislom za dobar kadar. Ivan Rubčić je snimio i izvanredan prilog sa zimskim ugođajem

7 Ovome možemo pridružiti fotografije Đure Versona sačuvane u privatnim albumima gospićkih obitelji.

8 (-). 1931. Foto-amaterski natječaj „Svijeta“. *Svijet*: ilustrirani tjednik, knj. 11, br. 14., Zagreb, 375.

Kralj Aleksandar I. Karađorđević prilikom boravka u Gospiću 1933. Foto B. K.

u Gospiću i okolici 1929. godine⁹, četiri godine ranije prije osvojene nagrade na amaterskom foto-natječaju. Njegov talent je očigledno bio prepoznat i prije kada je uredništvo *Svijeta* odlučilo koristiti njegove amaterske snimke i na duplerici objaviti reportažu o Lici.

Iako ponajprije poznat kao gospićki knjižar i tiskar Matija Maksimović (1874. – 1937.), je snimio tri fotografije s izleta na Visočicu.¹⁰ Da je Maksimović imao i fotografsku opremu te bio u mogućnosti snimiti navedene fotografije svjedoči i činjenica da su do danas očuvane neke od razglednica Gospića koje on potpisuje.

Među profesionalnim fotografima koji su po dužnosti došli u Liku kako bi napravili reportažne snimke ističu se Foto Tonka, Ljudevit Griesbach i fotograf koji se potpisuje inicijalima B. K. Nazivom „Dvorski atelier Tonka“ signirano je nekoliko fotografija iz 1933. godine prilikom boravka kralja Aleksandra I. u Lici. Njegov portret s naočalama iz lijevog profila¹¹ stavljen je i na naslovnici *Svijeta*

9 (-). 1929. Lika zimi. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 4, knj. VII, br. 2., 5. 1., 28-30.

10 (-). 1936. Visočica. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 11, knj. XXI, br. 13, 28. 3., 304-305.

11 Vrlo sličan ovome je i profilni portret kralja Aleksandra s kapom nastao prije 1924. godine u Atelieru „Tonka“ u Zagrebu. *Moderna fotografija Atelier „Tonka“ Zagreb*. [1924.]. Zagreb, 11.

Senjski biskup dr. I. Starčević, kralj Aleksandar, načelnik Senja Rivosecchi i ban dr. Perović, 1933. Foto B. K.

broj 5.¹² Iza imena Tonka skriva se istaknuta portretistica građanstva Antonija (Vajda) Kulčar Prut najčešće potpisivana kao Tonka Kulčar¹³. Njen atelier smješten na zagrebačkom Trgu Franje Josipa (Trg kralja Tomislava) bio je među vodećima u Kraljevini, a nakon što je fotografirala kraljevski par u Zagrebu 1931. dobila je i titulu dvorskog fotografa.¹⁴ Doček kralja Aleksandra I. u Lici snimio je i zagrebački fotograf Ljudevit Griesbach¹⁵ 1933. godine čime je ovjekovječio ne samo doček kralja već i ljepotu Plitvica i njegovo stanovištvo. S obzirom na to da je profesionalno bio posvećen i snimanju prirode¹⁶, na nekoliko duplerica uz reportaže o

12 Naslovnica. *Svijet*: ilustrirani tjednik, knj. XVI, br. 5, 29. 7. 1933.

13 Antonija Vajda rođena je 1887. u Varaždinu, umrla 1971. u Rogaškoj Slatini.

14 MAGAŠ BILANDŽIĆ, LOVORKA. 2015. Tonka u fokusu: vizualna kronika kroz medij fotografije. // Foto Tonka: tajne atelieru društvene kroničarke = Secrets of a Social Chronicler's Photographic Studio. / Magaš Bilandžić Lovorka, Sudec Andreis Iva (ur.). Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 35.

15 Ljudevit Griesbach rođen je 1890. u Mitrovici. Od 1927. postaje stalni fotografski suradnik časopisa *Svijet*. Umro je u logoru na Krndiji 1946.

16 HLEVNJAK, BRANKA. 1997. *Ljudevit Griesbach*, Zagreb: Hrvatski fotosavez, 24.

*Crni Dabar i kukovi Procijep Velebit,
u Svijetu iz 1931. Foto Č. Kušević*

Cesta preko Malog Alana u Liku, Tulove grede, 1933. Foto Lj. Griesbach

životu na Velebitu nalaze se i njegove izvrsne krajobrazne fotografije.¹⁷ Fotograf skriven iza inicijala B. K.¹⁸ snimio je jedinstvene fotografije kralja Aleksandra I. u posjetu Gospiću povodom okružnog sokolskog sleta. Fotografije su uglavnom nastale u trenutku, dok kralj šeće ili sjedi među narodom i članovima svoje pratnje, te u njima možemo prepoznati začetke *life* fotografije.

Jedna od najznačajnijih ličnosti planinarske fotografije, Čedomilj Kušević bio je prvi profesionalni umjetnik fotograf.¹⁹ S obzirom na to da je studirao geografiju ne iznenađuje njegova ljubav prema snimanju prirode. U *Svijetu* je svojim fotografijama uspio pomiriti surovu prirodu Velebita i ljude na jedan romantičarski način.²⁰ Snimio je panoramske fotografije Oštarija i Sadikovca, kao i ljude na radu (čuvanju ovaca, skupljanju sijena) u maniri piktorijalističke fotografije karakteristične za srednjoeuropski kulturni krug tog vremena. Kušević je također neke od svojih fotografija poput zimskih snimki Plitvica javno prezentirao na izložbi fotografija u Zagrebačkom Zboru 1931.²¹

Među fotografima ličkih prirodnih ljepota, ali i ličkog primorja ističu se još Foto Grkinić koji potpisuje fotografiju Karlobaga s danas prepoznatljivim motivom kamene obale i najstarijih kuća na njoj na jugoistočnom ulazu u naselje.²² Fotograf Ž. (Živko) Petričić²³, potpisan kao fotograf iz Zagreba, vjerojatno amater,

17 Npr. u članku KRAJAC, I. [IVAN]. 1933. Iz velebitskog filma: narodni život na Velebitu. *Svijet: ilustrirani tjednik*, god. 7, knj. XV, br. 1, 1. 1., 10-11.; (-). 1930. Na Velebitu. *Svijet: ilustrirani tjednik*, god. 5, knj. IX, br. 17., 19. 4., 442.

18 Nije razriješeno tko se krije iza ovih inicijala, moguće je kako je riječ o fotografu Vladi Benčiću, službenom beogradskom fotografu kraljevske obitelji. Iako se u *Svijetu* često pojavljuju tipfeleri, činjenica je da inicijali u potpunosti ne odgovaraju ovom fotografu te se time njegovo autorstvo ne može potvrditi.

19 TONKOVIĆ, MARIJA. 1994. Oris povijesti fotografije u Hrvatskoj. // *Fotografija u Hrvatskoj = Photography in Croatia 1848 – 1951.* / Maleković Vladimir (ur.). Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 151.

20 (-). 1931. Velebit. *Svijet: ilustrirani tjednik*, god. 6, knj. XI, br. 20, 16. 5., 569-572.

21 „Mekoća i plastika njegovih snimaka govori sama po sebi, redajući se jedna ljepša i grandioznija od druge. [...] No zimska Jezera, pod snijegom i zaledjenim slapovima, manje su poznata i po fotografskim snimkama, jer se rijetko koji fotograf odvaži da ih obidje, gazeći veliki snijeg. Kušević nas je za to zadužio u velike, jer je dao prilike ne samo našem, već i vanjskom svijetu, da upozna taj biser naše zemlje.“ (-). 1931. Hrvatsko planinarsko društvo – Izložba fotografija Čede Kuševića. *Svijet: ilustrirani tjednik*, god. 6, knj. XI, br. 18, 2. 5., 527.

22 (-). 1932. O Uskršu na more, na Jadransko! *Svijet: ilustrirani tjednik*, god. 7, knj. XIII, br. 12, 19. 3., 286.

23 Dr. Živko Petričić (1875. – 1939.) odvjetnik, političar, ministar, zet gospićkog trgovca i veleposjednika Lovre Pavelića.

snimio je pitoreskni motiv Pogleda na Velebit s ceste kod Divosela.²⁴ Fotograf Gj. (Đuro) Trpinac²⁵ autor je prekrasnog plitvičkog pejzaža „Labudovac“ na Plitvičkim jezerima.²⁶

Velebit je kao inspiracija amaterske i reportažne fotografije bio temom mnogih foto-putopisa koji su pažnju posvetili ljepotama ličkog kraja. Zbog velike pažnje posvećene ovoj hrvatskoj planini, koja se najčešće, od svih prirodnih ljepota tadašnje Kraljevine, nalazila na duplericama i reportažama u *Svijetu*, potrebno je, uz već spomenute, istaknuti i druge njegove fotografe. Foto Pichler (Antun)²⁷ snimio je fotografije s Visočice s Gojtanovim domom²⁸, Vjekoslav Cvetišić²⁹ je napravio snimke južnog Velebita – Paklenice³⁰, dok je fotografije Štirovače u današnjem Parku prirode Sjeverni Velebit potpisao sušački Foto Palian³¹.

Uz navedene fotografe u *Svijetu* se javljaju i dvojica znanstvenika koji stručnim okom snimaju velebitske ljepote - dr. Josip Poljak³² (snima špilje na Velebitu) i dr. Ivan Krajač koji bilježi podizanje nove planinarske kolibe³³ čime populariziraju planinarstvo u javnosti, te su po njima danas nazvane i neke velebitske lokacije (Krajačev kuk, Poljakov toranj). Josip Poljak kao urednik *Fotografskog vje-*

-
- 24 (-). 1931. Naši krajevi pod snijegom. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 6, knj. XI, br. 6, 7. 2., Zagreb, 159.
- 25 Poznat je kao nakladnik u Zagrebu u drugom desetljeću 20. stoljeća - Knjižara Jugoslavenske akademije (Đuro Trpinac).
- 26 Fotografija objavljena uz članak o dr. Gustavu Janečku koji se posvetio razvoju Plitvičkih jezera. (-). 1928. 80-godišnjica Dra Gustava Janečka. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 3, knj. VI, br. 24, 8. 12., 532.
- 27 Antun Pichler († 1945.), natporučnik austrougarske vojske, istaknuti član Hrvatskog sokola, zapovjednik gospićkog vatrogasnog društva 1930-ih.
- 28 (-). 1936. Visočica. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 11, knj. XXI, br. 13, 28. 3., 304 -305.
- 29 Vjekoslav Cvetišić bio je jedan od izlagača na Prvoj izložbi Hrvatskog planinarskog društva 1919. godine, zajedno s Josipom Poljakom i Ivanom Krajačom. TONKOVIĆ, MARIJA. 1994. Oris povijesti fotografije u Hrvatskoj. // Fotografija u Hrvatskoj = Photography in Croatia 1848 – 1951. / Maleković Vladimir (ur.). Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 127.
- 30 (-). 1929. Južni Velebit: najljepša hrv. planina. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 4, knj. VIII, br. 5, 27. 7., 104-105.
- 31 Više podataka o ovom fotografu nije pronađeno.
- 32 Josip Poljak (Orahovica 1882. - Zagreb, 1962.), bio je hrvatski geolog, speleolog, znanstvenik, planinar. Godine 1929. napisao je knjigu *Planinarski vodič po Velebitu*. U *Svijetu* objavio fotografije u članku *Nove špilje Velebita*, god. 4, knj. VIII, br. 5, 27. 7. 1929., 107.
- 33 (-). 1929. S Velebita: nova planinarska koliba Hrvatskog planinarskog društva na Rožanskim kukovima u sjevernom Velebitu. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 4, knj. VII, br. 2, 5. 1., 31.

snika snima niz amaterskih, ali izuzetnih fotografija naših planina, o čemu podrobno i piše.³⁴

Reportažna fotografija na području Like snima se također i profesionalno i amaterski. Inženjer Vantar snimio je devet fotografija ličke pruge u snijegu 1934. godine.³⁵ Snimke su nastale amaterski najvjerojatnije na terenskom zadatku na kojemu je bio kao inženjer zadužen za nadzor nad raščišćavanjem tračnica od velikog snijega.³⁶ Reportažu o Ožegovicianumu u Senju potpisao je Foto Kratochvil³⁷, a među službenim reportažnim fotografijama nalaze se i one od Stella-filma i operatera H. A. Smeha koji su snimili inicijativu Narodne zaštite iz Zagreba organizirane u Gospiću³⁸, te fotografije Foto Paliana sa Sušaka o velikoj poplavi u Gospiću.³⁹

Nevezano jesu li bili lokalni ili vanjski profesionalni fotografi, među portretistima ličkih dama uz Versona se ističu i Foto Reputin iz Zagreba, te Foto Kanceljak. Sve fotografije su snimljene u atelijeru te se jasno na nekima od njih vide učinjeni retuši.

Utjecaj Svijeta na društveni i kulturni život ličkog građanstva

Unatoč tendenciji iseljavanja stanovništva, na području različitih gradova u Lici i dalje se razvija građanski sloj društva koji je svoje zlatno doba doživio na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Mladim djevojkama bilo je vrlo važno predstaviti se u društvenom životu svoga mjesta o čemu svjedoči činjenica da su spremno slale svoje fotografije na objavu u *Svijet*. Ako bi se dogodilo da je portret bio loše snimljen ili loše reproduciran, morala se ponoviti njegova objava.⁴⁰ Kao što je već spomenuto Đuro Verson iz Gospića bio je poznati portretist mladih ličkih 'missica', kako ih

34 „Prvi važni momenat što ga je fotografija proizvela na planinara je, da se je naučio u prirodi gledati i posmatrati“. POLJAK, JOSIP. 1927. Planinarstvo i amater fotografija. Fotografski vjesnik: časopis prijatelja fotografije, god. II, br. 1, Zagreb

35 (-). 1934. Lička pruga u snijegu. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 9, knj. XVII, br. 10, 3. 3., 189.

36 Pretraživanjem relevantne literature iz područja fotografije kao i imena lokalnih inženjera koji su djelovali 1930-ih na području Gospića nije pronađeno ovo ime.

37 Nisu pronađeni podatci o ovome fotografu. Prof. T. 1930. „Ožegovicianum“ u Senju. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 5, knj. X, br. 6, 2. 8., 145.

38 (-). 1930. Socialni i nacionalni rad Narodne zaštite u Zagrebu. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 5, knj. X, br. 14, 27. 9., 348-349; 359.

39 (-). 1926. Velika poplava u Gospiću i okolici. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 1, knj. I, br. 12, 24. 4., 242.

40 Npr. prilikom objavljivanja portreta gđice Slavice Nikšić iz poznate gospićke trgovačke obitelji 1931. nazvane Vila Velebita, fotografija je ponovljena u narednom broju uz isprike uredništva

Lička pruga u snijegu, 1934. Foto ing. Vantar

Velika poplava u Gospiću 1926. Foto Palian

Siročad se moli ispred gospićke Katedrale pred polazak za Zagreb, 1930. Foto Stella-film, H. A. Smeh

nazivaju u *Svijetu*, no često su se slale i fotografije snimljene kod Đure Reputina u Zagrebu, poznatog modnog fotografa i autora aktova, redovnog suradnika *Svijeta*. Ovo svjedoči o tome kako su neke djevojke za portretiranje odabirale ne samo lokalne fotografe nego i one daleko razvikanije, čija je suradnja sa *Svijetom* bila poznata i time im davala veću šansu da baš njihov portret bude javno objavljen. Od ličkih ljepotica su se na stranicama popularnog časopisa našle Slavica Nikšić iz Gospića (Reputin), neimenovana Miss Medak (Reputin), Jelkica Palković – Miss Gračaca (Kanceljak) i gđica Karmela Bedeković⁴¹ iz Gospića (Verson). Riječ je uglavnom o kćerima iz bogatih trgovačkih građanskih obitelji koje su sebi kao razonodu mogle priuštiti odjeću po najnovijoj modi i odlazak fotografu na profesionalno snimanje.

zbog ranije loše reprodukcije. (-). 1931. Naše miss. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 6, knj. XI, br. 14, 4. 4. 1931., 409. i god. 6, knj. XI, br. 19, 9. 5., 546.

41 Karmela (Karolina) Bedeković, kćer poznatog gospićkog trgovca i gradonačelnika Željka Bedekovića.

Uz portrete mladih dama posebna kategorija u *Svijetu* bili su prilozi iz dječjeg svijeta, natječaji za lijepu djecu i kostimiranu djecu. Većinu dječjih portreta nalazimo nepotpisane što otvara mogućnost kako su neke obitelji imale fotografsku opremu i u kućnoj radinosti napravili fotografije za obiteljski album. Od djece portretirana su najčešće djeca iz Gospića - Mercedes Šimić⁴² (Verson), Hrvoje Miškulin, Mariana Šarić, Vladimir Grospić, Zvonko Kihalić i Mića Potrebić, Blankica Wiethe, mali Sušić, Mirenica Cvijanović, Stevan Dukić, kao i Mladen Brkić iz Lovinca, te Vera Vukelić iz Smiljana.

Fotografije djece su uvijek namještene, u zadanoj pozi, s urednom odjećom i ozbiljnim izrazom lica. Riječ je o važnom trenutku u svakoj obitelji, fotografiralo se rijetko ili nikad, te je bilo ključno stvoriti što kvalitetniju i dostojanstveniju uspomenu za buduće generacije unutar obitelji. Vrlo neobičan je portret dječaka Mladena Brkića iz Lovinca koji je namješten da izgleda spontano, snimljen na dvorištu među domaćom peradi. Dječak je uredno obučen u bijelu košuljicu kratkih rukava s kragnicom što odaje unaprijed isplaniran moment.⁴³

Vidljiv je i jak utjecaj onodobne mode „ludih dvadesetih“ te se i kod djevojčica i kod odraslih dama naglašava *bubikopf* frizura, kod djevojaka još i jasno iscrtna linija usnica, obrve izvučene u luk, a oči iscrtnane crnom olovkom. Žene postaju glavni potrošač modernog društva i to se prepoznaje i po oglasnom prostoru koji je pretežno usmjeren na žensku populaciju. U časopisu *Svijet* se svakodnevica estetizira te je pomalo oprečno čitati usporedne vijesti o zabavama u Gospiću i o suši te gladi⁴⁴ izazvane različitim nepogodama.

Uz Jugo Sokol i Hrvatski sokol među kulturnim organizacijama u Gospiću djeluje i udruženje „Matija Gubec“, Hrvatski klub (1923.) i Društvo Hrvatska žena (1922.). Ova udruženja i različite čitaonice (Hrvatska vila, Francuski klub) oživljavaju kulturnu sliku grada i jedino su mjesto zabave i okupljanja građana. U člancima poput *Iz naše pokrajine*, *Iz domaćih krajeva* i sličnima često se mogu naći zabilježene vijesti o ličkim (ponajviše gospićkim) događanjima kao što su *Sa dobrotvorne zabave Zajednice doma i škole u Gospiću: Zbor žetelica iz Zajčeve opere*

42 Mercedes (Ceda) Šimić (1925. - ?) kćer gospićkog trgovca i načelnika Paje Šimića.

43 (-). 1933. Iz dječjeg svijeta. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 8, knj. XVI, br. 11, 9. 9., 217.

44 O ozbiljnoj nestašici hrane zbog suše svjedoči i fotografija djece iz Like u Križevcima koja su tamo „uzeta na prehranu“. (-). 1936. Iz naših krajeva. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 11, knj. XXI, br. 10, 7. 3., 237.

*Karmela Bedeković, Miss Gospić 1931.,
Foto Verson*

Vera Vukelić iz Smiljana, 1930.

Mladen Brkić iz Lovinca, 1933.

„Lizinka“⁴⁵ ili *Izložba učiteljske škole u Gospiću*.⁴⁶ Na naslovnici iz 1930., br. 5 prikazana je kraljica Marija u ribolovu što je uvod u naredni tekst *Ribarski sport u Jugoslaviji*. U tekstu se opisuje „[...] da se ljudstvo početkom dvadesetog stoljeća velikom ustrajnošću baca na uzgoj tijela i duha uporabom različitih sportova. U nastaloj utakmici raznih vrsta sporta, osobito se ističe udičarstvo i ribarski sport.“ što se potvrđuje i nizom fotografija s različitih rijeka, posebno s rijeke Gacke kod Švice i njenih slapova.⁴⁷ Saznajemo kako je do 1930. osnovano čak petnaest udičarsko sportskih društava od kojih se jedno nalazi i u Gospiću.

Poseban aspekt zabave za čitateljstvo činile su i stranice posvećene razonodu s enigmatskim priložima, križaljka, zagonetkama i humorom. Pronađena je i nekolicina priloga iz ličkog kraja – *Rastezaljka* i *Rebus* Dragutina Pavičića iz Gospića⁴⁸, *Šarada* koju je sastavio Milan Čubrilo iz Smiljana i drugi.

Likovnost je pojam koji se rijetko vezao uz ličke krajeve međuratnog razdoblja, bez obzira na nekolicinu istaknutih hrvatskih slikara koji su proizašli iz ličke sredine. U *Svijetu* je objavljena samo jedna vijest o izložbi slikara Gustava Haueisea (Likana) rođenog u Srbu, no i ta vijest je vezana uz zagrebački kulturni život gdje se i održala njegova izložba.⁴⁹

Percepcija Gospića i ostalih ličkih mjesta

Velebitski predjeli nisu skrivali samo prirodne ljepote već i narod koji je opisan kao naučen na surovost uvjeta u kojima živi, ustrajan, junačan, pošten i sposoban. U tekstu *Iz velebitskog filma*, koji govori o narodnom životu na Velebitu dr.

45 Zajednica doma i škole u Gospiću osnovana je 1933. godine. (-). 1934. Odjeci zabava. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 9, knj. XVII, br. 11, 10. 3., 214.

46 „Ručni rad u učiteljskoj školi obradjivan je na osnovu principa t. zv. aktivne ili radne škole. Učenici od I. pa do III. razr. izradjivali su samo one objekte koji spadaju u nastavni program. [...] Ručni rad prema tome nije imao manuelni karakter već intelektualni. [...] Prilikom svog nedavnog boravka u Lici posjetio je ovu izložbu i ban dr. Perović u društvu dra Zeca te predstavnika vlasti.“ (-). 1933. Školske izložbe u pokrajini. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 8, knj. XVI, br. 3, 15. 7., 60.

47 U tekstu nije izričito naveden fotograf snimaka s rijeke Gacke. (-). 1930. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 5, knj. 10, br. 5, 26. 7., 106-108.

48 „To piće / Nam biće / Liječi / I riječi / Nemam, da ga hvalim / (Žalim!) / Rastegni der malo. / Kad bi ti se dalo: / Arapski je grad, / Pa pogodi sad!“ PAVIČIĆ, DRAGUTIN. 1933. Za razonodu: *Rastezaljka*. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 8, knj. XVI, br. 16, 14. 10., 306.; također PAVIČIĆ, DRAGUTIN. 1931. Za razonodu: *Rebus*. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 6, knj. XI, br. 19, 9. 5., 532.

49 (-). 1936. S izložbe Gustava Haueise-a. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 11, knj. XXI, br. 5, 1. 2., 116.

Ivan Krajač piše: „Zadnjih godina Velebit nije samo ekonomska podloga domaćem pučanstvu, nego je trudnim pionirskim radom kroz desetljeća otkrivena njegova vrlo velika turistička važnost, koja će siromašnom pučanstvu olakšati život, čim se pravilno organizira i razvije.“⁵⁰ U tekstu se navodi i Higijenski zavod iz Zagreba koji je pod vodstvom Kamila Brösslera i filmskog operatera ing. Gerasimova snimio 1932. film o narodnom životu u Velebitu diveći se njegovim prednostima prilikom snimanja (prozirnosti zraka, jakošću svjetla, autentičnosti prizora). Ideja o turizmu na Velebitu zahvaljujući novim planinarskim stazama i podignutim kolibama nije zaživjela odmah, kako se dalo naslutiti u *Svijetu*. Osim idiličnog ugođaja Velebita⁵¹, Lika je prezentirana kao područje koje je zimi odsječeno od ostatka svijeta zbog stalnih mećava i visokog snijega.⁵²

Karlobag i Senj se stavljaju uz bok sa Sušakom, Kraljevicom, Crikvenicom, otocima Krkom i Rabom, kao idealna mjesta za ugodan boravak na moru. Turizam je novootkrivena zanimacija imućnih, uz obalu se podižu brojna ljetovališta, a *Svijet* imperativno poziva na pristup novim krajolicima („ili podji onamo gdje si već bio ili izaberi drugo mjesto gdje još nisi bio!“), lirično opisujući ljepote našeg primorja. Ličkom izlazu na more – Karlobagu – posvećen je i cijeli članak u kojemu piše „kao da se stisnuo pod gordim Velebitom“ kao jedan od najstarijih gradova na Jadranskom moru. Istaknute su njegove znamenitosti s vrlo kvalitetnim i rijetkim fotografijama iz međuratnog razdoblja.⁵³

Gospić koji je središte Like i u prijeratnom vremenu, se dvojako percipira, kao mjesto kojemu je potrebna inicijativa Narodne zaštite kako bi se pomoglo siromašnima⁵⁴, i kao mjesto koje se nerealno naziva ‘metropola’ dijeleći taj naziv s

50 KRAJAČ, I. [IVAN]. 1933. Iz velebitskog filma: narodni život na Velebitu. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 8, knj. XV, br. 1, 1. 1., 10-11.

51 (-). 1932. Polje narcisa u Lici. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 7, knj. XIII, br. 24, 11. 6., 594.; (-). 1929. Južni Velebit: najljepša hrv. Planina. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 4, knj. VIII, br. 5. 27. 7., 104-105.; (-). 1929. Divote naše prirode. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 4, knj. VIII, br. 20, 9. 11., 484-485.

52 (-), Sniježne mećave u Lici. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 6, knj. XI, br. 11, 14. 3., 296.

53 Na jednoj od fotografija vidi se i Mollinaryjev spomenik Ivana Rendića koji se nekada nalazio u središtu naselja. Prikazane su i gostiona Jurice Bakarčića, kuća Ure Domines te Gojtanova „Vila Nada“. Nažalost, autor fotografija nije potpisan. (-). 1928. Karlobag. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 3, knj. VI, br. 5, 28. 7., 101.

54 Narodna zaštita s predsjednikom banom dr. Josipom Šilovićem na čelu, te dr. Gjurom Basaričekom kao tajnikom i podpredsjednikom udružili su se s Blažom J. Krnićem, upraviteljem Dječjeg sabirališta Narodne zaštite kako bi pomogli u ‘spašavanju’ siročadi koja su ostala bez oba roditelja nakon rata zbog gladi, te nisu imali mogućnost ostanka kod rodbine.

Karlobag u Svijetu, 1928.

Otočac 1928.

Parizom, Londonom i drugim u *Svijetu* proglašenim metropolama. Također su poznate i vijesti o vremenskim nepogodama u Gospiću (poplava, visoki snijeg) čije fotografije i danas izazivaju pažnju.⁵⁵

U nepotpisanom tekstu *Gospić lička metropola*⁵⁶ navodi se kako je Gospić „Jedno od naših najurednijih i položajem najljepših mjesta bezuvjetno [...] čije se gradjanstvo osim drugih lijepih odlika, osobito ističe sa svojom neobičnom susretljivošću i nekim kao prirodjenim shvaćanjem lijepog društvenog neukočenog života, ...“. Naglašava se uvođenje željeznice, postojanje vodovoda i važnih administrativnih ustanova, kao i škola. Šuma Jasikovac se krivo navodi kao „Jurikovac“ što upućuje na to da je autor članka posredno dobio informacije o Gospiću. Zanimljivo je i kako se nije izostavilo spomenuti veliku skupštinu Seljačko-demokratske koalicije na koju je došlo preko 15 tisuća Hrvata i Srba „koji su oduševljeno manifestirali slogu Hrvata i Srba“. Profesor Ivan Rubčić kao autor fotografija i teksta u članku *Lika zimi*⁵⁷ razotkriva ponajprije gospićko područje s pogledom na Ostru, Novčicu, Lipe. U tekstu opisuje ličku zimu, s dosta detaljnim podacima o temperaturama, zatim običaje poput vukara koji uhvate živoga vuka i vode od sela do sela kako bi skupili darove, kao i proslave na Božić („Iz kuće se ne izilazi na Božić nikuda, tko god dodje u kuću ostaje u njoj kao gost cijeli dan, a pucnjava pušaka i kubura je znak veselja radi rođenja Spasiteljeva.“). Njegove fotografije su vrijedan doprinos istraživanju običaja i povijesti gospićkog područja.

Uz Gospić i Karlobag od ličkih mjesta još je jedino Otočac dobio veliku pozornost u članku *Otočac – Švica u Lici*.⁵⁸ Pažnja je usmjerena na slapove Gacke, „vanredno romantičnu okolicu“ koja je „tako krasna, tako veličanstvena“ da ostaje u nezaboravnoj uspomeni, dok se Otočac opisuje „malenim i mirnim gradićem“. Slikovitost doživljaja prenešena je i fotografskim prilogom koji je vidljivo djelo umješnog fotografa zbog odabira dobrog kadra i različitih perspektiva kojima se spretno ističu sve kvalitete otočkog kraja.

U članku se naglašava i gradnja Zakladnog doma na uglu Branimirove i Palmotićeve ulice, te druge akcije u okviru Narodne zaštite. (-). 1930. Socialni i nacionalni rad Narodne zaštite u Zagrebu. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 5, knj. X, br. 14, 27. 9., 348-349; 359.

55 (-). 1926. Velika poplava u Gospiću i okolici. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 1, knj. I, br. 12, 24. 4., 242.

56 (-). 1928. Gospić lička metropola. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 3, knj. VI, br. 24, 8. 12., 533.

57 (-). 1929. Lika zimi. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 4, knj. VII, br. 2, 5. 1., 28-30.

58 (-). 1928. Otočac – Švica u Lici. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 3, knj. V, br. 26, 23. 6., 568.

Ozbiljne teme u *Svijetu* – lička infrastruktura, gospodarstvo, politika

Časopis *Svijet* je rijetko imao ozbiljne teme u svome fokusu. Činjenice poput problema s učestalim zastojima vlakova, neuređenom organizacijom željeznice, vladajućom diktaturom, gospodarskim problemima i drugim ključnim elementima ličke svakodnevice benigno su prezentirane kroz sijaset filtriranih priloga koji su nudili uljepšanu sliku stvarnog stanja.

Gradnja ličke željeznice započela je 1912. godine. Za dovršenje preostalog dijela pruge nakon 1918. godine, od Vrhovina do Gospića trebalo je refinancirati gradnju tako da je ta dionica pruge otvorena tek 1920. čime je Gospić napokon spojen sa Zagrebom. Ostatak ličko-dalmatinske željeznice izgrađen je do kraja 1924. godine. Projekt izgradnje ličke pruge jače je gospodarski povezao Gospić i Liku s unutrašnjosti. U *Svijetu* se često izvještava o obustavljenom prometu na ličkoj pruzi zbog nanosa snijega i zimskih mećava.⁵⁹

Godine 1936. gradi se i cesta od Karlobaga do Svete Marije Magdalene odnosno granice s Dalmacijom. S obzirom na to da su „pješaci (su) skakali kao divokoze s kamena na kamen“ bilo je nužno da se ostvari cesta koja će povezati sjever i jug Hrvatskog primorja. Za izvođenje projekta bio je zaslužan ministar građevina dr. Kožul, a već u proljeće 1925. bila je trasirana cesta. Odlučeno je da se uz cestu postave i uske kamene klupe ali i zasadi korisno i ukrasno drveće. Cilj dr. Kožula bio je i s Oštarija dovesti vodovod u Karlobag. U *Svijetu* je ovaj građevni poduhvat opisan kao „romantična cesta“ i cesta uz more koja će biti „najljepša ne samo u Jugoslaviji nego u cijeloj Europi“.⁶⁰ Jasno je kako je cilj uredništva *Svijeta* imao promidžbeni karakter posredujući slikom uspješnu politiku vladajućih.

Politika nije bila istaknuta tema, osim ako je bila riječ o promidžbi kraljevske obitelji, naglašavanju njihovog pozitivnog imidža, te je bilo bitnije spomenuti odijevanje članova obitelji nego političke odluke vlasti, što se, uostalom, i uklapalo u profil ovog popularnog tiska. Kao što je već spomenuto, pomno se pratio boravak kralja Aleksandra I. u Lici. Istaknuta je oduševljenost naroda njegovim dolaskom⁶¹,

59 „Kad navali mećava i bude obustavljen promet dnevno radi do 300 radnika, a to je za siromašni tamošnji narod prava blagodati.“ (-). 1934. Lička pruga u snijegu. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 9, knj. XVII., br. 10, 3. 3., 189.

60 (-). 1936. Romantika Hrvatskog primorja: od Karlobaga do dalmatinske granice. *Svijet*: ilustrirani tjednik, god. 11, knj. XXI, br. 6, 29. 2., 213.

61 „Velike mase naroda iz sviju okolnih mjesta i krajeva Slunja, Korenice, Perušića, Gospića, unske doline i Bihaća slegle su se na Plitvicama da dočekaju Njegovo Veličanstvo. Seoski momci i djevojke, sokolske čete, društva inteligencije, predstavnici općina, žene, djeca i starci sve je to će-

a s kraljem su fotografirani i svi lokalni odličnici (načelnik Plitvica M. Kosanović, senjski načelnik prof. Rivosecchi, senjski biskup dr. I. Starčević⁶²) kako bi se pokazala odanost i naklonost lokalnih vlasti. U stvarnosti su posjeti kralja bilo kojem kraju Kraljevine bili pomno planirani, unaprijed sigurnosno provjereni, a režim je detaljno bilježio i podatke o načelniku općine, njegovoj političkoj orijentaciji i demografiji stanovništva.⁶³

Prilikom otkrića spomen-ploče dr. Anti Starčeviću u Pazarištu koju su podigla Braća Hrvatskog Zmaja iz Zagreba opisuje se u revijalnom tonu okupljanje preko deset tisuća ljudi zajedno s izaslanstvom iz Zagreba I. Pernarom, dr. Torbarom, M. Majerom i drugima.⁶⁴ Niti jednom rečenicom nisu opisane zasluge Ante Starčevića u hrvatskoj politici. Nonšalantnost pristupa ozbiljnim političkim temama odgovarala je uredništvu kojem je apolitičnost omogućavala usmjerenost prema svim društvenim skupinama.

O gospodarstvu koje je bilo siromašno i nerazvijeno, posebno izvan ličkih gradova, rijetko se pisalo. Đuro Verson ovjekovječuje narodni rad iskopa bunara u ličkim selima kako bi se premostio problem nestašice vode kod velikih ljetnih suša.⁶⁵ Ova iznimna reportaža zabilježila je mnogobrojna lica seljana iz Divosela, Ličkog Novog, Čitluka, Ribnika i Bilaja koji su ponosno stajali uz bunare koje su sami iskopali tijekom 1928. i 1929. godine za dobrobit svoga sela. Bez obzira na različite nepogode u *Svijetu* su se objavljivali članci i o gospodarskim izložbama na kojima je izlagano samo ono najbolje iz određenog kraja.⁶⁶ Izložbe su bile edukativnog karaktera, kako

kalo u gustim redovima između Djačkog doma i Hotela Plitvice, koji je uređen kao dvor i stan Kralju. U 6.40 stigao je dvorski auto s Njegovim Veličanstvom. Prolomilo se oduševljeno i burno klicanje, a auto se sad jedva pomiče naprijed. [...] i prošle uz burno klicanje mimo kraljevskih odaja, da manifestiraju ljubav i odanost uzvišenom Kralju.“ (-). 1933. Nj. Vel. Kralj Aleksandar u Lici. *Svijet: ilustrirani tjednik*, god. 8, knj. XVI, br. 5, 29. 7., 88.

62 (-). 1933. Nj. Vel. Kralj Aleksandar u Lici, Hrvatskom primorju i na Kordunu. *Svijet: ilustrirani tjednik*, god. 8, knj. XVI, br. 6, 5. 8., 108.

63 Sačuvan je i izvještaj o gospićkom načelniku: „Kolaković, Josip, HSS. Bankovni činovnik, trgovac, poznat iz afere Ličke štedionice, čijoj propasti on nije toliko kriv, koliko ljudi iz podružnice u Zagrebu. Režimu je odan i sklon.“ HR-HDA, fond 145.2, Savska banovina, Odjeljak upravnog odjeljenja za državnu zaštitu Savske banovine, kutija 4, 1931.

64 (-). 1936. Otkriće spomenploče Dru Anti Starčeviću. *Svijet: ilustrirani tjednik*, god. 11, knj. XXI, br. 24, 13. 6., 584.

65 (-). 1930. Sitan rad – velika korist. *Svijet: ilustrirani tjednik*, god. 5, knj. IX, br. 24, 7. 6., 639.

66 VUKMIR, M. 1930. Gospodarske izložbe. *Svijet: ilustrirani tjednik*, god. 5, knj. X, br. 24, 6. 12., 626., 628.; (-). 1927. Iz naše pokrajine: Gospodarska izložba u Gospiću. *Svijet: ilustrirani tjednik*, god. 2, knj. IV, br. 17, 22. 10., 362.

Misa u Pazarištima tijekom postavljanja spomen-ploče Anti Starčeviću, 1936.

bi se poljoprivrednici, obrtnici i drugi gospodarstvenici upoznali s modernim tehničkim sredstvima. U više je navrata (1927., 1930.) u Gospiću izložena tzv. lička soba s proizvodima ličkog kraja te se prema objavljenim fotografijama može vidjeti kako su izlagani pčelarski proizvodi, sirevi i drugi mliječni produkti, kao i žito, vuna, alatke od drveta i metala i slično.⁶⁷ Kao poticaj izlagačima za najbolje proizvode dijelile su se nagrade poput gospodarskih strojeva, diploma i stručnih knjiga iz gospodarstva.

Zaključak

Istraživanjem i analizom ilustriranog tjednika *Svijet* u razdoblju izlaženja od 1926. do 1936. godine otkriven je njegov utjecaj na ukus ličkog odnosno gospićkog međuratnog građanstva. Okrenuti svojemu lokalnom tisku posvećenom političkom aktivizmu pojedinaca i stranaka koje su zastupali, Ličani su bili uskraćeni za podrobnije informacije o društvenom ili kulturnom životu svoga kraja. Iako je u ča-

⁶⁷ „Gospodarska izložba u Gospiću također je lijepo uspjela. Brigu oko priredbe izložbe vodio je naročiti izložbeni odbor sa gospićkim načelnikom g. Kolakovićem na čelu, a same poslove obavljao je kotarski agronom g. Gašparac. Važnost ove izložbe bila je u tome, što je ona priredjena u srcu Like, dakle u kraju, za koji postoji opće uvjerenje da je pasivan i gospodarski zaostao.“ VUKMIR, M. 1930. Gospodarske izložbe. *Svijet: ilustrirani tjednik*, god. 5, knj. X, br. 24, 6. 12., 628.

Pralje zimi u Ličkom Novom, 1929. Foto I. Rupčić

sopisu naglasak stavljen na revijalnost, ističući luksuz, brzi stil življenja i mondeni život, neke ozbiljnije teme se nisu mogle zaobići jer su u danom trenutku bile u fokusu ne samo svjetske nego i domaće javnosti. S obzirom na to da je riječ o ilustriranom časopisu koji je ponajprije svoje članke temeljio na slici, a ponekad i samo na njoj, bez šireg pojašnjavanja vijesti, bilo je potrebno istraživanju pristupiti imajući na umu vizualnu, a ne samo tekstualnu važnost priloga. Opsežnim povijesnoumjetničkim pristupom ovoj temi zabilježena su imena domaćih gospićkih fotografa Đuke (Đure) Versona, Ivana Rubčića (Rupčića) i Matije Maksimovića, te su valorizirani njihovi fotografski dometi. Također je napravljena i svojevrsna kategorizacija prema namjeni i temama fotografija koje su fotografi poslali na objavu u *Svijet*. Promišljanjem deset godišta ovog časopisa istaknut je njegov utjecaj na percepciju Like u zagrebačkom medijskom prostoru, te njegova ponekad (ne) ozbiljna posvećenost stvarnim problemima ličkog društva.

Za podatke o pojedinim Gospićanima zahvaljujem prijatelju Vladimiru Šulentiću, istraživaču i zaljubljeniku u gospićku povijest i prošlost. Također zahvaljujem prijateljicama i kolegicama višim kustosicama dr. sc. Ivi Prosoli voditeljici Zbirke novije fotografije MUO, kao i Dunji Nekić, voditeljici Zbirke starije fotografije MUO na stručnoj pomoći.

Izvori

- HR-HDA, fond 145.2, Savska banovina, Odjeljak upravnog odjeljenja za državnu zaštitu Savske banovine, kutija 4, 1931.
- *Svijet: ilustrirani tjednik* (Zagreb, 1926. - 1936.)

Literatura

- HLEVNJAK, BRANKA. 1997. *Ljudevit Griesbach*, Zagreb: Hrvatski fotosavez
- MAGAŠ BILANDŽIĆ, LOVORKA. 2015. Tonka u fokusu: vizualna kronika kroz medij fotografije. // Foto Tonka: tajne ateliera društvene kroničarke = Secrets of a Social Chronicler's Photographic Studio. / Magaš Bilandžić Lovorka, Sudec Andreis Iva (ur.). Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 7-39.
- *Moderna fotografija Atelier „Tonka“ Zagreb*. [1924.]. Zagreb.
- *Otto Antonini: Zagreb i „Svijet“ – „Svijet“ i Zagreb dvadesetih*, katalog izložbe, 2006., Zagreb: Muzej grada Zagreba.
- POLJAK, JOSIP. 1927. Planinarstvo i amater fotografija. *Fotografski vjesnik: časopis prijatelja fotografije*, god. II, br. 1, Zagreb
- TONKOVIĆ, MARIJA. 1994. Oris povijesti fotografije u Hrvatskoj. // *Fotografija u Hrvatskoj = Photography in Croatia 1848 – 1951*. / Maleković Vladimir (ur.). Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 46-173.
- (-). 1935. Iz naše sudnice: sudjenje Juri Žumbercu i drugovima. *Lički glas*, 16. 5. 1935., Gospić, 3.
- (-). Zapisnik glavne sjednice trg. obrtničke komore u Senju. *Primorac: list za politiku, narodno gospodarstvo i pomorstvo*, god. IV, br. 121, 8. 10. 1876., Kraljevica, 3.

Visual reading of the image of Gospić and Lika in the Illustrated Weekly World (1926-1936)

Abstract

A critical analysis of the journal *Svijet* (World) offers us an introspection in Lika's everyday life which, despite local newspapers being published in Lika, was not visually represented in the media of the time and without a wider context except the political one. The Zagreb illustrated weekly journal *Svijet* offered a glimpse into the social reality of that time and contextualization of a smaller setting within wider Croatian and European events. For the first time in this paper, the names of local Gospić photographers Đuro Verson, Ivan Rubčić and Matija Maksimović are mentioned, which is a significant contribution to understanding the history of professional and amateur photography in Croatia. The notes also include selected bibliography of Lika in the weekly *Svijet* as a valuable source to all researchers. The aim is to show, interpret and elucidate Lika and its inhabitants from the perspective of Zagreb's popular press of the interwar period.

Keywords: photography, Gospić, illustrated weekly World (*Svijet*), Lika, the *interwar period*

Jadranka Brkić-Vejmelka
Sveučilište u Zadru
jbrkic@unizd.hr

Izvorni znanstveni članak
(primljeno 10. 11. 2019.)
UDK 910.4(497.526)

LIKA U PUTOPISU DRAGUTINA HIRCA – POZIVNICA ZA (TURISTIČKO) PUTOVANJE

U ovom radu predstavlja se putopis Dragutina Hirca s kraja 19. stoljeća u kojem su detaljno opisani Lika i Plitvička jezera. Detaljnim opisima ovaj je putopis pridonio upoznavanju i popularizaciji Like i Plitvičkih jezera, koji su u vrijeme tada već prisutnog turizma u Europi, u turističkom smislu zaostajali. U radu su analizirani dijelovi teksta koji se eksplicitno odnose na turizam kao i oni koji se implicitno kao takvi mogu iščitati. Iz analize je uočljiva prisutnost svijesti o potrebi upoznavanja, istraživanja i očuvanja prirodne baštine kao i adekvatne turističke valorizacije cjelokupnog prostora Like. Ovaj putopis bio je osnova za daljnja prirodnoznanstvena istraživanja Like i Plitvičkih jezera i u nedostatku turističkih vodiča gotovo idealno štivo za turistička putovanja.

Ključne riječi: Hirc, Lika, Plitvička jezera, putopis, putovanja

Uvod

Hrvatski prirodoslovac, putopisac i publicist Dragutin Hirc (1853.–1921.), bio je autor brojnih radova iz područja botanike, zemljopisa te autor putopisa, koji su predstavljali opise njegovih putovanja po Hrvatskoj. Jedan je od najznačajnijih hrvatskih putopisaca koji je iz iskustva s više od šest stotina različitih putovanja napisao nekoliko značajnih putopisa. U njima detaljno analizira prostor kojim putuje i kojeg upoznaje opisujući biljne i životinjske vrste, reljefna i klimatska obilježja, osobitosti geomorfoloških oblika, kao i naselja i stanovništvo koje na pojedinim područjima obitava. U Hircovim opisima Like i Plitvičkih jezera (iz 1900. godine) iščitava se ne samo oduševljenost prirodnim raznolikostima i osobitostima, već i

mogućnost za njihovu bolju gospodarsku i društvenu valorizaciju. Uvjeren u izuzetnu vrijednost pojedinih prirodnih lokaliteta, posebice Plitvičkih jezera i pojedinih špilja, detaljizira njihove opise i anticipira njihov mogući turistički razvoj.

Putopisi i vodiči

Putopisi su književna vrsta u kojoj pisac iznosi svoje dojmove i zapažanja o zemljama, krajevima i gradovima kroz koje putuje (URL 1). U širem značenju putopis je i općekulturna, vjersko-religiozna, znanstvena, popularno-znanstvena vrsta teksta u kojoj autor izlaže svoje putničko iskustvo (URL 2). Pisanje putopisa seže u daleku prošlost, od antike preko srednjeg vijeka do baroka i prosvjetiteljstva, a može ih se shvatiti i kao svojevrstne kulturne konstrukte (SCHNEIDER 2002.). Intenzivnije se objavljuju od kraja 18. i tijekom 19. stoljeća u razdoblju Grand Tour putovanja, koje se smatra početkom turizma u svijetu. Putopisi su bili jedan od načina prijenosa informacija o svijetu, o osobitostima prirodne i kulturne baštine, o stanovništvu i naseljima, organizaciji i načinu života pojedinih dijelova svijeta.

U *Enciklopediji turizma* (JAFFARI 2000.), kada se govori o pojavi prvih putopisa, navodi se djelo *La Guide des Chemins de France* iz 1552. godine, u kojemu je autor Charles Estienne kompilirao zabilješke s puta po Francuskoj (DeBEER 1952.). Ipak, i stariji zapisi s vjerskih, znanstvenih, trgovačkih i inih putovanja svjedoče o brojnim putničkim iskustvima.

Putopisi su u početku bili strukturirani tako da su obuhvaćali pretežno geografske i povijesne činjenice vezane uz prostor koji se opisuje na sveobuhvatan i impersonalan način (DeBEER, 1952. u JAFFARI 2000.). Predstavljali su „privilegirano svjedočanstvo ‘filozofske geografije’ u kojoj prosvjetitelji spoznaju zaostalost dijela Europe podređuju filozofskim vrijednostima civilizacije“ (TAFRA 2011.).

Kroz proznu književnu formu, putopisima se opisuju tijek putovanja i izgled pojedinih prostora kao objektivni elementi i dojmovi, a zapažanja, razmišljanja i stavovi autora kao subjektivni elementi tog prikaza. Opisi putovanja s „mješavinom“ objektivnih i subjektivnih elemenata jedan su od razloga zašto cijeli niz putopisne literature još uvijek plijeni pozornost čitatelja. Premda postoji razlika u putopisima koji obrađuju s jedne strane zavičaj i domovinu ili s druge strane tuđinu, inozemstvo, zajedničko im je da progovaraju i o samim autorima, njihovim afinitetima, doživljajima, njihovoj osobnosti. Poticaj brojnijim putovanjima dao je razvoj prirodnih znanosti i novi pristup proučavanju prirode i prirodnih pojava, ali i novi interes za kulturnu baštinu, posebice od druge polovice 18. i tijekom 19.

stoljeća, pa se sukladno tome pojavljuje sve veći broj putopisa koji obiluju prirodnanstvenim, ali i povijesnim i političkim opažanjima (ZLODI 2007.). Premda je prostorna percepcija oduvijek zauzimala vrlo važno mjesto u određivanju čovjeka prema prostoru (PAVIĆ 2012.), uloga i oblik putopisa u međuvremenu su se značajno izmijenili. Naime, izmijenili su se stil i način pisanja, stil i način života, način putovanja i načini informiranja. Pri njihovom iščitavanju i razumijevanju nije nevažna činjenica da „nema nijednog prikaza putovanja bez fikcionalnih elemenata i da nije lako razgraničiti razliku između doživljenoga i izmišljenoga te da se ne može jednoznačno povući granica između „stvarnih“ i imaginarnih“ putovanja (SCHNEIDER 2002.). Ipak, putopisi su književna vrsta koja se temelji na vjerodostojnom putovanju subjekta (putopisca) pa spada u nefikcionalni prozni oblik (DUDA 1998.).

Premda su se u Hrvatskoj putopisi javili u razdoblju romantizma, njihove pojave tada još nisu utjecale na razvoj turizma (VUKONIĆ 2005.). Među prvim značajnijim hrvatskim putopiscima bili su Antun Nemčić, Petar Preradović, Dimitrije Demeter i Luka Botić (JEŽIĆ S. u RAŽNJEVIĆ-ZDRILIĆ 2013.). Brojni su se hrvatski književnici, intelektualci i znanstvenici ogledali u toj književnoj formi. Tako su npr. poznati putopisi A. G. Matoša, V. Nazora, P. Budaka, M. Pejića, T. Ujevića, A. Cesarca, D. Hirca, Lj. Vukotinovića, J. Horvata i drugih. Premda su u prošlosti autori putopisa bili pretežno pisci kojima je ovo bila jedna od „slobodnijih“ književnih formi ili znanstvenici koji su ujedno istraživali pojedina područja, s vremenom se kao autori pojavljuju i mnogi drugi, tj. putnici koji se osjećaju sposobnima izraziti svoje doživljaje i percepciju prostora bez obzira na profesionalnu usmjerenost.

Osim kao književna vrsta, putopisi se ubrajaju i u novinarsku vrstu. Tako su npr. u najstarijim hrvatskim novinama, *Narodnom listu*, koji izlazi u Zadru od 1862., dugi niz godina u podlistku tiskani putopisi brojnih autora. Ovi putopisi utjecali su na razvoj kulturnog i književnog života Zadra (RAŽNJEVIĆ-ZDRILIĆ 2013.).

Putopisi su imali značajan utjecaj na pojavu i pisanje turističkih vodiča. Vrijeme njihova objavljivanja uglavnom se poklapa s počecima sve brojnijih turističkih putovanja. S obzirom na to da je turizam vjerojatno najznačajnija putnička pojava 19. stoljeća (DUDA 1998.), opisivanje krajeva i putovanja koja su osim rasonode značila i upoznavanje s nepoznatim ili nedovoljno poznatim prostorima ujedno su bili vodiči za putnike-turiste, a pojavili su se u prvoj polovici 19. stoljeća u Europi. Prvi autori vodiča bili su John Murray (Ujedinjeno kraljevstvo) i Karl Baedeker (Njemačka). Za razliku od putopisa, vodiči su knjige koje sadrže informacije o nečemu kako bi se

korisnik mogao snaći pa su to npr. informacije putnicima o zemljama i predjelima u koje putuju, a posebno o mjestima koje je vrijedno vidjeti (VUKONIĆ, ČAVLEK 2001.). Prvi pisani vodiči bili su vrlo iscrpni, s detaljnim opisima naselja, vrijedne kulturne baštine, povoljnih mjesta za odsjedanje i povoljnih prometnih ruta. Premda spadaju u informativnu vrstu pisanog štiva, vodiči istovremeno stvaraju „mitove o pojedinim mjestima koje čitatelji posjećuju“ (FÜRSCH 2019.) i time bitno utječu na popularizaciju tih mjesta, koja su potom dobila naziv „turistička“. Kao književna forma opstali su do danas i još uvijek se pišu, premda suvremena tehnologija nudi brojne kraće ili duže fotodokumentirane zapise s putovanja, s doživljajima koji se događaju „ovdje i sada“. Danas se, uz korištenje novih medija, putem novih tehnologija, kao što su objave tekstova u obliku blogova, *twittera*, *facebook* stranica/profila, *instagrama*, *you tube*-a itd., pojavljuju novi oblici vodiča sve brojnijih autora.

Percepcija Like u Hircovom putopisu

Među putopisnim djelima Dragutina Hirca najznačajniji su *Putopisi* (1878.), *Hrvatsko primorje: slike, opisi i putopisi* (1891.), *Gorski kotar: slike, opisi i putopisi* (1898.), te *Lika i Plitvička jezera: putne uspomene* (1900.). Zapis s putovanja pod naslovom *Lika i Plitvička jezera: putne uspomene* bio je rezultat autorovih „putovanja i prirodnih izučavanja“. Knjiga je izdana 1900. godine u nakladi Lavoslava Hartmana u Zagrebu. Ovaj putopis nije nastao nakon samo jednog putovanja jer, kako navodi autor, prvi put u Lici boravio je 1874. godine, a u knjizi se spominje putovanje u ljetnim mjesecima 1895. godine. Vrijednost ovog putopisa je, dakle, i u činjenici da je autor u više navrata, više puta kroz duže vrijeme, boravio na prostoru Like i da ga je na taj način mogao detaljnije upoznati, a time i vjerodostojnije prikazati. Djelo je svojevrsna kompilacija bilježaka, radova, članaka o Lici i Plitvičkim jezerima koje je autor dopunio i ujedinio u jednoj knjizi. Na samom početku putopisa, autor se zahvaljuje „sponzorima“ koji su mu novčanim potporama omogućili putovanje i boravak u Lici (Visoka kraljevska zemaljska vlada). Kao glavni motiv i cilj svoga putovanja Hirc eksplicitno navodi da mu je cilj istražiti Liku „u geografskom pogledu, a naročito njezinu floru i faunu“. Motiviran je bio nedovoljnim spoznajama o prirodnim obilježjima ovog dijela Hrvatske, posebice o pojedinim biljnim i životinjskim vrstama te geomorfološkim pojavama u kršu, osobito špiljama.

Dok su neki krajevi Hrvatske bili češće i više opisivani, kao npr. Dalmacija, manje je takvih zapisa o Lici i ličkom prostoru. Tako Većeslav Heneberg (1922.)

upozorava na vrlo šturo opise Like koji datiraju iz 16. i 17. stoljeća govoreći da su „najbolji stari opisi Like, iz kojih saznajemo za izgled starih gradova, za prilike i život stanovnika nisu naučna dela, nego su napisani u svrhe vojne ili upravne“. Zanimljivi su opisi Like autora Balthasara Hacqueta (2008.) u djelu *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena*, kojeg je Hirc citirao na više mjesta i pozivao se na njegova zapažanja. Prostorno-geografski Hacquet Liku omeđuje „s toliko brda; tu su Dinara, Velebit, Plješevica i Kapela. U Lici su malim predgorjem odijeljena područja Krbave, Zrmanje i kotar Otočac, graniči s Ramom, na jugu s Dalmacijom, na zapadu s Morlačkom, na sjeveru s turskom Hrvatskom“ (HACQUET 2008.). S obzirom da je Hacquetova knjiga rezultat putovanja po Lici koje se odvijalo stotinu godina prije Hircovih putovanja, nije ne očekivano da u opisivanju naselja i stanovništva Hacquet doživljava lički kraj kao nesiguran i slabo naseljen, jer navodi da ima samo mali broj sela s nekoliko kuća, koje su većinom raštrkane po šumama. Spominje Gospić kao „glavni grad u Lici“. U opisu kuća Hacquet naglašava jednostavnost i prepoznaje siromaštvo (građene od kamena ili drva, pretežito su bile bez prozora i bez namještaja, s ognjištem u središtu kuće). Uza sve to, Hacquet primjećuje nedostatak prometnica u ličkom prostoru, kao i nedostatak prijevoznih sredstava (zaprežnih kola), a time dijelom opravdava (objašnjava) nedostatak obrta i obrtnika. Kada piše o Ličanima ističe kako su oni „najsrdčaniji ljudi koje je upoznao, hrabri i otporni“. Hacquetovi opisi bili su značajni i za Hircove putopise te ih je u više navrata spominjao i citirao.

Kao prirodoslovac, planinar i putopisac, Hirc je u svojem putopisu dao iscrpan prikaz Like: opisao je vegetacijski pokrov i životinjske vrste kao i njihova staništa, opisao je pojedine reljefne oblike i pokušao objasniti genezu njihova postanka, a svoj poseban interes za speleologiju izrazio je u detaljnim opisima brojnih ličkih špilja. U nekoliko poglavlja bavi se tematikom Plitvičkih jezera - pisao je o njihovom postanku, izgledu, biljnom i životinjskom svijetu. Ovako širok interes autora posljedica je i završenog Prirodoslovnog studija u Grazu, posebnog interesa za botaniku kao i želje za istraživanjem „prezanimljivog zaleđa“. Osim toga, Hirc je napisao i brojne znanstvene rasprave s područja botanike i zoologije (HORVATIĆ 2002.). U prilog njegovom interesu za istraživanja i pisanje putopisa jest i činjenica da je bio prvi „odgovorni urednik“ časopisa *Hrvatski planinar*¹. Opisujući hrvatske gore i planine, nastojao je pomiriti znanstveni stil s književničkim izričajem

1 Prvi broj *Hrvatskog planinara*, vjesnika Hrvatskog planinarskog društva u Zagrebu, izašao je 1898. godine. Kao odgovorni urednik radio je od 1898. do 1903.

doživljaja ljepote (POLJAK 1994.). Ipak, treba naglasiti da je Hirc opisivao i naselja, izgled i strukturu kao i stanovništvo pojedinih naselja. Putopisi Dragutina Hirca uvršteni su u antologiju hrvatskih putopisa i u antologiju hrvatske planinarske književnosti.

U ovom putopisu Hirc piše narativnom progresijom, u skladu s kretanjem u prostoru pa predstavlja putopisni standard u kojemu putovanje prostorom odgovara vremenskom slijedu putovanja, a kompozicija je podređena prostornom odnosno geografskom kriteriju (ZLODI 2007.). Knjiga je strukturirana u nekoliko poglavlja podijeljenih po mjestima posjeta za koje autor smatra da su značajni bilo zbog njihovih prirodnih, povijesnih, kulturnih ili socio-geografskih značajki.

Hircovo putovanje odvijalo se po ruti Brinje-Otočac-Gospić-Oštarije-Karlobag-Gospić-Gračac-zrmanjska-dolina-Plitvička jezera. Uz opise, u knjizi su i crno-bijele ilustracije (55) autora Vaclava Leva Anderlea, koje prikazuju naselja, krajolike i stanovnike. Ilustracije autora Anderlea postale su ujedno simbolom Hircovih putopisa (FRKOVIĆ, 2009.). Za područje Plitvičkih jezera uvršteno je i nekoliko fotografija.

Na samom početku opisivanja svoga putovanja, u Pripomenku, Hirc definira lički kraj kao vrlo zanimljiv i poseban, pa citira povjesničara Radoslava Lopašića (1888.) „...nema ni u geografskom, a kamoli u etnografskom i povijesnom obziru zanimljivijega priedjela u našoj domovini, nego li je žalibože danas sbog slabe komunikacije dosta osamljena i zaboravljena junačka Lika, to čudovište prirodnih ljepota, ta kolievka slavni starih hrvatskih vitezova“. Iz ovog Lopašićevog iskaza, Hirc je prepoznao sublimiranu problematiku Like - premda upečatljivih prirodnih osobitosti, turbulentna povijesna događanja i stalno prisutni demografski problemi bili su uzrokovani i prometnom izoliranošću.

Hircov putopis kao turistički vodič

U putopisu se, kroz sve odjeljke, naglašavaju prirodne ljepote, prirodni fenomeni ličkog područja te se dovode u vezu s mogućnostima turističkoga razvoja. Očita je dominacija romantičarske zanesenosti, očaranost i ljubav prema prirodi i krajevima koje Hirc opisuje (ŠIŠIĆ 2011: 20). Stalno je prisutan i značajan element domoljublja koji se, između ostalog, da iščitati iz Hircovog poziva domaćem stanovništvu da upoznaju vlastitu domovinu „Ne idimo u strani svijet, kada drugi dolaze k nama, da gledaju ono, što još nisu vidjeli nikada i da se gledajući čude i dive!“, čime potvrđuje prisustvo vlastitog romantičarskog zanosa.

U tekstu se na više mjesta prizivaju turizam i turisti kao oni koji mogu doprinijeti upoznavanju, popularizaciji i financijskom oporavku ovog siromašnog ruralnog prostora pa, između ostalog, kaže „Daj bože da ovaj čedni putopis doprinese ...da u njezine osobite krajeve navrne i što više putnika, naročito pak takovih, koje je sreća obilatije nadielila novcem“. Spominjanje prirodnih ljepota i zazivanje brojnijih posjetitelja može se iščitati i u Hircovom putopisu *Hrvatsko primorje: slike, opisi i putopisi* (1993.) u kojemu on u Opatiji vidi veliki potencijal i kaže „Našu Opatiju čeka velika budućnost...“. Međutim, u putopisu o Lici i Plitvičkim jezerima puno češće spominje prirodnu baštinu i njezino značenje kako za lokalno stanovništvo, cijelu Hrvatsku tako i za strane posjetitelje.

Da je Hirc uočio turistički potencijal Like može se iščitati i iz njegovih brojnih zapažanja. Prilikom opisa uspinjanja na Visočicu spominje pouzdanje u svoju „turističku snagu“, koja mu je trebala kako bi uspio u nakani dolaska na sam vrh. Ovdje on identificira i povezuje snagu i motivaciju (turista) za upoznavanjem nepoznatih krajeva. Fasciniran je pogledom s Visočice, koji mu je omogućio pregled cijele Like, dijela Jadranske obale od Zadra sve do Knina, na sjeveru do Kvarnera i južnih dijelova Istre, pa čak i dijelova Apenina u Italiji. Pri tome on zamjećuje „putujući već mnogo godina domovinom i gledajući joj tolike krasote i mile i divlje romantike, svagda smo žalili, da smo sami, da nije s nama koja stotina ljudi, koji bi smetnuli u dušu sve ono, što nam domovinu čini liepom i krasnom; što nam ju čini jednom od najzanimljivijih zemalja u Evropi. To ne velimo samo mi, to nam rekoše nekoji muževi, koji prodoše polovicu svieta“. On očito žudi za posjetioci-ma koji bi upoznali prirodne ljepote Like.

U tekstu se spominje „glasoviti turist“, dr. Ivan Frischauf, koji se 1874. penjao na Visočicu, pa autor očekuje njegov utjecaj na širenje informacija o prirodnim osobitostima Like. Hirc time poziva veći broj posjetitelja i očekuje razvoj turizma i njihov dolazak u većem broju kako bi uživali u ljepotama, ne samo Like već i ostalih dijelova Hrvatske jer se istovremeno pita „hoće li turistika kod nas još dugo biti u povojima, hoće li se naskoro naći muž, koji će te povoje razriešiti?!“. Međutim, tada kao i danas, odabiri mjesta turističkih putovanja bili su uvjetovani globalnim trendovima, političkim i ekonomskim prilikama (FÜRSICH 2019.) kao i prometnom dostupnošću. Pojedini dijelovi Hrvatske u vrijeme Hircovih putovanja, premda izuzetno privlačni, bili su prometno gotovo nedostupni ili teško dostupni. Druga polovica 19. i početak 20. stoljeća vrijeme je sve intenzivnijeg razvoja turizma širom Europe. Jak poticaj tom razvoju dala je izgradnja željeznice. Od prvog Cookovog organiziranog putovanja (1841.) i u dijelovima Hrvatske polako

se počinju razvijati elementi turističke ponude. One su također bile pospješene boljom prometnom povezanošću. Terezijana kao makadamska cesta, kojom je Hirc putovao do Karlobaga, bila je jedna od važnih spojnica ličkog prostora s obalom, povezala je Liku preko Velebita s lukom Karlobag. Nova Terezijana (izgrađena u razdoblju od 1786. do 1789.), o čijim poboljšanjima i autor piše, svakako je pogodovala razvoju Gospića i prometu luke Karlobag (FELETAR 2016: 56). Stoga je i ovaj putopis imao izuzetno značenje za upoznavanje do tada nedovoljno poznatih dijelova Hrvatske. Prometnice i prometne veze autor podrobno opisuje u pojedinim odjeljcima te navodi i potrebno vrijeme za svladavanje pojedinih etapa što je, u maniri vodiča, moglo poslužiti kao značajna pomoć i orijentacija putnicima.

Slično je i Alberto Fortis, stotinu godina prije Hirca, naglašavao kako se o našim krajevima ne zna dovoljno, a iz nedovoljnog znanja proizlaze brojne predrasude, pogotovo vezane uz sigurnost putnika. U djelu *Putovanje po Dalmaciji* (1774.), koje je postalo tadašnji pravi bestseler, pokušao je demantirati percepciju Dalmacije kao opasnog i nedovoljno pristupačnog područja te predstaviti domicilno stanovništvo kao dobronamjerno i ne tako opasno kako ga se često do tada prikazivalo. Hirc je na tom tragu opisivao lički kraj i Ličane; opisuje ih kao one koji „imaju volje k radu i ustrajni su“ jer im je „priroda maćuhinski dala samo zdrav planinski zrak i bistru vodu-živulju“, kao hrabre, čvrste, krepke i snažne. Pri organizaciji i provedbi pojedinih etapa putovanja, autor je imao potporu u lokalnom stanovništvu. Naime, pojedinci su mu svesrdno pomagali. Prilikom opisa stanovnika Like, uspoređuje svoje impresije s Hacquetovim, koji je na sličan način opisao Ličane, njihove životne uvjete i način života.

Hircove opaske vezane uz turizam pojavljuju se na više mjesta u putopisu. Posjetivši Bag (Karlobag) opisao je morsko kupalište, koje su „izgradili mještani uz mali morski zaton“, a zamjećuje da je vrlo „jednostavno“ (sastojalo se od kamene kuće pokrivene daskama, dvije klupe i nekoliko čavala). Iz ovoga je razvidno da ličko-velebitsko Podgorje nije u potpunosti zaostajalo za novim trendovima koji su se odnosili na pojave turističkih aktivnosti na europskom Sredozemlju (kupaње u moru), a koincidira i s pojavom prvih kupališta duž Jadranske obale. Autor ne navodi kada su radovi oko kupališta izvedeni, ali s obzirom da je on Karlobag posjetio 1895. godine, očito je već tada ovaj grad imao javno, morsko kupalište. Premda su se neka morska kupališta na Jadranskoj obali otvorila za javnost i ranije, kao npr. u Rijeci, 1841., u Puli 1885., u Zadru i Crikvenici 1888., a u Poreču 1895. (VUKONIĆ 2005.), i druga, danas značajna turistička mjesta, kasnije su nego li Karlobag pristupili uređenju javnih plaža. U Karlobagu su tada bile otvorene i go-

stionice (*Smojver* i *Uzelac*) koje su nudile hranu i smještaj što je također posljedica sve većeg značenja luke i većeg broja posjetitelja. Povezanost Karlobaga s ostalim obalnim naseljima bila je izrazito loša. Dijelovi sjevernog velebitskog Podgorja, a posebno južnog podvelebitskog Podgorja za pisca su „tužno podgorje“, jer ga opisuje kao surovo, s malobrojnim naseljima i stanovništvom. Ovdje je Hirc potpuno iskren, ne uljepšava opis kad kaže „...i koliko je od mora zadnjega velebitskog vrha, opet kamen, da se zgražáš s te strahote. Užasán je to kraj...“. Očito autor nije uvijek romantičarski impresioniran ličkim krajobrazom, već ga i objektivno promatra, pa znajući i okolnosti u kojima su se odvijali određeni prirodni i društveni procesi, opisuje goleti, ogoljene padine ličkog velebitskog Podgorja kao „užasán krš koji je posljedica ne samo tuđinske sječe šuma, već i nerazumne ispaše žitelja toga kraja“. Naime, u razdoblju od 17. do 20. stoljeća pojedini su procesi, kao što je uvođenje ratarstva uz postojeće stočarstvo, na ovom području pojačali pritisak na prirodnu sredinu, a to je ujedno razdoblje različitih oblika degradacije kao što je deforestacija i erozija (FÜRST-BJELIŠ, LOZIĆ, PERICA 2001.), čime su bili pospešeni procesi širenja krških goleti.

Zapisi o Plitvičkim jezerima

Dragutin Hirc pisao je u više navrata o Plitvičkim jezerima. Njegovi opisi su vrlo detaljni pa se i taj dio putopisa može razmatrati i iščitavati kao turistički vodič. On navodi prometne veze dajući preporuke putnicima koji dolaze iz različitih pravaca i opisuje mogućnosti kako najlakše stići do Plitvica, preporučuje različite rute na dolasku i odlasku što je element dobrog turističkog vodiča. Zanimljiva je Hircova tvrdnja kako su Plitvička jezera „najsigurnija luka za razne turističke puteve“. Premda je uočio i opisao putove koje je dalo urediti „Društvo za uređenje i poljepšavanje Plitvičkih jezera i okolice“ (osnovano 1893.) kako bi se jezera mogla lakše obilaziti, autor nije komentirao te aktivnosti koje su bile velika intervencija u prirodi.

Detaljni su opisi Plitvičkih jezera, od Gornjih do Donjih jezera s detaljima o svakom jezeru, poput dimenzija jezera, udaljenostima, prikladnim putovima, vidikovcima, pa čak i opisima zvukova koji su se mogli čuti prilikom njihova obilaska. Pri tome se pisac stalno obraća „putniku“ koji će obilaziti Plitvička jezera i nudi mu najbolje prilike kako bi mu bio „utisak izenadan i veličajan, a to treba da traži putujući osobito na Plitvička jezera“. Kako bi objektivizirao svoj doživljaj i ushićenost, navodi opise dr. Frischaufa, „turista i profesora“, koji je obilazeći

Plitvička jezera i iznoseći svoje doživljaje naglasio oduševljenost njihovim izgledom i prizorima koje pružaju brojni slapovi, riječna korita i okolna vegetacija. Hirc je, htijući biti potpuno uvjerljiv, navedeni tekst ostavio u izvornom obliku na njemačkom jeziku. Koliko je prostor Plitvičkih jezera zanimljiv i poseban, autor želi potvrditi i činjenicama o dolasku brojnih prirodoslovaca, osobito botaničara, koji su proučavali i zabilježili njihove geografske, geomorfološke, hidrološke i biološke osobitosti. Posebice su mu bili zanimljivi botaničari koji su na području Plitvičkih jezera istraživali i identificirali rijetke biljne vrste. Između ostaloga izdvaja hrvatske botaničare J. Schlossera i Lj. Vukotinovića. Ljudevita Vukotinovića² Hirc apostrofira kao svestranog intelektualca, političara, književnika i znanstvenika-prirodoslovca, koji je sredinom 19. stoljeća, istražujući floru Like, u šumi Jasikovac našao rijetku ružu te je nazvao *Rosa Likana*.

Svoje opservacije o Plitvičkim jezerima uspoređuje s Hacquetovim te razumije njihovu genezu, značaj vode i sedre u formiranju i povezivanju pojedinih jezera, a posebno naglašava ulogu i značaj šumskih površina koje promatra kao važan dio cjelokupnog eko sustava, jer „...drveće ne samo da podržava vlagu, da djeluje na zračne oborine, već ono svojim korijenjem podržava zemlju i onu krš, što je pod njome. Kad bi tu bila golet, ...ona bi postajala sve plitčija, da bi se kamenjem, gruhljem i taložinama napunila i napokon ih nestalo“. On uočava da su Plitvička jezera u stalnom nastajanju i nestajanju (RIĐANOVIĆ 1976.). Razumijevanje prirodnih procesa (bioloških, hidroloških) omogućilo mu je anticipiranje ekoloških problema koji bi mogli zadesiti ovo područje.

Autor priželjkuje da se uskoro prouče sve odlike plitvičke flore i faune, pa da i to doprinese što boljem „glasu Plitvica“ i što većem broju posjetitelja. Hirc citira i Tkalčićev opis Plitvičkih jezera iz *Putna na Plitvice*, rukopisa iz 1860. godine, iz kojeg je uočljiva zabrinutost zbog „neznanja“ o plitvičkim ljepotama i nepostojanju većeg broja posjetitelja. Na Plitvičkim jezerima 1861. godine izgrađena je Carska kuća, turistički objekt s oko 15 postelja (VUKONIĆ 2005: 215). Hirc u opisima, uz putničku kuću, spominje hotel za koji navodi da ga je 1895. izgradilo Društvo.

U posebnom su odjeljku, u poglavlju Okolina Plitvičkih jezera, navedena brojna zanimljiva, za obilazak dostupna mjesta „koja imaju malo premaca“. Opisuje se tako npr. Ogulin s okolicom, Slunj s okolicom, navode se i opisuju brojne špilje, slapovi, opisuju se naselja, čak se opisuju i specifičnosti mikroklimatskih obilježja,

2 Lj. Vukotinović je izdao brojne knjige. U opisima s putovanja, posebno opisi prirodnih ljepota domovine svrstavaju ga u antologiju hrvatske putopisne proze (BOROŠAK-MARIJANOVIĆ 2003.).

što i dalje navodi na prisutne elemente turističkog vodiča koji cijelo područje vidi kao „turističku destinaciju“, tj. kao integrirani prostor koji kumulativnim atrakcijama može postati prostor intenzivnog okupljanja turista.

Hircovi opisi špilje Samograd i Gospića

Uz detaljno opisivanje vegetacijskog pokrova i nešto manje detaljnih opisa životinjskih vrsta, autor je pažnju posvetio opisima Velebita i njegovih krških reljefnih formi s detaljnim opisima nekoliko špilja. Hirc vidno obožava Velebit s raznovrsnim reljefnim oblicima („čunjasti velebitni kameni vrhovi“, „... se uzdiže lagano, opasana tvrdim liticama i pećinama i mnoga je tu sunovratna stiena ili kuk...“). Nekoliko poglavlja u putopisu posvećeno je špiljama. Povremeno se koristi pojam špilja, a povremeno pećina bez dodatnog objašnjavanja. I u ostalim poglavljima spominju se i opisuju brojne špilje s detaljima poput dimenzija ulaza, visine svodova, špiljskih ukrasa, itd. Ponegdje uočava kako su špiljski ukrasi dijelom uništeni, pa ih naziva „pokvareni stalaktiti“, pretpostavljajući da je to posljedica „vandalizma nerazumnih čobana“. Zanimljiv je opis špilje Samograd, koja je ujedno najstarija turistička špilja u Ličko-senjskoj županiji (BOŽIĆ 2015.). Premda nije bio prvi koji je pisao o Samogradu, daje do znanja kako je posjetio špilju već 1874. godine i kako su i prije njega „neki ...ukazali i pisali o ljepotama“. S obzirom na to da je s posebnim zanimanjem posjećivao i proučavao špilje, popis pećina Ličko-krbavske županije koje je napisao dr. Langhoffer temeljio se upravo na podacima D. Hirca i županijske oblasti u Gospiću (SAKAČ 1953.).

Premda u cijelom putopisu dominiraju opisi prirode s osobitostima krajobrazne, geomorfološke i biološke raznolikosti, u pojedinim se dijelovima opisuju i naselja. Tako se uz već spomenuti Karlobag, opisuju Otočac, Gospić, Perušić, Gračac i neka manja seoska naselja. Hircu je Gospić bio „baza“ za odlaske u okolna područja. Opisuje ga kao raštrkano selo koje čine vojnički stanovi, jer je u Gospiću bio „generalni štop za cijelu Liku, Krbavu i Zrmanju“. Osim toga, opisuje ga kao nekadašnji „kukavni turski grad“, a danas kao lijepo razvijeni grad (s preko 200 kuća i oko 2500 stanovnika), kao „grad najvećajnije okoline u Hrvatskoj“. Posebno mu se sviđjala „zgrada više gimnazije, najljepša zgrada u Gospiću od klesana kamena“. Spominje uvođenje vodovoda koji dovodi vodu u grad iz Brušana, a koji je otvoren 1894. godine. Zanimljivo je da se već tada ističe šuma Jasikovac (šuma hrastova, borova i ariša), kao rekreativno područje, mjesto po kojem se „rado šecu Gospićani“. Očito se autoru sviđio grad s posebno lijepim i izazovnim okolnim područjima, jer „ti otale

dopire pogled na Velebit, na one osobite čunjaste, velebne kamene vrhove, a s visine na cielu Liku, koju gledaš kao na dlanu, a s druge strane na more, na otoke Rab, Pag, razne školje i školjice, dapače ti se za liepa dana iztaknu i Apenini u dalekoj Italiji“.

Zaključak

Putopis D. Hirca *Lika i Plitvička jezera* značajan je doprinos (u)poznavanju Like i Plitvičkih jezera s kraja 19. stoljeća. Od Lopašićevih i Hacquetovih, iz kojih je uzimao zanimljive informacije, do vlastitih opservacija, može se uočiti transformacija prostora, stanovništva i životnih uvjeta Like koje autor opisuje što daje posebnu vrijednost ovom putopisu. Razmatrano u kontekstu razvoja turističkog potencijala Like, ovo djelo ima vrijednost poučnog i vrijednog pisanog materijala, vodiča koji to nije, putopisa koji je i više od toga. Ovaj putopis se može sagledati kao vrijedan vodič nastao iz novog modela putovanja koji odražava potrebu za obogaćivanjem spoznaja, upoznavanjem prostora oko sebe kao i potrebu dijeljenja i širenja tih spoznaja. Naglašavanjem pojedinih prirodnih osobitosti, detaljnim opisima bioloških i geomorfoloških raznolikosti, ali i detaljnim informacijama o dostupnosti, sigurnosti i uvjetima putovanja, Hirc je napisao vodič i pozivnicu za turističke posjete Lici.

Literatura

- BOŽIĆ, VLADO. 2015. Špilja Samograd u Perušiću najstarija turistička špilja u Ličko-senjskoj županiji. *Senjski zbornik*, 42-43, Senj, 525-542.
- DeBEER, E.S. 1952. The development of the guide-books untill the early nineteenth century. *Journal of the British Archaeological Association*, 3rd series, London, 35-46.
- DUDA, DEAN. 1998. Žanrovi hrvatskog romantičarskog putopisa. *Dani Hvarškoga kazališta: građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, 24, Split, 326-344.
- FELETAR, PETAR, 2016. *Hrvatske povijesne ceste*. Zagreb-Samobor: Meridijani.
- FRKOVIĆ, ALOJZIJE, 2009. Vaclav Leo Anderle (1859. – 1944.), šumar i ilustrator – utemeljitelj češke lovačke ilustracije, *Šumarski list*, 1-2, Zagreb, 629-635.
- FÜRŠCH, ELFRIEDE. 2019. Travelwriting. www.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781118841570.iejs0217 (22. 8. 2019.)
- FÜRST-BJELIŠ, BORNA; LOZIĆ, SANJA; PERICA, DRAŽEN. 2001. Man and the Environment in the Central Velebit area – Baške Oštarije and surroundings. *Acta Geographica Croatica*, 35, Zagreb, 111-132.
- HACQUET, BALTHASAR. 2008. *Oslikavanje i opisivanje jugozapadnih i istočnih Wenda, Ilira i Slavena: njihove zemljopisne rasprostranjenosti od Jadranskog pa sve do Crnog mora, njihova*

života i običaja, zanata i obrta, religije itd. a po povratku desetogodišnjeg proputovanja i četrdesetogodišnjeg boravka u tim krajevima. Split: Etnografski muzej u Splitu.

- HENEBERG, VEČESLAV. 1922. Lika prije Hacquetovih putovanja. *Narodna starina*, 1, Zagreb, 47-55.
- HIRC, DRAGUTIN. 1993. *Gorski kotar: slike, opisi i putopisi*, Rijeka: Tiskara Rijeka.
- HIRC, DRAGUTIN. 1993. *Hrvatsko primorje: slike, opisi i putopisi*, Rijeka: Tiskara Rijeka.
- HIRC, DRAGUTIN. 1996. *Lika i Plitvička jezera: putne uspomene*. Rijeka: Tiskara Rijeka.
- HORVATIĆ, DUBRAVKO. 2002. *Hrvatski putopis: od XVI st. do danas: antologijski izbor*. Zagreb: „K. KREŠIMIR“.
- JAFFARI, JAFFAR. 2000. *Encyclopedia of Tourism*. London, New York: Routledge.
- LOPAŠIĆ, RADOSLAV. 1989. *Dva hrvatska junaka: Marko Mesic i Luka Ibrišimović*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- PAVIĆ, MILORAD. 2012. Prostorna percepcija Istočnojadranskih otoka u očima stranih putnika od XVI. do XVIII stoljeća. Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 54, Zadar, 47-68.
- POLJAK, ŽELJKO 1994. *Hrvatska planinarska književnost: antologija: biografski leksikon*. Zagreb: Hrvatski planinarski savez.
- RAŽNJEVIĆ ZDRILIĆ, MARIJANA. 2013. Putopisi u Narodnom listu u prvom desetljeću 20. stoljeća. *Liburna*, 2, Zadar, 37-52.
- RIĐANOVIĆ, JOSIP. 1976. Hidrogeografske značajke Nacionalnog parka Plitvička jezera. *Geografski glasnik*, 38, Zagreb, 246-252.
- SAKAČ, KREŠIMIR. 1953. Kratki historijat speleologije u Hrvatskoj. *Speleolog*, 1, Zagreb, 2-7.
- SCHNEIDER, INGO 2002. O odnosu stvarnosti i fikcije u putopisima i etnografskim izvorima: prilog hermeneutici tuđine, *Narodna umjetnost*, 39, Zagreb, 159-174.
- ŠIŠIĆ, SONJA 2011. *Krajobrazna i biološka raznolikost Primorsko-goranske županije u djelima Dragutina Hirca*. Rijeka: Javna ustanova „Priroda“.
- TAFRA, ALEN. 2011. Dodir Mediterana i Istočne Europe u svjetlu „filozofske geografije“. *Metodički ogleđi*, 18, Zagreb, 67-82.
- VUKONIĆ, BORIS. 2005. *Povijest hrvatskog turizma*. Zagreb: Prometej.
- VUKONIĆ, BORIS; ČAVLEK, NEVENKA. 2001. *Rječnik turizma*. Zagreb: Masmedia.
- ZLODI, ZDRAVKA. 2007. Putopis Aleksandra Sapiehe u kontekstu epohe prosvjetiteljstva. *Povijesni prilozi*, 32, Zagreb, 183-206.

Izvori

- URL 1: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (31. 8. 2019.)
- URL 2: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51177> (31. 8. 2019.)

Lika in Dragutin Hirc travel book – an invitation for (tourist) journey

Abstract

This paper, dealing with descriptions of Lika region as well as Plitvice Lakes, presents Dragutin Hirc's travelogue from the beginning of the 20th century. Hirc's book is important because in it the author deals with identification of tourism potentials of the mentioned region. The book is full of detailed descriptions and as such represents a contribution to common knowledge and popularisation of this region that was getting far behind already touristically developed areas of Europe as well as Croatia. This paper analyses parts of Hirc's travelogue that deal with explicit touristic elements as well as implicit ones. From the analysis, it is noticed that the author is aware of necessity for more research, insight and preservation of natural heritage. At the same time he is aware of necessity for adequate (touristic) valuation of the region. As there were no guidebooks at that time, this particular travelogue was the base for further natural researches of Lika region and Plitvice Lakes and as such still represents an interesting reading material for (touristic) journeys.

Key words: Lika, Plitvice Lakes, travelogue, travelling

Draženko Tomić

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek u Čakovcu

drazenko.tomic@ufzg.hr

Pregledni članak

(primljeno 4. 10. 2019.)

UDK 316.3(497.562)(051)“19“

94(497.562)(051)“19“

LIKA, LIČANI I LIČKA NASELJA U ČASOPISU KRŠĆANSKA OBITELJ (1900. – 1920. i 1938. – 1944.)

Kršćanska obitelj je bosansko-hercegovački vjerski mjesečnik koji je izlazio u Mostaru u prvim desetljećima 20. stoljeća. U članku se promatra učestalost pojavljivanja pojmova Lika i Ličan(in/ka). Utvrđeno je da se isti u ranijim godištim (1900. – 1920., njih 21) nalaze u njih šest (III., VII., XI., XII., XIII i XVII.), otprilike jednom do dvaput po godištu. U novijim godištim (1938. – 1944., njih 7) traženi pojmovi se pojavljuju u svim, izuzev XXI. godišta (1938.), što ima svoju administrativnu pozadinu u uspostavi Banovine i, poslije, zajedničke države. Pretraživane su u časopisu i osobe koje su rođene u Lici. Izuzev nekoliko etabliranih (Frankopan, Starčević, Sarkotić) nađeni su pretežno akteri događanja u II. svjetskom ratu, dakle suvremenici. Ispitujući frekventnost naseljenih mjesta u Lici (Lika u širem smislu) uočeno je nešto češće pojavljivanje Senja, Gospića i Ogulina. Iz dobivenih rezultata valja zaključiti da su veliku prostornu i administrativnu udaljenost Like i Hercegovine, uspješno prevladavale tek nacionalne i vjerske veličine. Nešto veću prisutnost promatranih pojmova četrdesetih godina prošloga stoljeća ne bi trebalo shvatiti kao intenzivnije povezivanje dviju regija, nego radije kao povezivanje pojedinaca koji imaju ličke ili hercegovačke korijene.

Ključne riječi: Lika, Ličani, lička naselja, časopis *Kršćanska obitelj*

Uvod

Kršćanska obitelj je poučni i zabavni mjesečnik za hrvatski katolički puk koji su izdavali učitelji Franjevačkog bogoslovnog sjemeništa u Mostaru od 1900. do 1920. i od 1938. do 1944. godine. U 27(28) godišta izlaženja, u ukupnom opsegu od 6.751 stranice, objavljeno je oko deset tisuća različitih naslova u kojima se

pretežit naglasak stavlja na religiju, odgoj i obitelj putem nagovora, primjera, pjesama, pripovijetki i vijesti. Tako su tri četvrtine građe iz područja humanističkih (posebno religije i književnosti) i društvenih (posebno odgojnih) znanosti. Za potrebe ovog članka valja spomenuti kako su u časopisu bosansko-hercegovačka naseljena mjesta spomenuta ukupno 5.554 puta, od čega se petina odnosi na Mostar (1.126 puta). Naseljena mjesta izvan BiH spomenuta su 4.472 puta, a među njima prednjači Zagreb (498 puta). U časopisu je bilo koja osoba spomenuta 18.992 puta (6.740 puta su to akteri neke radnje, a 12.252 tek spomen, npr. darovatelji za časopis). U časopisu se nalazi ukupno 576 ilustracija (fotografije, reprodukcije i vinjete). (TOMIĆ 2001).

U prvom dijelu članka predstavljeni su rezultati istraživanja učestalosti pojavljivanja pojmova *Lika* i *Ličan(in/ka)* te kontekst u kojem se pojmovi pojavljuju u časopisu *Kršćanska obitelj*. U drugom dijelu članka navedeno je što u časopisu piše o osobama koje su rođene u Lici. Osoba je ovdje spomenuta bez obzira na to što se možda u časopisu izričito ne spominje mjesto rođenja. Otud, s druge strane, postoji mogućnost da je neka osoba izostavljena, čemu je razlog što je autor nije prepoznao kao rođenu u Lici. U trećem dijelu članka predstavljena je učestalost pojavljivanja naseljenih ličkih mjesta u *Kršćanskoj obitelji* i s tim u svezi osobe koje su djelovale u tim naseljima, a nisu posebno spomenute u drugom dijelu članka. Treba napomenuti kako se u drugom i trećem poglavlju pojam *Lika* sagledava u širem značenju: Lika, Krbava, Gacka, Brinje, Senj, Ogulin i Slunj.

Lika kao regija

Lika se u časopisu *Kršćanska obitelj* prvi put spominje 1902. godine, i to u rubrici „Listak“ gdje se uredništvo osvrće na zbirku pjesama *Krvav listak. Za razgovor hrvatskome puku* narodnog pjesnika koji se potpisuje kao Pop Hrvat-Likota (vlč. Fran Binički, 1875. – 1945.). U knjizi opisuje „... krvave zgone i nezgone hrvatskoga naroda u Liki“. Preporučujući ovu knjigu uredništvo kaže da je pisana „... vrlo lahkim stihovim i liepim jezikom, provita hrvatskim rodoljubljem“ te da se čita „... lasno i zanimivo“. (1902b: 19) Nadalje, Marko Šešelj, mostarski povjerenik Književnog društva sv. Jeronima, 1906. uz ostale knjige u rubrici „Književnost“ preporučuje i djelo *Iz [!] Ličkih vrleti* pišući „... ovdje su opet iznešeni vrlo liepi primjeri, kako čovjek u svom životu tako ili ovako snuje, ali Bog da drugčije odlučuje“. (1906a: 192)¹

1 DEVČIĆ, IVAN. 1906. *S ličkih vrleti*. Zagreb.

Lika se navodi među drugim hrvatskim pokrajinama u životopisu fra Luke Imbrišimovića Sokola (1626. – 1698.): „Poslije poraza turske vojske pod Bečom god. 1683. uskomešase se potlačeni narodi pod turskom upravom, želeći otresti sa sebe teški ropski jaram. Posebno digoše se Hrvati po Slavoniji, Bosni, Hercegovini, Liki i Dalmaciji. Predvodili su ih hrabri hajduci, a upućivali su ih njihovi franjevci.“ (TIHOMIR 1942a: 199) Pišući životopis bosanske kraljice Katarine Kosača (1424./6. – 1478.), autor potpisan kao Etna uz ostalo citira i pjevanje fra Andrije Kačića Miošića: „Odkada je Lika i Krbava, / Slavna Bosna, viteška država, / I odkad je ravna Hungarija, / Dalmacija i s njom Bulgarija, / Nisu lipši svati sakupljeni, / [ni plemići lipši sastavljeni], / Što su svati kralja bosanskoga, / Po imenu Kristića Stipana, / I njegove lipe zaručnice, / Dijevojke Kate Hercegovke...“ (ETNA 1911: 181) U spomendanima iz hrvatske prošlosti *Kršćanska obitelj* u XII. godištu (1911.) donosi podatak da su „1701. [!] Lika i Krbava uvrštene u krajiško područje“. (1911c: 220)²

Uz izraz *Lika* rabi se pridjev „kamena“, kao u tekstu o A. Starčeviću gdje se uz ostalo navodi da je „sin kamene Like“. (1942j: 249) Lika je također „krševita“ i to u pjesmi „Pred tvojim oltarom“ iz 1943. koju je u molitvenom izričaju sročio autor J. Pauper nepoznatom vojniku: „Ne znam, neznani junače – ja ne znam ni tko te rodi. / Ponosna Bosna, dična Dalmacija, bogata Slavonija... / Siromašna moja Hercegovina ili krševita Lika. / Svejedno...“ (PAUPER 1943: 114) U pjesmi prigodnici 25. obljetnice hrvatske crkve Presvetog Srca Isusova u Chicagu-Illinois 1939. fra Vladislav Luburić o župniku (1916. – 1919.) vlč. Mati Čaniću pjeva: „Dade nam ga naša kršna Lika / Nek joj zato bude čitat i dika!“ (LUBURIĆ 1939: 231)

U „patničkom ličkom kršu“ obitavaju „kršni“ (tj. naočiti) Ličani. U božićnom broju 1940. nalazi se i ovaj tekst: „Naši kršni Ličani imaju divan običaj. Zavade li se dva susjeda, ne smiju u zavadi dočekati Božić. Onda se moraju barem na Badnji dan pomiriti, jedan uprti torbu punu pšenice, pa u Badnjoj noći stupi na prag zavađenoga susjeda. I zagrabi punu pregršt onoga božjega dara i pospe po rasplamtjelom badnjaku. Dok ono žito siplje po badnjaku, govori: Ovoliko ti Bog dao svakog Božjeg blagoslova. I onda stupi na vrata od sobe, gdje ga domaćin čeka raskriljenih ruku. Zagrlje se i poljube, da su jučer jedan drugom oca ubili. Ko sinovi jednog oca, jednog patničkoga ličkog krša, ko sinci jedne majke, patničke domovine.“ (1940i: 4)

2 Lika i Krbava 1712. postale su sastavnim dijelom habsburškoga vojnokrajiškog sustava.

Uz to što je kamenita i krševita, iz *Kršćanske obitelji* doznajemo da je Lika „pomiješana sa Srbima“. U rubrici „Što je novo“ nalazimo da je hrvatski ban (1939. – 1941.) Ivan Šubašić³ (1892. – 1955.) posjetio Liku: „Lika je od svih hrvatskih krajeva najviše pomiješana sa Srbima. Pa opet je hrvatskom banu tamo spremljen bolji doček nego li igdje na drugom mjestu. On je ostavio dva milijuna za javne radove.“ (1940c: 21) U Lici se izgleda nalazio i svojevrsan sabirni logor za trgovačke malverzatore: „Banska Vlast protiv špekulanata i nabijača cijena odredila je vrlo stroge mjere. Sve trgovce, koji prekomjerno dižu cijene životnim namirnicama, banska vlast šalje u jedno ličko selo na prisilni boravak i tu mogu dobiti samo hranu, koju troše tamošnji siromašni seljaci. Već više trgovaca otpremljeno je tamo na praznike i kada se povrate, sigurno će biti oprezniji s cijenama.“ (1940a: 312)

Ilija Beader Kutlešić hodočasteći u Lurd sjeća se kako je na cesti u blizini Toulousea susreo nekog čovjeka zamotanog lica. On je govorio: „Ja sam, moj brate, iz Hrvatske, iz Like. Lagumavao sam stijene, te me evo lagum izmrcvario po licu. Liječio se kod nas, ali bilo sve uzalud. Kad sam čuo za Gospine milosti u Lurdu, zavjetujem otići, e da bi mi čudotvorna Majka bolest izliječila. Bio sam tamo, molio sam, kupao se u onoj svetoj vodi, vapio pomoć, ali evo do danas nije došla. Sigurno sam veliki grijешnik, pak me Gospa nije htjela uslišati, ali ipak hvala joj i slava! Moj brate Hrvate, kud ćeš? U Lurdu ne zna niko našega jezika, kretanjem ruku govorio sam. Daj, poslušaj ti mene, vratimo se zajedno u našu lijepu domovinu, pak umrimo zadovoljno... Ta dva hrvatska seljaka porazgovorili se na dulje, pak se kao braća u ganuću suznim očima rastali, Ličanin natrag, a Ilija naprijed.“ (BALIĆ 1910: 87)

Lika se spominje i u nekoliko pošalica. Tako, Mišuka 1940. god. u „Prijateljskom pismu“ moli Danka da mu piše o manama i lošim običajima ondašnjeg seoskog življa i dodaje: „Neka lipsaju od tvoga oštrog pera ko konji od čavlene batine Tale Ličanina.“ (MIŠUKA 1940: 366; opširnije: TOMIĆ 2004) U rubrici „Malo šale“ iz 1939. nalazi se ova šala: „Gleda Ličanin tuđe konje. Dopali mu se pa veli sam sebi:

3 *Kršćanska obitelj* bilježi i druge aktivnosti bana Šubašića: imenovan hrvatskim banom (1939d: 312 – 313); posjetio metropolita A. Stepinca (1939c: 314); ustanovio splitski i zagrebački odred hrv. žandarmerije kojima je nadležan (1939b: 342 – 343); odredio da vjeronauk ne smije biti zadnji školski sat (1939h, 379); uveo obvezno osiguranje duhana od grada (1940h: 248); zabranio mito (1940l: 246); naredio štednju papira i drva (1940k: 376); uveo komesarijat u Maticu hrvatsku, a koji je ukinut odredbom Vlade NDH (1941v: 188); izjasnio se u svezi starokatolika i nekih bračnih pogodnosti (1941t: 271); sastavio kralju Petru Karađorđeviću (1923. – 1970.) vladu u kojoj je i Josip Broz Tito (1892. – 1980.) (1944a: 111); osvrtno na njegovo imenovanje (1940f: 40 – 43).

Bože moj, lijepi konja. E, da su moji, pa da ih prodam, pa da ih ukradem pa jopet prodam, bi se lipo podkožio.“ (1939e: 94) Valja spomenuti da se ista pošalica nalazi i u broju 10 iz 1941. godine gdje o istom mašta neki Rom. (1941d: 321; opširnije: TOMIĆ 2018) Na pitanje „Pokrajina“ u križaljci koju je sastavio Ante Merdžo iz Mostara 1941. odgovor je „Lika“. (1941n: 62)⁴

U *Kršćanskoj obitelji* svoje mjesto ima i planina Velebit. Ona je simbol nacionalne pripadnosti, pa tako nakon što su Hrvati prigovarali da su brodovi ratne mornarice Austro-Ugarske nosili samo njemačka ili mađarska imena, obećano im je da će tri nova broda dobiti hrvatska imena, a jedno od njih će biti Velebit. (1908a: 190) Obrćajući se hrvatskim hodočasniciima u Rimu Papa Pio XII. (1876. – 1958.) je 14. 11. 1939. uz ostalo rekao: „Čvrsta i stalna treba da je ta vjera, kao što je stanac-kamen sa vašeg Velebita, koji prkosi burama i olujama.“ (1940b: 5) Možda i tim potaknuta Šibenska biskupija pokrenula je inicijativu izgradnje velikog križa od armiranog betona na vrhu Velebita koji bi se vidio i s kopna i s mora, a povodom 1300. obljetnice pokrštavanja Hrvata. (1940m: 282–283) Velebit se spominje u raznim književnim ostvarenjima. Pop Slobodin u pripovijetci „Iz zaboravi“ glavnoj junakinji u usta stavlja ove riječi: „Al meni sve srce čezne za rodnim krajem, misao leti k Velebitu ponosnom divu, duša žedja ugledat onaj goli krš...“ (SLOBODIN 1901: 13) Marko Baćak u pjesmi „Oslobođenoj Hrvatskoj“: „Žarko sunce sa nebesa sinu, / Na Velebit visoku planinu, / I sunčani zlatni stižu traci / Dok su nebo pokrili oblaci. / Iz sunčanih trakova se javlja, / Domovinu Hrvatsku pozdravlja / Probudi se domovino sveta, / Davno jesi u ropstvo uzeta / Nek se njime Domovina divi. / Probudi se slavni dični rode, / Doša ti je sveti dan slobode. / Zapjevajmo s vilam Velebita, / Nek se hrvatski čuje na kraj / svita...“ (BAĆAK 1941: 204) O Velebitu pjeva 1910. fra Konstantin Jukić, član Zbora herc. franj. bogoslova „Bakula“ (1911d: 160) i 1913. pjesmu „Velebit“ Huga Badalića (1851. – 1900.) recitira I. Nevistić, članica mostarske Marijine Kongregacije. (1914d: 163) Rješenja ove pitalice su hrvatske planine: „Stari *vele bit* će dobro. / Nisam *siroma' ni ja* ni ti. / Iz *Skradina rado* idem. / Stare *kape lako* propadaju. / *Promina* zraka prija. / *Repa pukla* od jedrine.“ (1942r: 62)

U časopisu se nalaze tri fotografije „S Plitvičkih jezera“ (1912b: 49, 61, 90) i jedna preslika umjetničke slike s zimskom idilom na Plitvičkim jezerima (1912c: 29).

4 Križaljka se jednako čita vodoravno i okomito: Lika, Ilok, koža, akar.

Ličani, po rođenju

Od povijesnih ličnosti prvo mjesto u ovom poglavlju svakako može zauzeti **Krsto Frankopan** (1482. – 1527.) iz Modruša. Životopis i zasluge ovog hrvatskog plemića donosi fra Tihomir, koji je i inače u časopisu pisao životopise značajnijih Hrvata. Uz ostalo tamo se može čitati i ovo: „Krsto je u ovom krvavom razdoblju naše povjesnice najslavniji junak. On je uopće jedan od najvrjednijih junaka cijele naše prošlosti. Bio je pravi gorostas dušom i tijelom. Kad su tuđini sa tri strane razdirali našu patničku domovinu, tada je Krsto sa svojim ocem Bernardinom odupirao se neprijateljskim navalama. Radi odvažnosti i junaštva Krstu i članove njegova roda nazvaše naši neprijatelji Vucima, jer su poput grabežljivih vukova razdirali svakoga, ko se usudio otimati hrvatsko zemljište. Neki naši književnici u svojim književnim djelima ovjekovječiše Krstinu slavu.“ (TIHOMIR 1942b: 179)

Pop **Marko Mesić** (1640. – 1713.) je zabilježen među spomendanima iz hrvatske prošlosti. Tu je podatak o njegovoj smrti. (1912e: 43) Stoljeće i pol mlađi Mihajlo **Omer-paša Latas** (1806. – 1871.) iz Latasa spominje se u smrtopisu fra Grge Martića (1822. – 1905.): „God. 1860. postao je Martić župnikom u Sarajevu [!], gdje je tada vladao [!] čuveni Omer-paša, koji se je prije zvao Mihajlo Latas, a bio je rodom iz Ogulina [!] u Hrvatskoj.“ (1905c: 133 – 135)⁵

Otac domovine **Ante Starčević** (1823. – 1896.) iz Žitnika se do dvadesetak puta spominje u časopisu *Kršćanska obitelj*. U povelikom, nepotpisanom, natpisu o Anti Starčeviću iz 1942. godine znatnija pozornost je posvećena njegovoj ulozi *oca domovine* negoli faktografskim podacima o životu i radu: „Stari je sin kamene Like. Rodio se u Žitniku 1823. Prve nauke i upute za školu dao mu je stric Šime u svoje vrijeme priznati poštenjak i radnik.“ (1942j: 248 – 249)⁶ Uz taj relativno rani natpis postoje i oni stariji. Tako se Starčevićev životopis nalazi i u *Hrvojevom* kalendaru za 1903. (1902a: 215). Popraćeno je otkrivanje spomenika u Šestinama 11. 10. 1903. (1903a: 158), te da mu se spomenik četrdesetih godina namjeravao podignuti i u Zagrebu (1942k: 24). Više puta su za njega samoga služene svete mise u Mostaru 2. 3. 1906. (1906d: 45) i 28. 2. 1911. (1911b: 77), te opet za njega, M. Gupca i M. Šuflaja (1942l: 121). Svijest o važnosti osobe Ante Starčevića može se iščitati i iz ove hule (barem u Hercegovini) iz 1941. godine: „Antunovo je proslavljeno u svoj Hercegovini vrlo svečano kao dan oca domovine Dr Ante Starčevića i imendan Poglavnika.“ (1941c: 220) U članku „Za krst časni i slobodu zlatnu“ stoji: „U

5 Godine 1860. Martić je postao župnik u Novom Šeheru. Tih godina je Omer-paša ratovao u Crnoj Gori. Spomenuti je podrijetlom iz Latasa (Janja Gora, Plaški).

6 Šime Starčević (1784. – 1859.) svećenik i vrstan poznavalac hrvatskog i drugih jezika.

zadnjih 100 godina hrvatske prošlosti ističu se na javnom polju tri velika muža, koji nisu bili svećenici: Ljudevit Gaj, vođa preporoda, Ante Starčević, hrvatske stranke prava i Stjepan Radić, osnivač i vođa hrvatskoga seljačkog pokreta... Ante Starčević je školovan u sjemeništu za svećenike.“ (K. V. 1938: 46) Naglašava se njegova važnost za pravaški pokret pa se ističe kako je s Eugenom Kvaternikom postavio temelje pravaškoj stranci. (TIHOMIR 1942c: 228 – 229) Uspoređuju s njim biskupa fra Paškala Buconjića: „Što je Dr. Ante Starčević bio tada za kraljevinu Hrvatsku, to je Buconjić bio za tursku Hrvatsku.“ (KORDIĆ 1941a: 38) I drugdje: „Kad su mu [Buconjiću] u Rimu kao mladom profesoru na bogosloviji rekli za Starčevića, on je odgovorio, da je i prije Starčevića bio starčevićanac.“ (MLADEN 1940: 369) A usporedba Buconjić–Starčević dolazi do izražaja i ovdje: „... što skorije pripojenje ovih zemalja s majkom Hrvatskom — zahtjevao. To je program, koga je hrvatski narod po svojim najboljim sinovima, na čelu im dr. A. Starčević, svečano usvojio.“ (1910c: 61) U smrtopisu Ante Trumbića (1864. – 1938.) kaže se da je bio „... čitavi svoj život nesebični narodni borac i njegovo je mjesto uz velike naše političare Starčevića i Kvaternika.“ (1938b: 381 – 382) U časopisu se može naći i jedna Starčevićeva fotografija. (1942i: 248)

Mile Starčević (1862. – 1917.) iz Žitnika 10. 3. 1917. preminuo u Zagrebu u 55. godini života. U smrtopisu za njega se uz ostalo kaže: „Zarana se je već bio počeo baviti politikom, što kao odvjetnik i narodni zastupnik činjaše sve do smrti. Zbog svoje dobrote, značaja i poštenja bijaše od svakoga ljubljen i poštovan.“ (1917h: 78)

Stjepan Sarkotić (1858. – 1938.) iz Sinca imenovan je upraviteljem BiH 1914. (1915c: 41) *Kršćanska obitelj* pozdravlja njegovo imenovanje i donosi životopis. (1915f: 74 – 75) Postao je barun 1917. odlukom cara Karla I. (1917c: 25) i iste godine je dobio naslov „od Lovčena“ zbog pobjede na tom mjestu (1917a: 168), postao je počasni građanin grada Mostara (1917e: 232 – 233) te krajem iste godine je unaprijeđen u čin general-bojnika (1917f: 258). Prije toga, posjetio je Mostar 11. 1. 1915. (ZIJAVIĆ 1915: 41), Široki Brijeg 18. 9. 1915. (X, 1915: 236 – 237), i ponovno Mostar s austrijskim ministrom financija 27. 10. 1915. (1915g, 285) Predvodio je 28. 3. 1916. poklonstveno izaslanstvo iz BIH caru Franji Josipu. (1916c: 111 – 112) Bio je na sprodu Ferd. K. Langerera preminulog u Mostaru 9. 10. 1916. god. (PETROVIĆ, 1916: 242 – 244) Predvodio poklonstveno izaslanstvo caru Karlu I. 30. 3. 1917. (1917i: 105) Primio je ministra Buriana u Sarajevu u prvoj polovici 1917. (1917k: 60) Održao je govor na proslavi rođendana cara Franje Josipa I. 1915. god. (1915b: 213) Primio je novogodišnju čestitku (1916.) od bisk. fra Alojzija Mišića (1859. – 1942.). (1916a: 20) Uputio je 1916. narodima BiH okružnicu povodom smrti cara Franje Josipa I.

(SARKOTIĆ, 1916: 287) Primio je 1916. čestitku hrvatskog bana povodom zauzimanja Lovčena. (1916b: 43 – 44) Čestitao je Borojeviću povodom odlikovanja Križem Marije Terezije od 1. 6. 1917. za zasluge u bitci na Soči. (1917b: 167 – 168) Bio je na otkrivanju spomenika Franji Ferdinandu u Sarajevu 28. 6. 1917. (H. P. 1917: 165 – 166) Uputio je 1915. pohvalno pismo fra Jerki Borasu, biskupovom tajniku, povodom njegovih govora vojnicima. (SARKOTIĆ 1915: 237) Pokrovitelj je zabave hrvatske omladine 2. 2. 1916. u Mostaru u korist invalida 4. bos.-herc. pješačke pukovnije. (1916f: 44) Bio je nazočan na proslavi 60. oblj. zbora „Jukić“ 6. 3. 1916. u Sarajevu. (1916d: 113) Uputio je 1916. pismo upravitelju Trećeg reda u Hercegovini i pripomoć od 100 kruna. (1917g: 23) Obznanio je šesti ratni zajam 1917. (1917j: 127 – 128) Iste godine darovao je 500 kruna za crkvu na Širokom Brijegu (1917d: 25), a iduće je novčano pomogao franjevačku učeću mladež. (NEVISTIĆ 1918: 32) Novčano je pomogao 1918. zbrinjavanje gladne hercegovačke djece. (BUNTIĆ 1918: 80; opširnije: TOMIĆ 2009) U časopisu iz 1915. nalazi se Sarkotićeva fotografija. (1915e: 73) (Opširnije o S. Sarkotiću u *Kršćanskoj obitelji*: TOMIĆ 2006.)

U *Kršćanskoj obitelji* svoje mjesto našao je još jedan svećenik – pop **Fran Binički** (1875. – 1945.), pravaš i istaknuta osoba Katoličkog pokreta, rodом iz Mušaluka. Autor je već spomenute i u ovom časopisu preporučene knjige *Krvavi listak*. Uz to, u dva navrata u rubrici „Književnost“ preporučena je njegova knjiga pjesama *Krštenje Hrvata*, Senj 1910., po cijeni od 40 helera. (1910a: 160, 180) Priznajući izuzetnu učenost ovog ličkog intelektualca mostarski franjevci su u nizu „Savremena pitanja“ objavili njegovu knjigu *Katolička crkva i znanost*. (1944f: 48a, 156b) U tijeku Drugog svjetskog rata (1941. – 1945.) u *Kršćanskoj obitelji* najviše prostora je dobio književnik i političar iz Sv. Roka **Mile Budak** (1889. – 1945.). Prvo izvješće u kojem se spominje Budak referira se na događaj od 12. 1. 1939. u prostorijama Hrvatskog kluba u Mostaru gdje je Ivo Kljajo u ime pododbora Matice hrvatske održao predavanje „Najbolji hrvatski roman „Ognjište“ od Mile Budaka“. (1939g: 56) Dok je Mile Budak tamnovao, 12. 4. 1940. tragično mu je stradala supruga Ivka. U časopisu je taj događaj popraćen vrlo emotivno. Uz ostalo stoji i ovo: „Dne 14. IV. obavljen je veličanstveni sprovod uz učešće više hiljada građana. U sprovodu je bilo oko 200 vijenaca. Bila je uzorna hrvatska katolička majka.“ (1940j: 150) Suradnicima časopisa nije promaklo da je upravo Budak među prvima darovao novac za obilježavanje 30. obljetnice smrti biskupa fra Paškala Buconjica (1834. – 1910.) i za podizanje njegova spomenika u Mostaru. (KORDIĆ, 1941b: 75) *Kršćanska obitelj* izvještava da u vladi NDH 1941. Budak obnaša dužnost ministra prosvjete i bogoštovlja (1941q: 166 – 171) te da je imenovao hercegovačkog

franjevca fra Radoslava Andriju Glavaša (1909. – 1945.) predstojnikom odjela za bogoštovlje u Ministarstvu bogoštovlja i nastave. (1941r: 216) Pretpostavlja se da je časopis morao objavljivati neke vijesti i po službenoj dužnosti, pa tako nalazimo da je ministar Budak odredio: „U nedjelju, odnosno za muslimane u petke, vjerske i državne blagdane, učenici i učenice vrše obvezatno svoje vjerske dužnosti. Neispunjavanje vjerskih dužnosti kažnjava se ukorom razrednika i bilježi se kao izostatak čitavog radnog dana obuke.“ (1941l: 346) Dijelovi govora koji je Budak održao u Križevcima 6. 7. 1941., a u kojem se ističe važnost obitelji s više djece nailaze na odobravanje urednika časopisa. (1941u: 230 – 231; slično: 1945: 229) Popraćen je i njegov drugi govor u kojem je naglasio kako su vjera i obitelj temelj ustaškog pokreta. (1941z: 261 – 263) Spominje se i treći govor koji je Budak održao 1941. a u kojem je istaknuo da „... od svih komunista 95 posto [njih] gladuju i kruha i pravde. Njih neće kazniti, nego im dati rada, pa da dobiju i kruha i pravde“, te da je „... pet posto komunista gospodskoga soja. To su fićfirići, koji ne rade nego živu na račun sirotinje. Njih će staviti u zatvor petnaest dana, pa će im dati prilike, da budu pravi komunisti: to jest da dobro rade, a da se slabo hrane. Barem će onda znati pričati, kako izgleda komunizam!“ (1941e: 223) Spomenute 1941. Budak je, kako izvještava časopis, imenovan poslanikom NDH u Berlinu. (1941o: 379) Osobno je, pak, povodom pokretanja jednosatnog programa na radiju „Donau“ na hrvatskom jeziku za hrvatske radnike u Njemačkoj održao prvo predavanje. (1942h: 54 – 55) Njegovim posredovanjem oslobođeno je 17 tisuća hrvatskih zarobljenika iz Njemačke. (1942b: 123) Godine 1943. imenovan je ministrom vanjskih poslova NDH (1943b: 79) i potvrđen je u novoj vladi krajem iste godine. (1943c: 172) Uz sve navedeno ovog Ličana opjevao je Marko Baćak u pjesmi „Oslobođenoj Hrvatskoj“ (BAĆAK, 1941: 204), a časopis donosi i njegove dvije (iste) fotografije u službenoj odori. (1941g: 204, 262)

Od drugih Ličana u ovom kontekstu spominje se **Matija Čanić** (1901. – 1964.) iz Gospića o čijem imenovanju vrhovnim zapovjednikom vojske NDH se izvještava 1944. (1944d: 31) Popraćena je 1944. pogibija **Krune Devčića** (1914. – 1944.) iz Lukova Šugarja (1944b: 47), kao i to da je **Marko Došen** (1859. – 1944.) iz Mušaluka 1942. postao predsjednik obnovljenog Hrvatskog državnog sabora. (1942n: 91) Na tri mjesta spomenut je **Jure Francetić** (1912. – 1942.) iz Prozora. Naime, popraćen je dolazak jurišnih odreda Crne legije J. Francetića u Hercegovinu i Dalmaciju 1942. godine (1942c: 156). Također je zabilježeno da je Francetić s Dobrovoljačkom pješačkom pukovnijom stigao u Mostar 20. 11. 1942. (1942d: 250) Nakon pogibije, za Francetića su 2. 4. 1943. u Mostaru služene mise zadušnice. (1943g: 77)

Ivica Frković (1894. – 1980.) iz Ličkog Novog imenovan je 1941. ministrom šuma i ruda u vladi NDH (1941m: 169). Kako časopis izvještava, isto je pohvalio 1943. svećenike u Dalmaciji za njihovu borbu za očuvanje hrvatskih prava u vrijeme talijanske okupacije (1943e: 173) a posjetio je i Široki Brijeg 20. 4. 1944. (1944e: 77) Još jedan **Frković** iz Ličkog Novog koji se spominje je **Jurica**. On je 1944. „... od engleskog zrakoplovstva poginuo veliki župan Župe Lika i Gacka Jurica Frković, koji je išao po hranu za svoje župe. U zadnjih 6 mjeseci ovo je četvrti brat junačke obitelji Frkovića, da daje svoj život za domovinu i slobodu svog naroda.“ (1944c: 62) **Milovan Žanić** (1882. – 1946.) iz Senja je u prvoj vladi NDH (1941.) imenovan predsjednikom zakonodavnog povjerenstva (1941q: 166 – 171), a u vladi s kraja 1943. je „državni ministar“. (1943c: 172)

Mate Starčević (1886. – 1973.) „Načelnik zagrebačke općine [1939. – 1941.] g. dr. Mate Starčević u svome govoru hrvatskim privatnim namještenicima naglasio je: „Ja uvijek ističem da sam katolik i Hrvat. To mi je ime i prezime. I ja se toga ne stidim.““ (1940e: 247) Časna sestra **Rozalija Ugarković** (1899. – 1975.) iz Perušića postala je nova vrhovna glavarica Družbe milosrdnih sestara sv. Vinka. Za nju se navodi da je rodom iz Like, ali i to da Družba broji preko tri tisuće sestara koje djeluju u trideset škola i isto toliko bolnica, od kojih su tri njihove, a najveća je ona u Zagrebu. (1942g: 90)

Lička naselja

Od ličkih naselja najčešće je spomenut Senj – sedamnaest puta – ponajviše zbog toga što je sjedište Biskupije, ali i stoga što se u Senju nalazila tiskara. Slijedi Gospić koji se spominje pet puta, Ogulin četiri puta, Otočac dvaput i po jedan put Brušani, Krivi Put, Lički Novi, Modruš i Modruša, Rakovica, Sinac, Slunj, Sveti Rok i Žitnik.

Uz Senj spominju se i senjsko-modruški biskupi. U Senju je 2. 7. 1906. otvorena tzv. Senjska sinoda na kojoj je sudjelovalo oko 200 svećenika i biskupa. Sazvao ju je biskup dr. Antun Maurović (1851. – 1908.)⁷. Časopis donosi potanko izvješće o tijeku otvorenja, rada i zaključenja sinode. (1906b, 123) *Kršćanska obitelj* izvještava o imenovanju mons. Roka Vučića (1850. – 1915.), senjskog kanonika, za biskupa senjskog i modruškog ili krbavskog (1910. – 1914.) (1910e: 99) kao i o

7 Časopis također bilježi Maurovićev posjet Sarajevu 28. 8. 1903. (1903b: 158); na svečanosti dovršenja obnove franjevačke crkve na Kaptolu 5. 7. 1902. (1902c: 130 – 131); biskup Vučić mu je posvećen za pomoćnog biskupa 1907. (1914c: 189 – 190).

njegovoj smrti nakon duže bolesti. (1914c: 189 – 190) Izvještava se i o imenovanju njegova nasljednika dr. Josipa Marušića (1860. [!]- 1930.) biskupom (1915. – 1930.) s njegovim životopisom i posebno ističući njegov katehetski rad u Senju i Gospiću. (1915a: 188)⁸ Spomenute 1914. preminuo je i Juraj Posilović (1834. – 1914.) zagrebački nadbiskup (1894. – 1914.) koji je prethodno bio biskup u Senju (1876. – 1894.). Časopis ističe njegovo uređivanje *Katoličkog lista*, zasluge za glagoljicu i izrazitu dobrotvornu djelatnost. (1914b: 118 – 119)⁹ Spomenimo i da je u Zagrebu 13. 5. 1912. održan sastanak biskupijskih povjerenika za organizaciju međunarodnog euharistijskog kongresa u Beču. Na sastanak je iz Senja upućen kanonik mons. Ivan Vidas. (1912d: 142)¹⁰ Mons. Burić Viktor (1897. – 1983.) biskup (1935. – 1974.) sudjelovao je na euharistijskom kongresu u Jastrebarskom 1939. godine (1939a: 282), a s ostalim hrvatskim biskupima primljen je 14. 11. 1939. u audijenciju kod pape Pija XII. sa zamolbom za kanonizaciju N. Tavelića. (1940b: 4 – 5)

Senj se spominje i zbog tiskare koja je u njemu djelovala. *Kršćanska obitelj* izvještava o knjizi (pretisku iz *Hrvatske straže*) fra Karla Eterovića (1874. – 1935.) *Dva žalostna pojava u modernoj državi* tiskanoj u Senju 1910., tiskara „T. Devčić & Co.“. Prodaje se po cijeni od 20 helera. (1910b: 160) Ista tiskara otisnula je 1907. deveto izdanje knjige Anđela-Marije Miškova *Jesenjska ružica ili Gospino ružanje* *blagoslovljena od S. o. pape Leona XIII.* Uredništvo časopisa potanko opisuje sadržaj sva tri sveska ove knjige. (1907a: 191 – 192) Devčićeva tiskara u Senju tiskala je i knjigu *Kulturna načela i rad naprednjaka* – zbirka članaka iz časopisa *Hrvatska*

8 Uz životopis časopis izvještava i o njegovom posvećenju 3. 10. 1915. u Zagrebu (1915d: 260); navodi ga i kao potpisnika okružnice Južnoslavenskih biskupa povodom svršetka I. svjetskog rata od 29. 11. 1918. (1918: 153 – 157).

9 Nadbiskup Posilović se spominje u časopisu: uz 25. obl. biskupstva 27. 8. 1901. (1901: 180 – 181); primio 1902. pismo od Lava XIII. (1810. – 1903.) (1902d: 90 – 91); nazočan svečanosti dovršenja obnove franjevačke crkve na Kaptolu 5. 7. 1902. (1902c: 130 – 131); 12. 5. 1904. na sprovodu Š. Breščenskog (1843. – 1904.) (1904: 97 – 98); vodio 1905. hrv. hodočašće u Rim prigodom beatifikacije M. Križevčanina (1905a: 29); pokrovitelj „Katoličkog kasina“ (1905b: 65); proslavio 30. obl. biskupstva 27. 8. 1906. (1906c: 142); proslavio 50. obl. misništva 15. 8. 1908. (1908b: 141); dobio koadjutora u osobi dr. A. Bauera koji ga je i naslijedio (1911a: 38; 1914a: 143); razdijelio 1,6 milijuna kruna u dobrotvorne svrhe (1912a: 69); preminuo u Zagrebu u 80. god. života (1914b: 118 – 119).

10 U istom izvještaju bilježi se i nazočnost drugih: „Uz nadbiskupa dra Bauera i zagrebačko svećenstvo i neke svjetovnjake, prisustvovali su dogovoru i slijedeći izaslanici biskupija: iz Mostara dr. fra Leo Petrović, iz Sarajeva protonotar pl. Hadrović, iz Banjaluke žup. Ante Curčić, iz Dalmacije prof. Ante Jagić, iz Senja kan. mons. Vidas, s Krka fra Ignacije Radić, iz Djakova kan. dr. Jakiša Pliverić, te izpred križevačke eparhije dr. Dionizije Njaradi.“

straža. (1910d: 60) Zbor duhovne mladeži u Senju pohrvatio je djelo Alfonza de Liguorija *Kako da uzljubimo Isusa Krista*, drugo ispravljeno izdanje. (1913: 72) U časopisu nalazimo i ovaj podatak: „Tko je osnovao prvu hrvatsku tiskaru? — Biskup Kažitić u Senju.“ (1938a: 153) Krivi Put (kod Senja) se spominje kao rodno mjesto Mile Pavelića, željezničkog radnika, koji je odselio sa suprugom Marijom u Bradinu. (1941s: 181)

Gospić se spominje kao mjesto gdje je povodom 50. obljetnice smrti otkriven spomenik banu Josipu Jelačiću (1801. – 1859.). „Svečanosti saučestvovaše i sudjelovaše vojne i civilne vlasti, te su visoki gosti prisustvovali katoličkoj i pravoslavnoj svečanoj službi božjoj. Govor je držao Daubel od vojne strane, podnačelnik Vučetić i pukovnik grof Salis Seewis.“ (1909: 110) Iz rubrike „Što je novo“ doznajemo kako su krajem tridesetih godina prošlog stoljeća prijatelji iz Iloka Ivanu Mulcu u Gospić poštom poslali (tad) najveću čestitku na svijetu. „Čestitka je jedan veliki papir za pakovanje velik 4 kvadratna metra. Na njoj je napisao svaki drug oko dvi hiljade riječi, tako da je na nju stalo oko prilike 800.000 riječi. Zbog velikog obujma čestitka je bila poslana kao paket a ne kao pismo.“ (1939f: 190)

Gospić nalazimo i kao radno mjesto dr. Andrije Artukovića (1899. – 1988.)¹¹, ministra u vladi NDH: „Nakon svršenih pravnih nauka Dr Artuković otvorio je advokatsku kancelariju u Gospiću, gdje je razvio veliki politički rad. Iza ličkog ustanka otišao je u inozemstvo...“ (1941h: 181)¹² U istom kontekstu spominje se i

11 *Kršćanska obitelj* prigodom imenovanja ministrom unutarnjih poslova NDH dr. Andrije Artukovića donosi životopis s podacima o školovanju i djelovanju u domovini i inozemstvu (1941h: 181). Časopis spominje još nekoliko njegovih aktivnosti: narednom od 14. 7. 1941. je zabranio točenje alkohola mladima od 18 godina i općenito točenje alkohola poslije 21 sat, iznimno 23 sata, također zabranio psovku i kletvu na javnim mjestima (1941p: 251 – 252); 9. 7. 1942. u pratnji najbližih suradnika osam dana je boravio u Hercegovini (1942e: 186); 11. 7. 1942. u Mostaru je bio na misi zadušnici za talijanske, njemačke i hrvatske vojnike (1942m: 186); darovao je „Napretkovo“ ženskoj podružnici u Mostaru 15 tis. kuna za njegu ranjenika (1942a: 190); zaslužan je za isplatu duhana u Hercegovini u visini od 75 mil. kuna (1942f: 188); uručio je 1942. odličje krune kralja Zvonimira I. reda talijanskom generalu Negriju (1942o: 186); imenovan je za „državnog prabilježnika“ (1943c: 172); prilikom imenovanja Tomislava Grgića 1943. humskim županom spominje se kao čuvar državnog pečata (1943f: 190); Marko Baćak ga je opjevao u pjesmi „Oslobođenoj Hrvatskoj“ (BAĆAK 1941: 204); u časopisu se nalazi Artukovićevo fotografija iz vremena imenovanja ministrom unutrašnjih poslova (1941a: 205) i dvije skupne fotografije iz mladih dana u zagrebačkom konviktu (1941b: 206). O NDH prema *Kršćanskoj obitelji*: TOMIĆ 2001; MACUT 2016.

12 Odvjetnički ured u Gospiću je otvorio 1926. godine. *Lički ustanak* se zbio 1932. godine.

ministar udružbe NDH dr. Josip Dumandžić (1900. – 1977.)¹³ koji je djelovao kao odvjetnik u Gospiću, a nakon *Ličkog ustanka* u Zagrebu. (1941i: 182) U Brušanima (kod Gospića) je 28. 4. 1943. poginuo dvadesetjednogodišnji domobranski poručnik Vicko Barbarić. (1943d: 101)¹⁴

Ogulin je mjesto u kojem je 1940. predsjednik Jugoslavenske vlade Dragiša Cvetković (1893. – 1969.) održao veliki politički govor u kojem je obećao da će i Slovenci dobiti svoju banovinu. (1940d: 55) Spominje se i u kontekstu pruge Ogulin – Knin gdje se nalazi Tunel Sinac, 1940. treći po dužini tunel u Jugoslaviji (2.274m [!]), dovršen 1923. godine. (1940g: 29)¹⁵ Ogulinskom kapetanijom zapovijedao je i s Turcima kod Otočca ratovao Fran Krsto Frankapan (1643. – 1671.).¹⁶ Rakovica se spominje u podužem životopisu Eugena Kvaternika (1825. – 1871.) u svezi ustanka 1871. (TIHOMIR 1942c: 228 – 229)

Nekoliko ličkih mjesta spominje se u svezi pretplatnika časopisa za 1906. godinu: Don Molinari iz Brinja, Don Milosić iz Modruša, Don [Juraj] Ibel iz Otočca

-
- 13 Časopis donosi kratak životopis dr. Josipa Dumandžića prilikom njegova imenovanja ministrom udružbe u vladi NDH. (1941i: 182) Bilježi i da je s Artukovićem zaslužan za spomenutu isplatu duhana u Hercegovini (1942f, 188); te da je 1943. imenovan ministrom pravosuđa i bogoštovlja NDH. (1943a: 79) Marko Baćak ga je opjevao u pjesmi „Oslobođenoj Hrvatskoj“. (BAČAK 1941: 204) U časopisu se nalazi Dumandžićeva fotografija iz vremena imenovanja ministrom udružbe (1941j: 205) i jedna skupna fotografije iz mlađih dana u zagrebačkom konviktu (1941k: 206).
- 14 Iz poduže sažalnice doznaje se da je pokojnik bio jedno od šesnaestero djece željezničara Mate Barbarića iz Šurmanaca (Hercegovina). Godine 1941. svršio je učiteljsku školu, bio je član i jedno vrijeme predsjednik HKD „Domagoj“ u Mostaru, izvanrednih ljudskih, organizacijskih i govorničkih sposobnosti. Krenuo je u vojnu akademiju, postao poručnik. Dvapat je ranjavan. Odlikovan je visokim odličjem za hrabrost.
- 15 Tunel Sinac (2.273m) je danas najduži željeznički tunel u RH. Najduži tunel u Jugoslaviji 1940. je onaj kroz Ivan planinu (3.223 m) na pruzi Mostar-Sarajevo. Drugi (2.567m) je kroz planinu Babunu na pruzi Veles-Prilep, dovršen 1934. god.
- 16 U časopisu se obično spominje zajedno s Petrom Zrinskim (1621. – 1671.). Nalazimo njihove životopise (TIHOMIR, 1942d: 102 – 104) i izvještaj o prenošenju zemnih ostatak 30. 4. 1919. iz Bečkog Novog Mjesta u Zagreb (1919c: 54 – 55). Spominju se u pjesmama, kao: „Ustaj Tvrtko Bosne bane, / Braćo Zrinski, Frankopane! / I ostali slavni sinci / I slobode začetnici!“ (Grgelj, 1942, 6) Nerijetko se piše o njihovom rodoljublju, uroti i žrtvi (MLADEN 1938: 143 – 145; 1939: 136 – 137) ili se spominju s drugim domoljubima, kao E. Kvaternikom. (Tihomir, 1942c, 228 – 229) Izvještava se o zrinško-frankopanskim proslavama u Mostaru 30. 4. 1919. (1919d: 54) i 30. 4. 1939. (1939i: 183), u Osijeku (1919a: 104), knjigama E. Kumičića (1900: 59 – 60) i J. Dujaka (1919b: 144). Za njih se 30. travnja redovito služe zadušnice. Tako, u Mostaru 1905. (1905d: 81 – 82), 1906. (1906e: 74 – 75), i 1907. (1907c: 78) U časopisu se nalaze i reprodukcije umjetničkih djela od kojih je na prvoj prikazano pogubljenje Zrinskog i Frankopana (1938c: 144), a na drugoj njihovi portreti. (1942p: 102)

i kanonik [Mihovil] Barilli iz Slunja. (1907b: 16) Svoje milodare za dogradnju nove franjevačke crkve na Širokom Brijegu dali su „... radnici i radnice u duhanskoj režiji u Senju uz nastojanje velmž. g. ravnatelja K 84,30“. U Ogulinu je za istu namjenu prikupljeno 43,70 kruna. (JERKOVIĆ 1907: 188 – 189; 1908: 44 – 45).¹⁷

Zaključak

Lika kao regija češće se spominje u kasnijoj *Kršćanskoj obitelji* negoli u onoj ranijoj, tj. češće od uspostave banovine (1939.) i tijekom II. svjetskog rata (1941. – 1945.). Kontekst u kojem se rabi pojam *Lika* često je književni, ili usputni, npr. u životopisima. Prisutan je stereotip: Lika je kamenita, krševita, siromašna, ona je patnička i ustanička, u njoj obitavaju čestiti i kršni (naočiti) ljudi, gorštaci. Isti je pojačan i nacionalnim elementom posredovanim povijesnim ličnostima (Frankopan, Mesić, Starčević), prirodnim ljepotama (Plitvička jezera) pa i naslanjanjem na Zagreb. Hercegovačko čitateljstvo *Kršćanske obitelji* itekako se moglo poistovjetiti s ovim stereotipima, osim u jednom: Lika se oslobodila Turaka.

Idealistička povezanost s prostorno i administrativno udaljenom regijom ostvarila se posredno preko spomenutih nacionalnih veličina o kojima se autori izražavaju uzvišenim izrazima. U novije vrijeme duhovno zajedništvo formiralo se opet posredno, i to preko aktera suvremenih događanja, najčešće Ličana koji su živjeli izvan Like (npr. u Zagrebu) i drugdje ostvarili neku karijeru (npr. Budak) i ne-Ličana koji su jedno vrijeme boravili u Lici (npr. Artuković). Neposredni kontakt Like i *Kršćanske obitelji* ostvario se u tri navrata: zahvaljujući nekolicini pretplatnika na časopis (Modruš, Brinje, Otočac i Slunj), prilikom sakupljanja milodara za crkvu na Širokom Brijegu 1907. godine (Senj i Ogulin) i posredstvom žrtava tijekom II. svjetskog rata.

Iako sve bibliografske jedinice koje se mogu dovesti u bilo kakvu vezu s Likom, Ličanima ili ličkim naseljima, makar i onu posrednu, čine manje od 2% svih bibliografskih jedinica, a ilustracije niti 1%, one su kao ideali pa i motivi prisutne u svijesti suradnika časopisa *Kršćanska obitelj*, a onda kao takve vjerojatno prepoznate i među čitateljstvom.

17 Fra Blaž Jerković (1880. – 1960.) sakupljao je milodare za crkvu na Širokom Brijegu po Slavoniji i Hrvatskoj. Prikupio je 8.761,92 kruna.

Bibliografija

- BAČAK, MARKO. 1941. Oslobođenoj Hrvatskoj. *Kršćanska obitelj*, 7, Mostar, 203–204.
- BALIĆ, O. P. K. 1910. Četeri puta pješice u Lurd. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 87.
- BUNTIĆ, DIDAK. 1918. Zahvala. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 80.
- ETNA. 1911. Bl. Katarina, kraljica bosanska. *Kršćanska obitelj*, 10, Mostar, 181.
- GRGELJ, B. 1942. Poskočica. *Kršćanska obitelj*, 1, Mostar, 6.
- H., P. 1917. Odkriće spomenika nadvojvodi Ferdinandu i vojvotkinji Sofiji. *Kršćanska obitelj*, 7 – 8, Mostar, 165 – 166.
- JERKOVIĆ, BLAŽ. 1907. Milodari za dogradnju nove franjevačke župne crkve na Širokom Briegu. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 188 – 189.
- JERKOVIĆ, BLAŽ. 1908. Milodari za dogradnju nove franjevačke župne crkve na Širokom Briegu. *Kršćanska obitelj*, 1908, 3, Mostar, 44 – 45.
- K., V. 1938. Za krst časni i slobodu zlatnu. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 46.
- KORDIĆ, IVAN. 1941a. O. fra Paškal Buconjić. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 38.
- KORDIĆ, IVAN. 1941b. Velike pripreme za podizanje spomenika biskupu Buconjiću. *Kršćanska obitelj*, 3, Mostar, 75.
- LUBURIĆ, VJEKOSLAV. 1939. Prigodnica za proslavu 25-godišnjice posvete hrvatske crkve u So. Čikagu. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 231.
- MACUT, PETAR. 2016. Katolički mjesečnik *Kršćanska obitelj* (1941. – 1945.) u komparativnoj analizi. Hercegovina, 2, Mostar, 233 – 248.
- MIŠUKA. 1940. Prijateljsko pismo. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 366.
- MLADEN, fra. 1938. Spomendan Zrinjskog i Frankopana. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 143 – 145.
- MLADEN, fra. 1939. Slava Zrinjskom i Frankopanu. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 136 – 137.
- MLADEN, fra. 1940. Slava velikom biskupu o. fra Paškalu Buconjiću. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 369.
- NEVISTIĆ, DAVID. 1918. Javna zahvala. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 32.
- PAUPER, J. 1943. Pred tvojim oltarom. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 114.
- PETROVIĆ, LEON. 1916. + Njegova Preuzvišenost Karlo pl. Langer, c. kr. podmaršal. *Kršćanska obitelj*, 11, Mostar, 242 – 244.
- SARKOTIĆ, STJEPAN. 1915. Pohvalno pismo preuz. gosp. Stjepana pl. Sarkotića, poglavara Herceg-Bosne, veleč. O. Jerki Borasu, biskupovu tajniku. *Kršćanska obitelj*, 10, Mostar, 237.
- SARKOTIĆ, STJEPAN. 1916. Njegova Preuzvišenost pl. Sarkotić javlja smrt Njegova Veličanstva Franje Josipa. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 287.
- SLOBODIN, pop. 1901. Iz zaboravi. *Kršćanska obitelj*, 1, Mostar, 12–15.
- TIHOMIR, fra. 1942a. Koje bio fra Luka Ibrišimović-Sokol?. *Kršćanska obitelj*, 9, Mostar, 199.

- TIHOMIR, fra. 1942b. Krsto Frankopan branitelj hrvatskog kraljevstva. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 178 – 179.
- TIHOMIR, fra. 1942c. Slava Eugenu Kvaterniku!. *Kršćanska obitelj*, 11, Mostar, 228 – 229.
- TIHOMIR, fra. 1942d. Zrinski i Frankopan mučenici za našu slobodu. *Kršćanska obitelj*, 4, Mostar, 102 – 104.
- TOMIĆ, DRAŽENKO. 2001. *Kršćanska obitelj*. Sv. 1 i 2. Mostar: Franjevačka knjižnica i arhiv.
- TOMIĆ, DRAŽENKO. 2004. *Prijateljska pisma Kršćanskoj obitelji*. Zagreb: Tevizija.
- TOMIĆ, DRAŽENKO. 2006. Stjepan barun Sarkotić od Lovčena (1858. – 1939.). Povodom 150. obljetnice rođenja. Život i rad posljednjeg austro-ugarskog zemaljskog poglavara u Bosni i Hercegovini prema izvješćima časopisa *Kršćanska obitelj*. *Lička revija*, 6, Gospić, 12 – 19.
- TOMIĆ, DRAŽENKO. 2009. Fra Didak Buntić – suvremenik *Kršćanske obitelji*. // Fra Didak Buntić – čovjek i djelo / Tadić Stipe, Šakota Marinko (ur.). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 275 – 298.
- TOMIĆ, DRAŽENKO. 2018. Romi u časopisu *Kršćanska obitelj* (Mostar, 1900. – 1920., 1938. – 1944.). *Hercegovina franciscana*, 14, 214 – 223.
- X. 1915. Njeg. Preuz. poglavar Herceg-Bosne Stjepan pl. Sarkotić na Širokom Brijegu. *Kršćanska obitelj*, 10, Mostar, 236 – 237.
- ZIJAVIĆ S KOKOTA. 1915. Poglavar zemlje u Mostaru. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 41.
- – | –. 1900. Zrinjski i Frankopan i njihovi klevetnici. *Kršćanska obitelj*, 3, Mostar, 59 – 60.
- – | –. 1901. 25-godišnjica biskupovanja. *Kršćanska obitelj*, 9, Mostar, 180 – 181.
- – | –. 1902a. Hrvoje. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 215.
- – | –. 1902b. Krvav listak. Za razgovor hrvatskome puku. *Kršćanska obitelj*, 1, Mostar, 19.
- – | –. 1902c. Posveta franjevačke crkve u Zagrebu. *Kršćanska obitelj*, 7, Mostar, 130 – 131.
- – | –. 1902d. Sveto-Jeronimovski zavod i sv. stolica. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 90 – 91.
- – | –. 1903a. Otkriće spomenika dr. Anti Starčeviću. *Kršćanska obitelj*, 10, Mostar, 158.
- – | –. 1903b. Senjski biskup A. Maurović u Sarajevu. *Kršćanska obitelj*, 10, Mostar, 158.
- – | –. 1904. Pok. dr. Šandor. pl. Bresztyensky. *Kršćanska obitelj*, 6, Mostar, 97 – 98.
- – | –. 1905a. Hrvati pred svetim Ocem. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 29.
- – | –. 1905b. Katolički kasino u Zagrebu. *Kršćanska obitelj*, 4, Mostar, 65.
- – | –. 1905c. Pok. + Fra Grga Martić. *Kršćanska obitelj*, 9, Mostar, 133 – 135.
- – | –. 1905d. Zadušnice za Zrinskog i Frankopana. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 81 – 82.
- – | –. 1906a. Književno društvo sv. Jeronima. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 192.
- – | –. 1906b. Senjska sinoda. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 123.
- – | –. 1906c. Trideset godišnjica biskupovanja. *Kršćanska obitelj*, 9, Mostar, 142.
- – | –. 1906d. Zadušnice za pok. Antu Starčevića. *Kršćanska obitelj*, 3, Mostar, 45.
- – | –. 1906e. Zadušnice. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 74 – 75.

- – || –. 1907a. Jesenska ružica. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 191 – 192.
- – || –. 1907b. Sa zahvalnošću primismo pretplatu za g. 1906. *Kršćanska obitelj*, 1, Mostar, 16.
- – || –. 1907c. Zadušnice za Zrinskog i Frankopana. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 78.
- – || –. 1908a. Hrvatska imena ratnih ladja. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 190.
- – || –. 1908b. Jubilej preuz. gosp. Nadbiskupa dra Jurja Posilovića. *Kršćanska obitelj*, 9, Mostar, 141.
- – || –. 1909. Odkriće Jelačićeva spomenika u Gospiću. *Kršćanska obitelj*, 7, Mostar, 110.
- – || –. 1910a. Binički. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 160; 9, Mostar, 180.
- – || –. 1910b. Dr. fra K. Eterović. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 160.
- – || –. 1910c. Fra Paškal Buconjić, biskup 1880. – 1910. *Kršćanska obitelj*, 4, Mostar, 61.
- – || –. 1910d. Kulturna načela i rad naprednjaka. *Kršćanska obitelj*, 3, Mostar, 60.
- – || –. 1910e. Novi biskupi. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 99.
- – || –. 1911a. Dr. Ante Bauer nadbiskup. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 38.
- – || –. 1911b. Misa za pok. Antu Starčevića. *Kršćanska obitelj*, 4, Mostar, 77.
- – || –. 1911c. Spomendani iz hrvatske prošlosti. *Kršćanska obitelj*, 11, Mostar, 220.
- – || –. 1911d. Izvještaj „Bakule“ zbora herceg. franj. bogosl. mladeži u Mostaru za god. 1910./1911. *Kršćanska obitelj*, 7–8, Mostar, 159–160.
- – || –. 1912a. Dar nadbiskupa Posilovića. *Kršćanska obitelj*, 3, Mostar, 69.
- – || –. 1912b. S Plitvičkih jezera, (fotografije). *Kršćanska obitelj*, 3, Mostar, 49; 3, Mostar, 61; 4, Mostar, 90.
- – || –. 1912c. S Plitvičkih jezera, (reprodukcija). *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 29.
- – || –. 1912d. Sastanak bisk. izaslanika u Zagrebu za euhar. sastanak u Beču. *Kršćanska obitelj*, 6, Mostar, 142.
- – || –. 1912e. Spomendani iz hrvatske prošlosti u ovome mjesecu. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 43.
- – || –. 1913. Kako da uzljubimo Isusa Krista. *Kršćanska obitelj*, 3, Mostar, 72.
- – || –. 1914a. Nadbiskup Dr. Bauer. *Kršćanska obitelj*, 6, Mostar, 143.
- – || –. 1914b. Pok. + Nadbiskup Posilović. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 118 – 119.
- – || –. 1914c. Pok. + Roko Vučić, biskup senjski. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 189 – 190.
- – || –. 1914d. Izvještaj o radu gjačke Marijine kongregacije za god. 1913./14. *Kršćanska obitelj*, 7, Mostar, 162–163.
- – || –. 1915a. Dr. Josip Marušić, biskup senjsko-modruški. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 188.
- – || –. 1915b. Izjava preuzv. g. Dr. Stadlera. *Kršćanska obitelj*, 9, Mostar, 213.
- – || –. 1915c. Novi poglavar Herceg-Bosne. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 41.
- – || –. 1915d. Posveta senjskoga biskupa. *Kršćanska obitelj*, 11, Mostar, 260.
- – || –. 1915e. Stjepan pl. Sarkotić, poglavar Herceg-Bosne, (fotografija). *Kršćanska obitelj*, 4, Mostar, 73.

- - || -. 1915f. Stjepan pl. Sarkotić, poglavar Herceg-Bosne. *Kršćanska obitelj*, 4, Mostar, 74 – 75.
- - || -. 1915g. Zajednički ministar financija u Mostaru. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 285.
- - || -. 1916a. Čestitka o Novoj godini Njegov. apošt. Velič. caru i kralju Franji Josipu I. i poglavaru zemlje general. infant. preuzv. gosp. pl. Sarkotiću iz Hercegovine. *Kršćanska obitelj*, 1, Mostar, 20.
- - || -. 1916b. Hrvatski ban osvojitelju Lovčena. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 43 – 44.
- - || -. 1916c. Poklonstveno odaslanstvo iz Herceg-Bosne. *Kršćanska obitelj*, 4 – 5, Mostar, 111 – 112.
- - || -. 1916d. Proslava 60. godišnjice zbora „Jukića“. *Kršćanska obitelj*, 4 – 5, Mostar, 113.
- - || -. 1916f. Zabava hrvatske omladine u Mostaru. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 44.
- - || -. 1917a. Barun Sarkotić od Lovčena. *Kršćanska obitelj*, 7 – 8, Mostar, 168.
- - || -. 1917b. Čestitke Borojeviću od carevinskog vieća i baruna Sarkotića od Lovčena. *Kršćanska obitelj*, 7 – 8, Mostar, 167 – 168.
- - || -. 1917c. General pl. Sarkotić postao barun. *Kršćanska obitelj*, 1 – 2, Mostar, 25.
- - || -. 1917d. Milodar zemaljskog poglavara za crkvu na Širokom Brijegu. *Kršćanska obitelj*, 1 – 2, Mostar, 25.
- - || -. 1917e. Most i ulica cara Karla. Barun Sarkotić, podmaršal Maudry i Petraki-Petrović počasni gragjani grada Mostara. *Kršćanska obitelj*, 11, Mostar, 232 – 233.
- - || -. 1917f. Njegova Preuz. Sarkotić general pukovnik. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 258.
- - || -. 1917g. Njegova Preuzvišenost Stjepan barun Sarkotić nadzorniku Trećega reda u Hercegovini. *Kršćanska obitelj*, 1 – 2, Mostar, 23.
- - || -. 1917h. Pok. + Dr. Mile Starčević. *Kršćanska obitelj*, 4, Mostar, 78.
- - || -. 1917i. Poklonstveno odaslanstvo iz Hercegovine. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 105.
- - || -. 1917j. Šesti ratni zajam. *Kršćanska obitelj*, 6, Mostar, 127 – 128.
- - || -. 1917k. Zajednički ministar Burian u Sarajevu. *Kršćanska obitelj*, 3, Mostar, 60.
- - || -. 1918. Okružnica Južnoslavenskih biskupa povodom svršetka I. svjetskog rata (29. 11. 1918.). *Kršćanska obitelj*, 11 – 12, Mostar, 153 – 157.
- - || -. 1919a. 30. IV. 1917. Spomen spis. *Kršćanska obitelj*, 5 – 7, Mostar, 104.
- - || -. 1919b. Ban Petar Zrinski i knez Fran Krsto Frankopan, njihova propast i slavni prenos njihovih kosti u domovinu. *Kršćanska obitelj*, 11 – 12, Mostar, 144.
- - || -. 1919c. Prenos kostiju Zrinskog i Frankopana. *Kršćanska obitelj*, 4, Mostar, 54 – 55.
- - || -. 1919d. Zrinsko-frankopanska proslava u Mostaru. *Kršćanska obitelj*, 4, Mostar, 54.
- - || -. 1938a. Svećenici na polju znanosti. *Kršćanska obitelj*, Mostar, 5, Mostar, 153.
- - || -. 1938b. Umro je Dr. Ante Trumbić. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 381 – 382.
- - || -. 1938c. Zrinskom i Frankopanu sijeku glavu, (reprodukcija). *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 144.

- – || –. 1939a. Euharistijski kongres u Jastrebarskom. *Kršćanska obitelj*, 9, Mostar, 282.
- – || –. 1939b. Hrvatska ima i svoje žandare. *Kršćanska obitelj*, 11, Mostar, 342 – 343.
- – || –. 1939c. Hrvatski ban Dr. Šubašić kod hrvatskog metropolite Dr. Stepinca. *Kršćanska obitelj*, 10, Mostar, 314.
- – || –. 1939d. Hrvatski ban. *Kršćanska obitelj*, 10, Mostar, 312 – 313.
- – || –. 1939e. Ličanin i konj. *Kršćanska obitelj*, 3, Mostar, 94.
- – || –. 1939f. Najveću čestitku na svijetu. *Kršćanska obitelj*, 6, Mostar, 190.
- – || –. 1939g. Prvo predavanje „Pododbora Matice Hrvatske“ u Mostaru. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 56.
- – || –. 1939h. Vjeronauk. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 379.
- – || –. 1939i. Zrinsko-Frankopanska proslava u Mostaru. *Kršćanska obitelj*, 6, Mostar, 183.
- – || –. 1940a. Banska vlast protiv špekulanata. *Kršćanska obitelj*, 10, Mostar, 312.
- – || –. 1940b. Hrvati kod sv. Oca Pape. *Kršćanska obitelj*, 1, Mostar, 4 – 5.
- – || –. 1940c. Hrvatski ban u Lici. *Kršćanska obitelj*, 1, Mostar, 21.
- – || –. 1940d. I Slovenci će dobiti svoju banovinu Slovensku. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 55.
- – || –. 1940e. Javno priznanje. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 247.
- – || –. 1940f. Jedan pogled unazad. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 40 – 43.
- – || –. 1940g. Najdulji tuneli. *Kršćanska obitelj*, 1, Mostar, 29.
- – || –. 1940h. Osiguranje duhana od grada. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 248.
- – || –. 1940i. Svim na zemlji mir veselje. *Kršćanska obitelj*, 1, Mostar, 1.
- – || –. 1940j. Tragična smrt gđe Ivke Budak. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 150.
- – || –. 1940k. Treba štedjeti. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 376.
- – || –. 1940l. Zabrana intervencija. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 246.
- – || –. 1940m. Križ na vrhu Velebita, *Kršćanska obitelj*, 9, Mostar, 282–283.
- – || –. 1941a. Andrija Artuković (fotografija). *Kršćanska obitelj*, 7, Mostar, 205.
- – || –. 1941b. Andrija Artuković (fotografija, skupna). *Kršćanska obitelj*, 7, Mostar, 206.
- – || –. 1941c. Antunovo je proslavljeno u svoj Hercegovini. *Kršćanska obitelj*, 7, Mostar, 220.
- – || –. 1941d. Ciganska želja. *Kršćanska obitelj*, 10, Mostar, 321.
- – || –. 1941e. Da je doglavnik Mile Budak. *Kršćanska obitelj*, 7, Mostar, 223.
- – || –. 1941f. Doglavnik Dr. Mile Budak (fotografija, skupna). *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 262.
- – || –. 1941g. Doglavnik Dr. Mile Budak, ministar nastave i bogoštovlja, (fotografija). *Kršćanska obitelj*, 7, Mostar, 204.
- – || –. 1941h. Dr. Andrija Artuković. *Kršćanska obitelj*, 5 – 6, Mostar, 181.
- – || –. 1941i. Dr. Josip Dumandžić. *Kršćanska obitelj*, 5 – 6, Mostar, 182.
- – || –. 1941j. Dumandžić (fotografija), 7. *Kršćanska obitelj*, Mostar, 205.
- – || –. 1941k. Dumendžić (fotografija, skupna). *Kršćanska obitelj*, 7, Mostar, 206.

- - || -. 1941l. Đaci i vjerske dužnosti. *Kršćanska obitelj*, 11, Mostar, 346.
- - || -. 1941m. Imenovanja u NDH. *Kršćanska obitelj*, 5 – 6, Mostar, 169.
- - || -. 1941n. Ispunjalke. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 62.
- - || -. 1941o. Ministar Dr. Mile Budak. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 379.
- - || -. 1941p. Naredba. *Kršćanska obitelj*, 8, 251 – 252.
- - || -. 1941q. Nezavisna Država Hrvatska. *Kršćanska obitelj*, 5 – 6, Mostar, 166 – 171.
- - || -. 1941r. O. Fra Radoslav Glavaš. *Kršćanska obitelj*, 7, Mostar, 216.
- - || -. 1941s. Poglavnik Dr. Ante Pavelić. *Kršćanska obitelj*, 5 – 6, Mostar, 181.
- - || -. 1941t. Starokatolici. *Kršćanska obitelj*, 9, Mostar, 271.
- - || -. 1941u. Treba nam obitelji sa mnogo djece. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 230 – 231.
- - || -. 1941v. Ukinut komeserijat u Matici Hrvatskoj. *Kršćanska obitelj*, 5 – 6, Mostar, 188.
- - || -. 1941z. Vjera i obitelj temelji su ustaškog pokreta. *Kršćanska obitelj*, 9, Mostar, 261 – 263.
- - || -. 1942a. Da je g. ministar Dr. Artuković. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 190.
- - || -. 1942b. Da je iz Njemačke oslobođeno. *Kršćanska obitelj*, 4, Mostar, 123.
- - || -. 1942c. Da su jurišni odredi ‘crne legije’ Francetića. *Kršćanska obitelj*, 5 – 6, Mostar, 156.
- - || -. 1942d. Dobrovoljačka pješачka pukovnija stigla u Mostar. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 250.
- - || -. 1942e. Ministar unutrašnjih poslova Dr. Andrija Artuković. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 186.
- - || -. 1942f. Nadoplata duhana hercegovačkim sadiocima. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 188.
- - || -. 1942g. Nova vrhovna glavarića Družbe Sestara Milosrdnica u Zagrebu. *Kršćanska obitelj*, 3, Mostar, 90.
- - || -. 1942h. Njemačka krugovalna stanica ‘Donau’. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 54 – 55.
- - || -. 1942i. Otac domovine Ante Starčević, (fotografija). *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 248.
- - || -. 1942j. Otac domovine Ante Starčević. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 248 – 249.
- - || -. 1942k. Spomenik ocu domovine Dr. Anti Starčeviću. *Kršćanska obitelj*, 1, Mostar, 24.
- - || -. 1942l. Svečane zadušnice. *Kršćanska obitelj*, 4, Mostar, 121.
- - || -. 1942m. Svečane zadušnice. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 186.
- - || -. 1942n. Svečano je otvoren hrvatski sabor. *Kršćanska obitelj*, 3, Mostar, 91.
- - || -. 1942o. Talijanski general g. Negri. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 186.
- - || -. 1942p. Zrinski i Frankopan mučenici za našu slobodu (reprodukcija). *Kršćanska obitelj*, 4, Mostar, 102.
- - || -. 1942r. Skrivačice. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 62.
- - || -. 1943a. Da je Poglavnik imenovao. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 79.
- - || -. 1943b. Da je Poglavnik. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 79.
- - || -. 1943c. Nova hrvatska vlada. *Kršćanska obitelj*, 11, Mostar, 172.

- - || -. 1943d. Pok. + Vicko Barbarić. *Kršćanska obitelj*, 7, Mostar, 101.
- - || -. 1943e. Svećenici u obrani hrvatskih prava. *Kršćanska obitelj*, 11, Mostar, 173.
- - || -. 1943f. Za velikog župana župe Hum. *Kršćanska obitelj*, 12, Mostar, 190.
- - || -. 1943g. Zadušnice za pokojnog Juru Francetića. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 77.
- - || -. 1944a. Da je bivši „ban“ Šubašić sastavio „kralju“ Petru vladu u kojoj je i J. Broz Tito. *Kršćanska obitelj*, 7, Mostar, 111.
- - || -. 1944b. Da je junački poginuo ustaški pukovnik Kruno Devčić. *Kršćanska obitelj*, 3, Mostar, 47.
- - || -. 1944c. Da je od engleskog zrakoplovstva poginuo veliki župan župe Lika i Gacka. *Kršćanska obitelj*, 4, Mostar, 62.
- - || -. 1944d. Da je Poglavnik imenovao za ministra oružanih snaga. *Kršćanska obitelj*, 2, Mostar, 31.
- - || -. 1944e. Ministar, vitez g. I. Frković na Širokom Brijegu. *Kršćanska obitelj*, 5, Mostar, 77.
- - || -. 1944f. Savremena pitanja. *Kršćanska obitelj*, 3, Mostar, 48a; 11, Mostar, 156b.
- - || -. 1945. Vjera u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. *Kršćanska obitelj*, 8, Mostar, 229.

Lika, people from Lika and towns and villages from Lika in journal *Christian Family* (1900. – 1920. and 1938. – 1944.)

Abstract

Christian family is a journal of Bosnia and Herzegovina. He was printed in Mostar. In this article we look at the frequency of concepts: Lika and Ličan (in / ka). In the old *Christian Family* (1900 – 1920) there are few of these terms. In the young *Christian Family* (1938 – 1944) there are more of these terms. This situation has an administrative background: establishing a *banovine* and later a common state. In the *Christian Family* there are many actors from World War II. Senj, Gospić and Ogulin are the most frequently towns. Lika and Herzegovina have a great kilometer and administrative distance. They are linked through national and religious heroes.

Key words: Lika (region); People from Lika; Towns and villages from Lika; *Christian Family* (journal)

Lara Prpić
Državni arhiv u Gospiću
obrada@arhiv-gospic.hr

Stručni članak
(primljeno 29. 10. 2019.)
UDK 614.21(497.562)(091)

ZDRAVSTVENA ZAŠTITA I ZDRAVSTVENE USTANOVE U LICI I KARLOBAGU DO POČETKA DOMOVINSKOG RATA

Začeci svojevrsne zdravstvene zaštite stanovništva u Lici i Karlobagu vezani su za djelatnost praktičara narodne medicine, o čemu dijelom svjedoče sačuvane Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. godine. Institucionalizacija zdravstva na tom području započinje u 18. stoljeću kada je u Karlobagu formirana zdravstvena služba, odnosno Zdravstveni ured za kontrolu kretanja brodova, ljudi i robe s ciljem sprječavanja unosa zaraze i suzbijanja epidemija kuge, sifilisa i drugih zaraznih bolesti, a u Lici tzv. sanitarni kordon, koji je u medicinskoj i općoj povijesti poznat kao jedan od najučinkovitijih, ali i najskupljih sustava preventivne zdravstvene zaštite od zaraznih bolesti. U radu se donosi pregled povijesnog razvoja zdravstvenih institucija na predmetnom području s posebnim osvrtom na sačuvano arhivsko gradivo nastalo njihovim djelovanjem do početka Domovinskog rata.

Ključne riječi: Lika, Karlobag, zdravstvene institucije, sanitarni kordon, liječnici, bolnica

Uvod

Lika je područje čiji je povijesni razvoj naglo prekinut u srednjem vijeku prodiranjem Osmanlija koji su već do 1527. zavlitali cijelom Likom i Krbavom. Ekonomsko i sociokulturno slabljenje Like posljedica je višestoljetnih sukoba s Osmanlijama koji su se nastavili i nakon prijelomne bitke na području Like, one na Krbavskom polju 1493. godine. Prilike u ličkim krajevima postupno su se počele stabilizirati nakon potpunog oslobođenja od Osmanske vlasti 1689. godine. Lika i Karlobag privremeno su pripali pod upraviteljstvo grofa Antona

Coroninija 1694. godine koji je dobio naslov zapovjednika i velikog kapetana Like i Karlobaga. O organiziranoj zdravstvenoj zaštiti Like do tog vremena nema pronađenih podataka. Osnovne metode liječenja koristio je učeniji narod iz ljekaruša. Ljekaruše su kao knjige iznimno vrijedna ostavština prikaza života našeg stanovništva. Dugo su se zadržale kao osnovna pomoć pri liječenju, a njihova medicinska vrijednost i danas je uvriježena u narodu. U njima su osim uputa o liječenju iz iskustvene medicine često sadržane molitve, različiti recepti i savjeti za kućanstvo poput čišćenja mrlja s odijela, istjerivanja miševa iz kuće, bračnih savjeta, uputa o upotrebi ljekovitih biljaka i čajeva pa sve do elemenata okultnog i praznovjerja, čaranja, bajanja, skidanja uroka. Poznate su Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. koje su restaurirane 2008. u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, o kojima je pisano¹ i čiji su faksimili objavljeni. Karlobaška ljekaruša iz 1603. treća je sačuvana po starosti u Hrvatskoj od toga narodnog blaga. Godine 1712. Lika i Krbava postaju dio Vojne krajine, obrambenog pojasa protiv Osmanskog Carstva. Osim obrambene svrhe to je područje imalo i svrhu obrane zemlje od raznih epidemija i epizootija poput kuge i drugih zaraza koje su neprestano prijetile iz Osmanskog Carstva. Razvoj zdravstva na ovom području usko je povezan s tim novonastalim prilikama kada se javljaju začeci organizirane zdravstvene djelatnosti.

U fundusu Državnog arhiva u Gospiću čuvaju se dva necjelovita fonda iz područja zdravstva: HR-DAGS-188. Opća bolnica (Medicinski centar) Gospić koji sadržava svega cca 6 d/m povijesti bolesti ginekološkog i kirurškog odjela iz razdoblja 1964.-1976. godine i HR-DAGS-236. Dom zdravlja (Opća bolnica) Otočac količine 30 d/m iz razdoblja 1944.-1982. te fragmenata do 1990. Pored medicinske dokumentacije od 28 d/m (povijesti bolesti, bolesničke matične knjige i listovi, operacijski protokoli i druge medicinske evidencije) sadržava i 2 d/m dokumentacije općih i građevinskih poslova (urudžbene zapisnike, normativne akte, dokumente o registraciji ustanove, izvještaje, zapisnike, investicijske i građevinske projekte i sl.). Nažalost, najstarije gradivo ovih fondova nepovratno je uništeno. Gradivo gospićke bolnice potpuno je stradalo 1953. u požaru, a otočke 1945. godine. Pretpostavka je kako je dobar dio kasnije nastalog gradiva uništen

1 DEROSI, JULIJE; DUGAČKI, VLADIMIR; RUKAVINA, ANTE. 1984. Karlobaška ljekaruša iz godine 1603. Senjski zbornik, 10-11, Senj, 123-150., DEROSI, JULIJE; DUGAČKI, VLADIMIR; RUKAVINA, ANTE. 1988. Karlobaška likaruša iz godine 1707. Senjski zbornik, 13, Senj, 169-180., POLJAK, ŽELJKO. 2009. Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. godine s faksimilom i transliteracijom. // Karlobaške ljekaruše iz 1603. i 1707. Faksimil i obrada. / Pečina Marko; Fatović-Ferenčić Stella (ur.). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 7-108.

u Domovinskom ratu jer su obje ustanove bile smještene u neposrednoj blizini vojarni. Dio gradiva poput kadrovske dokumentacije Doma zdravlja Otočac još uvijek se nalazi kod pravnih slijednika stvaratelja jer im je potrebno u administrativno-operativnom radu. Državni arhiv u Gospiću preuzeo je od Opće bolnice Gospić i antikvitetnu stručnu medicinsku literaturu na latinskom i njemačkom jeziku obogativši tako svoj knjižnični fond. Gradivo ostalih zdravstvenih institucija Like necjelovito je, nikako ili fragmentarno sačuvano. Uništeno je u ratnim okolnostima ili mu je sudbina nepoznata. Npr. gradivo Doma zdravlja Donji Lapac, Zdravstvene stanice Srb, Doma zdravlja Gračac i Bolnice za medicinsku rehabilitaciju „Kata Pejnović“ Udbina potpuno je uništeno, dok je Dom zdravlja Korenica prilikom nadzora 2003. imao svega 6 d/m gradiva iz vremena 1966.-2003. (MATAIJA; KLOBUČAR 2016.) Navedene ustanove nalazile su se na okupiranom dijelu Like tijekom Domovinskog rata. Najstarija godina gradiva koja se čuva u Domu zdravlja Gospić jest 1995. što znači da gradivo ni ove ustanove nije sačuvano.²

Sanitarni kordon – preteča institucija za javno zdravstvo u Lici

Službenim početkom djelovanja javnog zdravstva i epidemiologije na ličkom području može se smatrati 1728. godina kada je Carskim patentom Karla VI. (odnosno kralja Karla III.) određeno da „nasuprot turskim područjima treba, zbog neprekidne opasnosti od zaraznih bolesti, urediti stalnu protuobranu podešenu prema težini okolnosti.“ (VODOPIJA 1978: 10; BAKIĆ 2011.) Tom je odlukom stvoren tzv. sanitarni kordon, u povijesti medicine specifičan vojno-policijski i zdravstveno-kopneni sustav zaštite od infektivnih bolesti. Teritorijalno je obuhvaćao područje od Jadranske obale do granica Mađarske. Glavni stup su mu bili krajišnici koji su istodobno bili i seljaci i doživotni vojnici austrijskog Carstva. Njihova su naselja morala biti uz ceste poradi brze mobilizacije i djelovanja. Postupci i mjere zaštite putnika u sanitarnom kordonu obuhvaćali su: identifikaciju osoba, razdvajanje, provjeru ili kontrolu i dezinfekciju. Identifikacija osoba je bila obvezna. Svaki je putnik morao imati propusnicu ili pismo vlasti da u području odakle dolazi nema kužne bolesti. Ako je postojala sumnja na kužnu bolest dolazilo je do razdvajanja tj. prekida bilo kakve trgovačke razmjene. Organizirane straže

2 DAGS-86, Dosje stvaratelja Dom zdravlja Gospić

motrile su granicu sprečavajući nekontroliran prelazak ljudi. Sljedeći postupak je bila provjera ili kontrola tereta robe. Bilo je propisano da se „kužnost“ tereta robe provjerava pravim biološkim putem tj. pokusom. Koliko god brutalno izgledalo, određene su se osobe izlagale velikom riziku od oboljenja jer su morale stavljati ruke i noge izravno u teret koji je bio predmet provjere. Tek ako osobe ne bi oboljele teret je bio proglašen neinficiranim i mogao je prijeći granicu. Posljednja mjera primjenjivana u sanitarnom kordonu bila je dezinfekcija u čiju je svrhu najčešće korišten ocat. (VODOPIJA 1978.) Dokumentom *Pest Contumaz – Patent (Naredba o kugi i kontumacima)* iz 1710. i organiziranjem higijenske službe protiv kuge i zaraze *Postpolizeije* 1713., kasnijim propisima iz 1731., posebnim patentima iz 1738. te *Sanitäts Normativom* carice Marije Terezije iz 1770. potpuno je oblikovan sanitarni kordon. Sastojao se od niza visoko podignutih *čardaka* – izviđačkih stražarskih stanica okrenutih prema turskoj strani s posadom od 6 do 8 vojnika-seljaka. „Kuga kordon dijelila se na mokru crtu od Zemuna, Savom i Unom do Srba, dok se suha crta protezala preko Velebita sve do mora. Jedna graničarska satnija pokrivala je 6-8 čardaka.“ (BAKIĆ 2011.) Osim čardaka formirani su *raštel* kao stanice ograđene ogradom koje su služile kao mjesta za trgovanje, razmjenu roba, pisama i zlata. U njima se roba dijelila na inficiranu i neinficiranu, bez izravnog kontakta prodavača i kupca. Raštele je nadzirao raskužitelj, a raskužba se vršila pomoću dima kađenjem, pranjem i umakanjem u ocat ili provjetravanjem na zraku. Pisma su se otvarala i izlagala octenim parama. Tek je 1837. uvedeno klorno vapno kao raskužbeno sredstvo. Prijelaz putnika bio je moguć samo u tzv. *kontumacima*, ustanovama ili stanicama za karantenu (probu zdravlja ljudi i robe). Kontumac je sačinjavao veći broj zgrada na prostranom zemljištu. U početku su bili ograđeni drvenom ogradom, a kasnije zidom od kamena ili pečenih cigli. Izvana su oko zgrada obično bili iskopani jarci nekoliko metara širine i dubine. Zadržavanje i izolacija putnika u karanteni prema propisima trajala je 21 dan u normalnim okolnostima, 28 u vrijeme sumnjivog stupnja i 42 dana u vrijeme opasnog stupnja u kordonu. (VIŠACKI 2000.) Vremenom je propis zamijenjen blažim, 10 dana kontumacije kod prijelaza granice te 21 dan kod povećane opasnosti. U kontumacima se vršila kontrola i dezinfekcija robe i pisama kao i u raštelima. Sve se moralo zračiti 6 tjedana, a metali i tekućina su bili oslobođeni karantene osim dezinfekcije vanjske ambalaže. Vojničke satnije su djelovale na području kontumaca. Pri svakoj satniji je djelovao zdravstveni pomoćnik. Ukupno 12 satnija je tvorilo pukovniju u čijem su se sjedištu nalazila po dva liječnika. Broj djelatnika je ovisio o stupnju zdravstvene pripravnosti (4000 kod I. stupnja, 7000

kod II. stupnja, sveukupno 11000 djelatnika). (BAKIĆ 2011.) Graničari su jednom tjedno podnosili izvještaje o stanju u svom sektoru sanitetskoj komisiji nadležne generalne komande. Sanitetske komisije su slale svoje izvještaje Sanitetskoj dvorskoj komisiji/reputaciji u Beču, a od 1776. Dvorskom ratnom savjetu u Beču koji je upravljao vojnom i sanitetsko-kordonskom službom. Višacki (2000.) je dao prikaz sanitetskih ustanova važnih za povijest ličkog područja. Koristio se izvorima N. Rukavine i F. Vaničeka, međutim nije za sve pronašao potkriepu u drugim arhivskim izvorima. Od kontumaca spominje Zavalje u Otočkoj pukovnici kao stanicu savršenijeg tipa te Maljevac i slunjski kontumac. Navodi da prema Sanitetskom normativu prvi rašteli postoje još 1768. i da ih je bilo četiri: Kuk (Lička pukovnija), Rakovica (Ogulinska pukovnija), Tiševo (Rudanovac – Otočka pukovnija) i Gnojnica (Slunjska pukovnija) te da se u dokumentima Državnog arhiva u Budimu spominje samo Rudanovac. Lokacija raštela Kuk nalazila se na planini Plješivici, nedaleko od Donjeg Lapca. Navodi još raštele Prosičeni Kamen (Ogulinska pukovnija) u blizini Rakovice, raštel u Srbu (Lička pukovnija) te raštel Lisičjak koji mu je nepoznat, a ističe da ga ni ostali poznati autori ne registriraju kao sanitarnu ustanovu. Međutim, izvjesno je da je riječ o raštelu Lisičjak kojega opisuje Rudolf Horvat u djelu *Lika i Krbava*, koji se nalazio pored Boričevca smještena na putu iz Donjeg Lapca prema bosanskoj granici i tadašnjoj varošici Kulen-Vakufu. Blizu raštela Lisičjaka postojao je čardak Alumovac, a na nekoj uzvisini krajiška je uprava podignula posebnu zgradu koja je služila kao kontumac.³ „Sanitarni kordon ukinut je 1872. godine nestankom rizika o pojavnosti kuge u Europi, čemu je on i cijelo vrijeme služio.“ (BAKIĆ 2011.) Ostao je zapamćen kao jedan od najboljih i najskuplje organiziranih upravno-javnih zdravstvenih sustava zaštite od unosa zaraznih bolesti u svijetu.

Ustroj bolnica u Vojnoj krajini

Vojna krajina je bila odijeljena od civilne Hrvatske i Slavonije te podređena kruni. Njome je upravljalo Ratno vijeće u Beču po strogim vojničkim principima. Graničarske pukovnije imale su svoju sanitetsku (zdravstvenu) službu i liječnike tzv. k.k. Feldärzte: jednog pukovnijskog liječnika (*Regimentsarzt*), dva nadliječnika (*Oberärzte*), četiri nadkirurga (*Oberwundärzte*) te osam podliječnika (*Unterärzte*).

3 U Austrijskom državnom arhivu (Österreichisches Staatsarchiv) u Beču nalaze se nacrti utvrde Boričevac kao i pripadajućih čardaka. <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=3059956> (21. 9. 2019.)

Pukovnijski liječnik (*Regimentsarzt*) je upravljao bolnicom,⁴ a osim liječenja bio je zadužen i za provođenje preventivnih mjera zaštite od bolesti civilnog pučanstva. Tako je bilo i u gradovima (vojnim komunitetima). „Tu je bio doktor medicine kao fizikus, dok su ostali liječnici bili ranarnici. Svaki komunitet je morao imati gradsku primalju.“ (BAZALA 1943: 89) Njih je imenovala vojna uprava. Stožerni nadliječnik (*Oberstabsarzt*) Vojne krajine nalazio se u Generalnom Zemaljskom zapovjedništvu u Zagrebu. U vojnim jedinicama i u poljskim bolnicama liječnici, kirurzi i medicinari dobivali su posebne upute za rad. Vojna krajina je između ostalih zaklada imala i „bolničku zakladu“ koja je podupirala one graničare koji se nisu bili u stanju sami uzdržavati i liječiti u slučaju bolesti. Bolnice su se nalazile u središtu pukovnijskog odnosno bataljanskog stožera. Bolnice su uglavnom služile i za liječenje civila, osim gospičke, ogulinske i karlovačke koje su bile isključivo vojničke. „Uzdržavale su se od vlastitih zaklada i dohodaka. Bile su slabo uređene, bez instrumentarija, valjanog osoblja i posluge.“ (BAZALA 1943: 90)

Zdravstvena služba u Karlobagu od polovice 18. do početka 19. stoljeća

Karlobag je s ostalim područjima sjevernog Jadrana od 1754. do 1776. godine bio pod upravom Glavne trgovačke intendance⁵ sa sjedištem u Trstu koja je odmah po svom osnutku pristupila organizaciji pomorske zdravstvene službe lučkih gradova. Senj je u to vrijeme već imao zdravstvenu službu i Zdravstveno vijeće koje se zauzimalo i za potrebe Karlobaga. Zdravstveni ured u Karlobagu započeo je s radom 12. 8. 1755. i poslovao je na temelju svojih prava i obveza. U njemu su tzv. zdravstveni mladići primali plaću od 30 forinta godišnje. U listopadu 1755. godine Intendanca je poslala u Senj pedeset primjeraka Općih uredbi u smislu nacрта organizacije i uvjeta rada zdravstvene službe kojima bi se trebalo prilagoditi. Zdravstveno vijeće Senja se očitovalo Intendanci u svezi istih istaknuvši sve nedostatake i prijedloge za područje Senja i Karlobaga. U Karlobagu tada nije bilo lazareta, zdravstvenog kasina ni uvjeta da bi se mogli primati brodovi nečista patenta u kontumaciju. Zdravstveni mladići⁶ se brinuo o dolasku broda, primanju uvjerenja i osiguravanju čuvara za brodove određene za kontumaciju koje bi slali izravno u luke Rijeku ili Trst u ko-

4 Prema §50. zakona Grenz-Grundgesetz iz 1849. koji govori o upravi bolnice.

5 Dalje Intendanca (tal. Suprema Intendenza Commerciale in Trieste per la Provinzia mercantile del Litorale)

6 Tal. *Fante della Sanità*

jima su postojali uvjeti za raskuživanje. Pune četiri godine zdravstvena služba se organizirala na osnovi reskripta tršćanske Intendance od 15. 12. 1754. Godine 1759. tiskane su u *Trstu Uredbe i instrukcije zdravstvenih ureda, kojih se treba pridržavati u kraljevskom i trgovačkom gradu Senju i trgovačkom gradu Karlobagu* kao izvadak iz *Općih uredbi cijelog Austrijskog primorja*. (MATEJČIĆ 1982.) Taj je dokument uređivao zdravstvenu službu koja je bitno utjecala na preventivu zdravstva svih krajeva koji su gravitirali prema Senju i Karlobagu. Iz dokumenta proizlazi da je za zdravstvenu službu i dalje odgovorno Zdravstveno vijeće s namjesnikom kao predsjednikom, s dva provizora i lučkim kapetanom. Senjsko i karlobaško zdravstveno vijeće odgovaralo je neposredno tršćanskom Vijeću. Imenovalo je čuvare, određivalo zaduženja provizorima, nadziralo je rad Zdravstvenog ureda. Vijeće se sastajalo mjesečno i odlučivalo o težim slučajevima. Provizori su izvještavali Vijeće o radu Zdravstvenih ureda, stanju knjiga i blagajne, a polagali su zakletvu ili senjskom Namjesništvu ili kaštelanu u Karlobagu. Zaduženja zdravstvenog bilježnika bila su vođenje knjiga i registra Zdravstvenog ureda, protokoliranje spisa, vođenje korespondencije i konverzacije s kapetanima i vlasnicima brodova, nadziranje pošte i robe s brodova kao i obavljanje svih drugih zdravstveno-preventivnih poslova u luci. Općinski liječnik je bio odgovoran za izvršenje Uredbe, imao je dužnost sanitarnog liječnika i bio je ovisan o predsjedniku Vijeća. Pregledavao je posadu i brodove, nadzirao higijenske uvjete i provodio preventivne mjere. U slučaju epidemije morao je uz obavijest dostaviti Vijeću svoje mišljenje o zraku, vodama, pašnjacima, poljoprivrednim dobrima. (MATEJČIĆ 1982.) „Kapucini su u Karlobagu god. 1782. osnovali svoju ljekarnu.“ (BAZALA 1943: 75) U Karlobagu je 1795., najprije vojni, a zatim općinski liječnik Ivan Carobbi⁷ Senjanin napisao prvi udžbenik za primalje. Rukopis *Csast obnassen babi pupkoreznici horvatinki iliti kratka navuscenja dostojna uglaviti babu pupkoreznicu od szellih horvatszkih y Dalmatoliburniacskih nek znade kako u potrebi imade pomoći* posvetio je biskupu Maksimilijanu Vrhovcu. Nije nikada tiskan, ali je ušao u Kukuljevićevu bibliografiju. Autor je koristio djela Van Swietenena, Difota i Angiera te kroz poglavlja opisao žensku anatomiju, porod i razlike kod poroda, prirodni i pravilni porođaj, nepravilne i patološke porode. Knjižici je dodao 12 slika koje su zapravo prve hrvatske medicinske ilustracije. (THALLER 1927.) U Karlobagu su 1846. zdravstvenu službu obavljali: nadliječnik Karlo Renner, ranarnik, Dominika Katarinčeva, primalja

7 Prema enciklopedija.hr/natuknice (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30634>, 22. 9. 2019.); Thalleru 1927. nepoznato ime, navodi samo da je vojni liječnik i Senjanin.

i Ivan Medvidić, 3. nadstojnik zdravlja.⁸ Karlobag je imao i malu bolnicu koja je otvorena i predana javnosti 1. prosinca 1898.⁹ Tada je općinski liječnik udružene zdravstvene općine Karlobag bio dr. Franjo Antoš.¹⁰ Bolnica opstaje do 1903. godine.¹¹ Za karlobaškog općinskog liječnika 1915. izabran je dr. Andrija Klemenčić.¹²

Bolnica u Gospiću

„...Bolnica u Gospiću osnovana je još za vrijeme Vojne krajine (1858.) tako da su stanovnici ličke i otočke pukovnije plaćali porezni novčić po osobi.“ (DUGAČKI 1978: 114) U podatcima iz dosjea stvaratelja arhivskog gradiva stoji da je sagrađena 1858. kao stanica za izolaciju zaraznih bolesnika i starački dom te da je izgrađena na bazi kuluka što je značilo da je svaka kuća morala dati određeni broj radnih dana svoga slobodnog vremena za dovoz materijala ili određeni broj majstora za rad na zidanju. Nakon dovršetka gradnje na zgradu je postavljen natpis „Viribus unitis“, u prijevodu „Zajedničkim snagama“.¹³ Kao civilna bolnica je osnovana 1878. godine.¹⁴ Do 1895. nedostajalo joj je stručnog kadra. Tada su dovedene časne sestre Družbe Milosrdnih sestara sv. Križa iz Đakova koje su preuzele brigu i skrb o bolesnima. One su se u gospićkoj bolnici zadržale do 1945. godine.¹⁵ Bolnica je 1895. imala 80 bolesničkih kreveta, a gospićki kotarski liječnik bio je ujedno i primarijus bolnice. (DUGAČKI 1978: 114) Stručni kadar 1896. činili su dr. Ljudevit Brodsky, kr. županijski fizik u Gospiću, Ferdo Grospić, kr.

8 Izvor *Obći zagrebački kolendar za 1846.*

9 Izvještaji upravnog odbora i kr. županijske oblasti županije ličko-krbavske o stanju uprave u Županiji za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1898. Knjigotiskara Ive pl. Hreljanovića, Senj, 1899., 124.

10 Isto

11 Dugački 1979: 183, podatak iz tablice

12 Izvještaj Upravnog odbora i Kr. podžupana Županije Ličko-krbavske od 1. siječnja do 31. prosinca 1915.

13 DAGS-85, Dosje stvaratelja Opća bolnica Gospić, Preslika Dopisa Opće bolnice u Gospiću Sekretarijatu saveznog izvršnog vijeća za narodno zdravlje Beograd iz 1959. (broj 01-290/1/1959.)

14 DAGS-85, Dosje stvaratelja Opća bolnica Gospić (DAKA-38 Medicinski centar Gospić), Matični list arhivske i registraturne građe izvan arhiva Medicinskog centra Gospić (bilješke)

15 Izvori: vidi bilješku 13. Napomena: U izvoru stoji da su sestre „Crnog Križa“ iz Đakova (u njemu tako nazvane) napustile bolnicu 1945., ali ne i zašto. Općepoznato je kako je uspostavom jugoslavenske komunističke vlasti vršena državna represija nad redovnicama. Donošenjem propisa o zabrani nošenja redovničkog habita u civilnim državnim bolnicama časnim sestrama je zabranjen profesionalni rad u svojstvu medicinskog bolničkog osoblja.

Bolnica Gospić, 1915.
(Privatna zbirka g.
Milana Šopa)

kotarski liječnik u Gospiću, dr. Leon Vrbanić, sekundarni liječnik u Gospiću, magistri farmacije Valentin (Vale) Vouk i Anton Marceglia te općinska primalja Josipa Davidić.¹⁶ Od 1896. do 1900. dr. Leon Vrbanić preuređuje bolnicu, podiže medicinski standard i povećava broj kreveta na 90. Od 1911. u bolnici radi kirurg specijalist dr. Petar Zec, a u vrijeme praznika kod njega prakticiraju sveučilišni profesori.¹⁷ Isti je mobiliziran za vrijeme rata.¹⁸

Od 1919. bolnica nosi naziv Opća javna bolnica Morton po kirurginji solunskog fronta. Ona je darovala bolnici veliki broj posteljine, kreveta, rublja, instrumenata zahvaljujući suradnji i prijateljstvu s dr. Petrom Zecom. U to vrijeme je pri bolnici otvorena ambulanta za spolne i kožne bolesti koja nije dugo djelovala. Paviljon za zarazne bolesti sa 16 kreveta otvoren je još 1905., kirurški paviljon izgrađen je 1932., ginekološko-porođajni paviljon 1957., a 1958. paviljon za plućne bolesti i tuberkulozu.¹⁹ Bolnica 1939. godine ima 140 kreveta i 4 stalna liječnika, a nakon dr. Zeca od 1940. na dalje istaknuti ravnatelji bolnice bili su dr. Dane Vuković i dr. Mirjam Iveković Hafner.²⁰ Bolnica je od kraja 1962. do 1994.

16 <http://www.obgospic.hr/index.php/o-bolnici/povijest>, (2. 1. 2019.) tekst Opća bolnica Gospić mr. sc. Šimac-Smolčić Ivane. Napomena: titule su navedene prema Imeniku članova „sбора liečnika kraljevina Hrvatske i Slavonije“ u Zagrebu za g.1896., Prilog k.br. 1. *Liečničkog Viestnika* god. 1896.

17 Isto

18 Izvještaj Upravnog odbora i Kr. podžupana Županije Ličko-krbavske od 1. siječnja do 31. prosinca 1915.

19 DAGS-85, Dosje stvaratelja Opća bolnica Gospić, Preslika Dopisa Opće bolnice u Gospiću Sekretarijatu saveznog izvršnog vijeća za narodno zdravlje Beograd iz 1959. (broj 01-290/1/1959.)

20 Dr. Dane Vuković, specijalist za plućne bolesti i tuberkulozu, ravnatelj od 1940. do 1947. te opet kasnije do umirovljenja proglašen je 2003. *Pravednikom među narodima* jer se isticao humanošću i požrtvovnošću tijekom Drugog svjetskog rata i nakon njega štiteći ljude i ljudsko dostojanstvo

zajedno s drugim zdravstvenim institucijama s područja općine Gospić u sastavu Medicinskog centra Gospić.²¹ Nakon 1986. gradi se poliklinika sa specijalističkim ambulantama, hitnom medicinom, laboratorijem, dječjim odjelom, dječjim dispanzerom i fizikalnom medicinom te s dvije nove operacijske sale.²² Uoči Domovinskog rata djelatnici srpske nacionalnosti, naročito liječnici napuštaju bolnicu. Po razrušenosti u Domovinskom ratu, gospićka bolnica je odmah iza vukovarske. Krajem 1991. postaje Ratna bolnica prve linije fronte.²³ (VUČKOV et al. 2015.)

Bolnica u Otočcu

„Prva bolnica u Otočcu sagrađena je 1788., ali je bila premalena i pretijesna za tadašnje potrebe svih ranjenika i bolesnih graničara.“ (MARINIĆ et al. 2015: 7) Gradnja druge velike zgrade vojne bolnice Otočke pukovnije trajala je od 1837. do 1843. Bila je smještena u Otočcu pod brdom i utvrdom Fortica. U njoj su djelovali najniže pozicionirani i obrazovani liječnici-ranarnici koji se od 1852. dekretom u Otočkoj pukovniji nazivaju pukovnijskim kirurzima. U bolnici su se liječili i civili. „Ukidanjem Vojne krajine organi vlasti tadašnjeg administrativno-teritorijalnog uređenja uspjeli su osigurati tek oko 25 bolničkih kreveta za potrebe stanovništva ovoga kraja.“ (MARINIĆ et al. 2015: 7) U županijskim izvješćima iz 1898. i 1915. ne spominje se njen rad.

Nova bolnička zgrada Banovinske bolnice u Otočcu izgrađena je 1932. i bila je smještena pod brdom Humcem. Svečano je otvorena tek u lipnju 1935. jer je postupno godinama opremana zbog nedostatka financijskih sredstava. Njen prvi upravitelj bio je dr. Zvonimir Strauss, a od 1939. dr. Franjo Polaček. Ugovorom

bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost. Dr. Mirjam Iveković Hafner bila je u gospićkoj bolnici kirurg i ravnateljica do umirovljenja 1961. Istovremeno se bavila ginekologijom i porođništvom, ali i pedijatrijom gdje se iskazala za vrijeme epidemije difterije 1958. kada je spasila veliki broj gospićke djece izvodeći konikotomije (otvore u grlu) te davajući im antidifterični serum obavljajući pri tom poslove infektologa. Zbog njene stručne svestranosti i humanosti slovila je kao *Lička majka* i podignuta joj je spomen-ploča na kući u kojoj je živjela u Kaniškoj ulici. *Leksikon Ličana*, 2017. /ur. Mataija, I./ 135, 329-330.

- 21 Zdravstvene stanice Lički Osik i Perušić ušle su u njegov sastav tek 1965. godine. DAGS-85, Dosje staratelja Opća bolnica Gospić (DAKA-38 Medicinski centar Gospić), Matični list arhivske i registraturne građe izvan arhiva Medicinskog centra Gospić (bilješke)
- 22 <http://www.obgospic.hr/index.php/o-bolnici/povijest>, tekst Opća bolnica Gospić mr. sc. Šimac-Smolčić Ivane (2. 1. 2019.)
- 23 Djelomično bila evakuirana u rujnu 1991. na lokaciju u Pazarištima.

Otočac, Bolnica i Fortica, 1902. (Isječak razglednice iz zbirke g. Milana Šopa)

između Kraljevske banske uprave i Družbe sestara milosrdnica u bolnicu dolaze časne sestre i preuzimaju njegu bolesnika, kuhinju, brigu o inventaru i bolničkim napravama. (POPIĆ 2010.) Kapacitetom od 130 kreveta ova je bolnica zadovoljavala potrebe hospitalizacije lokalnog stanovništva. U bolnici je postojao interni i kirurški odjel s jednim do dva liječnika specijalista. Pored njih postojao je i kotarski liječnik koji se prema ondašnjem organizacijskom ustroju bolnice bavio zdravstvenom preventivom, dok je kurativu obavljao u ordinaciji ili u kućnim posjetama.²⁴ Tijekom II. svj. rata u Otočcu je nekoliko puta mijenjana vlast. Pod upravom je NDH od 1941. do travnja 1943. Od tada pa do siječnja 1944. radila je kao partizanska vojna bolnica i njome je rukovodio dr. Julius Desider. Od rujna je bila u nadležnosti vojnog saniteta i pod nazivom Vojno-partizanska bolnica (VPB) br. 2. Jedino su se u njoj obavljale složene operacije. Od siječnja 1944. pa do travnja 1945. vraćena je pod nadležnost NDH i ponovno postaje civilna. Partizani ponovno ulaze u Otočac 6. 4. 1945., a tijekom tih ratnih zbivanja u požaru su potpuno uništeni zgrada i inventar. „Zbog uništenja objekta smješta se opet u onoj istoj bolničkoj zgradi iz 19. st. pod Forticom²⁵ i ponovno postaje civilna kotarska, odnosno okružna bolnica. Zgrada je polako adaptirana i prilagođena smještaju od ukupno 60 kreveta u 6 bolesničkih soba, s ambulantom za pregled, prostorijom za rtg i

24 Izvor HR-DAGS-236.2.1 Investicioni program novogradnje medicinskog centra Otočac

25 Danas je ova zgrada zaštićeni objekt spomenika kulture i kao takva obnovljena za potrebe Učeničkog i studentskog doma.

tamnom komorom za razvijanje snimaka, operacijskom salom, uredom ravnateljica, kuhinjom sa smočnicom. Godine 1950. je u sastavu bolnice izgrađena manja zgrada za potrebe rođilišta s kapacitetom od 12 kreveta. Od 1953. Kotarska bolnica Otočac mijenja naziv i postaje Opća bolnica sa sjedištem u Otočcu. Uvedena je u registar ustanova sa samostalnim financiranjem, a njeni su zadaci liječenje i sprečavanje epidemije na području kotara Otočac. Godine 1958. ima porođajni odjel, interni i zarazni. Kako su uvjeti rada bili skućeni i nedovoljni za potrebe zbrinjavanja svih potrebitih, 1960-ih godina se poćinje razmatrati i planirati izgradnja Medicinskog centra Otočac za koju je pripremljen dio investicijske i projektne dokumentacije.²⁶ Taj projekt nije realiziran jer je ondašnja vlast iz oblasti zdravstva uvidjela veću opravdanost ulaganja u Medicinski centar Gospić. Stoga su građani Otoćca samodoprinom 1970. izgradili novu zgradu bolnice na mjestu gdje se danas nalazi Dom zdravlja Otoćac. Nova je zgrada imala kapacitet 58 kreveta, ginekološki odjel s 20 kreveta, kiruršku salu, rendgen i prateće sadržaje (kuhinju, praonicu rublja, radionicu, kotlovniciu i dr.). Od 1961. godine pa nadalje kod ustanove se stalno isprepliću djelatnosti primarne i sekundarne zdravstvene zaštite u opsegu od izvanbolnićke (ordinacijske skrbi uz ljekarništvo) pa sve do specijalistićko-konzilijarne, stacionarne i bolnićke zdravstvene zaštite. Opća bolnica Otoćac se ukida 1961. i osniva se Dom narodnog zdravlja Otoćac s bolnićkim odjelom. Krajem 1962. opet se osniva Opća bolnica Otoćac u svojstvu pravne osobe ćime se ukida Dom narodnog zdravlja. Ona vodi poslove Zdravstvenog centra kao organa zdravstvene slućbe na području općine Otoćac. To znaći da je na području svoje općine podnosila, pratila i proućavala zdravstveno stanje, higijenske prilike, organizaciju i rad zdravstvenih ustanova te u svezi istog prikupljala i obraćivala zdravstveno-statistićke i druge podatke i podnosila izvješća NOO-u.²⁷ Poćetkom 1966. spojila se sa Zdravstvenim stanicama Brinje i Vrhovine te Narodnom apotekom Otoćac u ustanovu pod nazivom Komunalni zdravstveni centar Otoćac. Njemu već u kolovozu 1966. stiće upozorenje od Republićkog sekretarijata za narodno zdravlje i socijalnu zaštitu da mu je naziv ustanove zakonski nepravilan i da ga ne moće nositi jer je Zdravstveni centar prema tadašnjim zakonima funkcija, a ne zdravstvena ustanova. Stoga od poćetka 1967. opet postaje Dom narodnog zdravlja Otoćac. Djelokrug poslova i zadaci ustanove nisu se

26 HR-DAGS-236.2., Dom zdravlja Otoćac, Građevinska dokumentacija, Investicioni program novogradnje Medicinskog centra Otoćac itd., kut. br. 9-12

27 HR-DAGS-236.1.2, DZ Otoćac, Spisi o registraciji, Rješenje NOO Otoćac broj 01-2248/63 od 21. 3. 1963., kut. 1.

mijenjali. U funkcionalnom smislu, a ne kao samostalna ustanova bolnička djelatnost se nastavlja odvijati kroz Odjele Doma zdravlja Otočac. U tom smislu godine 1973. Dom ima kirurški odjel s kapacitetom od 25 kreveta, opći 20 kreveta, porodništvo 15 kreveta, klinički laboratorij, kabinet za transfuziju krvi, RTG kabinet, odjelnu ljekarnu, spec. kiruršku ambulantu, spec. ginekološku ambulantu, kuhinju, praonicu rublja, tehničku službu i prosekturu.“ (MARINIĆ et al. 2015: 8-12)²⁸ U takvom „skrivenom“ obliku bolnica radi do Domovinskog rata s 4 liječnika i 39 ostalih medicinskih djelatnika. Krajem 1991. postaje Ratna bolnica prve linije fronte s uvjetima za primjereno kirurško zbrinjavanje svih ranjenih.

Bolnica u Gračacu

Prva bolnica u Gračacu s kapacitetom od 5 kreveta djelovala je od 1897. do 1909. godine. U njoj je liječen mali broj bolesnika, dio i ambulatorno. Godine 1913. osniva se Bolnica željezničkog poduzeća u Gračacu s kapacitetom od 60 kreveta u kojoj službu obavlja kotarski liječnik. Sljedeća je bolnica izgrađena 1921. zbog radnika koji su radili na izgradnji i održavanju prve Ličke željeznice, u obližnjem rudniku Ričice i kao šumarijski radnici. U njoj su radile četiri časne sestre Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog. Osim bolničarskog posla brinule su za bolničko rublje i posteljinu, kuhinju i obrađivanje vrta. Godine 1927. ravnatelj bolnice bio je dr. Svetislav Lukić. Bolnička zgrada bila je jako trošna, nije imala ni vode ni bunara. Sestre milosrdnice nisu mogle djelovati u takvim uvjetima te nakratko odlaze iz Oblasne bolnice Gračac u siječnju 1930. Vraćaju se u veljači 1931. kada je na osami izgrađena nova Banovinska bolnica u Gračacu. U to je vrijeme ravnatelj bolnice dr. Milan Djukić, a 1934. dr. Slavko Župan. Svečano je otvorena 1935. kad i otočka. Drugi svjetski rat je donio poteškoće zbog kojih je 17. 12. 1942. ukinuta ta filijala i prekinut rad sestara u Gračacu. (VRAČIĆ; KOVAČIĆ 1998.) Poslije rata bolnica je nastavila svoj rad kao Okružna bolnica pri kojoj je bila i ambulanta. Kao samostalna ustanova nije mogla dugo opstati zbog materijalnih i kadrovskih poteškoća. Vremenom je preoblikovana u stacionar Zdravstvene stanice u Gračacu s kapacitetom od 30 kreveta. Savjet Zdravstvene stanice u Gračacu odlučio je 1968. godine zbog negativnog poslovanja zatvoriti stacionar i terenske ambulante te srezati i druge izdatke poput plaća radnicima.

28 Tekst je sažet iz opisa stvaratelja i opisa na razini fonda koji sam izradila 2015. u obavijesnom pomaganju MARINIĆ, I.; MATIĆ, P.; PRPIĆ, L.; ŠIMIĆ, M.; ŠTIMAC, I. 2015. Dom zdravlja Otočac: sumarno-analitički inventar. Gospić: Državni arhiv u Gospiću.

Zbog nedovoljnih sredstava za kupnju lijekova, dotrajalih instalacija i prokišnjavanja umalo je potpuno zatvorena ustanova. (MATAIJA 2018.) Međutim, nekako su osigurana sredstva i u razdoblju od 1969. do 1980. izvršavana je građevinska adaptacija objekata stanice i zgrade stacionara.²⁹ Godine 1978. planirala se bolnica rekonstruirati, modernizirati i suvremenije opremiti.³⁰ Početkom Domovinskog rata nalazila se na okupiranom dijelu Like.

Ostale bolnice i lječilišta

Bolnica u Udbini osnovana je 1896., a prestala je s radom 1903. U njoj je liječen malen broj bolesnika. Već spomenuta Bolnica u Karlobagu djelovala je od 1899. do 1903. U njoj se unutar tih pet godina liječilo svega 120 bolesnika. Bolnica u sastavu Gospićke kaznionice osnovana je 1896. Imala je kapacitet od 19 bolesničkih kreveta 1905. godine te 9 kreveta 1910. Godine 1913. osnovana je Bolnica željeznikog poduzeća u Vrhovinama s kapacitetom od 60 kreveta. U njoj je službu obavljao dr. Alković uz sudjelovanje kotarskog liječnika. Bolnica u Korenici imala je 17 kreveta. Postojala je 1915. kao javna bolnica u vlasništvu mag. farm. Vjekoslava pl. Rubellija.³¹ Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije djelovala je Banovinska bolnica u Korenici koja je radila u ratu.³² „Od civilnih bolnica postojale su još u Lici u vrijeme epidemije pjegavca bolnica u Podlapači i Korenici.“ (BLAŽEVIĆ 1973: 469) Centralna i najbolje opremljena partizanska bolnica nalazila se na Bijelim Potocima koja je spaljena 1943., a osim nje postojale su Bolnica I. ličkog odreda Velebit u Buljimizama, III. ličkog odreda u Dobroselu te one u Krbavici i Lipovom Polju. Prije Domovinskog rata djelovala je Bolnica za medicinsku rehabilitaciju „Kata Pejnović“ Udbina koja je do 29. 12. 1989. bila sastavni dio Zavoda za me-

29 Građevinska dokumentacija fonda HR-DAGS-192.5. SO Gračac, kut. 112.-113. (projekti, građevinske dozvole i uporabna iz 1980.)

30 Prema Konceptiji dugoročnog razvoja zdravstvene zaštite Vere Bočkaj-Zorić (1978.) u jednom dijelu se opisuje bolnica u Gračacu kao da je samostalan subjekt.

31 *Izveštaj Upravnog odbora i Kr. podžupana Županije Ličko-krbavske od 1. siječnja do 31. prosinca 1915.*

32 U Korenici je kratko nakon I. svjetskog rata radila istaknuta dr. Ema Pavleković Stepinczka. Borila se za ravnopravnost žena, napisala članak u *Agramer Tagblattu* o problemu studija žena 1899. godine. Zbog zabrane upisa ženama na austrijskim fakultetima studirala je u Ženevi, Zürichu i Lausanni. Radila je po Europi te čak i u Kairu liječeći arapske žene. Radila je i kao kotarska liječnica D. Lapca i Gračaca. (DUGAČKI (DADIĆ) 1979.)

dicinsku i profesionalnu rehabilitaciju invalida „Kata Pejnović“ Udbina.³³ Bila je to specijalna bolnica za liječenje paraplegičara i rehabilitaciju. Lička i karlovačka klimatska lječilišta funkcionirala su uglavnom neinstitucionalno.³⁴

Razvoj institucija primarne zdravstvene zaštite u Lici

Ukidanjem Vojne krajine 1881. Lika je pridružena građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji. Besplatno liječenje je bilo reducirano i nedostajalo je liječnika. Osim vojnih, 1885. bilo je pet civilnih liječnika. Godine 1893. donijet je Zakon o uređenju zdravstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije po kojemu je svaki kotar morao imati svoga liječnika. Ličko-krbavska županija je imala 9 kotara: Brinje, Donji Lapac, Gračac, Gospić, Korenica, Otočac, Perušić, Senj, Udbina. Sljedeći Zakon o uređenju zdravstvene službe iz 1894. predviđao je i županijskog liječnika u sjedištu županije u Gospiću. Za tu dužnost imenovan je dr. Ljudevit Brodsky, kr. županijski fizik u Gospiću. Zakon je predviđao formiranje samostalnih i udruženih zdravstvenih općina na vrhu s općinskim liječnicima, međutim, to u praksi nije potpuno funkcioniralo. Samo je Lovinac imao stalnog općinskog liječnika,³⁵ a Ličko Petrovo Selo povremenog. (DUGAČKI 1978.) Liječnici su bili članovi Zbora liječnika Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Uredovni liječnik je po tadašnjim propisima obavljao i provodio zdravstveno-redarstvene mjere i sudbene očevidne, cijepjenja i docjepljivanja protiv boginja, liječenje ubogih i oboljelih od epidemijskih zaraznih bolesti i sl. Nadriprimaljstvo i nadriliječenje bilo je kažnjivo. Razmatrajući sustav razvoja javnog zdravstva u Kraljevini Jugoslaviji neizostavno je spomenuti ime dr. Andrije Štampara koji je ostvario mnoštvo ideja na polju politike zdravstva podižući nivo

33 DAGS-119 (DAKA TK-36), Pasivni dosje stvaratelja Poduzeće za zapošljavanje invalida INVAPLAST Udbina, Zapisnik o pregledu arhivske i registraturne građe od 20. 12. 1990.

34 Posebna je zanimljivost da je na Srednjem Velebitu 1935. Škola narodnog zdravlja iz Zagreba sredstvima za zdravstvenu zaštitu učenika podigla dva dačka doma (odmarališta) na Ograđenici (1400 m) i na Bačić-Kosi (1090 m) koja su zbog klimatskih uvjeta trebala služiti za oporavak slabša djece. Njima su se najviše služili planinari i uništeni su u II. svjetskom ratu. U Hotelu Velebno na Baškim Oštarijama građenom 1939./40. i uništenom 1943., između ostalog je bila predviđena i soba za liječnika, ali zbog rata je ostalo neostvareno mnoštvo planova uz isti. Karlovačko kupalište preuređeno 1898. imalo je svojevrstu funkciju klimatsko-morskog lječilišta. Iako su 1915. vladale izvanredne okolnosti kupalište je posjetilo 30 osoba prema Izvještaju UO i Kr. podžupana Županije Ličko-Krbavske (Zdravstvo). U istom stoji da na području Županije postoji i jedno hladno kupalište što se vjerojatno odnosilo na javno kupalište na Novčići u Gospiću otvoreno 1903. koje je u tiskovinama reklamirao Antić Vukelić kao ljekovito.

35 Ambroz Mane, kr. kotarski liječnik u miru, općinski liječnik u Lovincu 1896.

zdravstvene zaštite i prevencije te školovanja medicinskog kadra. Po njegovoj se preporuci otvaraju domovi narodnog zdravlja, naglašava se važnost prevencije od oboljenja, uvodi se cijepljenje protiv zaraznih bolesti i svaka općina dobiva svoga liječnika. Za vrijeme Banovine Hrvatske zdravstvena se služba odvijala u zdravstvenim općinama koje su bile pod nadzorom kotarske, odnosno gradske uprave. Seoskih liječnika je bilo malo. Općinski i kotarski liječnici su bili banovinski činovnici, namještao ih je ban na prijedlog Odjela za zdravstvo putem natječaja. Dužnosti općinskih i kotarskih liječnika bile su obavljanje zdravstvene službe propisane normativnim aktima, liječenje pučanstva besplatno ili po minimalnoj liječničkoj taksi. Njihov rad nije bio vremenski ograničen, na raspolaganju su bili 24 sata. Uglavnom su dobivali državne stanove na korištenje. Kotarski su liječnici bili nadzorna oblast općinskih liječnika. Za kotarske liječnike su se postavljali samo stariji i iskusniji općinski liječnici koji su dobro poznavali ljude i prilike. (BAŠIĆ 1940.) U daljnjem razdoblju su rad na zaštiti i unapređenju javnog zdravstva nastavile provoditi higijenske ustanove poput higijenskih zavoda, domova narodnog zdravlja, zdravstvenih stanica, dispanzera i sl. U njihov djelokrug su spadali istraživanje etiologije bolesti, narodne patologije, provođenje socijalno-medicinskih mjera u borbi protiv bolesti, mjera protiv sprečavanja i širenja akutnih i kroničnih zaraznih bolesti, uklanjanja socijalnih bolesti, promicanje javne higijene putem asanacijskih mjera i zdravstvenim prosvjećivanjem. U osnivanju je bio 1940-ih Antituberkulozni dispanzer u Gospiću, a otvaranje ambulanti je bilo predviđeno u Srbu, Karlobagu i Plitvicama te Zdravstvene stanice u Donjem Lapcu. (DUGAČKI; REGAN 2016.) Dom narodnog zdravlja osniva se u Gospiću 1930-ih s teritorijalnom nadležnošću za srezove Brinje, Donji Lapac, Gospić, Gračac, Korenica, Otočac, Perušić i Udbina. Pred II. svjetski rat u njegovom je sastavu radila Školska poliklinika u Gospiću. U njoj su djelovali liječnici dr. Ana Gradišnik i njen suprug te medicinske sestre Desa Marunić i Anka Matić.³⁶ Zanimljivo je da je 1938. održano čak 78 zdravstveno-prosvjetnih predavanja u Gospiću, najviše u Savskoj Banovini te godine. (DUGAČKI 1978.) Zdravstvene stanice su bile najmanje samostalne zdravstvene ustanove koje su djelovale na području cijele općine. Nakon 1945. najprije djeluju kao kotarske ili sektorske ambulante. Zdravstvena stanica Donji Lapac postojala je 1947. godi-

36 HR-DAGS-206. Zbirka arhivalija. HRŽENJAK-KRAJNOVIĆ, JANJA. 1981. Prvi počeci organizacije i rada zdravstvene službe na području kotara Gospić i Perušić 1941-1942. godine. Izvorni rad/strojopis. Zagreb

ne³⁷ iako podaci u dosjeu stvaratelja upućuju na osnivanje Odlukom NOK-a Donji Lapac br. 3648/53 od 16. 6. 1953.³⁸ Kasnije se razvio Dom zdravlja. Zdravstvena stanica Srb osnovana je 8. 2. 1956. odlukom NOO Srb br. 250/56.³⁹ Zdravstvena stanica Titova Korenica je osnovana 1953. te 30. 3. 1955. odlukom NOK-a Titova Korenica broj 1707/55. Iz nje se razvio Dom zdravlja osnovan 1974.⁴⁰ Potrebno je naglasiti da je ambulanta u Titovoj Korenici jedno vrijeme bila pod nadležnosti Doma zdravlja Gračac.⁴¹ Podaci o osnivanju Doma zdravlja Gračac u dosjeu stvaratelja nedostatni su jer je njegovo gradivo predano Domu zdravlja Zadarske županije sa sjedištem u Zadru⁴² kojemu je nadležan Državni arhiv u Zadru. Dom narodnog zdravlja Gospić⁴³ osnovan je ponovno 1953. odlukom NOK-a Gospić br. 6601/53. Šezdesetih godina prošlog stoljeća integrirao je s gospićkom bolnicom i drugim zdravstvenim institucijama u Medicinski centar Gospić koji je djelovao do 1994. kada se razdvojio na Dom zdravlja i Opću bolnicu. Zdravstvena stanica Perušić osnovana je 1953. rješenjem NOO Perušić br. 1020/53. Ona je odlukom radnih zajednica od 1. 1. 1965. zajedno sa Zdravstvenom stanicom Lički Osik integrirana u sklopu Medicinskog centra Gospić.⁴⁴ Za podatke o osnutku Doma narodnog zdravlja Otočac vidjeti opis Bolnice u Otočcu. Godine 1973. dijelio se na OOUR-e.⁴⁵ U njegovom su sastavu bile Zdravstvene stanice Brinje i Vrhovine koje su postojale zasebno do 1966. godine. Zdravstvena stanica Brinje je bila smještena u nenamjenskoj zgradi Zadružnog doma. Obuhvaćala je stacionar s 20 kreveta, dvije ambulante opće medicine, dvije stomatološke medicine, zubnu tehniku i laboratorij. Zdravstvena stanica Vrhovine adaptirana je 1990., sastojala se od stomatološke ambulante i opće medicine. Tijekom Domovinskog rata nalazila se na okupiranom području.

37 „Glas Like“, Organ narodnog fronta za Liku, Gospić, 20. ožujak 1947., članak Okružni NO Lika dodijelio 2 automobila Kot. NO-u D. Lapac

38 DAGS-22, Pasivni dosje stvaratelja Zdravstvene stanice Donji Lapac, Matični list registraturno-arhivske građe izvan arhiva Historijskog arhiva u Karlovcu (dosje DL-18)

39 DAGS-23, Pasivni dosje stvaratelja Zdravstvene stanice Srb, Matični list registraturno-arhivske građe izvan arhiva Historijskog arhiva u Karlovcu

40 DAGS-88, Dosje stvaratelja Dom zdravlja Korenica, Statut Doma zdravlja Korenica iz 2000.

41 DAGS-88, Dosje stvaratelja Dom zdravlja Korenica (dosje stvaratelja KO-14 Državnog arhiva u Karlovcu)

42 DAGS-89, Dosje stvaratelja Dom zdravlja Gračac, Zapisnik o pregledu arhivskog i registraturnog gradiva od 1. 12. 2004. (navod- predano Županijskom domu zdravlja Zadar)

43 Prednik mu je Zdravstvena stanica Gospić čije arhivsko gradivo nije sačuvano.

44 DAGS-86, Dosje stvaratelja Dom zdravlja Gospić, Stari matični listovi

45 Opširnije o ustanovi /stvaratelju u obavijesnom pomaganju fonda HR-DAGS-236.

Zaključak

U radu je prikazan povijesni razvoj zdravstvene zaštite i zdravstvenih institucija na području Like i Karlobaga do početka Domovinskog rata. Poznavanje povijesti zdravstvenih institucija i veza među njima doprinosi razumijevanju uloge istih u društvu. Preteča današnjeg sustava javnog zdravstva jest opisani sanitarni kordon na Vojnoj granici koji je kao zdravstveno zaštitni sustav stvarao prve sanitarne ustanove u Lici u vidu raštela i kontumaca. U Karlobagu razvoj zdravstvene službe započinje osnivanjem Zdravstvenog ureda 1755. godine. Kurativno liječenje stanovništva na navedenim područjima najprije su obavljali vojni, a zatim općinski i kotarski liječnici, dok su dokazi o najstarijem narodnom obliku liječenja na ovim prostorima sadržani u sačuvanim Karlobaškim ljekarušama. Prve bolnice osnivaju se za vrijeme Vojne krajine u Gospiću i Otočcu, dok su prve bolnice u Karlobagu, Udbini i Gračacu osnovane krajem 19. stoljeća. Kod zdravstvenih ustanova opisana je njihova stalna reorganizacija. Bolnica u Gračacu ukidana je i osnivana nekoliko puta da bi s vremenom prerasla u stacionar Zdravstvene stanice u Gračacu. Isto je i s otočkom bolnicom koja je vremenom gubila samostalnost i nastavila egzistirati pod okriljem Doma zdravlja Otočac. Sudbina koreničke bolnice bila je slična. Bolnica na Udbini je ponovno zaživjela tek u razdoblju socijalizma kao specijalna bolnica za liječenje invalida unutar Zavoda zajedno s proizvodnim poduzećem koje je zapošljavalo invalide. Ustanove primarne zdravstvene zaštite počinju se razvijati u Lici 1930-ih godina, a svoj veći značaj dobivaju nakon Drugog svjetskog rata, naročito 1950-ih i 1960-ih godina kada preuzimaju uloge bolničke skrbi u vidu stacionarnih ustanova. Medicinski centar Gospić bio je ustanova komunalnog tipa koja je objedinjavala ustanove primarne i sekundarne zdravstvene zaštite na području općine Gospić. Organizaciju zdravstvene zaštite u Lici i Karlobagu pratile su brojne poteškoće i transformacije kroz povijest uzrokovane čestim administrativno-teritorijalnim promjenama, nedostatkom stručnog kadra i materijalnih sredstava te naročito okolnostima koje su iza sebe ostavljali ratovi na ovim prostorima. Iste su okolnosti utjecale i na nesačuvanost arhivskog gradiva koje su postojeće ustanove stvarale.

Izvori

- „Glas Like“, Organ narodnog fronta za Liku, Gospić, 20. ožujak 1947.
- DAGS-119, Pasivni dosje stvaratelja Poduzeće za zapošljavanje invalida INVAPLAST Udbina
- DAGS-22, Pasivni dosje stvaratelja Zdravstvene stanice Donji Lapac
- DAGS-23, Pasivni dosje stvaratelja Zdravstvene stanice Srb
- DAGS-85, Dosje stvaratelja Opća bolnica Gospić
- DAGS-86, Dosje stvaratelja Dom zdravlja Gospić
- DAGS-88, Dosje stvaratelja Dom zdravlja Korenica
- DAGS-89, Dosje stvaratelja Dom zdravlja Gračac
- HR-DAGS-206. Zbirka arhivalija. HRŽENJAK-KRAJNOVIĆ, JANJA. 1981. Prvi počeci organizacije i rada zdravstvene službe na području kotara Gospić i Perušić 1941-1942. godine. Izvorni rad/strojopis. Zagreb
- HR-DAGS-236. Dom zdravlja Otočac (Opća bolnica), kut. 1, 9-13.
- HR-DAGS-6, NOK Gračac, kut. 1, spis br. 3487/46.
- HR-DAGS-192.5 SO Gračac, Građevinska dokumentacija, kut. 112-113.
- Imenik članova „sбора liečnika kraljevina Hrvatske i Slavonije“ u Zagrebu za g.1896., Prilog k.br. 1. *Liečničkog Viestnika* god. 1896.
- Izvještaji upravnog odbora i kr. županijske oblasti županije ličko-krbavske o stanju uprave u Županiji za vrijeme od 1. siječnja do 31. prosinca 1898. Knjigotiskara Ive pl. Hreljanovića, Senj, 1899.
- Izvještaj Upravnog odbora i Kr. podžupana Županije Ličko-krbavske od 1. siječnja do 31. prosinca 1915.
- Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Savske Banovine po stanju od 1. maja 1937., priredio Statistički ured u Zagrebu, izdala Kraljevska banska uprava Savske Banovine, Zagreb, 1937., IX-X.

Literatura

- BAKIĆ, JOSIP. 2011. Sedam stoljeća borbe protiv unosa zaraza u Hrvatske krajeve – osvrt na 60. obljetnicu ustroja suvremene djelatnosti DDD u Hrvata. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, Vol. 7, 28, <https://www.hzjz.hr/hrvatski-casopis-za-javno-zdravstvo/vol-7-broj-25-7-siječnja-2011/> (1. 9. 2019.)
- BAŠIĆ, MARKO. 1940. Materijalni položaj općinskih i kotarskih liječnika, *Liječnički vjesnik*, 1, Zagreb, 9-11.
- BAZALA, VLADIMIR. 1943. *Poviestni razvoj medicine u hrvatskim zemljama*. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod.

- BLAŽEVIĆ, SLAVA. 1973. Organizacija i rad sanitetske službe u Lici u vrijeme NOR-a. // Lika u prošlosti i sadašnjosti. / Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu.
- BOČKAJ-ZORIĆ, VERA. 1978. Konceptija dugoročnog razvoja zdravstvene djelatnosti. // Konceptija dugoročnog društveno-ekonomskog razvoja Like. / Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Ekonomski fakultet Zagreb, Institut za ekonomska istraživanja, 41-72.
- DUGAČKI, VLADIMIR. 1978. Istaknuti lički liječnici. // Udio like u prirodnim znanostima i privredi / Muljević Vladimir (ur.). Gospić, 113-126.
- DUGAČKI, VLADIMIR. (DADIĆ, ŽARKO) 1979. Istaknuti lički liječnici (Ispravci i nadopune). // Udio like u prirodnim znanostima i privredi. / Muljević Vladimir (ur.). Gospić, 184-185.
- DUGAČKI, VLADIMIR. 1979. Lika početkom našeg stoljeća u svjetlu zdravstvene statistike. // Udio like u prirodnim znanostima i privredi. / Muljević Vladimir (ur.). Gospić, 177-184.
- DUGAČKI, VLATKA; REGAN, KREŠIMIR. 2016. Socijalne i zdravstvene prilike u Kraljevini Jugoslaviji za Štamparove profesure i dekanata na Medicinskom fakultetu (s naglaskom na Banovinu Hrvatsku). *Studia lexicographica*, 1 (18), 37-63.
- HORVAT, RUDOLF. 1941. *Lika i Krbava: Povijesne slike, crtice i bilješke*. Zagreb: Matica hrvatska
- MARINIĆ, I.; MATIĆ, P.; PRPIĆ, L.; ŠIMIĆ, M.; ŠTIMAC, I. 2015. Dom zdravlja Otočac: sumarno-analitički inventar. Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
- MATAIJA, IVICA. (ur.) 2017. Leksikon Ličana. Gospić: Državni arhiv u Gospiću, 135., 329-330.
- MATAIJA, IVICA. 2018. *Lika '68*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću, 73-75.
- MATAIJA, IVICA; KLOBUČAR, NADA. 2016. Arhivsko i registraturno gradivo na području okupiranog dijela Like prije, tijekom i nakon Domovinskog rata. // Arhivi i Domovinski rat. / Babić Silvija (ur.). Plitvice: Hrvatsko arhivističko društvo, 9-24.
- MATEJČIĆ, RADMILA; MATEJČIĆ MARIJAN. 1982. *Ars aesculapii*. Prilozi za povijest zdravstvene kulture Rijeke i Hrvatskog primorja. // Osvrt na uredbe o zdravstvenoj službi u Senju u toku XVIII stoljeća. / Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 63-68.
- Plan der Gegend um Boricevac nebst dem Grunsriss, Profile und einem perspektivischen Aufzug der allda stehenden Kula und um selbe angelegte Verschanzungen im Liccaner Grenzregimentsbezirk, 1794. <https://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=3059956> (2. 10. 2019.)
- POPIĆ, VERONIKA MILA. 2012. Stradanje sestre Žarke Ivasić, milosrdnice. Senjski zbornik, 39, Senj, 173-212.
- POPIĆ, VERONIKA. 2010. *Sestra Žarka Ivasić mučenica svoga zvanja*. Zagreb: Družba sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog – Zagreb.
- RUKAVINA, ANTE. 1981. Prilog povijesti velebitskih planinarskih objekata. Senjski zbornik, Vol. 8, No 1., 403-419.

- RUKAVINA, ANTE. 1987. „Velebno“ nekad, danas i u budućnosti. *Naše planine*, 3-4, 57-60. <https://www.hps.hr/hp-arhiva/198703.pdf> (14. 9. 2019.)
- ŠIMAC-SMOLČIĆ, IVANA. *Opća bolnica Gospić*. <http://www.obgospic.hr/index.php/o-bolnici/povijest> (2. 1. 2019.).
- THALLER, LUJO. 1927. *Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od godine 1770. do 1850*. Karlovac: Dionička štamparija d.d.
- VIŠACKI, VOJIN. 2000. *Vojna pošta i sanitet vojne granice 1496-1871*. Beograd: Savez filatelista Srbije, 170-179.
- VODOPIJA, JANKO. 1978. Sanitarni kordon nekad i danas. // Sanitarni kordon nekad i danas: Zbornik radova Simpozija održanog u povodu 250-te obljetnice Sanitarnog kordona. / Vodopija Janko (ur.). Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske i Zavod za zaštitu zdravlja Grada Zagreba, 9-16.
- VRAČIĆ, BERISLAVA; KOVAČIĆ, ALFONZA. 1998. *Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga s kućom maticom u Zagrebu 1845.-1995. II. Družbine filijale*. Zagreb: Družba sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga u Zagrebu.
- VUČKOV, ŠIME; ATALIĆ, DAVOR.; ZORIĆ, IVKA. 2015. Medicinski centar Gospić u Domovinskom ratu. // Hrvatski sanitet tijekom Srpsko-crnogorske agresije na Republiku Hrvatsku 1990.-1995. / Hebrang Andrija (ur.). Vukovar – Zagreb: Medicinska naklada, 236-247.
- https://books.google.com/books/about/Obci_zagrebacki_Kolendar_Koledar_Allgeme.html?id (5. 9. 2019.)
- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=30634> (27. 9. 2019.)

Health Care and Healthcare Institutions in Lika and Karlobag until the outbreak of the Homeland War

Abstract

The beginnings of a health care population in Lika and Karlobag are related to the services provided by folk medicine practitioners, as evidenced by the preserved collection of old prescriptions and instructions on the treatment of patients by Karlobag physicians from 1603 and 1707. The institutionalization of health care in the area began in the 18th century when a health care service was established in Karlobag, namely the Health Office for the Control of Ship Navigation, People and Goods, to prevent the beginnings of infections and to suppress epidemics such as the plague, syphilis and other infectious diseases. In Lika, a sanitary corridor, which is known in medical and general history for being one of the most efficient as well as one of the most expensive preventative health care systems against infectious diseases, was established. This paper presents an overview of the historical development of health institutions in the subject area with special reference to the preserved archival material that was created by their activities until the beginning of the Homeland War.

Key words: Lika, Karlobag, health institutions, sanitary corridor, doctors, hospital

Krešimir Matijević
Osnovna škola dr. Jure Turića Gospić
kmativei@gmail.com

Stručni članak
(primljeno 5. 11. 2019.)
UDK 373.3(497.562)“15/18“

RAZVOJ PUČKOG ŠKOLSTVA U LICI U 18. STOLJEĆU

Članak istražuje početke pučkog školstva u Lici, njegovo uređenje i razvoj tijekom 18. stoljeća. Od prvih javnih pučkih škola, koje se na području Like susreću dosta kasno do uspostave francuske vlasti. Nastoje se istražiti položaj učitelja u krajiškom društvu i njihov utjecaj na narod te odnos krajišnika prema školi i uzroci takvog odnosa. Također se nastoji proučiti i odnos središnjih školskih vlasti prema školi i školovanju krajišnika. Cilj je utvrditi koje je sve uloge škola imala ili je trebala imati u društvu.

Ključne riječi: Lika, pučka škola, povijest školstva, Vojna krajina, 18. stoljeće

Iako tragovi školstva u Lici postoje još od razvijenog srednjeg vijeka kada je Lika bila jedno od središta pismenosti u Hrvata sigurno je kako u to vrijeme nisu postojale javne škole već se školovalo kod privatnih učitelja, najčešće svećenika u brojnim samostanima. Podatke o školstvu iz vremena turske vlasti nemamo jer su materijalni pisani izvori uglavnom nedostupni ili su neistraženi. Staro stanovništvo iz tog područja bježi na zapad ili prihvaća islam, a jedan dio njih je odveden u ropstvo. Prema tome o kontinuitetu razvoja školstva ne može se govoriti. Osmanlijski kadrovi školovali su se negdje drugdje, obrazovanju domaćeg stanovništva nije poklanjana osobita pažnja, dok je islamizirano stanovništvo vjerojatno, kao i u drugim krajevima, ukoliko je učilo, učilo „arapski jezik i molitve u muktebu kod hodže“. (FRANKOVIĆ 1958: 46) Oslobođenjem Like od Turaka, odnosi malobrojnih starijih naseljenika i novih naseljenika i vlasti postaju manje neprijateljski, čime su stvoreni povoljniji uvjeti za daljnji razvoj prosvjete i školstva u ovom kraju.¹

1 O počecima školstva u Lici: ŠIŠIĆ, FERDO. 1962. *Pregled povijesti hrvatskog naroda*. Zagreb: MH, 79. KIRIN, JOSIP. 1886. *Razvitak hrvatskog pučkog školstva*. Zagreb, 4-10.; RUKAVINA, MAJA, 2012. *Povijesni pregled razvoja osnovne škole u Lici s posebnim osvrtom na grad Gospić. Život i škola*, 28, 117-129.; ŠUTIJA, IVAN, 1965. *Iz povijesti ličkog školstva*. Dostignuća, 2, 45-50.

Javne pučke škole na području Like susrećemo dosta kasno, tek početkom 18. stoljeća. To je bilo područje koje je davalo dobre vojnike, što je bilo najvažnije u to doba neprekidnih ratova i čarkanja na granici prema Osmanskom Carstvu. Dvorsko ratno vijeće čak zabranjuje 1723. godine osnivanje škola proglašivši ih (?) kao novotariju. Mnogi tadašnji duhovni i svjetovni velikodostojnici smatrali su pučku naobrazbu ne samo suvišnom nego i škodljivom. Od te se zabrane međutim odustalo, pa je godine 1727. osnovana prva javna pučka škola u Lici, u tada najvećem naselju Like, Otočcu. U tu školu nisu išla samo djeca već i odrasli mladići. Tako je te godine u školi u Otočcu bilo 78 učenika starosti od 6 do 20 godina. O didaktičko-metodičkim postupcima gotovo da ne možemo ni govoriti osobito u početnoj nastavi. „Najprije bi se djeca upoznavala sa svim pismenima alfabetičkim redom, a potom se sricalo i slovvalo bez svakog smisla i značenja.“ (KIRIN 1886: 12) Za tu obuku bila je dobra svaka knjiga, ali je bilo i posebnih knjižica za početnu obuku. I pisati se tada učilo potpuno mehanički, najčešće su djeca prepisivala. „Uz nešto računstva i religije završila bi se početna obuka.“ (KIRIN 1886: 12) Broj škola u Lici bio je mali, pa je bio mali i njihov utjecaj na narodno prosvjeđivanje. Karakteristika daljnjeg razvoja školstva je pojava sve više svjetovnih lica u službi učitelja.

Godine 1747. u Vojnoj krajini dolazi do reorganizacije. Te se godine osnivaju krajiške pukovnije, koje nastoje otvarati škole kako bi vojska dobila dobre dočasnike. Učitelji su većinom bili Nijemci, a kasnije dolaze i domaći sinovi školovani u Beču. Osnovne škole u Monarhiji, nazivane još i narodne – pučke škole, dijelile su se na trivijalne (*Trivialschule*) koje su osnivane u selima s tri razreda i jednim učiteljem i u kojima su učenici dobivali osnovnu poduku iz vjeronauka, crtanja, pisanja i računanja, te na gradske škole (*Stadtschule*) s tri razreda i dva učitelja. Glavne škole (*Hauptschule*) imale su tri do četiri razreda i tri učitelja, osnivane su u kotarskim središtima ili, u slučaju Vojne krajine, u središtima pukovnija. U ovim školama učili su se i početci latinskog jezika, crtanje, geometrija, glavna pravila kućanstva, poljsko gospodarstvo i geografija. Preporučeno je u njima osnivanje posebnih djevojačkih škola, odnosno odvajanje dječaka od djevojčica, jer se strogo vodilo računa da se u školi ne naruše tradicionalne vrijednosti, prema kojima je djevojčicama bila namijenjena uloga supruge, majke i domaćice. Na kraju dolaze normalne škole (*Normalschule*) s četiri razreda i četiri učitelja te jednim katehetom, osnivane u okružnim gradovima, gdje su se pored navedenih predmeta učili još i povijest umjetnosti, obrt, mehanika i slobodno crtanje. (MODRIĆ BLIVAJS 2007: 209-221) Ove škole trebale su skrbiti i za učiteljski pomladak, a taj zadatak trebale su preuzeti i veće i bolje uređene glavne škole kao uzorne škole. (CUVAJ 1907: 414) Glavne škole

u Lici 1802. godine, nalazimo u središtima pukovnija Gospiću i Otočcu, te vojnim komunitetima Senju i Karlobagu, a trivijalne u Podlapcu, Gračacu, Suvaji, Korenici, Perušiću, Buniću, Kosinju, Brlogu, Brinju i Plaškom. Od godine 1780. upućuju se bolji učenici iz trivijalnih škola u normalne i glavne škole u kojima svladavaju gradivo i postaju naučnici (praktikanti), zatim učiteljski pripravnici, a nakon položenih ispita pomoćni učitelji i zatim učitelji trivijalnih škola. Viši stupanj dobiva se nakon položenih ispita pred nadučiteljima u sjedištima pukovnija. Nadučitelji su radili na glavnim školama, a taj stupanj postizali su nakon završetka glavne ili normalne škole i određenog usavršavanja u Beču. (CUVAJ 1910: 324)

Godine 1764. izašla je naredba da se u svakom mjestu ili barem u svakoj kompaniji² (satnija) osnuje škola i namjesti učitelj njemačke narodnosti kako bi se taj još surovi krajiški puk pripremio za dočasničku vojničku službu, vježbajući njemački jezik u čitanju i pisanju. (ŠUTIJA 1965: 45-50)

Godine 1765. zabilježena je pučka škola u Bagu (današnji Karlobag). Prema izvještaju generalnog nadzornika Phillipa Levina von Becka postojale su godine 1766. njemačke škole u Gospiću i Otočcu, koje su polazila djeca krajiških činovnika i časnika. Na otočkoj školi imenovala je generalkomanda u Karlovcu učitelja Futha, njegov nasljednik kasnije bio je Filipi, a od 1770. godine učitelj Baders. Na prijedlog baruna Wenzela Kleefeldta osnovana je rješenjem Dvorskog ratnog vijeća 4. ožujka 1772. godine njemačka škola u Brinju, a iduće godine škole u Gračacu i na Udbini. (ŠUTIJA 1965: 45-50)

Prosvijećeni apsolutizam Marije Terezije, a još više Josipa II. nastojao je ojačati državu, centralizirati je i ujednačiti upravnu praksu u različitim aspektima u raznim pokrajinama. Ostvarenju toga cilja trebala je poslužiti i škola.

Prosvijećeni apsolutizam radi daljnjeg jačanja svoje ekonomske i političke moći, oslonjen na građanstvo i vojsku, preuzima brigu o školi koja postaje državnom ustanovom. „Marija Terezija je 28. rujna 1770. godine proglasila školstvo državnim nadležštvom.“ (GOLLNER 1950: 310) Nova nastojanja trebalo je i pravno osnažiti te je vrhovni ravnatelj škola u Austriji, Johann Ignaz von Felbiger³, izradio

2 Vojna krajina bila je podijeljena na dva generalata koji su se dijelili na pukovnije, a ove na kompanije ili satnije koje su obuhvaćale više sela.

3 Johann Ignaz von FELBIGER (1724.-1788.), augustinski redovnik, djeluje u Saganu, osnivač je tzv. Felbigerove ili Saganove metode namijenjene učiteljima za novi način rad u školi. Zbog toga ga je Marija Terezija 1774. imenovala vrhovnim ravnateljem škola i povjerala mu cjelokupnu upravu pučkih škola i reformu školstva cijele Monarhije. HORBEC, IVANA; ŠVOGER, VLASTA. 2010. Školstvo kao politikum: Opći školski red iz 1774. Anali za povijest odgoja, Vol. 9, 5-47.

prvu uredbu za organizaciju škola: Opći školski red (*Algemeine Schulordnung für die deutschen Normal – Haupt – und Trivialschulen in sämtlichen kais.-königl. Erbländern*) po kojoj se imalo urediti pučko školstvo. Uredba je odobrena 6. prosinca 1774. godine. Već u uvodu ove uredbe ističe se potreba valjanog odgajanja i upravljanja obrazovanjem muške i ženske djece kao najpouzdaniji temelj općeg napretka. Postavljeni su temelji općeg obrazovanja te je određen cilj obrazovanja u smislu pripreme za buduće zvanje. (RUKAVINA 2012: 116-129)

Ova uredba mnogo lakše je provedena u Vojnoj krajini, nego u civilnoj Hrvatskoj jer je stroga vojnička uprava, strogo i provodila sve uredbe.

Iako im to nije bila prvenstvena namjena, vidimo da su pučke škole služile i kao zavodi za obrazovanje učitelja. Na to ih je natjerala nužda, jer se na taj način mislilo doskočiti pomanjkanju izučenih učitelja.

Godine 1779. postojale su glavne škole u središtima pukovnija Gospiću i Otočcu, trivijalne škole u Gračacu, Podlapcu, Perušiću i Buniću. Pored toga postojala je glavna škola u Karlobagu. Kako nije bilo djevojačkih škola, morale su djevojčice pohađati školu zajedno s dječacima. (ŠUTIJA 1965: 45-50) Takve naredbe su dobile glavne škole u Gospiću i Otočcu te trivijalne škole u Gračacu, Perušiću, Podlapcu i Buniću. (ŠUTIJA 1965: 45-50)

O izobrazbi djevojaka saznajemo iz izvještaja školskih nadzornika gdje doslovce stoji „djevojke su uzrasle u najvećoj gluposti, jedva da su kadre da za svoje muževe obavljaju najnužnije šivaće poslove.“ (CUVAJ 1907: 420)

U školama s više učitelja bio je jedan „prvi učitelj“, odnosno onaj koji je bio oženjen i koji je dobivao tzv. ‘ženarinu’ mjesečno 4 forinta. Učiteljske supruge bile su dužne djevojčice podučavati u ženskom ručnom radu. Ako taj posao nisu htjele raditi, imale su potražiti druge sposobne žene, ali se nagrada, što se tim ženama plaćala, oduzimala od plaće dotičnog učitelja. (CUVAJ 1910: 231)

Briga za odgoj djevojaka povećala se za vladavine Josipa II. što vidimo iz njegovog obraćanja predsjedniku Dvorske komisije u kojemu piše: „Budući da uzgojni zavod za dječake dobro napreduje (...) hoću taj zavod protegnuti i na žensku mladež, pa da sve samostane i općine u mojim njemačkim i ugarskim nasljednim zemljama predam pod vrhovnu upravu naukovne dvorske kancelarije i podređene im komisije u provincijama.“ (CUVAJ 1910: 522)

Josip II. uveo je nagrade za dobre i kazne za nevaljale učenike. Uvedena je magareća klupa – *Eselbank* kao sramotna klupa za neposlušne i loše učenike i počasna klupa – *Ehrenbank*, za učenike koji su se isticali. Uza sva ta motivirajuća sredstva primjenjivale su se i fizičke kazne.

Opći školski red značajan je i po tome što prvi put ističe odgovornost zajednice za rad škole. „O izgradnji i djelovanju škola u pojedinoj provinciji brine se specijalna „školska komisija“, koja je sastavljena od domaćih ljudi, zastupnika crkve i ravnatelja normalne škole.“ (FRANKOVIĆ 1958: 59)

Tadašnji školski nadzornici bez pedagoškog obrazovanja nisu mogli vršiti nadzor u pedagoškom smislu, niti su u tom smislu mogli učitelju pružiti bilo kakvu pomoć. „Po Općem školskom redu učiteljsku i nadzorničku službu vršili su također svećenici. U tu svrhu bila je dovoljna njihova svećenička kvalifikacija. Međutim, njihov rad pokazuje suprotno, zbog čega je dolazilo do sporova između svećenika i pojedinih naprednih školskih rukovodilaca.“ (FRANKOVIĆ 1958: 61) Ovako slabo pedagoški obrazovanom nadzorniku nisu mogli pomoći ni priručnici koji su u tu svrhu pripremani i izdavani. Već spomenuti vrhovni ravnatelj škola Felbiger izdao je „za učitelje predavače u tečajevima i za nadzorne organe neophodan priručnik *Metodika za učitelje njemačkih škola u c. Kr. nasljednim zemljama... (Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den k.k. Erblandern)*“. (FRANKOVIĆ 1958: 60)

„*Methodenbuch* traži da nadzornik treba da pozna je Opći školski red, kao i sam *Methodenbuch*, te da poučava kako treba da izgleda dobro uređena škola, da razgovara s iskusnim ljudima, da dozna kakvo znanje treba dijete da stekne u školi, koje su školske knjige propisane. On treba nadalje da se razumije u metodiku pojedinog predmeta, da zna kakvi se zahtjevi mogu stavljati na učitelja i kakva on svojstva treba da ima da može zadovoljiti svojoj dužnosti.“ (GOLLNER 1961: 310)

Kako se vidi, već je *Methodenbuch* upućivao nadzornika na iskusne ljude koji će mu pomoći u radu, a ta pomoć bila mu je više nego potrebna. Svakako da se tu već nazire potreba kolektivnog nadzora škola i vjerojatno će imati pravo i oni povjesničari školstva koji tvrde da su takvi organi postojali (Patuschek, Basariček, Kirin). Značajna je činjenica kako Opći školski red u članu 22. traži, da se ispiti na selu održavaju u prisustvu župnika, vlastelinskog činovnika i općinskog suca. Osobito je zanimljivo da se ispitima po članu 22. mogao priključiti tko god je to želio te učenicima postavljati pitanja iz školskih knjiga. U gradovima ispitu prisustvuje nekoliko delegata općine.“ (GOLLNER 1961: 314) Sve ovo potvrđuje postojanje kolektivnog nadzora škola u kojoj je svećenik bio dominantna osoba. Kako je Opći školski red bio na snazi u Vojnoj krajini, gdje se u školama učilo na njemačkom jeziku svećenici koji nisu znali ovaj jezik nisu mogli vršiti dužnost nadzornika, već samo vjeroučitelja, za koji predmet su tiskane knjige na hrvatskom jeziku, a nadzor nad drugim predmetima u školi preuzeo je zapovjednik satnije. „Viši i to stručni nadzor nad školom vršili su za Marije Terezije vrsniji učitelji u svojstvu nadučitelja.“ (GOLLNER

1961: 315) Marija Terezija je 1775. godine osnovala školske komisije, kako bi se osigurao stručni nadzor nad školama Vojne krajine. Pošto su postojala četiri generalata osnovane su i četiri krajiške školske komisije ili krajiška školska ravnateljstva. Iako Opći školski red predstavlja izvjesni dualizam crkve i države u pogledu upravljanja i nadzora škole, s obzirom na to da država, preuzevši nadzor nad školama od crkve u prvo vrijeme nije imala dovoljno obrazovanih ljudi iz svjetovnih krugova koji bi mogli preuzeti ulogu nadzornika škola, ipak je on bio napredak u školskom životu jer pored svećenika u nadzorne organe škole ulaze i svjetovne osobe. Od donošenja Općeg školskog reda pa nadalje razvija se borba između Katoličke crkve koja želi zadržati položaj nadzornika škole i prije svega većine svjetovnih učitelja, koji žele osloboditi školu tutorstva Crkve.

Kako bi učitelji iz Vojne krajine što bolje upoznali novi način rada po *Methodenbuchu*, svaka pukovnija bila je dužna poslati u Beč po jednog učitelja da se tamo na „preparandijalnom tečaju“ upozna s novom Felbigerovom metodom. Ti su se učitelji iste 1774. godine vratili u Hrvatsku. Nadučitelji (*Oberlehrer*, *Stabslehrer*) imali su kao pomoćnika jednog ili dva učitelja trivijalne škole na koje su prenijeli stečena znanja, kako bi svojim radom prenosili znanja o novim propisima i načinima podučavanja. Oni su imali zadaću učitelje u svojoj okolini upoznati s novom metodom, a u izvjesnom smislu obrazovati i novi učiteljski pomladak. U njihovom radu može se vidjeti začetak naših prvih učiteljskih škola. (CUVAJ 1907: 508-509)

Kako su Marija Terezija i Josip II. nastojali reformirati čitavu državu, a osobito Vojnu krajinu, nicali su njemačke škole po Vojnoj krajini uz pomoć države sve dok se nije osjetilo da ih država svojim troškom ne može uzdržavati. Takva situacija odrazila se i na otvaranje novih škola. Tako su u razdoblju 1779. - 1788. godine osnovane još svega dvije škole i to 1781. godine u Brlogu i 1788. godine u Ličkom Petrovom Selu. (ŠUTIJA 1965: 45-50)

Pitanje je što je navodilo Mariju Tereziju i Josipa II. na takve reforme u školstvu. Sigurno je da je jedan od razloga koji ih je na to naveo već ranije spomenuto nastojanje da postupno uvedu reforme u različitim aspektima funkcioniranja države.

Feudalnom društvu i apsolutističkim monarhijama odgovarala je nepismenost masa i strogi vjerski odgoj naroda. Za manufakturnu proizvodnju kao prvi oblik kapitalističke privrede feudalni okviri postaju preuski. Josip II. patentom o osobnoj slobodi kmetova kojim su dobili i slobodu seljenja daje toj proizvodnji slobodnog najamnog radnika. Za takav tip proizvodnje potreban je radnik koji ima barem najosnovnije obrazovanje, a istodobno je potreban i veći broj radnika.

Stoga je bilo nužno da Felbiger zatraži da nastava mora biti skupna, a ne kao do tada individualna ili u manjim skupinama, da učenike treba poticati na praktičnu primjenu znanja, te da treba provjeravati jesu li učenici građu razumjeli.

Obični krajišnik za školu je slabo mario. Razloge tome možemo tražiti u 'naukovini' - prinosu što ih je krajišnik morao plaćati za održavanje škola, a zvao se i prinos za plaću učitelju. Međutim, veća je teškoća bila u tome što se podučavalo na njemačkom jeziku, koji je krajišniku bio posve tuđi. Dijete je u početku vojnički kruto moralo učiti jezik koji je bio nepoznat. Često ni učitelj nije bio dovoljno obrazovan. Takav učitelj kojega su često kao dočasnika za učitelja odredili i protiv njegove volje u pedagoge poslali, nije osjećao nikakve ljubavi za dijete koje je imao odgajati. Obuka se zasnivala na sili i zato joj se narod često opirao. Ugled škole u narodu bio je malen, a pogotovo zato što je učitelj bio u rangu običnog dočasnika.⁴

Kako bi se stanje popravilo 1778. godine ukinuta je školarina, jedino je ostala obaveza krajišnika učestvovati u izgradnji školskih zgrada. Kako bi se olakšalo učenje u školi i kako bi učenicima to postalo sigurnom svojinom 1778. godine dozvoljeno je da se, ukoliko učenici ne znaju njemački, hrvatskim jezikom služe u vjerskoj i ćudorednoj obuci.. Također je zatraženo da se prije učenja njemačkog jezika prođe obuka u hrvatskom jeziku, jer će na takav način i uspjeh u njemačkom jeziku biti povoljniji. (CUVAJ 1907: 93)

Godine 1782. prihvaćeno je načelo da je krajišniku dovoljno ako zna čitati, pisati i računati. Više od toga, smatralo se suvišnim. Smanjuje se broj učenika jer seosko stanovništvo nije pridavalo pažnju školovanju svoje djece pa je, iako je školska obveza bila zakonski propisana, značajan broj stanovništva, osobito mlađeg, ostajao nepismen. (RUKAVINA 2012: 117-129)

Državni školski sustav stupio je na snagu 11. kolovoza 1805. godine. Ova uredba dosta je dugo pripremana, a važila je za Vojnu krajinu. Još ranije sastavljena dvorska komisija izradila je četrnaest naputaka nakon čega je izašla Osnova za uređenje i upravu svega školstva od 21. siječnja 1804. godine. Uz to je spomenuta komisija prikupila sve propise koji su bili na snazi i izdala poznatu knjigu *Politische Verfassung der deutschen Schule in den k.k. deutschen Erbstaaten* koja je stupila na snagu 11. kolovoza 1805. godine. Prema ovoj uredbi neposredni nadzor nad trivijalnim i glavnim školama imao je dušebrižnik. Prijelaz u viši razred iste

4 Školstvo u Hrvatskoj i Slavoniji od njegovih početaka do konca godine 1875. 1895. Zagreb, , 14.

škole može uslijediti uz pristanak katehete. Ovom naredbom smatra Franković, župnicima se povjerava neposredni nadzor nad školama. (FRANKOVIĆ 1958: 63)

Međutim, Nada Gollner iznosi kako „varijacija ove uredbe za Vojnu Krajinu traži samo svjetovnog nadzornika za nadziranje škola.“ (GOLLNER 1961: 108) Najvjerojatnije je da se u Vojnoj krajini taj nadzor i povjerio vojnoj upravi i da je na toj osnovi postojao posebno svjetovni i posebno duhovni školski nadzornik jer iz naredaba koje su donesene na osnovu *Politische Verfassung der deutschen Schule*, a koje su dopunjavale ove propise, vidimo da je svaku c. kr. trivijalnu i općinsku školu nadzirao obližnji časnik, a satnijsko je zapovjedništvo bilo nadležno za nadzor nad školama dotične satnije. (CUVAJ 1907: 467)

Prema ovim propisima trebalo je u svakoj župi osnivati trivijalne škole, a djevojčice odijeliti od dječaka. Posebno se isticalo izvršiti tu podjelu u gradovima. U treći razred ove škole smjele su djevojčice polaziti samo tamo gdje nije bilo djevojačkih škola. Obučavati se smjelo samo po određenim metodama u *Methodenbuchu*. Na mjesto učitelja u trivijalnim školama birani su učitelji koji su se istaknuli prethodnim radom u trivijalnim školama. Da bi netko postao učitelj na trivijalnoj školi morao je prvo postati vježbenik, zatim više godina biti podučitelj, a tek nakon pohađanja učiteljskih tečajeva i polaganja stručnih ispita, mogao je postati učitelj. Školski nadzornik izdavao je svjedodžbu o sposobnosti za učitelja trivijalne škole. Tu svjedodžbu, dozvolom nadzornika, nakon jedne godine učitelj bi dopunio ispitom pred duhovnom oblasti. (CUVAJ 1907: 462)

Uskoro nakon uspostave novog školskog sustava mirom sklopljenim u Schönbrunu 14. listopada 1809. godine Austrija je prepustila Liku kao i svu Hrvatsku južno od Save Francuskoj, koja će za svoje kratkotrajne vladavine tim prostorima uvesti svoje civilne zakone pa tako i one koji su se ticali školstva.

Zaključak

Modernizacija školstva u Lici kao dijelu Vojne krajine započinje u drugoj polovici 18. stoljeća kada i u ostalim dijelovima Habsburške Monarhije terezijanskim reformama potaknutim prosvjetiteljskim idejama država nastoji uvođenjem jedinstvenog školskog sustava podvrgnuti sve škole državnom nadzoru. Crkva gubi monopol u obrazovanju iako i dalje odlučno utječe na njegov razvoj. Proces demokratizacije školstva u Lici širenjem školske obveze na sve šire slojeve pučanstva tekao je usporedno s procesom njegove laicizacije. Oba ova procesa nailaze na poteškoće jer lokalno seosko stanovništvo nije pridavalo posebnu pažnju ško-

lovanju, naročito ženske djece, pa je broj učenika u odnosu na školske obveznike bio iznimno malen, tome su doprinosili njemački nastavni jezik, ali i materijalna davanja koja su krajišnici u početku bili obavezni davati. Osnovna svrha pučkih škola bila je opismenjavanje i osposobljavanje određenog broja krajiških mladića za potrebe vojske i one su se trebale pobrinuti da djeca lijepo pišu i dobro nauče njemački jezik na kojem se nastava i provodila, a jedino se vjeronauk mogao učiti na materinjem jeziku. U početku u školama u Vojnoj krajini nije bilo dovoljno kvalitetnih učitelja, a i njemački učitelji nisu se pokazali dobrim rješenjem jer učenici nisu poznavali njemački jezik. Rješenje se nastojalo pronaći u slanju krajiških mladića u Beč gdje su se trebali odgajati za učitelje.

Literatura

- CUVAJ, ANTUN. 1907. *Građa za povijest školstva, knjiga I*. Zagreb
- CUVAJ, ANTUN. 1907. *Građa za povijest školstva, knjiga II*, Zagreb
- CUVAJ, ANTUN. 1910. *Građa za povijest školstva, knjiga III*. Zagreb
- FRANKOVIĆ, DRAGUTIN. 1958. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: PKZ.
- FRAS, FRANJO J. 1988. *Cjelovita topografija karlovačke vojne krajine*. Pretisak. Gospić
- GOLLNER, NADA. 1961. *Prvi pokušaji uvođenja školskih odbora u Hrvatskoj i Slavoniji – odraz revolucionarne 1848. godine*. Pedagoški rad, Zagreb,
- GOLLNER, NADA. 1950. *Prodiranje svjetovnosti i skupnosti u upravu i nadzor osnovnih škola krajem 18. stoljeća*. *Suvremena škola*, 5-6
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2002. *Gospić u Vojnoj Krajini (1689.-1712.-1881.)*, Zagreb: Hrvatski Zemljopis
- HORVAT, JOSIP. 1939. *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*. Zagreb
- HORBEC, IVANA; ŠVOGER, VLASTA. 2010. *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774. Anali za povijest odgoja*, 9, 5-47.
- JANKOVIĆ, VALENTINA. 2001. *Školstvo, kultura i društvo komunitetskih gradova Petrinje i Senja na kraju 18. i u 19. stoljeću*. *Povijest u nastavi*, 10, 103-115.
- KIRIN, JOSIP. 1886. *Razvitak hrvatskog pučkog školstva*. Zagreb
- MODRIĆ-BLIVAJS, DUNJA. 2007. *Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine*. *Povijesni prilozi*, 32, 209-221.
- PAVIČIĆ, STJEPAN. 1962. *Seobe i naselja u Lici: Zbornik za narodni život i običaje, knjiga 41.*, Zagreb

- RUKAVINA, MAJA. 2012. *Povijesni pregled razvoja osnovne škole u Lici s posebnim osvrtom na grad Gospić*. Život i škola, 28, 116-129.
- SCHMIDT, VLADO. 1964. *Zgodovina školstva i pedagogije na Slovenskom*. Ljubljana
- ŠUTIJA, IVAN. 1965. *Iz povijesti ličkog školstva*. Dostignuća, 2, 45-50.
- VRBETIĆ, MARIJA. 1979. *400 godina karlovačkog školstva (1579-1979)*, Karlovac

* * *

Development of primary education in Lika in 18th century

Abstract

Evidence of education in Lika exists from the Middle Ages. Public schools did not exist then, but people were educated by private teachers, mostly priests. With the liberation of Lika, more convenient conditions for the development of education were made. The purpose of this paper is to explore the beginnings of the common people's education in Lika. With the establishment of the border regiment, they try to open schools so that the army could receive better officers. The number of schools was small because of conservative politics, so their impact on the enlightenment of people was also small. The community did not care for school much because of the German language which was used in school and they had to give payment to the school in which teachers were mostly German.

The reputation of school was small because often the teachers themselves were not well educated and the training was forced upon them which often made the people resist.

Enlightened autocrats wanted to save the feudal society with education by accepting the ideas of social reformers and avoiding radical reforms of society. At the same time, they try to completely Germanise the non German people which was the intention of school.

Common schools were used as educational institutions because of the shortage of trained teachers. The regard to the education of girls was small, almost none.

Keynotes: Lika, primary school, history of education, Military frontier, 18th century

Julija Barunčić Pletikosić
Hrvatski memorijalno-dokumentacijski
centar Domovinskog rata
Marulićev trg 21, Zagreb
julija.baruncic@centardomovinskograta.hr

Prethodno priopćenje
(primljeno 6. 10. 2019.)
UDK 726(497.526)“1991/1995“
272(497.526)“1991/1995“

PREGLED STRADANJA SAKRALNE ARHITEKTURE KATOLIČKE CRKVE U GOSPIĆKO-SENJSKOJ BISKUPIJI U VRIJEME DOMOVINSKOG RATA

Sakralna arhitektura Katoličke crkve u Domovinskom je ratu pretrpjela brojna oštećenja i bila je izložena teškim i sustavnim razaranjima, osobito na okupiranim područjima Republike Hrvatske. Sakralna arhitektura na području Like, odnosno na području Gospićko-senjske biskupije prema današnjem teritorijalno-administrativnom ustroju Katoličke crkve u Hrvatskoj, također je u tom razdoblju trpjela teške posljedice velikosrpske agresije, o čemu svjedoči velik broj lakše ili teže oštećenih sakralnih objekata. Radom se daje pregled stradanja i razaranja sakralne arhitekture Katoličke crkve na području Like i donose se podatci o vremenu, načinu i razmjerima razaranja crkvenih građevina i spomenika.

Ključne riječi: Domovinski rat, Lika, Katolička crkva, Gospićko-senjska biskupija, razaranja

Uvod

Područje Like tijekom Domovinskog rata, kao jedno od područja na kojima je i započela oružana pobuna dijela srpskog stanovništva u Hrvatskoj, pretrpjelo je teška ljudska i materijalna stradanja i progone svoga stanovništva, a na meti agresora često su se nalazile sakralne građevine Katoličke crkve. To nije bio slučaj samo na području Like, već na čitavom prostoru Republike Hrvatske (RH) koji je bio zahvaćen ratnim djelovanjima, osobito na okupiranom području. O tome svjedoče

brojke od gotovo četiri stotine potpuno, teško ili lakše oštećenih crkava i svetišta, od gotovo dvije stotine potpuno, teško ili lakše oštećenih kapel(ic)a i crkvice, više od četrdeset oštećenih ili potpuno razorenih samostana, te mnoštvo oštećenih i obeščašćenih grobalja, križeva na otvorenom ili drugih sakralnih spomenika Katoličke crkve u RH. (BARUNČIĆ PLETIKOSIĆ 2017.)

Treba svakako napomenuti da je razorena i oštećena sakralna arhitektura (katoličke ali i drugih vjerskih zajednica, iako su u najvećem broju bili oštećeni objekti Katoličke crkve) samo dio ukupne oštećene i razorene kulturne baštine u Hrvatskoj tijekom rata. Pojam kulturne baštine podrazumijeva da ona može biti materijalna i nematerijalna, te da se definira kao zajedničko bogatstvo čovječanstva u njegovoj raznolikosti i posebnosti, a njena zaštita jedan je od važnih čimbenika za prepoznavanje, definiranje i afirmaciju kulturnog identiteta. Kulturnu baštinu čine pokretna i nepokretna kulturna dobra od umjetničkoga, povijesnoga, paleontološkoga, arheološkoga, antropološkoga i znanstvenog značenja.¹ Danas važeći *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* prepoznaje i štiti nepokretnu, pokretnu, materijalnu i nematerijalnu baštinu koja ima status kulturnog dobra, odnosno preventivno zaštićenog dobra, a radi posebnog interesa za Republiku Hrvatsku, u skladu s navedenim Zakonom (članak 2.), ista uživaju osobitu zaštitu države.² No, u vrijeme Domovinskog rata (i poslije rata, do 1999.) ovakva terminologija i navedeni Zakon nisu bili u upotrebi, već se umjesto termina „nepokretno kulturno dobro“ koristio izraz „spomenik kulture“, na temelju starog Zakona o zaštiti spomenika kulture iz 1967. godine.³ I danas se taj termin nalazi ponegdje u upotrebi, no uglavnom kao kolokvijalni naziv za materijalnu/nematerijalnu baštinu koja nema status kulturnog dobra ili preventivno zaštićenog dobra pa u skladu s time ne uživa skrb države, već je ta skrb prepuštena jedinicama lokalne i regionalne samouprave. Velik broj sakralnih građevina (crkava, kapelica) danas se nalazi na popisu nepokretnih kulturnih dobara Ministarstva kulture, a u vrijeme neposredno nakon Domovinskog rata i oslobađanja dotad okupiranih područja, kada je bilo moguće pristupiti svim kulturnim dobrima, odnosno sakralnim građevinama, Ministarstvo kulture izradilo je popis ratnih šteta na nepokretnim spomenicima kulture (prema

1 Ministarstvo kulture, dostupno na: <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6>

2 <https://www.zakon.hr/z/340/Zakon-o-za%C5%A1titi-i-o%C4%8Duvanju-kulturnih-dobara> (pristup ostvaren 23. 6. 2019.)

3 *Narodne novine* 7/67.

tadašnjem nazivlju), među njima i spomenicima sakralne arhitekture (završno izvješće toga popisa napravljeno je 1999. godine).⁴

Kad se govori o stradanjima sakralne arhitekture na području Like, budući da je riječ o objektima i spomenicima Katoličke crkve (u najvećoj mjeri), u prikazu stradanja vodila sam se današnjom administrativno-teritorijalnom podjelom Katoličke crkve u Hrvatskoj, a radi bolje preglednosti, oštećeni i razoreni objekti navedeni su i opisani po dekanatima Gospičko-senjske biskupije.⁵ Ta je biskupija u vrijeme Domovinskog rata bila dio Riječko-senjske nadbiskupije, a uspostavljena je odlukom pape Ivana Pavla II. u svibnju 2000., kada je Riječko-senjska nadbiskupija podijeljena na dvije crkvene jedinice: Riječku nadbiskupiju i Gospičko-senjsku biskupiju. Biskupija je danas podijeljena na 6 dekanata, no iz razloga što se na području koje obuhvaća Senjski dekanat nisu nalazile župe i mjesta koja su u vrijeme Domovinskog rata bila zahvaćena ratnim zbivanjima, taj dekanat odnosno župe koje mu pripadaju neće biti navedene u tekstu.

Podatci koji se navode uz svaki pojedini objekt odnose se na vrijeme i način te razmjere stradanja. S tim u vezi, treba naglasiti da izvori i podaci zbog nekoliko razloga nisu jednako precizni ili opširni za svaki navedeni objekt. Prije svega jer nisu sve župe i mjesta bila pod srpskom okupacijom tijekom razdoblja 1991. – 1995., a od onih koja su bila okupirana nisu sva u isto vrijeme oslobođena, odnosno nije se svakom od razorenih i okupiranih mjesta i župa, odnosno sakralnih objekata u njima moglo pristupiti i procijeniti ratne štete odmah nakon vojnog oslobađanja, pa su tako i podaci o nekim stradalim objektima bili u vrijeme stradanja teže ili tek naknadno dostupni. S druge strane, općenito, ne samo na području Like, često su izvješća o stanju samih katoličkih objekata davali sami mještani koji su među zadnjima otišli kao prognanici uslijed snažnih ratnih djelovanja iz svojih mjesta, ili župnici i svećenici koji su bivali prognani iz svojih župa, pa je i o njihovim svjedočanstvima i stanju u kojem su oni, primjerice, ostavljali svoje domove i župe, ovisila količina i točnost podataka o stradalim crkvenim objektima. Također, evidencije o stradalim crkvenim objektima u vrijeme naj snažnije agresije na Hrvatsku u drugoj polovici 1991., vodila je službeno i Katolička crkva, odnosno na zasjedanjima hrvatskih biskupa u okviru Hrvatske biskupske konferencije u navedenom razdoblju podastirani su bili podaci o trenutnim stradanjima i formirana su izvješća s brojem stradalih objekata, načinom i vremenom

4 Hrvatski državni arhiv (HDA) – 1640 - 2.2., „Izvješće o popisu i procjeni ratne štete na nepokretnim spomenicima kulture“, Zagreb, listopad 1999.

5 Prema *Shematizmu Gospičko-senjske biskupije*, Gospić, 2013.

stradavanja, a te brojke redovito su objavljivane u *Službenim vijestima Hrvatske biskupske konferencije*, kao i u drugom, vjerskom i dnevnom tisku u Hrvatskoj.⁶ No, iz netom navedenih razloga, ni njihova tada aktualna izvješća nisu mogla u to vrijeme biti potpuno precizna i do kraja provjerena. Stoga je završni posao popisivanja svih ratom stradalih i oštećenih objekata, odnosno spomenika kulture obavila Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, koja danas raspolaze službenim podacima s brojem i opisom stradalih objekata Katoličke crkve u Domovinskom ratu, kao što je prethodno već navedeno.

Podatci navedeni u radu temelje se na svim navedenim izvorima, kao i na podacima koji su objavljeni u monografiji *Ranjena crkva u Hrvatskoj*,⁷ no treba naglasiti da je ta knjiga objavljena već 1996., dakle neposredno nakon završetka Domovinskog rata, zbog čega se u njoj ne daje uvijek cjelovita slika stanja na dotad ratom zahvaćenim i okupiranim područjima, niti do kraja precizni i provjereni, odnosno dokumentima ili osobnim svjedočanstvima potkrijepljeni dokazi o načinu i vremenu stradavanja svake navedene crkvene građevine. Također, najveći broj vrijednih podataka o razorenim i oštećenim crkvenim objektima na području Like, odnosno Gospićko-senjske biskupije preuzet je od biskupa Mile Bogovića, biskupa u miru, odnosno njegova rada „Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji“ koji je objavljen u *Riječkom teološkom časopisu* (1993.). Isto tako, velik dio izvornog arhivskog gradiva srpske provenijencije, koji je pohranjen u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata u Zagrebu, sadrži podatke o srušenim i razorenim objektima Katoličke crkve, uglavnom na okupiranim područjima, gdje se u većem broju dokumenata navode čak i vrlo precizni podaci o tome kada je i gdje koja crkva oštećena, granatirana ili srušena, te ponegdje čak i podaci o tome koji su pripadnici ili koje paravojne skupine sudjelovale u rušenju (najčešće miniranju) pojedine crkve. Ni područje Like nije iznimka u tom smislu, iako je najveći broj crkvenih građevina na tom području stradao u izravnim ratnim djelovanjima u jesen i zimu 1991. godine.

6 Podatke o broju stradalih objekata Katoličke crkve redovito je u to vrijeme donosio *Glas Koncila*, ali i neka druga glasila Katoličke crkve na „nižim“ razinama, poput *Službenog vjesnika Zagrebačke nadbiskupije*, te hrvatski dnevni tisak (*Večernji list*, *Vjesnik*, *Slobodna Dalmacija*, *Glas Slavonije*) i lokalni dnevni, odnosno tjedni tisak.

7 *Ranjena crkva u Hrvatskoj*. 1996. ILIJA ŽIVKOVIĆ (ur.) Zagreb: Hrvatski informativni centar.

Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve na području Gospićkog dekanata

Od sakralnih objekata koji se danas nalaze na području Gospićkog dekanata, tijekom Domovinskog rata oštećene su ili potpuno razorene crkve i kapelice u sljedećim župama (mjestima), navedene abecednim redom:

- u Bilaju je crkva sv. Jakova apostola teško oštećena i zapaljena 11. rujna 1991. godine. (BOGOVIĆ 1993: 133)
- u Gospiću je župna crkva Navještenja BDM teško oštećena i zapaljena u rujnu 1991. godine.⁸ (BOGOVIĆ 1993: 203)
- u Ličkom Novom je župna crkva sv. Antuna Padovanskog u nekoliko navrata tijekom rujna 1991. bila granatirana, a najteže su stradali zvonik i krovšte crkve. (BOGOVIĆ 1993: 203)
- u Ličkom Osiku crkva sv. Josipa teško je oštećena i zapaljena 1. rujna 1991., a teže je oštećen i župni dvor uz crkvu. (BOGOVIĆ 1993: 205)
- u Ličkom Ribniku župna crkva sv. apostola Petra i Pavla u nekoliko je navrata bila oštećena granatiranjem tijekom 1991. godine, a najteže su stradali zvonik i unutrašnjost crkve. (BOGOVIĆ 1993: 206)
- u Perušiću je tijekom jeseni 1991. lakše oštećena (krovšte) župna crkva Uzvišenja sv. Križa⁹, a od posljedica granatiranja oštećena je bila i crkva sv. Roka krajem 1991. godine.¹⁰
- u Trnovcu je prilikom granatiranja u studenom 1991. teško oštećena župna crkva sv. Nikole biskupa. (BOGOVIĆ 1993: 211)

Sveukupno, na području današnjeg Gospićkog dekanata, prema dostupnim izvorima, teško je oštećeno 6 crkava, a lakše su bile oštećene 2 crkve.

Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve na području Ogulinskog dekanata

Od sakralnih objekata koji se danas nalaze na području Ogulinskog dekanata, tijekom Domovinskog rata oštećene su ili potpuno razorene crkve i kapelice u sljedećim župama (mjestima), navedene abecednim redom:

8 Ratna stradanja župa Gospićkog dekanata. 1991. *Glas Koncila*, godište XXX, br. 45 (909), 9.

9 *Ranjena crkva u Hrvatskoj*. 1996. ILIJA ŽIVKOVIĆ (ur.) Zagreb: Hrvatski informativni centar, 208.

10 Ibid.

- u Cerovniku je tijekom jeseni 1991. lakše oštećena crkvice Presvetog Srca Isusova. (BOGOVIĆ 1993: 212)
- u Modrušu je crkva Presvetog Trojstva pogođena granatom i lakše oštećena u prosincu 1991. godine. (BOGOVIĆ 1993: 134)
- u Plaškom je župna crkva sv. Ane oštećena u nekoliko navrata i opustošena tijekom rata.¹¹ (BOGOVIĆ 1993: 212)
- u Saborskom je crkva sv. Ivana Nepomuka miniranjem do temelja razorena krajem 1991., (BOGOVIĆ 1993: 134.; 213) a prvi put je bila pogođena granatama i oštećena već u kolovozu 1991. godine.¹²
- i kapela sv. Marije od Rožarija na groblju u Saborskom razorena je i potpuno uništena u studenom 1991. godine. (BOGOVIĆ 1993: 134)¹³

Sveukupno, na području današnjeg Ogulinskog dekanata, prema dostupnim izvorima, potpuno su razorene jedna crkva i jedna kapelica, a lakše su oštećene 3 crkve.

Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve na području Otočkog dekanata

Od sakralnih objekata koji se danas nalaze na području Otočkog dekanata, tijekom Domovinskog rata oštećene su ili potpuno razorene crkve i kapelice u sljedećim župama (mjestima), navedene abecednim redom:

- u Brlogu je župna crkva Pohoda BDM u više navrata bila oštećena, a 24. rujna 1991. zapaljena je i do temelja razorena,¹⁴ (BOGOVIĆ 1993: 135) o čemu svjedoče i dokumenti srpske provenijencije, koji su pohranjeni u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata u Zagrebu. Tako je u izvješću tadašnje „Stanice javne bezbednosti Korenica MUP-a SAO Krajine“ od 24. rujna 1991. zapisano, između ostaloga, da je „dana 24. 09. 1991. godine u mestu Drenov Klanac realizirana akcija proterivanja i čišćenja mupovaca sa katoličke crkve [misli se na crkvu u Brlogu] u pomenutom mestu, a koja je bila pod njihovom kontrolom od 23. 09. 1991. do danas. (...) Navedena akci-

11 Ibid., 212.

12 Samo nas je Bog sačuvao. 1991. *Glas Koncila*, godište XXX, 18. 8. b. 33 (897), 9.

13 *Ranjena crkva u Hrvatskoj*. 1996. ILIJA ŽIVKOVIĆ (ur.) Zagreb: Hrvatski informativni centar, 213.; *Katoličke crkve i dalje stradavaju*. 1991. *Glas Koncila*, godište XXX, br. 47 (911), 24. 11., 9.

14 *Ranjena crkva u Hrvatskoj*. 1996. ILIJA ŽIVKOVIĆ (ur.) Zagreb: Hrvatski informativni centar, 214.

ja izvedena je u 10.00 sati od strane voda za specijalne namene pod vodstvom kap. Baklajića.

- prilikom čišćenja na pomenutu crkvu ispaljeno je sedam projektila iz beztrznog topa, a otvorena je vatra iz streljačkog naoružanja. Nakon izvedene akcije crkva je ostala goreti, a sa sigurnošću se tvrdi da je izginulo 5-6 mupovaca.¹⁵ Crkva, prema današnjim saznanjima, nije bila uporište pripadnika hrvatske policije, kako se sugerira u dokumentu.
- u Čanku je župna crkva Blažene Djevice Marije od sv. Krunice 11. prosinca 1991. do temelja razorena miniranjem, a župni dvor je zapaljen. (BOGOVIĆ 1993: 214)
- u Dabru je crkva sv. Mihovila arkanđela teže oštećena tijekom 1991. godine.¹⁶
- u Kuterevu je crkva Blažene Djevice Marije Karmelske oštećena sredinom listopada 1991. godine.¹⁷
- u Letincu je crkva sv. Antuna Padovanskog lakše oštećena u studenom 1991. godine.¹⁸
- u Otočcu je župna crkva Presvetog Trojstva teže oštećena u rujnu 1991. godine od posljedica granatiranja. (BOGOVIĆ 1993: 215)
- u Prozoru je župna crkva Uzvišenja sv. Križa bila oštećena u nekoliko navrata od posljedica granatiranja krajem 1991. godine. (BOGOVIĆ 1993: 215)
- u Ramljanima je župna crkva sv. Mihovila Arkanđela lakše oštećena krajem 1991. godine.¹⁹
- župna crkva sv. Ilije u Sincu pogođena je 18. rujna 1991. kazetnom bombom (najteže su stradali kor i orgulje), a stradala je i u prosincu 1991. od gelera granata pri čemu joj je oštećeno pročelje. (BOGOVIĆ 1993: 215)
- u Švici je župna crkva sv. Ivana Krstitelja teško oštećena 15. rujna 1991. godine. (BOGOVIĆ 1993: 215)

Sveukupno, na području današnjeg Otočkog dekanata, prema dostupnim izvorima, potpuno su razorene 2 crkve, teže je oštećeno 5 crkava, a lakše su oštećene 3 crkve.

15 HMDCDR, Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom teritoriju RH, kut. 285.

16 Ibid., , 135., ali se ne navode datum i način na koji je crkva oštećena.

17 Oštećeno 214 katoličkih crkava. 1991. *Glas Koncila*, godište XXX, br. 43 (907), 27. 10., 9.

18 Ibid.

19 *Ranjena crkva u Hrvatskoj*. 1996. ILIJA ŽIVKOVIĆ (ur.) Zagreb: Hrvatski informativni centar, 215.

Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve na području Slunjskog dekanata

Od sakralnih objekata koji se danas nalaze na području Slunjskog dekanata, tijekom Domovinskog rata oštećene su ili potpuno razorene crkve i kapelice u sljedećim župama (mjestima), navedene abecednim redom:

- u Cetingradu je crkva Uznesenja BDM oštećena u granatiranju u listopadu 1991., potom zapaljena u studenom iste godine, a 1. prosinca 1991. minirana je i do kraja razorena. (BOGOVIĆ 1993: 216)
- u Cvitoviću je crkva sv. Nikole Blaženoga teško oštećena u jesen 1991., a u ožujku 1992. je zapaljena. (BOGOVIĆ 1993: 216)
- i crkvice sv. Valentina u Cvitoviću oštećena je u granatiranju u studenom 1991. godine. (BOGOVIĆ 1993: 216)
- u Drežničkom Selištu (župa Drežnik Grad) crkva Marije Pomoćnice u listopadu 1991. zapaljena je i razorena gotovo do temelja. (BOGOVIĆ 1993: 218; MIJATOVIĆ, BOGOVIĆ 2000: 123-130.)
- u Drežnik Gradu župna crkva sv. Antuna Padovanskog i župni stan teško su oštećeni u jesen 1991. godine. (BOGOVIĆ 1993: 218; MIJATOVIĆ, BOGOVIĆ 2000: 123-130.)
- u Hrvatskom Blagaju župna crkva Sv. Duha zapaljena je i razorena krajem listopada 1991. godine. (BOGOVIĆ 1993: 220)
- kapelica sv. Ane u Pavlovcu (župa Hrvatski Blagaj) potpuno je razorena u jesen 1991. godine. (BOGOVIĆ 1993: 220)
- u Lađevcu je kapela Majke Božje Kraljice Svijeta teško oštećena i zapaljena krajem 1991. godine. (BOGOVIĆ 1993: 218)
- župna crkva sv. Jurja Mučenika u Lađevcu oštećena je u nekoliko navrata tijekom 1991., a u proljeće 1992. zapaljena je. (BOGOVIĆ 1993: 218)
- u Rakovici je župna crkva sv. Jelene Križarice teško oštećena i zapaljena krajem listopada 1991. godine. (BOGOVIĆ 1993: 221)
- u Slunju je crkva Presvetoga Trojstva zapaljena i uništena 30. studenoga 1991. godine. (BOGOVIĆ 1993: 222)
- i grobljanska kapelica sv. Magdalene u Slunju devastirana je, a groblje razrušeno i oskvrnjeno.²⁰

20 *Ranjena crkva u Hrvatskoj*. 1996. ILIJA ŽIVKOVIĆ (ur.) Zagreb: Hrvatski informativni centar, 223., no ne navodi se datum stradanja crkve i groblja.

- u Vagancu je župna crkva Uzvišenja sv. Križa zapaljena i razorena u listopadu 1991. godine.²¹ (BOGOVIĆ 1993: 224)
- u Zavalju²² je župna crkva sv. Franje Asiškoga zapaljena i potpuno razorena u studenom 1994. godine.²³
- crkvice sv. Križa u Zavalju je zapaljena početkom studenoga 1994. godine.²⁴
- u Velikom Skočaju (župa Zavalje) crkva BDM Lurdske zapaljena je početkom studenoga 1994. godine.²⁵

Sveukupno, na području današnjeg Slunjskog dekanata, prema dostupnim izvorima, potpuno je razoreno 11 crkava i kapelica, teže su oštećene 3, a lakše 2 crkve.

Pregled stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve na području Udbinskog dekanata

Od sakralnih objekata koji se danas nalaze na području Udbinskog dekanata, tijekom Domovinskog rata oštećene su ili potpuno razorene crkve i kapelice u sljedećim župama (mjestima), navedene abecednim redom:

- u Gračacu je župna crkva sv. Jurja Mučenika lakše oštećena tijekom rata.²⁶
- u Prijeboju (župa Korenica) je crkva sv. Jurja (koja je bila oštećena još u Drugom svjetskom ratu) dodatno oštećena u jesen 1991. kada je srušen zid glavnog pročelja.²⁷
- župna crkva sv. Mihovila Arkandžela u Lovincu najprije je oštećena, a zatim 24. rujna 1991. zapaljena i razorena. (BOGOVIĆ 1993: 207)

21 Svakog dana stradaju prosječno dvije crkve. 1991. *Glas Koncila*, godište XXX, br. 42 (906), 20. 10., 9.

22 Prema crkveno-administrativnoj podjeli Zavalje pripada Gospićko-senjskoj biskupiji, zato je uvršteno u ovaj popis, iako teritorijalno pripada Bosni i Hercegovini.

23 *Ranjena crkva u Hrvatskoj*. 1996. ILIJA ŽIVKOVIĆ (ur.) Zagreb: Hrvatski informativni centar, 224.

24 Ibid., 224.

25 Ibid.

26 Ibid., 202., no ne navodi se točan datum kada je crkva oštećena; a Mile Bogović navodi je u svom popisu oštećenih crkvenih objekata (Vidi BOGOVIĆ 1993), no također ne navodi preciznije podatke kada je i kako crkva stradala.

27 *Ranjena crkva u Hrvatskoj*. 1996. ILIJA ŽIVKOVIĆ (ur.) Zagreb: Hrvatski informativni centar, 220.

- u Cvituši (župa Lovinac) crkvice sv. Antuna Padovanskog teže je oštećena u rujnu 1991. godine.²⁸
- u Vraniku (župa Lovinac) crkvice sv. Franje Asiškoga miniranjem je gotovo do temelja razorena u jesen 1991. godine.²⁹
- u Smoljancu (župa Plitvice) je drvena grobljanska kapela sv. Ivana Krstitelja zapaljena krajem 1991. godine.³⁰
- u Podlapači je župna crkva sv. Jurja Mučenika teže oštećena.³¹
- u Ričicama je župna crkva sv. Marije Magdalene zapaljena i gotovo do temelja razorena u jesen 1991. godine. (BOGOVIĆ 1993: 2019)
- u Svetom Roku je župna crkva sv. Roka zapaljena i opustošena tijekom jeseni 1991. godine. (BOGOVIĆ 1993: 2019)
- kapelica Male Gospe u Ličkom Cerju (župa Sveti Rok) razorena je u rujnu 1991. godine.³²

Sveukupno, na području današnjeg Udbinskog dekanata, prema dostupnim izvorima, potpuno je razoreno 5 crkava i kapelica, teže su oštećene 4, a lakše 1 crkva.

Zaključak

Na temelju dostupnih i objedinjenih podataka koji su navedeni u radu o stradalim, lakše ili teže oštećenim te potpuno razorenim sakralnim građevinama Katoličke crkve u Hrvatskoj na području današnje Gospičko-senjske biskupije, odnosno na području Like u Domovinskom ratu, može se zaključiti da su pripadnici JNA i srpskih snaga sveukupno na tom području teško oštetili ili potpuno razorili 28 crkava, a lakše oštetili njih 10, dok su teško ili potpuno razorili 8, a lakše oštetili 2 kapelice.

28 Ibid., 208.

29 Ibid., 211.

30 Ibid., 223; MIJATOVIĆ; BOGOVIĆ 2000: 123-130.

31 *Ranjena crkva u Hrvatskoj*. 1996. ILIJA ŽIVKOVIĆ (ur.) Zagreb: Hrvatski informativni centar, 209., no ne navode se datum i način stradanja crkve, kao što ih ne navodi ni Mile Bogović, iako navodi ovu crkvu na svom popisu razorenih crkvenih objekata.

32 *Ranjena crkva u Hrvatskoj*. 1996. ILIJA ŽIVKOVIĆ (ur.) Zagreb: Hrvatski informativni centar, 210.

Tablica 1.: Prikaz stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve u Gospićko-senjskoj biskupiji

GOSPIĆKO-SENJSKA BISKUPIJA	POTPUNO RAZORENO	TEŠKO OŠTEĆENO	LAKŠE OŠTEĆENO
Crkve	9	19	10
Kapele	6	2	3

Kad se pogledaju brojčani podatci dobiveni istraživanjem stradanja sakralne arhitekture na području Gospićko-senjske biskupije (prema crkvenoj teritorijalno-administrativnoj podjeli Katoličke crkve u RH), brojke od 38 uglavnom potpuno ili teže, a u manjoj mjeri lakše oštećenih i razorenih crkava, te 11 teže ili lakše oštećenih crkvice i kapele, dobiva se jasnija slika o razmjerima stradanja sakralne arhitekture Katoličke crkve ne samo na području Like, već i čitave Republike Hrvatske, odnosno na onim dijelovima koji su bili na prvim linijama bojišta ili pod srpskom okupacijom do završetka rata. Iako su brojčani podatci o razorenoj sakralnoj arhitekturi navedeni za područje Gospićko-senjske biskupije samo dio ukupnih statističkih podataka o broju razorenih i oštećenih objekata Katoličke crkve u Hrvatskoj tijekom Domovinskog rata, oni vrlo zorno svjedoče i o čestom sustavnom i namjernom uništavanju vjerskih objekata i simbola od strane srpskog agresora tijekom čitavoga tog razdoblja. Sakralni spomenici, među kojima najviše crkve i kapele, razarani su kontinuirano od druge polovice 1991. godine u jeku agresije JNA i srpskih paravojskih jedinica na Hrvatsku, ali i tijekom čitavoga razdoblja srpske okupacije do 1995., jer su brojne crkve i kapele koje su već bile razrušene u ratnim djelovanjima 1991., naknadno bile minirane i rušene do temelja, što potvrđuju i dokumenti tzv. Republike Srpske Krajine, od kojih se neki citiraju i u ovom radu.

Treba također istaknuti da su svi podaci o ovoj problematici koji su mi bili dostupni, objedinjeni i uspoređeni, naravno kada je to bilo moguće i kada je za pojedini objekt postojalo više od jednoga izvora na temelju kojega se mogao donijeti zaključak o vremenu, mjestu ili načinu stradavanja pojedine crkve i kapele. Kada to nije bilo moguće, podatci su temeljeni na onim izvorima koji su mi bili dostupni, no bez obzira na njihovu brojnost, već na temelju svega prikazanoga ovaj pregled može poslužiti kao prilog istraživanju, kao i daljnjem usklađivanju podataka s ovdje objavljenim popisom, o razmjerima materijalnih stradanja Katoličke crkve na području Like i na području Gospićko-senjske biskupije u vrijeme Domovinskog rata.

Isto tako, važno je napomenuti da je tijekom Domovinskog rata bilo oštećeno i devastirano nekoliko sakralnih građevina Srpske pravoslavne crkve i drugih vjerskih zajednica u Hrvatskoj, tako i na području Like, no u radu sam temu ograničila na prikaz stradanja Katoličke crkve, ponajprije iz razloga što su u najvećoj mjeri bili oštećeni i razoreni njezini objekti, kao i zbog dostupnosti izvora na temelju kojih sam mogla napraviti ovaj pregled.

Izvori

- *Glas Koncila*, 1990. – 1995., Zagreb.
- Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar domovinskog rata – HR-HMDCDR, 2., Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom teritoriju RH
- Hrvatski državni arhiv - HDA-1640.2.2, kut. 127, „Završno izvješće o popisu i procjeni ratne štete na nepokretnim spomenicima kulture“, 1991.-1999.
- *Narodne novine* 7/67.

Literatura

- BARUNČIĆ PLETIKOSIĆ, JULIJA. 2017. *Katolička crkva u Hrvatskoj i Domovinski rat 1991. – 1995.: stavovi, djelovanje, stradanja*. Zagreb: Glas Koncila – Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
- BOGOVIĆ, MILE. 1993. Razoreni i spaljeni crkveni objekti u Riječko-senjskoj nadbiskupiji. Riječki teološki časopis, Rijeka, 133.
- MIJATOVIĆ, ANĐELKO; BOGOVIĆ, JOSIP. 2000. *Spomenica župa Drežnik-Grada, Vaganca i Korenice*. Zagreb: Društvo za zaštitu Plitvičkih jezera.
- Ministarstvo kulture, dostupno na: <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6>
- *Ranjena crkva u Hrvatskoj*. 1996. ŽIVKOVIĆ ILIJA (ur.). Zagreb: Hrvatski informativni centar.
- Zakon o zaštiti kulturnih dobara, dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/340/Zakon-o-za%C5%A1titi-i-o%C4%8Duvanju-kulturnih-dobara>

An overview of damages of sacral architecture of the catholic church in Gospić-Senj diocese during the homeland war

Abstract

The sacral architecture of the Catholic Church has been severely exposed to harsh and repeated damages during the Homeland war in Croatia, especially on the occupied areas of The Republic of Croatia. The sacral architecture in Lika region, that is the one on the area of Gospić-Senj Diocese - according to nowadays territorial and administrative structure of the Catholic Church in Croatia - was also severely damaged during the Greater-Serbian Agression, what is evident from the great number of more or less damaged sacral structures. This paper brings an overview of damages of sacral architecture of the Catholic Church in Lika region, as well as the data regarding the time, the methods and the extent of war damages of sacral buildings and monuments.

Key words: Homeland war, Lika, Catholic church, Gospić-Senj Diocese, war damages

Marija Fajdić
Državni arhiv u Gospiću
marija.brkljacic@gmail.com

Stručni članak
(primljeno 20. 9. 2019.)
UDK 012 Kukec, A.

OSOBNI FOND ALOJZIJE KUKEC

Tema ovog rada je opis pristupa sređivanja gradiva osobnog fonda vlč. Alojzija Kukeca. Na samom početku, ispisana je njegova biografija, kako bi se čitatelja upoznao s njegovim životom i djelovanjem. Nakon toga, detaljno je opisan način sređivanja njegovog osobnog fonda u cjelini, kao i izazovi s kojima smo se susretali prije početka i za vrijeme sređivanja fonda. U nastavku rada slijedi analiza vrste i kvalitete gradiva opisanih kroz svaku pojedinu seriju. U zaključku je opisana vrijednost ovog osobnog fonda za Državni arhiv u Gospiću i njegove potencijalne istraživače, kao i za cjelokupno područje Like, s naglaskom na Gospić i okolicu. Kao dodatak radu, priložen je detaljan popis gradiva s izrađenim kazalom.

Ključne riječi: Alojzije Kukec, osobni fond, DAGS, Lika, Gospić

Uvod

Vlč. Alojzije (Alojz) Kukec, sin Rudolfa i Jage, rođ. Jurišić, rođen je u Dugom Selu Lukačkom kod Virovitice 26. siječnja 1937., u siromašnoj obrtničkoj obitelji. Rano djetinjstvo, proveo je u selu Bačevcu, gdje je boravio sve do odlaska u sjemenište u Rijeci. Krajem sedmog razreda gimnazije upućen je na dvogodišnje odsluženje vojnog roka u Trebinje i Doboj. Nakon toga, nastavio je školovanje u sjemeništu u Pazinu.

U lipnju 1961. godine maturirao je u Sjemenišnoj gimnaziji u Zagrebu, pa je u jesen iste godine upisao Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu. Za svećenika je zaređen 26. lipnja 1966. godine u Zagrebačkoj katedrali. Prvu svetu misu imao je u Lukaču, 10. srpnja 1966. godine. U Gospić je stigao kao kapelan 3. kolovoza 1966. i preuzeo je župe Lički Osik, Lički Novi i Široku Kulu te je u njima ostao sve do 3. kolovoza 1994. kada ga je nadbiskup Anton Tamarut razriješio dužnosti i u ljeto 1994. imenovao župnikom župe Selce.

Tijekom Domovinskog rata, nakon što je 1. rujna 1991. godine zapaljena i porušena crkva u Ličkom Osiku kao i župni stan, bio je smješten u gospićkoj bolnici te je imenovan bolničkim duhovnikom. Tijekom svojega boravka u Lici „ušao je u dušu ličkog čovjeka i znao govoriti njegovim oporim govorom. Znao je u duhu narodne mudrosti izraziti svoje osjećaje i promišljanje. Istovremeno volio je crkvu i taj narod.“ (PEČIĆ 2017). Nakon umirovljenja, u ljeto 2009. godine, odlazi u Svećenički dom Sv. Josipa na zagrebačkom Kaptolu. Preminuo je u Hospiciju u Rijeci 21. prosinca 2017. godine, u 81. godini života i 52. godini svećeništva.

Kao aktivni sudionik Domovinskog rata stekao je status hrvatskog branitelja, a 1994. godine ga je, zbog posebnih zasluga, prvi hrvatski predsjednik, dr. Franjo Tuđman odlikovao Spomenicom Domovinskog rata.

Vlč. Alojzije Kukec autor je knjiga *Ratni vihor u Gospiću i okolici*¹ i *U obrani vjere – Spomenica sela Bačevac, župa Lukač i Gradina*².

Sređivanje fonda

Polazeći od definicije osobnog fonda kao „cjeline arhivskog materijala stvaranog u točno određeno vrijeme (tijekom života određene osobe), kroz jednu ili više djelatnosti te osobe, u njenom osobnom posjedu ili njegovom neprekidnom upotrebom“ (ŠTAMBUK-ŠKALIĆ 1995: 82), očito je kako dokumentacija vlč. Kukeca pripada toj arhivističkoj kategoriji. Arhivski materijal stvaran je u točno određeno vrijeme, točnije u razdoblju 1960. – 2014. Stvarao ga je vlč. Kukec kao svećenik Katoličke crkve u Hrvatskoj, kroz svoju djelatnost župnika Ličkog Osika, Široke Kule i Ličkog Novog 1966. – 1994., te kao duhovnik gospićke bolnice za vrijeme Domovinskog rata i župnik u župi Selce 1994. – 2009. godine. Fond se sastoji i od gradiva nastalog u razdoblju 1930. – 1960., ali, iako je bilo u njegovom posjedu, on nije bio njegov stvaratelj već imatelj. Tom razdoblju pripadaju fotografije Osobnog albuma Lukač. Gradivo fonda bilo je u osobnom posjedu vlč. Kukeca do 2014. godine, kada ga preuzima Državni arhiv u Gospiću temeljem Ugovora o darivanju³. Tada mu je dodijeljen naziv *Osobni fond Alojzije Kukec* i oznaka HR-DAGS-250. Na taj je način udovoljeno i definicijskom kriteriju osobnog fonda o

1 KUKEC. 2013. *Ratni vihor u Gospiću i okolici*, Kastav. Inicijativa za zaštitu baštine.

2 KUKEC. 2013. *U obrani vjere: Spomenica sela Bačevac, župa Lukač i Gradina*. Kastav: Inicijativa za zaštitu baštine.

3 Ugovor o darivanju arhivskog gradiva između vlč. Alojzija Kukeca i Državnog arhiva u Gospiću (2014). Klasa: 612-06/14-05/05, Ur. broj: 2125/13-14-01-01

brizi o zapisima, koji kaže da „skrb nad zapisima mora biti neprekinuta i prijeći na uredan način u arhivsko spremište“ (LUČIĆ 2014: 19). Osobni fond vlč. Alojza Kukeca prvi je sređeni osobni fond Državnog arhiva u Gospiću.

Nakon preuzimanja fonda pristupilo se procesu njegovog sređivanja. Vodeći se mišlju kako „arhivist mora paziti da svoj plan inventariziranja prilagodi i svim kasnijim potrebama i mogućnostima korištenja“ (ŠTAMBUK-ŠKALIĆ 1995: 87), radi lakšeg korištenja gradiva odabran je način njegova sređivanja po serijama, kronološkim redoslijedom. Serije su formirane s obzirom na sadržaj dokumenata koji ih sačinjavaju. Prvi zadatak bio je odrediti radnu verziju serija fonda i na vrlo generalnoj razini rasporediti njegovo gradivo. Kako je bilo potrebno ukloniti spajalice, ljepljive trake i plastične košuljice koje su se nalazile na gradivu, ta je aktivnost posredno dovela do rješenja prvog zadatka. U formiranju serija, kao i cjelokupnom procesu sređivanja vodilo se i naputcima dviju međunarodnih normi: *Opća međunarodna norma za opis arhivskog gradiva*⁴ i *Međunarodna norma arhivističkog normativnog zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji*⁵.

Uklonivši sve nepotrebne i potencijalno štetne dodatke spisima, započelo je razvrstavanje dokumenata u ranije definirane serije (7 serija). Fond obiluje rukom pisanim gradivom, što je znatno otežalo i usporilo proces sređivanja. Fokus je stavljen na iščitavanje svakog pojedinog spisa. Najviše vremena bilo je potrebno izdvojiti za sređivanje serija korespondencije i društvenih djelatnosti. Odlučeno je da se u tim dvjema serijama popiše svaki pojedini spis.

Sređivanjem fonda, tj. čitanjem svakog pojedinog spisa i njegovim razvrstavanjem u serije, dodatno se povećala svijest o važnosti i vrijednosti sređivanog gradiva. Nakon završenog postupka popisivanja i svrstavanja u serije, prionulo se izradi sumarnog inventara. Kad je cjelokupni postupak sređivanja priveden kraju, Državni arhiv u Gospiću dobio je svoj prvi sređeni osobni fond.

Vrsta i kvaliteta gradiva

Gradivo se u najvećem dijelu sastoji od papira, dok su od ostalih nosača zapisa prisutni negativni i CD kao nekonvencionalna građa fonda. Prije procesa sređivanja, za gradivo nije postojalo nikakvo pomagalo, pa je jedan od zadataka bio

4 Međunarodno arhivsko vijeće: ISAD (G) *Opća međunarodna norma za opis arhivskog gradiva*, 2. izd. (hrv. prijevod), Zagreb, 2001.

5 Međunarodno arhivsko vijeće: ISAAR (CPF) *Međunarodna norma arhivističkog normativnog zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji*, 2. izd. (hrv. prijevod), Zagreb, 2006.

i njegova izrada, koja je uslijedila nakon svrstavanja gradiva u cjeline i njegovog fizičkog popisivanja.

Gradivo predmetnog fonda zaprimljeno je u dobrom stanju, kao jasan dokaz brige stvaratelja i važnosti koju mu je pridodavao, pa je preglednost spisa i fotografija znatno olakšala sređivanje. Izuzetak su neke preuzete razglednice i čestitke koje su pisane nečitkim rukopisom, pa je bilo teško utvrditi pošiljatelja, a ponekad i ostali sadržaj. Uz manji broj rukom pisanih pisama, evidencija, i drugih bilješki, veliki dio gradiva pisan je pisaćim strojem ili prepisan računalom. Čest je slučaj da je pozadina dokumenata korištena za rukom pisane bilješke, a gotovo svi novinski isječci izrezani su i fotokopirani s ručno nadopisanim datumom nastanka. Gradivo upotpunjeno informacijama o vremenu njegova nastanka, zapisima o njegovom autoru i izdavaču, svjedoči o metodologiji sustavnog pristupa stvaratelja i imatelja.

Prva serija, Osobni dokumenti, daje detaljne informacije o stvaratelju. U nju su svrstani spisi poput domovnice, spomenice, priznanja i zahvalnica. Čine je i popisi telefonskih brojeva i adresa. Veliki dio bilješki nije moguće identificirati i posložiti redom. Radi se o malim papirima na kojima se nalaze razni zapisi poput telefonskih brojeva i adresa. Gradivo ove serije poredano je po unaprijed utvrđenoj važnosti dokumenata.

Svoje bilješke vlč. Kukec je često pisao po različitim papirima ili komadićima papira, a veliki broj bilješki nalazi se upisan na prazne kuverte u kojima su se, za pretpostaviti je, nalazili pisma, razglednice i čestitke. Tako smo došli u dilemu – u koju seriju svrstati navedene spise. Na nekima od tih kuverata nalaze se imena pošiljatelja, ali uz njih je vlč. Alojz nerijetko pisao bilješke koje se ne odnose na njih. Nadopisivana su i druga imena, zajedno s adresama i telefonskim brojevima, kao i donacijama u novcu te brojne druge bilješke različitog sadržaja. Na tim bilješkama nema upisanog datuma, pa je vrijeme njihova nastanka nepoznato. Odlučeno je da se predmetni spisi svrstaju u osobne dokumente, jer niti jedna podatak na njima nije davao razumno opravdanje za njihovo svrstavanje u neku drugu seriju. Iako su na nekim kuvertama zapisana imena i novčani iznosi, nerijetko se na istima javljaju i neke druge nevezane bilješke, pa se ne mogu svrstati u seriju financija. Na nekima se, pak, nalaze imena pošiljatelja, ali i na njih su dodatno, od strane stvaratelja, nadopisivane adrese i drugi podatci koji se nisu uvijek odnosili na tu osobu, pa ih ne možemo svrstati u seriju korespondencije. Jedino što im je zajedničko jest činjenica da se na svima nalazi bilješka vlč. Kukeca, pa su te prazne (bez pisama), ali ispisane kuverte svrstane u osobne dokumente, pod nazivom bilješke, zajedno s ostalim bilješkama stvaratelja.

Dokumenti nastali za vrijeme svećeničke službe vlč. Kukeca, svrstani su u posebnu seriju Župnička služba. Navedena serija podijeljena je na više podserija, tako da svaka od njih nosi naziv po župi u kojoj je službovao. U seriju Župnik u miru svrstani su spisi nastali nakon umirovljenja vlč. Kukeca 2009. godine. Radi se o spisima koji su, uglavnom, sačuvani u cijelosti. Iz njih je, zahvaljujući odabranom načinu svrstavanja, moguće iščitati podatke koji su jasno vezani za vremenski kontekst u kojem se nalaze. Podserije su poredane kronološki, kao i spisi unutar svake od njih. Tako su se u svakoj od podserija našli i spisi vezani za redovito poslovanje župa, planeri misa i župne financije.

Dokumenti koji se odnose na financije župa obiluju rukom pisanim popisima o darovanom i posuđenom novcu koji je vlč. Kukec, u teškim i manje teškim vremenima, ustupao potrebitima. Upravo ti zapisi dokaz su njegove velikodušnosti i altruizma, ali i njegove, već spomenute, sustavne organiziranosti u pristupu svakodnevnom životu. Popisi su dobro očuvani. Iako se uglavnom radi o rukopisnim dokumentima, oni su svojom čitkošću pristupačni potencijalnim istraživačima. Spisi su uvršteni u podserije koje se odnose na župe kojima pripadaju, a unutar njih su poredani kronološki.

Nadalje, serija sa spisima župničke službe, podserija Župa Lički Osik i Lički Novi, uključuje i prijepis ratne korespondencije vlč. Kukeca, na čijem je omotu vlč. Kukec napisao: „Moju ratnu korespondenciju prepisao je msgr. Velimir Čapek u svećeničkom domu Sv. Josipa u Zagrebu“⁶. Radi se uglavnom o prijepisu njegove službene komunikacije, u ime župa u kojima je službovao, s tadašnjim tijelima vlasti na području Gospića i okolice, hijerarhijski višim crkvenim tijelima, kao i ostalim institucijama i ustanovama.

Dokumenti serije Društvene aktivnosti – Caritas i karitativno djelovanje, dobro su sačuvani, a svaki pojedini dokument je popisan i složen kronološki, kako bi se olakšalo potencijalno čitanje i proučavanje gradiva. Navedena serija obuhvaća ratno razdoblje 1990. – 1995. i jedan dokument iz 1996. godine. Sređeni spisi uglavnom se odnose na popise humanitarne pomoći i formulare za zadovoljavanje zakonske regulative oko njezina transporta, te pisama i dopisa vlč. Kukeca s dobročiniteljima i dobročiniteljskim organizacijama. Iako se radi o korespondenciji s fizičkim osobama i institucijama, serija sadrži i neke pravne dokumente koji nisu nužno korespondencijske prirode. K tome treba nadodati da gradivo navedene serije čini

6 HR-DAGS- 250, Osobni fond Alojzije Kukec, Korespondencija: Prijepis ratne korespondencije, kut. br. 5

jednu cjelinu koja, kroz djelatnost Caritasa, zorno opisuje društveno-povijesni kontekst vremena na koje se odnosi, pa se nije činilo opravdanim premješati neke od tih spisa u seriju korespondencije. To je razlog zašto spomenuta korespondencija nije izdvojena u korespondenciju već je ostavljena u seriji Društvene aktivnosti – Caritas i karitativno djelovanje. Nije stvarana podserija korespondencije unutar navedene serije, jer se, zbog ranije navedenih razloga, željelo poredati spise kronološki i zadržati ih zajedno.

Rukopisi, iz kojih su nastale već ranije navedene knjige, svrstani su u seriju Autorski rad. U istu seriju uvršteni su i osvrti na knjigu *Ratni vihor u Gospiću i okolici* Mandice Rukavine i Šime Vučkova. Iako su osvrti poslani poštom i mogu se svrstati i u korespondenciju, nisu premješteni iz serije publiciranih radova, jer se odnose na konkretnu publikaciju, uz koju su se nalazili i po primitku gradiva. U istoj je seriji zadržana i Potvrda o primitku novčanih sredstava za pripremu i tisak knjige, kao i članci iz tiskovina i s interneta koji se odnose na publikacije vlč. Kukeca. Radi se o manjem broju članaka. Svi navedeni spisi odnose se na predmet serije i čine njezin sastavni dio, a kako je značaj serije velik, činilo se praktičnim ne premješati ih u serije korespondencije, financija ili razno.

U seriju autorskih radova uvrštena je i izvorna Spomenica župe Bačevac, koju je vlč. Kukec napisao 1960. godine. Iako se radi o spomenici, ona obiluje fotografijama koje potkrjepljuju opisivane događaje. Važno je naglasiti kako u Spomenici nedostaju neke fotografije (najmanje njih 17). One su se nekad nalazile na danas praznim stranicama na kojima su vidljivi samo tragovi ljepljive trake i ostatci boje, a na tim praznim mjestima ostali su rukom upisani redni brojevi. Teško je utvrditi kada su te fotografije izvađene iz Spomenice. Iako je ona publicirana 2014. godine⁷, ovaj izvornik je i dalje od iznimnog značaja.

Korespondencija je poredana abecedno, po prezimenu pošiljatelja. Tako je u jednoj seriji obuhvaćena njegova osobna korespondencija, u kojoj je popisano svako pismo, tako što je navedeno ime pošiljatelja. To je napravljeno iz više razloga, a najvažniji među njima jest činjenica da su pisma „dragocjena jer mogu informirati o mnogim aspektima života pojedinca, ali prije svega o odnosima između pisca i primatelja“ (LUČIĆ 2014: 138). Tako smo, čitajući svako pojedino pismo i dopis, identificirali privatne i poslovne odnose sa suvremenicima, kao i njegovo djelovanje u različitim povijesnim trenucima. Vlč. Kukec bio je veliki altruist, pa je, kao takav, sklopio dugoročna prijateljstva s velikim brojem ljudi. U tu svrhu

7 Knjiga vlč. Kukeca *U obrani vjere: Spomenica sela Bačevac, župa Lukač i Gradina*, iz 2014. godine.

valja spomenuti Johannesa i Anamarie Regner⁸, Tonija Totha⁹ i obitelj Wigberta Strassburgera¹⁰, čiju korespondenciju pratimo od vremena Domovinskog rata. Tu je još i vlč. Ivan Vragović¹¹ s kojim je imao posebno blizak odnos koji je vidljiv iz službenih dopisa i privatnih pisama, razglednica i čestitki u razdoblju 1960. – 2006. godine te brojni drugi suvremenici kojima je često i nesebično pomagao i koji su u manjoj ili većoj mjeri postali sastavni dio njegova života. Čestitke i razglednice popisane su sumarno, osim ako njihov pošiljatelj nije prije naveden u pismima. U tom su slučaju pridružene već navedenom pošiljatelju.

Iz pisama i čestitki razvidno je i njegovo pogoršano zdravlje u razdoblju nakon 2000. godine, jer većina pošiljatelja pisama i razglednica iz tog vremena učestalo pita za trenutno zdravstveno stanje i mogućnost oporavka.

Nakon premještanja u župu Selce, sve je manji broj službenih dopisa, a sve veći broj razglednica i privatnih pisama, a službena komunikacija gotovo potpuno prestaje nakon umirovljenja.

Iako je početna zamisao bila da se spisi navedene serije razvrstaju kronološki, jer taj način razvrstavanja daje bolji uvid u tijek događanja, ipak se prionulo razvrstavanju korespondencije abecednim redom, jer „u praksi se ipak najčešće primjenjuje abecedni red...“ (LUČIĆ 2014: 139). To je učinjeno iz više razloga. Prvo, na taj se način na istom mjestu sjedinjuju poslana i primljena pisma, kao i pasivna i aktivna

-
- 8 Odnos Johannesa Regnera i vlč. Kukeca pratimo kroz njihova privatna i poslovna pisma iz vremena početka Domovinskog rata (1990. godine) do 2014. godine (posljednja razglednica koja se nalazi u osobnom fondu vlč. Kukeca, poslana vlč. Kukecu od Johannesa i Anamarie Regner. Predmet: Božićna čestitka i vjerska poruka). U početku su pisma bila poslovne tematike, a kasnije sve više privatna, a u posljednjoj etapi komunikacija je bila isključivo privatna, a sadržavala je poruke, pozdrave te rođendanske i blagdanske čestitke. Komunikacija se odvijala na njemačkom jeziku (HR-DAGS-250, Osobni fond Alojzije Kukec).
 - 9 Toni Toth iz Viernheima (Njemačka) zaslužan je za *Album: poklon Toni Toth – fotografije iz Dom. Rata (85 fotografija)*, u seriji Fotografije. Odnos vlč. Kukeca i Tonija Totha bio je uglavnom privatne prirode, što zaključujemo iz njihove komunikacije, koja je bila česta. Vlč. Kukec zaprimio je veliki broj njegovih razglednica i čestitki, a komunikacija se odvijala na hrvatskom jeziku (HR-DAGS-250, Osobni fond Alojzije Kukec).
 - 10 Korespondencija vlč. Kukeca i Wigberta S., prema gradivu odobnog fonda vlč. Kukeca, započela je Zahvalom Wigbertu 1992. godine za pomoć koju pruža župama na gopičkom području u vrijeme rata. Kasnije se nastavila kroz razglednice i čestitke i pretvorila se u potpuno privatnu. Odvijala se na njemačkom jeziku (HR-DAGS-250, Osobni fond Alojzije Kukec).
 - 11 Razlog bliskosti vlč. Kukeca i vlč. Vragovića vjerojatno je i činjenica da je vlč. Vragović jedno vrijeme službovao u župi Lukači. U pismima, razglednicama i čestitkama česti su upiti vlč. Vragovića za Kukecovo zdravlje i novosti o njegovom vlastitom (HR-DAGS-250, Osobni fond Alojzije Kukec).

korespondencija (LUČIĆ 2014: 139). Sva pisma nekog pošiljatelja, ako ih je bilo više, poredana su kronološki. Tako je zadržana mogućnost uvida u tijek komunikacije. Tek je manji broj pošiljatelja koji s vlč. Kukecom komuniciraju kroz neko dulje razdoblje koje bi se protezalo kroz više etapa njegova života, pa su takvi lako uočljivi u ovakvom slijedu korespondencije. Drugo, njegovu službenu i privatnu komunikaciju s nekom osobom ili institucijom, koja za predmet ima neki značajniji i dugotrajniji događaj ili proces, a odvija se kroz više etapa, na ovaj je način relativno jednostavno pratiti, upravo zahvaljujući abecednom slijedu. Tako se abecednim, a za svakog pošiljatelja kronološkim redom, osigurala jednostavnost i preglednost pretraživanja korespondencije, ne utječući na mogućnost postavljanja svakog pisma u njegov vremenski kontekst.

Uz abecedno poredane spise predmetne serije, izrađeno je i imensko kazalo. Ono nam služi kao nadopuna odabranog pristupa i omogućuje pretraživanje pošiljatelja prezimenom. Za neke od njih bilo je teško utvrditi prezime, najčešće zbog teške čitljivosti, a nekima ono uopće nije bilo navedeno, pa su takvi upisivani abecedno prema prvom slovu imena.

Neka pisma, razglednice i čestitke pisani su na stranim jezicima. Najčešće se radi o njemačkom, a tek nekoliko razglednica na latinskom jeziku. Na njemačkom je vlč. Kukec najčešće komunicirao s obiteljima Regner i Stassburger. Ta pisma, razglednice i čestitke na stranom jeziku nisu odvajana već su poredana kronološki, zajedno s ostalim spisima iste serije.

Fotografije vlč. Kukeca posebno su zanimljiva i poprilično velika serija koja se nalazi u dvije kutije i u slici opisuju njegov cjelokupan život i bitne događaje koji su ga obilježili. One su zaprimljene u dobrom stanju, uglavnom već posložene u foto-albume, koji su sređivanjem poredani prema vremenu nastanka. Albumima su dodijeljeni nazivi koji navode mjesto njihovog nastanka te podatci o broju fotografija koje ga sačinjavaju.

Podrobno analizirajući pisma i razglednice upućene vlč. Kukecu, pokazalo se kako je neke fotografije dobivao poštom, zajedno s razglednicama i pismima, jer u nekim pismima, uz lijepa sjećanja i pozdrave, stoji i podatak kako mu pošiljatelj prilaže i fotografiju. Sve te fotografije stavljao je u foto-albume čijem su sadržaju one odgovarale, pa su nam oni još jedan od pokazatelja njegove organiziranosti u svakodnevnom životu. Većina fotografija je standardne veličine (9 x 12,5 cm) i odlično je očuvana. Izuzetak su one iz Osobnog albuma Lukač koje su vrlo stare. One su različitih veličina. Neke su kao takve nastale izvorno, kao npr. fotografije pojedinaca, veličine onih za osobne dokumente (4 x 6 cm i manje od toga), a neke

je već načelo vrijeme, pa su im obrubi izbljiedili, smanjili se ili u potpunosti nestali. Po veličini se ističu i one koje prikazuju Gospić i okolicu u vrijeme Domovinskog rata (27 x 17,5 cm), iz albuma koji je vlč. Kukecu 1994. godine poklonio Toni Toth.

Na veliki broj fotografija vlč. Kukec je, katkad na njenu prednju (recto) ili verso stranu, a katkad i na njezinu marginu ili na podlogu ispod, rukom pisao na što se ona odnosi i koje se osobe na njoj nalaze. Tko je npr. i na one iz već spomenutog albuma koji mu je poklonio Toni Toth, nakon preuzimanja upisao imena osoba i događaje koje su one prikazivale. Isto je, s manje ili više detaljnosti u opisu, učinjeno i s ostalim albumima. To je znatno olakšalo identificiranje osoba s kojima je vlč. Alojzije surađivao i družio se kroz život.

Seriya Razno sastoji se od dokumenata koje se nije smatralo uputno stavljati u ranije navedene serije. Nastojalo se zadržati preglednost i jednostavnost pretraživanja serija čiji se spisi odnose na točno navedenu tematiku, a to je za preduvjet imalo izdvajanje spisa koji se na nju ne odnose. Tako je nastala ova serija. Međutim, ona je također jednostavna i pregledna, upravo zato što se sastoji od malog broja spisa.

U ovoj seriji vrijedi istaknuti hemeroteku, koja nam služi kao upotpuna nekim zapisanim promišljanjima stvaratelja i njegovom pogledu na neki problem iz potpuno drugačijeg kuta. Uglavnom se radi o sadržaju skinutom s interneta, tiskanim izdanjima nekih vjerskih glasila i političkim tjednicima te ponešto isječka iz dnevnog tiska. Neki isječci kopije su novinskih članaka, a neki originali, a u cijelosti je sačuvano i nekoliko vjerskih glasila i političkih tjednika. Oni svjedoče o posvećenosti vlč. Kukeca nekim slojevitim vjerskim i političkim problemima u društvu. Novinski isječci nešto su novijeg datuma i odnose se na razdoblje između 1998. i 2013. godine. Na svaku kopiju novinskog isječka vlč. Kukec rukom je napisao datum objave, a u nekim slučajevima vlastoručno, zaokruživanjem ili podcrtavanjem, isticao je neke podnaslove ili isječke koji su kopirani zajedno s ostalim sadržajem iste stranice tjednika ili internetskog portala koji mu je bio manje ili gotovo nimalo zanimljiv.

Zaključak

Osobni fond vlč. Kukeca od iznimne je vrijednosti, kako samom Državnom arhivu u Gospiću tako i brojnim istraživačima kao polazište za razmatranje širih društvenih, kulturnih i povijesno-političkih okolnosti na području Like. To sugerira regionalni karakter njegovog doprinosa. U postupku sređivanja gradiva fonda, susreli

smo se s brojnim izazovima, ponajviše po pitanju svrstavanja gradiva u odgovarajuće serije. Tako je nerijetko, upravo značaj pojedine serije u odnosu na drugu, uz postojeće arhivističke norme i postojeću literaturu, poslužio kao kriterij za rješavanje nedoumica. Najveći dio gradiva fonda odnosi se na razdoblje Domovinskog rata, a nešto manji dio odnosi se na predratnu tematiku. Ratne okolnosti odredile su život i djelo vlč. Alojza, pa je tako i najviše predmetnog gradiva nastalo upravo u tom razdoblju (1990. – 1994. godine). Međutim, on je nastavio stvarati i poslije rata, u vremenu novostečene demokracije i poslijeratne obnove hrvatskoga društva. Njegov najveći značaj leži upravo u sistematičnosti kojom je stvarao. Iako po tome nije jedini, zasigurno je jedan od rijetkih svećenika koji su na tako metodičan način organizirali vlastite aktivnosti i opisivali svakodnevicu, a kao rezultat toga stvoreni su izvori informiranja o važnim događajima kraja u kojem su djelovali.

* * *

Prilog I. Popis gradiva osobnog fonda Alojzije Kukec

I. Osobni dokumenti

I.1.	Domovnica – preslika	1992.	kut. I
I.2.	Oporuka – preslika	2011.	
I.3.	Iskaznica Hrvatskog branitelja iz Domovinskog rata – preslika	2006.	
I.4.	Spomenica Domovinskog rata – preslika	1994.	
I.5.	Priznanje V. Zbornog područja OSRH Rijeka – Pazin – preslika	1998.	
I.6.	Zahvalnica Župe sv. Luke Evanđelista, Lukač	2007.	
I.7.	Zahvalnica obitelji Matanović		
I.8.	Medicinska dokumentacija	2010.	
I.9.	Popisi telefonskih brojeva i adresa		
I.10.	Bilješke	b.g.	

2. Župnička služba

2.1. Župa Lukač

1.	Kupoprodajni ugovor Ivana Ivanca i Župe Lukač o kupovini nekretnine za buduću bogomolju u selu Bačevac	1960.	kut. I
2.	Dekret o osnutku bogomolje u Bačevcu		
3.	Rješenje Sekreterijata NOO Suhopolje o zabrani izvođenja radova na Crkvi Sv. Ane u Bačevcu		
4.	Rješenje Suca za prekršaje NOK Virovitica o prekršaju Ivana Vragovića zbog nastavka radova na Crkvi, unatoč zabrani		
5.	Pismo vlč. Ivana Vragovića Nadbiskupskom duhovnom stolu u Zagrebu o događanjima vezanim za optužbe vlasti zbog građevinskih radova na Crkvi		
6.	Rješenje Zemljišno-knjižnog odjela Katastarskog suda Virovitica o prijenosu vlasništva parcele Ivana Ivanca na Župu Lukač		
7.	Žalba Ivana Vragovića na Rješenje o prekršaju		
8.	Rješenje (prvostupanjsko) Vijeća za prekršaje Državnog sekreterijata za unutrašnje poslove o novčanoj kazni za Ivana Vragovića		
9.	Rješenje Vijeća za prekršaje Državnog sekreterijata za unutrašnje poslove o potvrdi prvostupanjskog rješenja koje se odnosi na Ivana Vragovića	1961.	
10.	Ugovor između Crkvenog odbora kapele Sv. Ane i Sabe Vendela o popravku, preuređenju i obnovi kapelice	1964.	
11.	Pismo (sa snagom dekreta) o premještanju vlč. Alojzija Kukeca u Župu Gospić, nakon odobrenih mu jednomjesečnih praznika. Pismo je ujedno i čestitka na zaređenju.	1966.	
12.	Referat o historijatu Dobrovoljnog vatrogasnog društva Bačevac od njegova osnutka do danas. Referat sastavio Josip Ribić, bilježnik	1967.	

2.2. Župe Lički Osik, Lički Novi

1.	Povijesni pregled Crkve Sv. Josipa. Autor vlč. Kukec ¹²	1984.	kut. I
2.	Popis darova za križni put i orgulje u L. Osiku	1986.	
3.	Pribilježba razgovora „ugodnog“ popa Kapša. Autor pribilježbe vlč. Kukec	1989.	

12 Tekst pisan pisaćom mašinom. Na pretposljednje tri stranice tekst nadopisan rukom i datiran na jesen 1984., a na posljednjoj stranici također nadopisan i naznačeno da se radi o 2000. godini.

4. Stradanja u gospićkom dekanatu 1991.¹³ Popis ljudskih stradanja i šteta na crkvenim objektima po mjestima na području Gospića. 1991.
5. Obavijest Kriznog štaba Mjesne zajednice Perušić o potrazi za župnikom
6. Potvrda Medicinskog centra Gospić o primitku ključa prostorije – čekaone ORL ambulante od strane vlč. Kukeca 1992.
7. Prijava pljačke u L. Osiku upućena Vojarni Eugen Kvaternik. Autor Prijave vlč. Kukec u ime Župe
8. Pismo iz ekonomata (Ivoslava Linića) s upitom o statusu po pitanju zdravstvenog i mirovinskog osiguranja
9. Prijava krađe u župnom stanu i Župi Lički Osik Policijskoj upravi Gospić
10. Izjava vlč. Kukeca Vojarni Eugen Kvaternik, 118 brigadi, 19. satniji HOS-a
11. Popis ratne štete na crkvi i župnom stanu Župnog ureda Sv. Josipa Lički Osik upućen Nadbiskupskom ordinarijatu Rijeka
12. Govor napisan za potrebe posjeta kardinala Kuharića i nadbiskupa Tamaruta Lici¹⁴
13. Dopis vlč. Kukeca UNPROFOR-u. Pitanje žitelja Podlapače i obnove župnog stana u L. Osiku.
14. Dopis vlč. Kukeca Nadbiskupskom ordinarijatu u Rijeci. Predmet: Zamolba za razrješenje župničke službe
15. Dopis vlč. Kukeca Dr. Draženu Jurkoviću, povjereniku Vlade RH za Općinu Gospić. Predmet: Traži se pomoć i posredovanje za popravak župnog stana u Ličkom Osiku
16. Dopis Župnog ureda Sv. Josipa Općinskom Zavodu za zaštitu spomenika kulture. Predmet: Uvjeti i snimanje postojećeg stanja i Molba za dobivanje potvrde za oslobođenje poreza i carine
17. Molba za pomoć Župnog ureda Sv. Josipa, upućena svim prijateljima i vlč. Johanesu Regneru (njemački jezik)
18. Obavijest Župnog ureda Sv. Josipa o radu na župnom stanu; eventualno obračun i isplata, upućena Nadbiskupskom ekonomatu u Rijeci

13 Nije naveden autor.

14 Na kraju teksta nalazi se vlastoručni potpis autora, koji ne sliči onom vlč. Kukeca, pa je za pretpostaviti kako je autor govora netko drugi.

19. Molba Źupnog ureda Sv. Josipa za pomoć obnove Źupnog stana i crkve, upućena Nadbiskupskom ordinarijatu u Rijeci
20. Planeri misa za 1992./93. i 1994. godinu 1992. – 1994.
21. Dopis Źupnog ureda Sv. Josipa Nadbiskupskom ordinarijatu u Rijeci. Predmet: Oštećenje crkve i plovanije 1993.
22. Izvještaj vlč. Alojzija Kukeca o ratnom stradanju 22. IV. 1993., upućen Nadbiskupskom ordinarijatu u Rijeci
23. Dopis Źupnog ureda Sv. Josipa UNPROFOR-u. Predmet: Zaštitite selo i crkvu u Ličkom Osiku i okolici
24. Dopis Źupnog ureda Sv. Josipa Nadbiskupskom ordinarijatu u Rijeci. Predmet: Pohrana crkvenih i osobnih stvari
25. Dopis Źupnog ureda Sv. Josipa Općinskom poglavarstvu Gospić. Predmet: Traži se smještaj u Gospiću za Źupni ured
26. Pisma između osičkog Źupnika Kukeca i nadbiskupa Tamaruta. Predmet: premještanje vlč. Kukeca iz Ličkog Osika (6 pisama) - kopije 1994.
27. Rješenje Biskupije Riječko-senjske o razrješenju Źupničke službe - preslika
28. Rješenje Nadbiskupije Riječko-senjske o razrješenju službe i novom imenovanju vlč. Kukeca - preslika
29. Zahtjev vlč. Kukeca Nadbiskupskom ekonomatu (Ivoslavu Liniću) u Rijeci o pregledu i sređivanju papirologije
30. Odgovor Ivoslava Linića u ime Nadbiskupije Riječko-senjske
31. Govor vlč. Kukeca napisan u svrhu oproštaja od Źupljana u Ličkom Osiku
32. Pismo Johannes Regnera (njemački jezik)
33. Pismo Źupljana Źupe Sv. Josipa Nadbiskupiji Riječko-senjskoj - preslika
34. Odgovor Riječko-senjskog nadbiskupa Antona Tamaruta Źupljanima Źupe Sv. Josipa (adresirano na Nikolu Nikšića) - preslika
35. Pismo Źupljanina Jure Nikšića nadbiskupu Antonu Tamarutu
36. Pismo vlč. Kukeca Uredništvu Vile Velebita. Predmet pisma je članak „Obnova crkve – pristižu prilozii“
37. Obavijest vlč. Kukeca o dostavi duga, za Nadbiskupijski ekonomat u Rijeci
38. Priznanica Riječko-senjske nadbiskupije, dostavljena

39. Dopisivanje vlč. Kukeca i pravoslavnog svećenika (papa Srete). Pisma (3) i popis osoba kojima ih je vlč. Kukec proslijedio
40. Dopis župnika Alojzija Kukeca Općinskom poglavarstvu Gospić. Predmet: Potražnja odgovora na dopis br. 33/1993
41. Dopis župnika Alojzija Kukeca Općinskom poglavarstvu Gospić. Predmet: Potražnja stana – nadopuna br. 9/1994
42. Specifikacija deviza župe L. Novi i Lički Osik – Prilog blagajničkom zapisniku primopredaje župa
43. Zapisnik primopredaje župa (Sv. Mateja, Sv. Ante Padovanskog, Sv. Josipa, Boričevac i Bunić, Bolnička kapela u Gospiću) – 5 zapisnika
44. Pismo vlč. Kukeca nadbiskupu, vezano za dodjelu župnog stana
45. Pismo Riječko-senjske nadbiskupije, vezano za njegove osobne financije
46. Popis obitelji s više djece u župama Lički Osik i Lički Novi
47. Popis stvari u vlasništvu župnog ureda L. Osik i vlč. Alojzija Kukeca preuzetih od Pere Kulaša
48. Popis nastao u Opatiji¹⁵
Upit Župe Sv. Josipa Nadbiskupskoj kancelariji u Rijeci o uvidu u arhivu, radi pronalaženja ranije poslanog dopisa o krađi.
49. Prijepis ratne korespondencije vlč. Alojzija Kukeca¹⁶
50. Potvrde, uplatnice o darovanom novcu – Župa L. Osik i L. Novi 1991. – 1994.

2.3. Župa Selce

1.	Planeri misa	1995. – 1996.	
2.	Popis darova vjernika za srušene crkve u Lici	1995. – 1996.	
	Potvrde, uplatnice o darovanom novcu – Župa Selce	1995. – 1999.	
3.	Obavijesti – Crkva Sv. Katarine - Selce	2000.	kut. I
4.	Pismo vlč. Kukeca biskupu Antunu Škvorčeviću.
Predmet: Ponašanje svećenika u Lukaču	2006.	
5.	Pismo vlč. Kukeca Draženu Peiću, načelniku općine Gradina. Predmet: Zahvala za sliku primljenu na poklon prilikom posjete Gradini na Ilinju		

¹⁵ Rukom pisano, teško čitljivo.

¹⁶ Na omotu spisa, vlč. Kukec je rukom napisao: „Moju ratnu korespondenciju prepisao je msgr. Velimir Čapek u svećeničkom domu Sv. Josipa u Zagrebu“ (Osobni fond Alojzije Kukec, kut. br. 5).

5. Zahvala za dar bolničkog vozila 1992.
6. Punomoć za kupnju automobila¹⁷
7. Zahvala svećeniku Wigbertu Stassburgeruu
8. Poziv upućen Milanu Čaniću (Bići)
9. Zahvala
10. Punomoć
11. Zahvala za humanitarnu pomoć (oslovljena na kolegu Milu)
12. Poziv
13. Izjava o dodjeli vozila od strane Caritasa nadbiskupije Munchen
14. Specifikacija o dodijeljenom vozilu
15. Zahvala
16. Potvrda o donaciji tri paketa humanitarne pomoći Kapele Sv. Lovre Kriznom štabu u Gospiću
17. Izdatnica Caritasa Rijeka za svakodnevne potrepštine
18. Izjava o primitku humanitarne pomoći
19. Bilješka o humanitarnoj pomoći iz SAD-a
20. Izdatnica (preslika)
21. Dopis Nadbiskupskom Caritasu Zagreb
22. Izjava
23. Dopis „Hrvatska žena“ u Chicagu
24. Potrebe za bolnicu
25. Službena župna potvrda
26. Potvrda o prevoženju humanitarne pomoći
27. Izdatnica – Caritas Rijeka
28. Molba za pomoć Medicinskog centra Gospić
29. Popis darova svećenika Wigberta bolnici
30. Popis obitelji
31. Dopis br. 368/1992
32. Izdatnica 981
33. Prijava za uvoz i prijevoz robe kamionom
34. Dopis dobročiniteljima 1993.

17 Punomoć na hrvatskom i njemačkom jeziku

35. Dopis – potrebe za zubnu službu
36. Dopis svećeniku Wigbertu (njemački jezik)
37. Popis donacija
38. Popis – potrebe gospićke bolnice
39. Rješenje o oslobođenju od plaćanja carinskih pristojbi
40. Prijava za uvoz humanitarne pomoći iz Austrije
41. Potrebe za zubnu službu
42. Fax - poruka
43. Donacija – popis doniranoga
44. Pismo Mikele za vlč. Kukeca
45. Pismo (njemački jezik)
46. Zahvala dr. Petra Bašića za humanitarnu pomoć
47. Zahvala Valentine Knežević na pomoći
48. Hitne potrebe kirurškog odjela bolnice (Medicinskog centra) Gospić
49. Pismo (njemački jezik) 1994.
50. Pismo vlč. Kukeca u Viernnheim
51. Izjava vlč. Kukeca o zaprimljenom novcu (njemački jezik)
52. Obavijest o transportu lijekova i aparata iz Njemačke (njemački jezik)
53. Pismo vlč. Kukeca Caritasu u Splitu. Predmet: Obavijest o novčanoj pomoći dobročinitelja iz Austrije
54. Pismo vlč. Kukeca Vrhbosanskom Caritasu. Predmet: Obavijest o novčanoj pomoći od vlč. Regnera
55. Potvrda o dozvoli odnosa namirnica u gospićku bolnicu
56. Specifikacija robe Caritasu Gospićkog dekanata
57. Pismo vlč. Kukeca Antoniji Margaretić iz Caritasu Rijeka
58. Pismo dr. Pere Pranjica, vikara za prognanike i izbjeglice, o zaprimi pošiljke
59. Molbe i potvrde i formulari za Međunarodnu špediciju na graničnom prijelazu i Carinarnicu u Rijeci (5 formulara s pripadajućom dokumentacijom)
60. Pismo Johannesu Regnera vlč. Kukecu – preslika (njemački jezik). Na poleđini preslika Potvrde o primitku pomoći za obnovu crkve u Gospiću i L. Osiku
61. Pismo vlč. Kukeca „Renovabisu“ 1995.
62. Adrese inozemnih dobročinitelja 1996.

4. Autorski rad

4.1.	Spomenica župe Bačevac	1960.	kut. 2
4.2.	Ratni dnevnik 1991. – 1993. (i 7 prijepisa s bilješkama iz 2008. godine)	1991. – 2008.	
4.3.	Recenzije, osvrti i reagiranja	2014.	
4.3.1	Mandica Rukavina – osvrt na knjigu. Dostavljeno poštom (pismo)	2014.	
4.3.2.	dr. Šime Vučkov. Predmet: Osvrt na knjigu <i>Ratni vihor u Gospiću i okolici</i> – preslika. Dostavljeno poštom (pismo)		
4.3.3.	Članci iz tiskovina i s interneta koji se odnose na publikacije vlč. Kukeca	2014.	
4.4.	Financije vezane uz knjigu		
4.4.1.	Potvrda o primitku novčanih sredstava za pripremu i tisak knjige	2013.	
4.4.2.	Popis darovanih knjiga	2014.	

5. Korespondencija

1.	Asić, Kata	1994. – 2005.	13 pisama	kut. 3
2.	Bakica, Antonio	1992.	1 pismo	
3.	Biljan, Ante i Marija - Kanada	b.g.	1 pismo	
4.	Biserka	2007.	1 pismo	
5.	Bozanić, Josip – kardinal	2011.	1 pismo	
6.	Brkić, Milan i Ankica	1989.	1 pismo	
7.	Bujanović, Adela i Jole	1994. – 1999.	7 pisama	
8.	Burja, Matija	2000.	1 pismo	
9.	Corra, Hildefonus	2004.	1 pismo	
10.	Čanić, Marinka (Bićo)	1971.	1 pismo	
11.	Čukman, Marica i Alojzije	1994.	1 pismo	
12.	Ćupić, Mirjana	1996.	3 pisma	
13.	Domjančić, P.	1990.	1 pismo	
14.	Elder, Maria	1998. – 2002.	5 pisama	
15.	Fielici, G. M. Nelida	b.g.	1 pismo	
16.	Gojević Bilić, S. M. Kajetana	1992. – 1994.	4 pisma	
17.	Hlad, Mladen	1990.	1 pismo	
18.	Holjevac, Joso i Jele	b.g.	1 pismo	
19.	Holjevac, Luka	1989.	1 pismo	

20.	Hrvatska katolička crkva New York	1995.	1 pismo
21.	Ivan Pavao II. – papa	1994.	1 pismo
22.	Jurić, Franjo i Ruža	1993.	1 pismo
23.	Jurić, Kata – Labin	b.g.	1 pismo
24.	Kalem, don Hrvoje	2006. – 2007.	2 pisma
25.	Kiš, Mato	1966.	1 pismo
26.	Kovačević, Marko	b.g.	1 pismo
27.	Kovačević, S.	1987.	1 pismo
28.	Mataković (obitelj)	2009.	1 pismo
29.	Matijević, Vjekoslav	1990.	1 pismo
30.	Meister-Paulsen Ingrid	2009.	1 pismo
31.	Melanija – časna sestra	1998. - 2000.	2 pisma
32.	Melitzer, Robert	1993.	1 pismo
33.	Mihoković, Marijan	1994.	1 pismo
34.	Muller	2010.	1 pismo
35.	Nikšić (obitelj)	1994.	1 pismo
36.	Nikšić, Franjka	1994. – 1995.	2 pisma. 1 čestitka
37.	Nikšić, Jure	1991.	1 pismo
38.	Peša Lucija – časna sestra – Sarajevo	2013.	1 pismo
39.	Plivelić, Ivica	1994	4 pisma, 1 dopisnica
40.	Roos, Maria i Herbert	1994.	1 pismo
41.	Sabo, Ladislav	2005.	1 pismo
42.	Sammer, Franz	1996	1 pismo
43.	Shmitz, Gerda	2007.	1 pismo
44.	Sekulić, Manda	b.g.	1 pismo
45.	Svažić, Emil	2008.	1 pismo
46.	Šimunović, Milan	1966.	1 pismo
47.	Šoh, Mileva – časna sestra	1966.	1 pismo
48.	Šolaja, Ivanka	b.g.	1 pismo
49.	Toma	1995.	1 pismo
50.	Tuđman, dr. Franjo	1997.	1 pismo
51.	Vragović, Ivan	1991. – 2007.	1 pismo, 6 čestitki

52.	Vrban, Frane i Marija	b.g.	I pismo	
53.	Zgomba, Boris	1994.	I pismo	
54.	Teta Zlata	1982.	I pismo	
55.	Zrno, fra Stojan	2007.	I pismo	
56.	Nečitka pisma. Nemoguće utvrditi autora	1992. – 2002.	3 pisma	
57.	Nečitka pisma na njemačkom jeziku. Nemoguće utvrditi autora	1993. – 2014.	14 pisama	
58.	Čestitke i razglednice	1963. – 2017.	236 čestitki i razglednica	kut. 4

6. Fotografije

1.	Album: Osobni album Lukač (141 fotografija)	1930.-1975.		kut. 6
2.	Album: Slikovni prilog Spomenici sela Bačevac (51 fotografija)	1939.-2010.		
3.	Album: Svećenička služba vlč. Alojza Kukeca Lički Osik – Gospić i dr. (140 fotografija)	1966.-1980.		
4.	Album: Bauorden (Belgija i Njemačka) (35 fotografija)	1973.-1984.		
5.	Album: Obitelj Asić (38 fotografija)	1978.-1997.		
6.	Album: Gerhard Hannowski (24 fotografije)	1988.		
7.	Album: Ratne fotografije gospićkog kraja (256 fotografija)	1991. -1994.		
8.	Album: poklon Toni Toth – fotografije iz Dom. rata (85 fotografija)	1994.		
9.	Album: Oproštajna misa u Selcu (195 fotografija)	2009.		kut. 7
10.	Album: Baške Oštarije i Karlobag (66 fotografija, 18 razglednica)	1990-te		
11.	Razne fotografije (104 fotografije)			
12.	Negativi			
13.	Preslike fotografija (16 kom)			

7. Razno

1.	Preslika pisma Msgr. Josipa Pavlišića dr. Franji Tuđmanu o potencijalnoj zamjeni zapovjednika obrane Gospića	1992.	kut. 5
2.	Pismo Nikole Nikšića ministru Peniću, u kojem navodi vlač. Kukeca kao svjedoka istinitosti iznesenih optužbi	1998.	
3.	Hemeroteka	1989. – 2013.	
4.	Biografije Josipa Kapša i Ivana Jakubina	2004.	

Dodatak I: Kazalo osoba za seriju Korespondencija**A**

Asić, Kata – 5.1.

B

Bakica, Antonio – 5.2.
 Biljan, Ante i Marija – Kanada – 5.3.
 Biserka – 5.4.
 Bozanić, Josip – kardinal – 5.5.
 Brkić, Milan i Ankica – 5.6.
 Bujanović, Adela i Jole – 5.7.
 Burja, Matija – 5.8.

C

Corra, Hildefonsum – 5.9.

Č

Čanić, Marinka (Bićo) – 5.10.
 Čukman, Marica i Alojzije – 5.11.

Ć

Ćupić, Mirjana – 5.12.

D

Domjančić, P. – 5.13.

E

Elder, Maria – 5.14.

F

Fielici, G. M. Nelida – 5.15.

G

Gojević Bilić, S. M. Kajetana – 5.16.

H

Hlad, Mladen – 5.17.
 Holjevac, Joso i Jele – 5.18.
 Holjevac, Luka – 5.19.
 Hrvatska katolička crkva New York – 5.20.

I

Ivan Pavao II. – papa – 5.21.

J

Jurić, Franjo i Ruža – 5.22.
 Jurić, Kata – Labin – 5.23.

K

Kalem, don Hrvoje – 5.24.
 Kiš, Mato – 5.25.
 Kovačević, Marko – 5.26.
 Kovačević, S. – 5.27.

M

Mataković (obitelji) – 5.28.
 Matijević, Vjekoslav – 5.29.

Meister-Paulsen Ingrid – 5.30.
Melanija – časna sestra – 5.31.
Melitzer, Robert – 5.32.
Mihoković, Marijan – 5.33.
Muller – 5.34.

N

Nikšić (obitelj) – 5.35.
Nikšić, Franjka – 5.36.
Nikšić, Jure – 5.37.

P

Peša Lucija – časna sestra – Sarajevo – 5.38.
Plivelić, Ivica – 5.39.

R

Roos, Maria i Herbert – 5.40.

S

Sabo, Ladislav – 5.41.
Sammer, Franz – 5.42.

Shmitz, Gerda – 5.43.
Sekulić, Manda – 5.44.
Svažić, Emil – 5.45.

Š

Šimunović, Milan – 5.46.
Šoh, Mileva – časna sestra – 5.47.
Šolaja, Ivanka – 5.48.

T

Toma – 5.49
Tuđman, dr. Franjo – 5.50.

V

Vragović, Ivan – 5.51.
Vrban, Frane i Marija – 5.52.

Z

Zgomba, Boris – 5.53.
Teta Zlata – 5.54.
Zrno, fra Stojan – 5.55.

Arhivski izvori

- Gradivo osobnog fonda Alojzije [Alojz] Kukec, HR – DAGS – 250
- Sumarni inventar osobnog fonda Alojzija [Alojza] Kukeca, Državni arhiv u Gospiću

Literatura

- KUKEC, ALOJZ. 2013. *Ratni vihor u Gospiću i okolici*. Kastav: Inicijativa za zaštitu baštine
- KUKEC ALOJZ. 2014. *U obrani vjere: Spomenica sela Bačevac, župa Lukač i Gradina*. Kastav: Inicijativa za zaštitu baštine
- LUČIĆ, MELINA. 2014. *Osobni arhivski fondovi*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv
- Međunarodno arhivsko vijeće, 2001. *ISAD (G) Opća međunarodna norma za opis arhivskog gradiva*, 2. izd. (hrv. prijevod), Zagreb
- Međunarodno arhivsko vijeće, 2006. *ISAAR (CPF) Međunarodna norma arhivističkog normativnog zapisa za pravne i fizičke osobe te obitelji*, 2. izd. (hrv. prijevod), Zagreb
- PEČIĆ, MILE. 2017. *Premينو vlč. Alojzije Kuke*. <https://www.slunj-crkva.hr/20719> (16. svibnja 2019.)
- ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, MARINA. 1995. Vrednovanje arhivskog gradiva u osobnim arhivskim fondovima. *Arhivski vjesnik*, 38, Zagreb, 81 – 91

Reverend Alojzije Kuček's personal fund

Abstract

The aim of this paper is to describe the approach of arranging the material of reverend Alojzije Kuček's personal fund. At the beginning of the paper, the authors bring Kuček's biography in order to understand his life as well as his work. Furthermore, what has also been thoroughly described is the course of action of arranging the reverend's entire fund, as well as the challenges the authors of this paper have been dealing with before and during the arrangement of the fund. Moreover, the authors have made analysis of the type and the quality of the materials described throughout every series. The conclusion of the paper brings a description of how valuable is Kuček's personal fund for the National Archives in Gospić, as well as its value for the potential researchers and the entire area of Lika, with emphasis on Gospić and its surroundings. In addition, a detailed list of materials, alongside the table of contents, was added to the end of the paper.

Key words: personal fund, Alojzije Kuček, the National Archives in Gospić, list of materials

Domagoj Štefančić
Hrvatski memorijalno-dokumentacijski
centar Domovinskog rata
domagoj.stefancic@centardomovinskograta.hr

Prethodno priopćenje
(primljeno 25. 10. 2019.)
UDK 355.31(497.5)“1991“

RATOVANJE GENERALA ČADA I ODLAZAK 13. KORPUSA JNA IZ HRVATSKE

Za poznavanje zbivanja u Domovinskom ratu na područjima zapadne Hrvatske nezaobilazna je prosudba zapovijedanja i postupaka komandanta 13. riječkog korpusa JNA general-potpukovnika Marijana Čada. General je sve do potpisivanja sporazuma s predstavnicima hrvatske vlasti u studenom 1991. dosljedno izvršavao povjerene mu zadatke od strane nadređenih mu zapovjedništava JNA. Zapovijedajući postrojbama na području Like i Gorskog kotara upravljao je borbenim djelovanjima postrojbi JNA i pobunjenih Srba, u okviru napadne operacije na Republiku Hrvatsku u jesen 1991. godine. Izvlačenjem postrojbi 13. korpusa s riječkog područja general Čad je ispunio svoj ratni zadatak te povrh svega očuvao svoja građanska prava u Republici Hrvatskoj. U javnom mnijenju je za mnoge ostao spasitelj grada Rijeke od ratnih razaranja. Razmatrajući slijed događaja i pojedine manje poznate činjenice, u tekstu se nastojalo dati cjelovitu sliku i utemeljenu ocjenu njegove uloge, i odgovornosti u ratnim sukobima do potpisivanja sporazuma o odlasku 13. korpusa iz Hrvatske.

Ključne riječi: Lika, Gorski kotar, Rijeka, 13. korpus, general Čad, sporazum

Postrojbe 13. korpusa u ratu protiv Republike Hrvatske

Prostori zapadne Hrvatske dočekali su agresiju na Republiku Hrvatsku u ljeto 1991. premreženi postrojbama Jugoslavenske narodne armije (dalje JNA). Postrojbe su pripadale 13. riječkom korpusu kojim je zapovijedao general-potpukovnik Marijan Čad¹. Prostori jugozapadne Istre i kvarnerskog otočja potpadali su pod

1 Čad, Marijan (Maribor, Slovenija, 22. 10. 1932.). Tijekom službe u JNA vršio je dužnost komandanta 6. proleterske pješačke divizije 5. armije te komandanta 13. riječkog korpusa, NAZOR; BRIGOVIĆ. 2010. 290.

Vojnopomorsku oblast sa sjedištem u Splitu kojom je zapovijedao viceadmiral Mile Kandić, dok mu je zamjenik bio general-major Nikola Mladenić. Riječki korpus bio je jedan od korpusa u sastavu 5. vojne oblasti (dalje 5. VO) koja je nastala u okviru posljednjeg preustroja JNA koncem '80-ih godina, prema planu „Jedinstvo“. Oblast je obuhvaćala Sloveniju, sjeverozapadnu Hrvatsku, dio Istre, Gorski kotar, Liku, Kordun i Banovinu. Sredinom 1990. postrojbe 6. proleterske pješačke divizije podijeljene su između Riječkog i novoosnovanog Zagrebačkog korpusa pri čemu je Riječki korpus dobio pješački i motorizirani dio divizije. Ustrojena je 236. proleterska motorizirana brigada „R“ klasifikacije² sa sjedištem u Gospiću. Ondje je bilo i sjedište 35. partizanske divizije i njezine 1. partizanske brigade. Ostale snage JNA u Lici bile su: 653. nastavni centar u Otočcu i dijelovi 944. pozadinske baze iz Karlovca (MARIJAN 2006: 223). Prema podacima s početka 1991. Riječki je korpus imao najmanje ljudi (3 597) u 5. vojnoj oblasti (MARIJAN 2008: 56.). Koncem 1990. godine korpus je bio sljedećeg sastava: Komanda Korpusa, Komanda stana, 13. izvidnička četa, 13. bataljun vojne policije, 13. četa ABKO, 13. bataljun veze, 13. sanitetski bataljun, 13. automobilski bataljun, 13. dopunski bataljun, 540. pontonirski bataljun, tri pontonirske čete, 35. partizanska divizija s dvije partizanske brigade i minobacačkim bataljunom, 43. partizanska divizija s tri brigade i minobacačkim bataljunom, 13. proleterska motorizirana brigada, 8. proleterska motorizirana brigada, 236. proleterska motorizirana brigada, 6. brdska brigada, 13. mješoviti artiljerijski puk, 13. mješoviti protuoklopni artiljerijski puk, 13. laki artiljerijski puk protuzračne obrane (dalje PZO) i 127. inženjerijski puk (samo u ratu) (MARIJAN 2006: 20–21.). U gradu Rijeci nalazila se Komanda korpusa s vojarnama na Trsatu i Katarini te vojnim skladištima na Grobničkom polju. U mjestu Klana bila je pak vojarna u kojoj se nalazio 13. mješoviti protuoklopni artiljerijski puk s dijelom tehnike 13. proleterske motorizirane brigade iz Slovenije. Naime, po okončanju ratnih sukoba u Sloveniji i odluci Predsjedništva SFRJ od 18. srpnja 1991. o povlačenju postrojbi JNA iz Slovenije, u ovu vojarnu su došli dijelovi 13. proleterske motorizirane brigade iz Slovenije. (NAJMAN; POSILOVIĆ; DUJIĆ 2004: 135–136.). Osmo proleterska motorizirana brigada nalazila se u Logorištu (Karlovac), a u Kamenskom (Karlovac) 540. pontonirski bataljun (NAJMAN; POSILOVIĆ; DUJIĆ 2004: 130, 177; BRIGOVIĆ; ŠTEFANČIĆ 2019: 103.).

2 Brigade „R“ klasifikacije su planirane s minimalnim potrebnim brojem vojnika za održavanje, do 15% popunjenosti prema ratnom ustroju postrojbi. MARIJAN 2003: 19, 33.

Po proglašenju ustavne odluke o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske 25. lipnja 1991. dolazi do otvorene agresije pobunjenih hrvatskih Srba i JNA na Republiku Hrvatsku. U srpnju i kolovozu 1991. srpski pobunjenici izvršili su napade na pripadnike hrvatske policije kod Brloga i Žute Lokve ubivši pritom ukupno pet djelatnika policije (PEITEL 2011: 58, 176). Koncem srpnja pobunjeni Srbi borbeno su djelovali prema Sincu, Čovićima, Prozoru i Otočcu (BRIGOVIĆ; ŠTEFANČIĆ 2019: 109.). Srpske snage na području Like i Gorskog kotara tijekom ljeta i jeseni 1991. sustavno napadaju hrvatska naselja nastojeći osvojiti što više hrvatskog teritorija i stvoriti razgraničenje na potezu od Karlovca, Ogulina, Brinja i senjskog zaleđa sve do Karlobaga. U svojim nastojanjima ne uspijevaju prekinuti vezu sjeverne i južne Hrvatske niti slomiti hrvatsku obranu. Tijekom jeseni 1991. vodit će se grčevite borbe za taktičke dobitke i pomake na bojištima Hrvatske. Hrvatske će snage od rujna mjeseca na ličkom bojištu u nizu akcija i operacija ostvariti značajne uspjehe dok će okružene postrojbe JNA u gradovima zapadne Hrvatske biti primorane na predaju, odlazak ili proboj.

General Čad je sve to vrijeme vjerno izvršavao naredbe nadređenog mu zapovjedništva - Komande 5. vojne oblasti. Na čelu je iste do lipnja 1991. bio general-pukovnik Konrad Kolšek, a potom general-pukovnik Života Avramović. Njezino istureno komandno mjesto³ (dalje IKM) djelovalo je na Plitvicama, a potom na slunjskom vojnom poligonu (BRIGOVIĆ; ŠTEFANČIĆ 2019: 82). Prema zapovijedi 5. VO od 2. srpnja Riječki korpus je naredio mobilizaciju dvaju bataljuna u Lici iz motorizirane brigade i partizanske divizije (MARIJAN 2008: 266.). General Čad je isto tako, 5. kolovoza 1991., sukladno odluci Komande 5. VO, zapovjedio tajnu mobilizaciju dijela ratnih postrojbi 13. korpusa na području Like (BRIGOVIĆ; ŠTEFANČIĆ 2019: 111–113). Dana 29. rujna 1991. naredio je pak pripremu i spremnosti postrojbi, tako da je trebalo „...jedinice u garnizonima imati u gotovosti za odbranu kasarni i objekata u garnizonima i za organizovan proboj na određenom pravcu“ (BRIGOVIĆ; ŠTEFANČIĆ 2019: 131–133). Postrojbe su se, naime, trebale probiti preko Gorskog kotara do Slunja i Plitvica. Mjesec rujan 1991. bio je obilježen napadom hrvatskih snaga na vojarne i druge vojne objekte kako bi se došlo do značajnih količina oružja, tehnike i streljiva nužnih za obranu zemlje. Postignut je niz uspjeha diljem Hrvatske. Osvojene su vojarne i skladišta na po-

3 Istureno komandno mjesto je vrsta komandnog mjesta na kojem je razmješten dio komande (štaba) združenih taktičkih jedinica kopnene vojske. Osniva se radi postizanja boljeg uvida, neposrednog utjecaja na tijek borbenih djelovanja ili kada je otežano zapovijedanje s osnovnog komandnog mjesta. RATKOVIĆ 1981: 189.

dručju Otočca i većim dijelom na području Gospića čime je bitno poboljšana položaj hrvatskih snaga u Lici. Posebice je odjeknula predaja 32. varaždinskog korpusa kojim je zapovijedao general-major Vlado Trifunović, koji će zbog pružanja oružanog otpora biti osuđen od hrvatskog pravosuđa, ali također i od vojnog suda u Beogradu za nedovoljan otpor odnosno za krivično djelo protiv vojne i obrambene moći države (NAJMAN; POSILOVIĆ; DUJIĆ 2004: 23–52).⁴ General Veljko Kadijević je u svojoj knjizi *Moje viđenje raspada* objasnio tadašnje djelovanje i zadatke JNA. Pored zaštite srpskog naroda u Hrvatskoj određena je zaštita objekata, postrojbi, pripadnika JNA i njihovih obitelji. Nadalje, Kadijević je opisao osnovne zamisli upotrebe JNA: potpuno poraziti hrvatsku vojsku, ako situacija dozvoli; ostvariti punu suradnju sa srpskim ustanicima; omogućiti dovršenje izvlačenja preostalih dijelova JNA iz Slovenije te posebno voditi računa da će uloga Srba u Bosni i Hercegovini biti ključna za budućnost srpskog naroda u cjelini te s tim u vezi prilagoditi lociranje snaga JNA. U napadnoj operaciji predviđeno je Hrvatsku blokirati u zraku i na moru, što se i provelo pa je tako blokirana i riječka luka (KADIJEVIĆ 1993: 130, 134).

U svojim poratnim izjavama Čad je isticao svoju suradnju s hrvatskom stranom, napose svoj doprinos izvlačenju riječkih policajaca koncem kolovoza 1991. iz Policijske postaje Plitvice (dalje PS) opkoljene od srpskih pobunjenika. U suradnji sa zamjenikom komandanta IKM 5. VO, pukovnikom Gojkom Vujnovićem, oficirima iz 13. korpusa, a na „zeleno svjetlo“ iz Beograda dogovorio je premještanje policajaca (BRIGOVIĆ; ŠTEFANČIĆ 2019: 83; OGURLIĆ 2008: 313). O njihovoj sudbini ovisila je sigurnost starješina 13. korpusa i njihovih obitelji na riječkom području, što potvrđuje i sjećanje Arsena Silića, policajca PS Delnice: „Mislim da neću pogriješiti ako kažem da su se oficiri ponašali dosta miroljubivo. Znam zašto. Njihove obitelji su živjele u Rijeci ...budućnost njihovih obitelji ovisi o našoj budućnosti“ (CRNKOVIĆ 2014: 36). Čadovu tvrdnju da su prebačeni do Karlovca odjeveni u odijela JNA Silić u svojoj knjizi pobija – policajci su s Plitvica prevezeni u službenim odorama hrvatske policije uz pratnju jednog ili više oficira u svakom kamionu (SILIĆ 2019: 149). Tih je dana komandant Riječkog korpusa došao u otočku vojarnu na sastanak kojem su nazočili također pukovnik Pero Čavar iz gospićke vojarne i major Radoje Kunarac, komandant vojarne u Otočcu, te predstavnici hrvatske vlasti i hrvatskih oružanih snaga. Prema sjećanju sudi-

4 Posljednja Jalkovečka žrtva, *Borba*, 7. 11. 1991., 11., HR-HMDCDR, fond 18; <https://www.centar-za-mir.hr/ps/zlocin-u-varazdinu-opt-vlado-trifunovic-i-dr/>

onika sastanka Davora Peitela general Čad je na pitanje o nepoštivanju primirja „s velikom dozom cinizma izbjegavao ovakve razgovore tvrdnjama da jedinice Riječkog korpusa ne pomažu napadače na Otočac“ (PEITEL 2011: 89). Tijekom rujanskog rata za vojarne Čad je ponovo došao u Otočac na pregovore s hrvatskim predstavnicima o prekidu vatre i uspostavi primirja u Gackoj dolini. Gotovo svi nazočni hrvatski predstavnici imali su radio-uređaje na koje se javljao časnik s promatračnice izvještavajući o izravnim pogocima tenka po civilnim objektima. Ponovno je tijekom sastanka general Čad uvjeravao predstavnike hrvatske strane u neutralnost JNA da bi njegovo izlaganje prekinulo izvješće spomenutog izviđača, koje se moglo čuti preko radio-uređaja, da je srušena jedna civilna kuća tenkovskim pogocima. Hrvatski predstavnici stekli su u tom trenutku loš dojam „...o generalu koji je, dok je ovo slušao, mirno sjedio i pijuckao svoju kavicu. Nije pokazivao ni najmanju volju da spriječi razaranje navedene kuće, iako je to mogao“ (PEITEL 2011: 106.). Tome nasuprot, početkom istog mjeseca Čad je dao 600 automatskih pušaka riječkom Kriznom štabu, na molbu trojice riječkih dužnosnika, a zbog (navodnih) prijatni istima od strane političkih neistomišljenika (OGURLIĆ 2008: 29, 178, 310–311).

Dana 13. listopada u vojnim skladištima „Pulac“ na Katarini i „Grobničko polje“ došlo je do požara i eksplozija, uzrokovanih udarima gromova. Već sutradan otpočelo je izvlačenje oružja i prevoženje u vojarnu Draga. Ondje je naoružanje bilo iznova minirano i pod kontrolom Korpusa. Na mjesta eksplozija intervenirali su i riječki vatrogasci koji su tijekom noći dio oružja i streljiva prevezli u praznim rezervoarima za vodu i držali skrivenima u tornju vatrogasnog doma. Tijekom prijevoza do Drage kamioni s oružjem i opremom, unatoč pratnji vojne policije, završavali bi u vatrogasnoj jedinici Grada Rijeke, u brodogradilištu „Viktor Lenac“ i u postrojbama Ministarstva unutarnjih poslova (dalje MUP) (OGURLIĆ 2008: 182).⁵ Prema kasnijim zapažanjima postoji utemeljena sumnja da su skladišta namjerno minirana, kako bi što manje oružja pripalo hrvatskoj strani. Pregledom oružja u vojarni Draga, u studenom 1991., ustanovljeno je da su izvučeni upaljači na svim težim oružjima te mehanizmima za opaljivanje gdje je to bilo moguće, a sva je tehnika, osim pušaka, bila neupotrebljiva (OGURLIĆ 2008: 21, 32–33).⁶

5 Postrojba koja je obranila Rijeku i preuzela vojarne: Prisjećamo se uloge prve riječke vojske. novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Postrojba-koja-je-obranila-Rijeku-i-preuzela-vojarne-Prisjecamo-se-uloge-prve-rijecke-vojske?meta_refresh=true (pristup 5. 7. 2019.)

6 'Rijeka obranjena u Lici, a ne u riječkim kasarnama': Sergio Rabar i Gordan Juračić iznose istinu od 1991. <http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Rijeka-obranjena-u-Lici-a-ne-u-rijeckim->

Znakovita je i u mogućoj vezi s eksplozijama na riječkom području činjenica da su pripadnici JNA digli u zrak 13. listopada vojna skladišta *Oštarije I* i *Oštarije II* kod Ogulina⁷, također u zoni odgovornosti Komande 13. korpusa. Trag takva mišljenja zabilježen je u tadašnjem dnevnom tisku: „Na radiju slušamo da se isto dešava i na Katarini u Rijeci i u Ogulinu. Navodno, isto je uzrok grom. Da je na jednom mjestu još bih i povjerovao, ali ovako...Prije bih rekao da je netko iskoristio gromove da aktivira pripremljene detonatore...“. Diplomirani inženjer Mirko Juretić je tada za *Novi list* objasnio stvarnu mogućnost da je požar namjerno izazvan odnosno da je stručnjak mogao navesti grom. Posebice je bilo nevjerojatno da su, pokraj ugrađenih specijalnih gromobranskih instalacija i ploča, gromovi udarili istodobno na dva različita mjesta i to u oba slučaja – vojna objekta (NAJMAN, POSILOVIĆ, DUJIC 2004: 152–159).⁸ Glavni stožer Hrvatske vojske javno se očitovao upozorivši Generalštab JNA da se radi „...o namjerno izazvanim požarima odnosno o uništenju municije i ostale opreme“.⁹

Gotovo istodobno, kako nam svjedoči spis Komande 13. korpusa, general Čad je zatražio od Komande 5. VO posade tenkove koji su bili smješteni na području Željave (kod Bihaća) kako bi se „navedena sredstva mogla angažovati u borbenim dejstvima...“.¹⁰ Valja ukazati i na to da je 23. listopada komandant 5. VO naredio formiranje Taktičke grupe-2 (TG-2), na slunjskom vojnom poligonu, koja je pak bila podčinjena IKM-u Riječkog korpusa na Plitvicama, u selu Mukinje (GODIĆ 2017: 34). Rat je u jesen 1991. na prostorima Like i Gorskog kotara i dalje bjesnio svom žestinom, dok je Komanda 13. korpusa u pregovorima s riječkim političarima održavala postojeće stanje, bez naznaka kapitulacije, strpljivo očekujući raspleset događaja na bojištima Hrvatske i vodeći se uputama iz Vrhovne komande Oružanih snaga SFRJ. Komandant Riječkog korpusa izvjesno je imao u vidu da bi mogućim prodorom snaga JNA prema Gorskom kotaru došlo do povoljnijeg položaja za 13. korpus, štoviše, u Gorskom kotaru je dio stanovnika srpske naci-

kasarnama-Sergio-Rabar-i-Gordan-Juracic-iznose-istinu-od-1991 (7. 7. 2019.); Dva vruća riječka dana. <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=65&C=22>;

7 Trese se ogulinski kraj. *Novi list*. 14. 10. 1991., 14.

8 Grobinština u ratnom vihoru; Navođenje groma?. *Novi list*. 14. 10. 1991., 3; Uzrok grom – i da, i ne. *Novi list*. 17. 10. 1991., 5; Grom navodno aktivirao eksploziv. *Borba*. 18. 10. 1991., 3., HR-HMDCDR, fond 18.

9 Armija namjerno uništava municiju. *Novi list*. 14. 10. 1991., 1.

10 Zahtjev komandanta 13. korpusa Komandi 5. vojne oblasti za popunu posada tenkova u oklopnom bataljunu 329. oklopne brigade, Komanda 13. korpusa, str.pov.br. 617-89, 15. 10. 1991. HR-HMDCDR, 2., 13. korpus JNA, kut. 1.

onalnosti bio potajno naoružavan i voljan za oružanu borbu. Naime, već su 25. srpnja 1991. iz vojnog skladišta Oštarije kod Ogulina dostavljeni oružje, oprema i streljivo u sela Gomirje, Brestovac, Vitunj, Ponikve i Popovo Selo, a dijelom i u Jasenak i Drežnicu.¹¹ U sličnom položaju bile su postrojbe i zapovjedništva JNA na području grada Zagreba i okolice (Jastrebarsko), koje su uperenim cijevima svojih oružja prijetile civilnom stanovništvu i vitalnim objektima, predstavljajući uteg u pregovorima i vezujući dio hrvatskih snaga koje su mogle biti upotrijebljene na bojištima diljem Hrvatske. U Rijeci je istodobno trajalo nesuglasje između dviju skupina koje su imale različite poglede na rješenje ovog stanja. Vodstvo Zbora narodne garde (dalje ZNG) bilo je voljno poduzeti odlučan oružani pothvat dok je s druge strane vodstvo Kriznog štaba i riječke policije bilo sklonije pregovaranju, nastojeći se izboriti za mirno rješenje i odlazak Riječkog korpusa. Koncem listopada 1991. hrvatski je tisak prenio vijest o pregovorima Komande 13. korpusa s kriznim štabovima Delnice i Rijeka i saznanje da je 5. VO ovlasila Čada za daljnje pregovore u vezi vojnog skladišta eksploziva „Velebit 3“ u Delnicama jer je isto pripadalo Komandi 5. VO (MARIJAN 2008: 321.).¹² Prema novinskom članku s kraja istog mjeseca, a na temelju podataka prikupljenih od strane odbjeglih vojnika i oficira, komandant korpusa je uvijek sasvim sam vodio telefonske razgovore iz korpusne centrale, a zapaženo je i paljenje dokumentacije.¹³

Padom vojarne i skladišta streljiva u Delnicama 5. studenog 1991. u ruke hrvatskih snaga, postrojbe i Komanda 13. korpusa na riječkom području našle su se u još težem položaju. Već sutradan je u tisku preneseno izvješće o susretu Čada s novinarima pod naslovom „Neću razarati Rijeku, ali...“. Čad je tom prilikom odao priznanje Kriznom štabu na korektnoj procjeni stanja zbog čega je Rijeka ostala više od dva mjeseca bez sukoba. Međutim, dok je bio voljan razgovarati i s predstavnicima MUP-a RH, izričito je bio protivan razgovorima s predstavnicima ZNG. Predsjednik riječkog općinskog Kriznog štaba Slavko Linić je izjavio da su obje strane udovoljile zahtjevima svojih pretpostavljenih s tim da je zamjerio što je „...13. korpusu česta prijetnja silom u razgovorima“.¹⁴ Čad je doista 5. studenog nazvao riječki Krizni štab vezano za borbe u Delnicama zaprijetivši da će od

11 Akcije Štaba odbrane Gorskog kotara izvedene prije formiranja 21. diverzantskog odreda od 25. srpnja 1991. do 26. travnja 1992, HR-HMDCDR, 2., Štab odbrane Gorskog kotara, kut. 2.

12 Čad kontrolira delnička skladišta. *Novi list*. 29. 10. 1991., 15.

13 Kada Čad telefonira – svi u „šetnju“. *Vjesnik*. 31. 10./1. 11. 1991., 10.

14 Neću razarati Rijeku, ali... *Vjesnik*. 6. 11. 1991.

svojih pretpostavljenih zatražiti blokadu riječke luke i zračni napad na Delnice.¹⁵ Udare iz zraka na području zapadne Hrvatske izvodio je 5. korpus Ratnog vazduhoplovstva i protuvazdušne, sa zračne baze u Željavi kod Bihaća (MARIJAN 2003: 19).¹⁶ Jugoslavensko zrakoplovstvo je u tim napadima pretrpjelo gubitke. Oboren je jedan MIG-21, a pilot zrakoplova, pukovnik Stevan Janjanin, zarobljen. Dva broda, raketna topovnjača i patrolni brod, uplovili su u Riječki zaljev i blokirali riječku luku (NAJMAN; POSILOVIĆ; DUJIĆ 2004: 146–151).¹⁷ Na Čadove izjave da su hrvatski vojnici koji su napustili JNA „otpadnici“, javno se očitovalo Zapovjedništvo HV za Rijeku smatrajući takve ocjene nedopustivim i neprihvatljivim.¹⁸ Tih dana je u Varaždinu uhićen generalov sin koji je zadržan u pritvoru, a kako je Čad osobno kasnije tvrdio, prema njemu se odnosilo dobro (OGURLIĆ 2008: 311). Dvije godine kasnije Čad je u razgovoru za tjednik *Globus* obezvrijedio napor hrvatskih postrojbi pri osvajanju delničkih vojnih objekata „...znali su da ja tamo imam šaćicu vojnika...tamo moji vojnici nisu ispalili ni jedan metak nego su bili dogovorili da predaju skladište bez borbe“.¹⁹ Već spomenuti Silić opovrgnuo je u istoj tiskovini njegove tvrdnje. Iz Delnica je otišlo 138 vojnika koji su ondje bili dobro opremljeni za dugotrajan otpor, a u razmjeni vatre bilo je ranjenih hrvatskih vojnika (SILIĆ 2019: 149) Savezni sekretar za narodnu obranu general armije Veljko Kadrijević uputio je pismo predsjedavajućem Mirovne konferencije o Jugoslaviji lordu Peteru Carringtonu reagirajući na zauzimanje vojarne i objekata u Delnicama. Osvrnuo se i na zaključke Vlade RH od 16. listopada koji su trebali stupiti na snagu 10. studenog. Odlazak postrojbi JNA iz blokiranih vojarni trebao se provesti bez opreme, oružja i oruđa, a što prema mišljenju generala Kadrijevića nije bilo „...prihvatljivo i nije bilo predmet niti jednog do sada postignutog dogovora“ (ŠUŠIĆ; TERZIĆ; PETROVIĆ 2002: 544–545; GREGURIĆ 1998: 196–197).

Ljudska stradanja ipak nisu zaobišla grad Rijeku. Kod vojarne na Katarini 6. je studenog 1991. na prilaznom putu u blizini vojarne od potezne rasprskavajuće mine smrtno stradao 16-godišnji Kristinko Mrle, a ranjeni su maloljetni Zoran Starčević (17) i Alen Sertić (17). Mina se nalazila na 20 metara od bunkera na sje-

15 Čadov ultimatum. *Novi list*. 6. 11. 1991; General Čad se ne šali. *Borba*. 8. 11. 1991., 3, HR-HMDCDR, fond 18.

16 Soldateska otišla iz Delnica. *Novi list*. 6. 11. 1991., 3; Generale, srami se!, 8. 11. 1991., 6; Pao i „Velebit-3“. *Vjesnik*. 6. 11. 1991., 1.

17 Srušio sam pukovnika. *Novi list*. 22. 2. 1992., 17; Novi napad na Delnice. *Vjesnik*. 9. 11. 1991., 5.

18 Grubi napadi generala Čada. *Večernji list*. 7. 11. 1991., 9.

19 Slovenci su me željeli raznijeti raketom dok sam se vozio iz Kopra. *Globus*. 10. 12. 1993., 15. – 17.

verozapadnoj strani vojarne. Očevid su obavili pripadnici Policijske uprave Rijeka, istražni sudac riječkog Okružnog suda Mihovil Dulčić te pripadnici JNA – poručnik Zoran Stoimenović i zastavnik Dragan Mirković. Tada je za tisak Milan Vukušić, šef Odsjeka za suzbijanje kriminala i šefa mobilne grupe u Policijskoj upravi Rijeka rekao: „General Čad bi za to trebao krivično odgovarati, kao i zapovjednik vojarne na Katarini, jer bez njihovog znanja sigurno nisu postavljene mine 20 metara izvan žice“.²⁰ Komandant Riječkog korpusa, po svemu sudeći, nije pokrenuo postupak istrage ili to dosad nije javno objavljeno, njemu podređeni starješine nisu kažnjeni, a niti je do danas ovaj događaj razriješen putem hrvatskog sudstva.

Sporazum i odlazak 13. korpusa s riječkog područja

Admiral Stane Brovet, zamjenik saveznog sekretara za narodnu obranu, u svom izlaganju na sjednici odbora za narodnu obranu 6. studenog 1991. istaknuo je dva osnovna zadatka postrojbi JNA na teritoriju Hrvatske: zaštita srpskog stanovništva i deblokada opkoljenih garnizona (ŠUŠIĆ; TERZIĆ; PETROVIĆ 2002: 539). Snage JNA uz pomoć pobunjenih kordunaških Srba izvele su od 4. do 7. studenog proboj iz vojarne „Stjepan Milašinčić-Šiljo“, u prigradskom karlovačkom naselju Logorište, preko rijeke Korane na područje pod srpskom kontrolom. Postrojbe 8. proleterske motorizirane brigade u ovoj vojarni također su bile u zoni odgovornosti komandanta 13. korpusa, što potvrđuje i spomenuta Čadova zapovijed od 29. rujna u kojoj je naveo obvezu obrane ove vojarne i postrojbi u njoj te mobilizaciju dobrovoljaca (BRIGOVIĆ, ŠTEFANČIĆ 2019: 131–133; MARIJAN 2008: 302). Na ličkom je pak bojištu 7. studenog pukovnik Slobodan Đorđević, komandant IKM 13. korpusa, izdao zapovijed za napad na Saborsko. Tijekom silovitog napada dana 12. studenog 1991. poginuo je ili je ubijen 41 stanovnik Saborskog (TURK 2014: 204–205). Komandant 13. korpusa ogradio se u razgovoru za *Novi list* od svoje odgovornosti za djelovanje ovog IKM riječima „U posljednje vrijeme stavljeno to, da IKM opslužuje 13. korpus, ali direktno pod komandom Pete vojne oblasti, tako da ja nemam ništa s tim. Imao sam samo jedinice koje su bile u Gospiću i na osiguranju objekta u Otočcu, a po gubitku tih jedinica, osim dijela ljudstva iz komande, nemam nikoga tamo, jer je taj sastav IKM-a, sastav svih jedinica iz Pete vojne oblasti“.²¹ General je ustrajno u svojim izjavama činio sve da umanj

20 Mina ubila mladića. *Novi list*. 7. 11. 1991., 1; Tanka Čadova linija smrti. *Novi list*. 9. 11. 1991., 7.; Žrtve vojarne na Katarini. *Vjesnik*. 8. 11. 1991., 14; Krivac je general Čad. *Vjesnik*. 14. 11. 1991., 12.

21 Janusov mir za hrvatsku mirovinu. *Novi list*. 11. 12. 1991., 6.

svoju ulogu u ratnim djelovanjima protiv Republike Hrvatske, a naglasi svoje pomirljivo i profesionalno držanje, prebacujući učestalo odgovornost na njemu naredbenu komandu – 5. vojnu oblast i njezine oficire. Kasno navečer 7. studenog Čadu je stigla naredba koju je potpisao general-pukovnik Blagoje Adžić, načelnik Generalštaba Oružanih snaga SFRJ. U njoj se tražilo uništenje borbene tehnike, naoružanja, opreme, streljiva i objekata kako ne bi palo u ruke hrvatskih snaga. Rok za provedbu naredbe istjecao je u 2 sata ujutro 9. studenog. Takvu Adžićevu zapovijed prosljedila je i Komanda 9. kninskog korpusa Komandi 8. vojnomorskog sektora u Šibeniku. U točki 8. tražilo se da se borbena sredstva stave u funkciju prijetnje i odmazde „ako se ne ispune naši zahtevi ili budu ugroženi životi naših ljudi“ (BRIGOVIĆ; RADOŠ 2016: 269–270). Čad je pozvao Linića na sastanak tijekom kojeg je stupio u kraću telefonsku komunikaciju s predsjednikom Tuđmanom tražeći hitno slanje predstavnika Vlade RH. Istodobno je odlučio da podređenim oficirima neće dati do znanja primitak i sadržaj pristigle naredbe iz Beograda (OGURLIĆ 2008: 320–321; MARIJAN 2008: 282). Na naslovnici *Novog lista* 9. studenog osvanulo je priopćenje zapovjednika Operativne zone Rijeka Antuna Račkog pripadnicima garnizona Rijeka i Klana da sukladno zaključcima Vlade RH napuste postrojbe korpusa.²² Provedba naredbe vojnog vrha JNA odnosno proboj do područja pod kontrolom JNA i srpskih pobunjenika bio je za generala i 13. korpus, zbog više čimbenika, neizvediv te bi bio zapravo put bez povratka, put u potpuni poraz. Generalovi uvjeti naišli su na prihvaćanje kod predstavnika hrvatske strane pa se vrlo brzo došlo do za obje strane prihvatljivog dogovora. Sporazum je potpisan 8. studenog 1991. u 22 sata u prostorijama remontnog brodogradilišta „Viktor Lenac“. Potpisali su ga tadašnji ministar u Vladi RH dr. Davorin Rudolf, general-potpukovnik Čad u ime Vrhovne komande oružanih snaga SFRJ te nizozemski brigadni general G. H. Eleveld u ime promatračke misije Europske zajednice. Potpisani sporazum je određivao da će postrojbe 13. korpusa morskim putem napustiti grad Rijeku i riječko područje do 10. prosinca. Sporazum je jamčio da šire područje Rijeke neće biti izloženo oružanim napadima JNA iz zraka, kopna i s mora. Također, postrojbe koje su napuštale ovo područje Hrvatske nisu smjele biti korištene za napade na oružane snage, osobe ili objekte RH. Pripadnicima Riječkog korpusa koji nisu htjeli napustiti Hrvatsku zajamčena je osobna sigurnost i stečena prava (NAJMAN; POSILOVIĆ; DUJIĆ

22 Okrenite leđa okupatoru. *Novi list*. 9. 11. 1991., 1.

2004: 137–139; RUPIC 2007: 454–456; GREGURIĆ 1998: 249; OGURLIĆ 327).²³ U vojarni Draga bilo je spremljeno oružje Teritorijalne obrane Općina Rijeka, Krk, Cres i Opatija. Već 9. studenog u 15:30 pred vojarnu je stigla specijalna četa ojačana oklopnim vozilom „Hrvatina“ (proizvedeno u brodogradilištu „3. maj“) i opkolila objekt. Dân je ultimatum vojnicima od pola sata za predaju vojarne, a potom bi uslijedio napad. Zapovjednik straže bio je spreman pružiti otpor, no nakon kraćeg vremena dobio je od nadređenog zapovjedništva nalog za predaju pa je sve završilo bez borbe i žrtava.²⁴

U svojoj je memoarskoj knjizi ministar Rudolf dao opis i osvrt na sporazum navodeći značajne činjenice vezane za vrijeme i okolnosti potpisivanja. Sporazum je uvjerio međunarodnu zajednicu u dobre nakane hrvatskih vlasti budući je Vlada RH prihvatila hašku odluku od 24. listopada o sigurnom povlačenju JNA. Potpisan je prije sastanka Carrington – Kadijević 14. studenog na kojem je postignut dogovor o primirju pod uvjetom da se deblokiraju vojarne JNA, kao i prije ženevskog sastanka 23. studenog na kojemu su prisustvovali Tuđman, Kadijević i Milošević te Cyrus Vance, a na kojemu je potpisan konačni sporazum o povlačenju JNA, dogovoren razmjestaj Ujedinjenih nacija i nastavak mirovne konferencije (RUDOLF 1999: 180). Mogućnost napada po ciljevima u Rijeci bila je stvarna, no vjerojatnost da bi okruženi, iscrpljeni i obeshrabreni Čadovi vojnici izdržali napad hrvatskih snaga bila je mala odnosno predviđao se kratkotrajan otpor. Za mogući napad vjerojatno je najpogodnija bila vojarna „Mate Blažina“ u Klani, ponajviše izdvojena odnosno udaljena od Komande korpusa i vojarni u Rijeci. Iako se tvrdilo da je ondje preko 50 tenkova, bilo ih je zapravo 18, od toga samo 11 u ispravnom stanju. Da se napad umalo i dogodio svjedoči podatak da je tijekom sjednice Kriznog štaba 8. studenog došla obavijest iz Mjesne zajednice Klana o ultimatumu za predaju kojeg je postrojba ZNG dala opkoljenoj postrojbi u vojarni Klana (OGURLIĆ 2008: 39, 41).²⁵ Čad bi se zasigurno morao pomiriti s gubitkom navedene vojarne i sredstava, budući mu je glavni cilj bio da izvuče, bez borbenih djelovanja, što je

23 Rijeka bez armije do 10. prosinca. *Vjesnik*. 10. 11. 1991., 3; Riječki korpus napušta Rijeku. *Novi list*. 10. 11. 1991.

24 Postrojba koja je obranila Rijeku i preuzela vojarne: Prisjećamo se uloge prve riječke vojske. novilist.hr/Vijesti/Rijeka/Postrojba-koja-je-obranila-Rijeku-i-preuzela-vojarne-Prisjecamo-se-uloge-prve-rijecke-vojske?meta_refresh=true (6. 7. 2019.)

25 Nestaju legla SMB-parazita. *Novi list*. 23. 11. 1991., 16; 'Rijeka obranjena u Lici, a ne u riječkim kasarnama': Sergio Rabar i Gordan Juračić iznose istinu od 1991. <http://www.novilist.hr/Vijesti/Rijeka/Rijeka-obranjena-u-Lici-a-ne-u-rijeckim-kasarnama-Sergio-Rabar-i-Gordan-Juracic-iznose-istinu-od-1991> (7. 7. 2019.)

više moguće postrojbi, oružja i borbene tehnike s riječkog područja. Ponajviše se strahovalo od zračnih udara, no pristiglo streljivo i prijenosni protuzračni sustavi iz delničkih skladišta promijenili su odnos snaga. Zrakoplovstvo JNA više nije moglo računati na brz i lak udar po ciljevima na riječkom području. U tom pogledu veća opasnost prijetila je od raketne topovnjače (RTOP-404 „Hasan Zahirović“) u Riječkom zaljevu koja je raspolagala protubrodskim raketama velike razorne snage, ali uz isto tako vjerojatan hrvatski protuudar oružjima s kopna. U vezi mogućeg oružanog svladavanja postrojbi korpusa pukovnik Gordan Juračić iznio je mišljenje: „Zbog svih tih okolnosti procjenjivali smo da za 4 sata, od kojih smo si 2 sata dali kao rezervu, možemo osloboditi vojarne i imali smo pripremljenu zapovijed za napad. Trebali smo uzeti naoružanje 13. korpusa, a ne dozvoliti da odu s njim. Naši pregovarači imali su krive obavještajne podatke o snazi JNA, podatke i procjene Zapovjedništva 111. brigade nisu uvažavali i po meni su time spasilu 13. korpus, a ne Rijeku“.²⁶ Dragocjena su razmišljanja i pogledi umirovljenog generala Darka Puhara koje je iznio za *Novi list* u studenom 1991. godine. Prema njegovim riječima, od riječkog korpusa ostao je samo naziv korpus, iako je posjedovao značajne količine tehnike, ubojitih oružja i oruđa, velike količine streljiva i eksploziva. Korpus je imao mali broj ljudstva poljuljanog morala, među kojima je bilo pojedinaca do kraja lojalnih vojnom vrhu. U vojnoj regulativi postrojba ispod 50% sastava nije se upotrebljavala za borbena djelovanja. Komandant Riječkog korpusa Puharu je u razgovoru iznio stav da ne namjerava predati korpus, uz čvrstu namjeru da slijedi sudbinu JNA kakva god ona bila. Poradi obrane rasporedio je borbena sredstva po vojarnama i skladištima. Također, dobio je i 60 mladih potporučnika koji su bili spremni pucati iz tenkova i topova. Pohvalio je suradnju s Kriznim štabom i Policijskom upravom Rijeka smatrajući da Rijeka vodi ispravnu i konstruktivnu politiku od obostrane koristi. Puhar je ocijenio da su preostale postrojbe korpusa ipak vrlo opasne, no u slučaju djelovanja po gradu hrvatske snage bi mogle brzo i uspješno zauzeti sve vojarne i skladišta. Na pitanje u vezi odlaska korpusa, Puhar se osvrnuo na odluku Vlade RH od 16. listopada smatrajući da ukoliko bi bilo dogovoreno da se 13. korpus seli iz Hrvatske sa svim ljudstvom, opremom i oružjem „što bi trebalo onemogućiti“ proces odlaska bi trajao duže, a sredstva bi mogla biti korištena na drugim područjima protiv hrvatskih

26 'Rijeka obranjena u Lici, a ne u riječkim kasarnama': Sergio Rabar i Gordan Juračić iznose istinu od 1991. <http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Rijeka-obranjena-u-Lici-a-ne-u-rijeckim-kasarnama-Sergio-Rabar-i-Gordan-Juracic-iznose-istinu-od-1991> (7. 7. 2019.)

snaga i stanovništva.²⁷ General Čad je po svemu sudeći dobro procijenio ukupno stanje na bojištima Hrvatske, tako i na položaj hrvatskih vlasti u pregovorima s predstavnicima međunarodne zajednice i JNA. Lokalne i državne hrvatske vlasti bile su voljne pristati na uvjete neprijateljske strane, radi što bržeg mirnog odlaska postrojbi JNA iz hrvatskih gradova, kao što se to dogodilo nešto kasnije u Jastrebarskom i Zagrebu. Valja reći da se u Zagrebu uspjelo primorati na predaju nekoliko vojnih objekata i vojarni (STIPČIĆ 2018: 79)

Put luke Bar u Crnoj Gori brodovima su otišla s 34 tenka, 24 „Prage“ (samohodni protuzračni dvocijevni top), 12 samohotki, 14 borbenih oklopnih vozila, 18 haubica 155 mm, 36 haubica 105 mm, 24 topa T-12 (100 mm), 12 višecijevnih bacača raketa 128 mm, 40 protuzrakoplovnih topova (PAT 20/3), 12 netrzajnih topova (BST 82 mm), 51 tona pješačkog naoružanja i 1500 tona streljiva. Od značajnijih postrojbi riječko područje napustile su: 13. proleterska motorizirana brigada, 13. laki artiljerijski puk PZO, 13. mješoviti artiljerijski puk i 13. mješoviti protuoklopni artiljerijski puk (NAJMAN; POSILOVIĆ; DUJIĆ 2004: 134, 142). Prvo se krenulo ukrcavati tenkove i transportere s Grobnika, Klane i Trsata. Koncem studenog je predana vojarna na Katarini koja je bila najveća prijetnja gradu budući da se iz nje moglo topovima gađati bilo koji dio grada i Kvarnera. Predajom vojarne na Trsatu i Komande korpusa 9. prosinca je završen proces izvlačenja postrojbi prema sporazumu.²⁸ Hrvatskoj strani ostavljeno je i skladište goriva u mjestu Šapjane. Predsjednik opatijskog Kriznog štaba Ranko Štefan opisao je loše postupke majora Albina Smrkea koji je, između ostalog, ostavio hrvatskim vlastima minirano skladište goriva u Šapjanama.²⁹ Napuštajući prostorije trsatske vojarne pripadnici JNA ispisali su poruke „Opet dolazimo! Velika Srbija - JNA“. Uništavanje i oštećivanje prostora, vozila i uređaja bilo je sustavno i namjerno. Znakovit je opis stanja tehničke radionice u vojarni: „U tehničkoj radionici, izgrađenoj prije deset godina, jednoj od najsuvremenijih takvog tipa uopće, potpuno opustošenoj, odneseno je sve što je vrijedilo“ (FILKOVIĆ 1995: 13–16). U preuzetim objektima ostale su i mine, a po navodu načelnika inženjerije Zdravka Turka, čak 10.000 minsko-eksplozivnih sredstava trebalo je pregledati i ukloniti, ili pak dati na daljnju upotrebu

27 Čadu je svega dosta. *Novi list*. 4. 11. 1991., 5.

28 Okupator počinje odlaziti. *Večernji list*. 11. 11. 1991., 9; Tenkovi već na labudicama. *Vjesnik*. 11. 11. 1991., 5; Predano orlovsko gnijezdo. *Vjesnik*. 30. 11. 1991., 5; Oslobođena Rijeka, Trsat – hrvatski stijeg. *Novi list*. 9. 12. 1991., 1.

29 Učenik generala Čada. *Novi list*. 21. 12. 1991., 10.

i popravak.³⁰ Početkom prosinca vodstvo Korpusa i promatrači Europske komisije održali su novinsku konferenciju. Tom prilikom komandant korpusa je izjavio kako „Čitavo to vrijeme, a posebno u periodu blokade vojarni, bio je osiguran takav stupanj borbene gotovosti da je u svakom trenutku bilo moguće izvršiti bilo koje naređenje pretpostavljene komande“. Od rujna do studenog, naglasio je Čad, „vršena je subordinacija i koordinacija s pretpostavljenom komandom, ali i sa svim osobnim suradnicima koji su sudjelovali u donošenju odluka“. Nikako nije htio dopustiti da se njegovom korpusu dogodi sudbina 32. varaždinskog korpusa JNA. Na koncu je najavio svoj povratak u Rijeku po stjecanju uvjeta za mirovinu (31. prosinca).³¹ Čad je u razgovoru s novinarima *Tanjuga* i *Slobodne Dalmacije* kojeg je u kraćem obliku prenijela beogradska *Borba* otklonio mogućnost napada na Rijeku po odlasku 13. korpusa: „bude li se i dalje vodila politika kakvu je do sada vodio općinski krizni štab predstoji mirna i sigurna budućnost“. Na riječkom je području nakon povlačenja JNA iz Slovenije bila razmještena velika količina snaga i opreme, a on osobno je dobio velike ovlasti i samostalnost u odlučivanju. Tada je potvrdio da su, a za razliku od njegovih poslijeratnih izjava, postrojbe upućene u istočnu Hercegovinu i Crnu Goru odnosno u Bileću, Nevesinje, Trebinje i Titograd. Nadređeni starješine nisu mu nikad naredile napad, a sam je procijenio da za to i nije bilo razloga. Na koncu je najavio da će od 1. siječnja 1992. biti običan riječki umirovljenik.³² Ostaje nedoumica zbog čega tada nije potvrdio postojanje zapovijedi za povlačenje i razorno djelovanje u razgovoru s novinarima *Slobodne Dalmacije*. Na dva izričita pitanja vezana za postojanje naredbe odgovarao je na nejasan način: „Kazao sam vam da sam procijenio kritični moment...To nije bitno. Kazao sam da je bio momenat koji sam procijenio kao krizni i da sam donio odluku da pozovem Krizni štab, da ih upozorim, da im predočim...“. Čad je istaknuo zasluge svog „protivnika“ Slavka Linića što nije došlo do prolijevanja krvi. U vrijeme borbi za Delnice prijetio je blokadom riječke luke, a potpukovnika Ljubomira Buljina, komandanta delničke vojarne obavijestio je da će zatražiti podršku zrakoplovstva JNA. Buljin je ipak predao vojarnu, ali i završio u vojnom zatvoru, po Čadovim riječima: „Da. Zna se, po tom i tom članu, onaj tko ne pruža otpor: izdaja“. Buljin i njegov zamjenik potpukovnik Đuro Vitanović osuđeni su u Beogradu svaki na po 12 godina

30 Postrojba koja je obranila Rijeku i preuzela vojarne: Prisjećamo se uloge prve riječke vojske. novilist.hr/Vijesti/Rijeka/Postrojba-koja-je-obranila-Rijeku-i-preuzela-vojarne-Prisjecamo-se-uloge-prve-rijecke-vojske?meta_refresh=true

31 Dislokacija Riječkog korpusa pri kraju. *Novi list*. 2. 12. 1991., 3.

32 Rat je završen. *Borba*. 2. 12. 1991., 3, HR-HMDCDR, fond 18.

zatvora. Generalovu ulogu u ratu ponajbolje prikazuje dio odgovora na pitanje o njegovoj budućnosti „Moj zadatak je da ovaj korpus sačuvam, da sačuvam objekte, da izvršim predислоkaciju jedinica 13. korpusa iz garnizona Rijeka i Klana, da ih odvedem u novi rajon... Ja sam do 31. prosinca general“ (CRNKOVIĆ 2014: 10).³³

U svom svjedočenju za knjigu *Rijeka u Domovinskom ratu* Čad je naveo kako je predao hrvatskoj strani preko 15800 cijevi, cijeli divizijun minobacača 120 mm, bateriju protuzrakoplovnih topova te oružje Teritorijalne obrane u Drazi. Također, predao je digitalnu centralu u Komandi korpusa. Oružje i postrojbe Korpusa nisu upotrijebljene protiv HV-a već su otišle u Han Pijesak i Kalinovik, gradove u istočnoj Bosni (OGURLIĆ 2008: 322, 326–327). U istoj knjizi dostupni su nam drukčiji pogledi i podatci. Protuzračno naoružanje s radarima, sustavima motrenja i izvještavanja, te sustavom veza izvezeno je iz Rijeke, čak i baterija topova 20/3 koja je bila preko formacije, odnosno višak, kao i velik broj prijenosnih protuzračnih raketnih sustava „Strijela 2M“ (OGURLIĆ 2008: 283). Novinar *Novog lista* pri razgledanju vojarne na Katarini zapazio je u spremištu četiri namjerno pokvarena i razbijena protuzrakoplovna topa.³⁴ O djelovanju pripadnika 13. korpusa do odlaska iz Hrvatske upečatljivo svjedoči i molba zastavnika Pane Đermanovića: „...početkom ratnih dejstava zajedno s Riječkim korpusom odlazim na ratne zadatke...bio sam u Gospiću, Plitvicama, Pazinu i Puli i aktivno radio na izvlačenju ratne tehnike iz već okupiranih područja od ustaša. Posle izvlačenja tehnike iz RH u Nevesinje...“.³⁵ U prosincu 1991. zamijećen je značajan broj preleta zrakoplova pa je zapovjedništvo riječkog 101. puka PZO prosudilo da se radi o pripremama za napad na grad i na industrijske objekte na riječkom području. Drugog siječnja 1992., dan uoči stupanja na snagu Sarajevskog primirja, iz zrakoplovne baze Željava kod Bihaća dolijeće pet zrakoplova JNA koji izbacuju rakete na istok grada, na njegovu industrijsku zonu (OGURLIĆ 2008: 280–287). Rijeka je, dakle i dalje bila, unatoč potpisanim sporazumu, jedna od meta strateških udara JNA po vitalnim ciljevima u Hrvatskoj. Kadijević se u svojim sjećanjima osvrnuo i na položaj snaga JNA u okruženju, istaknuvši kako Vrhovna komanda nije dala dopuštenje za predaju ijednog garnizona. Štoviše, istakao je „...bilo je garnizona u Hrvatskoj u sličnoj

33 Mislim da je rat završen. *Slobodna Dalmacija*. 3. 12. 1991., 12.

34 Hrvatski stijeg na Katarini. *Novi list*. 3. 12. 1991., 13.

35 Molba Pane Đermanovića Komandi 18. korpusa za prijem u aktivnu vojnu službu Vojske Jugoslavije, četa vojne policije 18. korpusa Okučani, 14. 7. 1994.; prijemni pečat: Vojna pošta 9162, pov.br. 84-1, 14. 7. 1994., Okučani; HR-HMDCDR, 2., 18. korpus SVK.

ili teškoj situaciji, pa su upornom i dobro organizovanom odbranom doprinijeli izvršenju zadatka koga je JNA imala u ratu u Hrvatskoj i dočekali da budu deblokirani“ (KADIJEVIĆ 1993: 138–139).

Komandant 13. korpusa u svjetlu izvora i svjedoka vremena

Osvrta i pogledi na generalovo držanje i vođenje Riječkog korpusa u javnost su stigli već do kraja 1991. godine. Predsjednik Skupštine općine Opatija Daroslav Čiković ocijenio je njegove javne nastupe kao pokušaje predstavljanja sebe mirotvorcem. Naveo je primjer oduzimanja oružja od vojnika Vojne bolnice u Ljubljani zbog čega je bio pozvan na razgovor u kojem mu je Čad prijetio udarima zrakoplovstva JNA po Opatiji pa je oružje vraćeno.³⁶ U *Hrvatskom vojniku* iz prosinca 1991. godine o odlasku 13. korpusa ispravno je ocijenjen učinak Čadove vještine pregovaranja „Ukratko, Riječki korpus odnio je u Bar gotovo sve... stječe gorak dojam da je general Čad svojom drskom pregovaračkom politikom, koja je uključila i bombardiranje civilnih ciljeva (u Gorskom kotaru) postigao više“.³⁷ Tome nasuprot, s dvije godine odmaka, tadašnji je riječki gradonačelnik Slavko Linić za *Večernji list* pohvalio Čada što je ostavio „goleme količine oružja“. Štoviše, Linić je objasnio da je Čad po dolasku u luku Bar otišao u Beograd „gdje su ga Adžić i Kadijević proglasili izdajicom, prijetili mu revolverom, te je zaključio da to više nije njegova vojska, da su na suprotnim stranama. Vratio se u Rijeku, gdje i danas živi. Ima hrvatsko državljanstvo“.³⁸ Sličnu tvrdnju iznio je i Čad osobno u razgovoru za tjednik *Globus* u prosincu 1993. godine. Po dolasku u Beograd svratio je s generalom Avramovićem do generala Adžića koji ga je napao na „pasja kola što nisam porušio Rijeku i zaprijetio da će on to učiniti“. Kadijeviću je prikazao što se sve događalo u Rijeci na što mu je Kadijević rekao da je pravilno postupio što nije izvršio zapovijed. Svoj odgovor na novinarsko pitanje Čad je završio riječima „To su bile njegove posljednje riječi. To je prava istina“.³⁹ Srpski izvori iz 1991. godine govore drukčije i značajno opovrgavaju navedene tvrdnje. U *Politikinom* članku od 16. studenog 1991. „Čad izvan svake sumnje“, predstavnik Saveznog sekretarijata za narodnu obranu pukovnik Milan Gvero objasnio je deblokadu vojarni

36 Dvostruke igre majora Smrkea. *Novi list*. 21. 12. 1991., 10.

37 Posljednji vojnik okupatorske vojske napustio riječko područje. *Hrvatski vojnik*. br. 2, 16. – 18., HR-HMDCDR, fond 40.

38 Nisam lokalni moćnik. *Večernji list*. 1. 9. 1993., 7.

39 Slovenci su me željeli raznijeti raketom dok sam se vozio iz Kopa. *Globus*. 10. 12. 1993., 15. – 17.

i premještanje postrojbi JNA, pa tako i premještanje Riječkog korpusa, kao „deo armijskih aktivnosti na ostvarivanju zadataka obezbeđenja mira, zaštite srpskog naroda od ponovljenog genocida i stvaranja uslova za mirno rešenje jugoslavenske krize političkim sredstvima“. Za postupke generala Čada pukovnik je Gvero iznio sljedeću ocjenu „Nema nijednog elementa za sumnju u moralni i profesionalni integritet general-potpukovnika Marijana Čada. On je sporazume vodio dobro, odgovorno, visokoprofesionalno i po armiju i njene interese korisno i uspešno“. Posebno je bilo značajno što se postrojbe JNA s riječkog područja izvlače bez gubitaka, organizirano i planski.⁴⁰ General Čad je nedugo zatim u istoj tiskovini iznio svoja mišljenja o proteklim događajima i svojim postupcima. Za vođenje pregovora imao je dopuštenje od Komande 5. VO. U pogledu oružja i tehnike naglasio je „nijednog trenutka nisam dozvolio da se postavi pitanje da li s oružjem ili bez njega. Tu dilemu sam i unapred isključio“. Istaknuo je i da „nijednu stvar nisam uradio za koju nisam kao vojnik dobio odobrenje od svog pretpostavljenog, nijedan razgovor vodio u Kriznom štabu ili s predstavnicima Evropske zajednice, a da nisam informisao pretpostavljenog. Mogu reći da nikad nisam imao nesporazum s pretpostavljenima. Dobio sam odobrenje iz Generalštaba od generala Simovića⁴¹, načelnika Prve uprave, da mogu da vodim razgovore o svim pitanjima“. Sve vrijeme nastojao je da ne doživi sudbinu Varaždinskog korpusa, a hrvatski ministar Rudolf ga je prilikom potpisivanja sporazuma nazvao lukavim generalom.⁴² Prema ocjeni brigadnog generala Sergia Rabara, negdašnjeg zapovjednika 111. riječke brigade, bio je to uspjeh generala Čada „jer je on u potpunosti realizirao ono što je obećao svojoj vrhovnoj komandi, a to je da neće predati 13. korpus“. Najlošije stanje u Korpusu bilo je u pogledu broja ljudstva i njihova morala. Primjerice, nije bilo dovoljno vozača za tenkove, što se očitovalo prilikom ukrcanja borbene tehnike na brodove koja se morala izvršiti u više navrata. Rabar je ovom dodao osvrt na njegov povratak u RH i umirovljenje: „Na kraju svega možemo vidjeti i što je Čad napisao u svom zahtjevu za mirovinu...tamo navodi kako je časno obavljao svoju dužnost, kao i da nije bilo te sile koja ga može prisiliti da izda ideale JNA, da je čvrsto stajao na izvršenju dislokacije 13. korpusa, kao i evakuacije tehnike i

40 Čad izvan svake sumnje. *Politika*. 16. 11. 1991., 9, HR-HMDCDR, fond 18.

41 Simović, Tomislav (Vrbava, Takovo, Gornji Milanovac, Srbija 16. 9. 1934.), načelnik štaba 1. VO do lipnja 1991., potom komandant 3. VO; ministar obrane Srbije od rujna 1991. do siječnja 1992.; BRIGOVIĆ, NAZOR 2010: 315.

42 Posljednji zadatak generala Čada. *Politika*. 20. 11. 1991., 9, HR-HMDCDR, fond 18; Zahtjev za umirovljenje „General bez vojske“. *Novi list*. 11. 12. 1991., 7.

ljudstva“.⁴³ A da je komandant Riječkog korpusa zaista odradio generalski posao i zadužio JNA ponajbolje svjedoči podatak iz *Narodne armije* od 22. prosinca 1991. gdje je u članku „Odlikovani generali i admirali“ navedeno da je Ordenom rada s crvenom zvijezdom odlikovan Marijan Čad, general-potpukovnik. Sukladna ovome jest i izjava Antuna Tusa, stožernog generala u mirovini, tada načelnika Glavnog stožera HV „...uz sulude prijetnje da će tući Rijeku, što bi bio ratni zločin, izvršava zadaću GŠ JNA... zato je unaprijeđen u viši čin te ga se ne može smatrati našim prijateljem i dobročiniteljem“ (OGURLIĆ 2008: 41).⁴⁴

Sudbina Riječkog korpusa

Postrojbe i borbena sredstva Riječkog korpusa bit će razmještena na području jugoistočne Hercegovine. Ostaje nepoznanica jesu li korištena protiv hrvatskih snaga i civilnog pučanstva na dubrovačkom području tijekom studenog i prosinca 1991. godine. Ista će poslužiti ustroju Hercegovačkog korpusa kojim će u proljeće i ljeto 1992. zapovijedati general-major Momčilo Perišić. Naime, prema Perišićevoj zapovijedi sve snage na prostoru istočne Hercegovine stavljene su od 26. svibnja 1992. pod jedinstvenu Komandu Hercegovačkog korpusa, a među postrojbama navedene su i one 13. korpusa. Ispod njegova potpisa udaren je pečat „Komanda 13. korpusa“. Postrojbe 13. korpusa u sudjelovanju s drugim snagama JNA uspješno su izvele operaciju izvlačenja ljudstva iz blokirane vojarne u Čapljini. Djelovanje Riječkog korpusa potvrdio je u *Narodnoj armiji* i potpukovnik Milomir Božović, posljednji zapovjednik garnizona JNA u Čapljini.⁴⁵

43 'Rijeka obranjena u Lici, a ne u riječkim kasarnama': Sergio Rabar i Gordan Juračić iznose istinu od 1991. <http://www.novilist.hr/Vijesti/Rijeka/Rijeka-obranjena-u-Lici-a-ne-u-rijeckim-kasarnama-Sergio-Rabar-i-Gordan-Juracic-iznose-istinu-od-1991> (7. 7. 2019.)

44 Odlikovani generali i admirali. *Narodna armija*. 22. 12. 1991., 4., HR-HMDCDR, fond 18.

45 Zapovijed Komande hercegovačkog korpusa za daljnja djelovanja, Komanda hercegovačkog korpusa, str.pov.br. 229-90, 25. 5. 1992., prijemni broj: sp 73/340, 26. 5. 1992., u posjedu autora; Crvena raketa nad kasarnom. *Narodna armija*. 7. 5. 1992., 14. – 15., HR-HMDCDR, fond 18.

Zaključak

Temeljem svega iznesenog nastaje jedna drugačija slika generala Čada od one koja se godinama stvara i prevladava u hrvatskoj javnosti. Kao vjerni i poslušni vojnik JNA, odigrao je važnu ulogu u vođenju podređenih mu postrojbi JNA na prostorima Like i Gorskog kotara zbog čega je nezaobilazna njegova zapovjedna odgovornost. Podržavan od zračnih i pomorskih snaga JNA general je uspio održati svoje postrojbe i borbena sredstva na riječkom području netaknute, vezujući tako dio hrvatskih postrojbi koje su mogle biti iskorištene za obranu Republike Hrvatske. Po dobivanju naredbe o nasilnom povlačenju korpusa iskazao je hrvatskim vlastima volju za mirnim odlaskom 13. korpusa čime se prikazao mirotvorcem iako to kao general agresorske vojske nije bio. U skladu sa strateškim promišljanjima Vrhovne komande OS SFRJ, nakon što je umalo dva mjeseca držao riječko područje pod cijevima oružja, a istodobno rukovodio podređene postrojbe, postiže povoljan sporazum za napuštanje hrvatskog teritorija. U sporazumu uspijeva nametnuti uvjete kojima je omogućen odlazak cjelokupne tehnike i oružja Riječkog korpusa. Postrojbe su potom premještene na područje jugoistočne Hercegovine gdje su u proljeće 1992. iskorištene za ratne ciljeve bosanskohercegovačkih Srba. Za svoj ratni doprinos i zapovijedanje odlikovan je u prosincu 1991. od vojnog vrha JNA, a potom se vratio u okrilje Republike Hrvatske. Nasuprot tome stoji sudbina general-majora Nikole Mladenića koji je uhićen i osuđen od pravosuđa RH, da bi 1997. godine bio pomilovan (RUDOLF 1999: 200–202).⁴⁶ Zasigurno postoji odgovornost komandanta 13. korpusa za borbena djelovanja postrojbi JNA na područjima zapadne Hrvatske tijekom ratne 1991. godine. Nije lako biti general poslije bitke, ali se za generala Marijana Čada može reći da je bio vješt general bitke kojom je očuvao, unatoč mnogim preprekama, svoju budućnost u državi i poretku protiv kojeg je ratovao.

46 [https://www.documenta.hr/assets/files/Sudjenja/sudjenja/CC-Verdict4\(1\).pdf](https://www.documenta.hr/assets/files/Sudjenja/sudjenja/CC-Verdict4(1).pdf)

Izvori

- HR-HMDCDR, Fond 2, Paradržavne i paravojne postrojbe na okupiranom teritoriju Republike Hrvatske.
- HR-HMDCDR, fond 18, Digitalna zbirka.
- HR-HMDCDR, fond 40, Zbirka tiskovina.

Literatura

- Armija namjerno uništava municiju. *Novi list*. Rijeka. 14. 10. 1991., 1.
- BEČEJIĆ, MILAN. Posljednja Jalkovečka žrtva. *Borba*. Beograd. 7. 11. 1991., 11
- BRIGOVIĆ, IVAN; RADOŠ, IVAN. 2016. (ur.) *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. dokumenti – knjiga 19. 9. korpus JNA (1991.)*. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
- BRIGOVIĆ, IVAN; ŠTEFANČIĆ, DOMAGOJ (ur.). 2019. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. dokumenti - knjiga 21. Prilozi za povijest Like knjiga 27. Agresija JNA i srpskih postrojbi (Lika, 1991. – 1992.)*. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata; Gospić: Državni arhiv u Gospiću.
- CRNKOVIĆ, ANTON. 2014. *Rat u oazi mira*. Delnice: Hrvatski memorijalno dokumentacijski centar Domovinskog rata, Grad Delnice.
- Crvena raketa nad kasarnom. *Narodna armija*. Beograd. 7. 5. 1992., 14. – 15.
- Čad izvan svake sumnje. *Politika*. Beograd. 16. 11. 1991., 9.
- DAMJANOVIĆ, DUŠA. 1991. Posljednji zadatak generala Čada. *Politika*. Beograd. 20. 11. 1991., 9.
- FILKOVIĆ, MARKO. 1995. 305. *logistička baza Rijeka*. Rijeka: 305. logistička baza Rijeka.
- General bez vojske. *Novi list*. Rijeka. 11. 12. 1991., 7.
- General Čad se ne šali. *Borba*. Beograd. 8. 11. 1991., 3.
- GODIĆ, DARJAN. 2017. *Oružane snage pobunjenih Srba na području Like 1990. – 1995. doktorski rad*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- GREGURIĆ, FRANJO. 1998. *Vlada demokratskog jedinstva Hrvatske 1991. – 1992.* Zagreb: Naklada Zadro – Grafički zavod Hrvatske.
- Grom navodno aktivirao eksploziv. 1991. *Borba*. Beograd.
- Grubi napadi generala Čada. *Večernji list*. Zagreb. 7. 11. 1991., 9.
- HERCEG, DAMIR. Kada Čad telefonira – svi u „šetnju“. *Vjesnik*. 31. 10./1. 11. 1991., 10.
- HERCEG, DAMIR. Krivac je general Čad. *Vjesnik*. Zagreb. 14. 11. 1991., 12.
- HERLJEVIĆ, D., LONČAR, D. Soldateska otišla iz Delnica. *Novi list*. Rijeka 6. 11. 1991., 3.
- IVANKOVIĆ, DAVOR. Nisam lokalni moćnik. *Večernji list*, 1. 9. 1993., 7.

- JURKOVIĆ, EDI; OGURLIĆ, GORAN. Čadu je svega dosta. *Novi list*. 4. 11. 1991., 5.
- KADIJEVIĆ, VELJKO. 1993. *Moje viđenje raspada*. Beograd: Politika.
- KIRIGIN, IVO. Dvostruke igre majora Smrkea. *Novi list*. Rijeka. 21. 12. 1991., 10.
- KOJIĆ, D. Riječki korpus napušta Rijeku. *Novi list*. Rijeka. 10. 11. 1991.
- KRNJAJIĆ-PETKOVIĆ G.; VLAŠIĆ, N. Čadov ultimatum. *Novi list*. Rijeka. 6. 11. 1991.
- KUREVIĆ, SANJIN. Generale, srami se!. *Novi list*. 8. 11. 1991., 6
- LONČAR, D. Čad kontrolira delnička skladišta. *Novi list*. Rijeka. 29. 10. 1991., 15.
- MARIJAN, DAVOR. 2003. Jedinstvo – posljednji ustroj JNA. *Polemos*, 11-12, 11 – 47.
- MARIJAN, DAVOR. 2006. Djelovanje JNA i pobunjenih Srba u Lici 1990. – 1992. godine. *Senjski zbornik*, 33, 217-241.
- MARIJAN, DAVOR. 2008. *Slom Titove armije*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga; Hrvatski institut za povijest.
- MIKULIČIĆ, ICO. 1991. Grobinština u ratnom vihoru. *Novi list*. Rijeka. 14. 10. 1991, 3.
- MIKULIČIĆ, ICO. Uzrok grom – i da, i ne. *Novi list*. Rijeka. 17. 10. 1991., 5.
- Mina ubila mladića. *Novi list*. Rijeka. 7. 11. 1991., 1.
- NAJMAN, DRAŽEN; POSILOVIĆ, IVAN; DUJIĆ, MARIJA. 2004. *Blokade i osvajanja vojarni i vojnih objekata JNA u Hrvatskoj 1991*. Zagreb: Udruga dragovoljaca Narodne zaštite Domovinskog rata.
- Novi napad na Delnice. *Vjesnik*. Zagreb. 9. 11. 1991., 5.
- Odlikovani generali i admirali. *Narodna armija*. Beograd. 22. 12. 1991., 4.
- OGURLIĆ, DRAGAN. 2008. *Rijeka u Domovinskom ratu*. Rijeka: Grad Rijeka.
- Okrenite leđa okupatoru. *Novi list*. Rijeka. 9. 11. 1991., 1.
- Okupator počinje odlaziti. *Večernji list*. Zagreb. 11. 11. 1991., 9.
- Oslobođena Rijeka. Trsat – hrvatski stijeg. *Novi list*. Rijeka. 9. 12. 1991., 1.
- PAJIĆ, DARKO. 2016. 'Rijeka obranjena u Lici, a ne u riječkim kasarnama': Sergio Rabar i Gordan Juračić iznose istinu od 1991. <http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Rijeka-obranjena-u-Lici-a-ne-u-rijeckim-kasarnama-Sergio-Rabar-i-Gordan-Juracic-iznose-istinu-od-1991> (7. 7. 2019.)
- PAJIĆ, DARKO. 2016. Postrojba koja je obranila Rijeku i preuzela vojarnu: Prisjećamo se uloge prve riječke vojske. <http://www.novolist.hr/Vijesti/Rijeka/Postrojba-koja-je-obranila-Rijeku-i-preuzela-vojarnu-Prisjecamo-se-uloge-prve-rijecke-vojske> (7. 7. 2019.)
- PEITEL, DAVOR. 2011. *Na prvoj crti protiv smrti*. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata.
- Posljednji vojni okupatorske vojske napustio riječko područje. 1991. *Hrvatski vojnik*, br. 2, 16 – 18.
- Predano orlovsko gnijezdo. *Vjesnik*. Zagreb. 30. 11. 1991., 5
- PRODAN, EDI. Nestaju legla SMB-parazita. *Novi list*. Rijeka. 23. 11. 1991., 16.

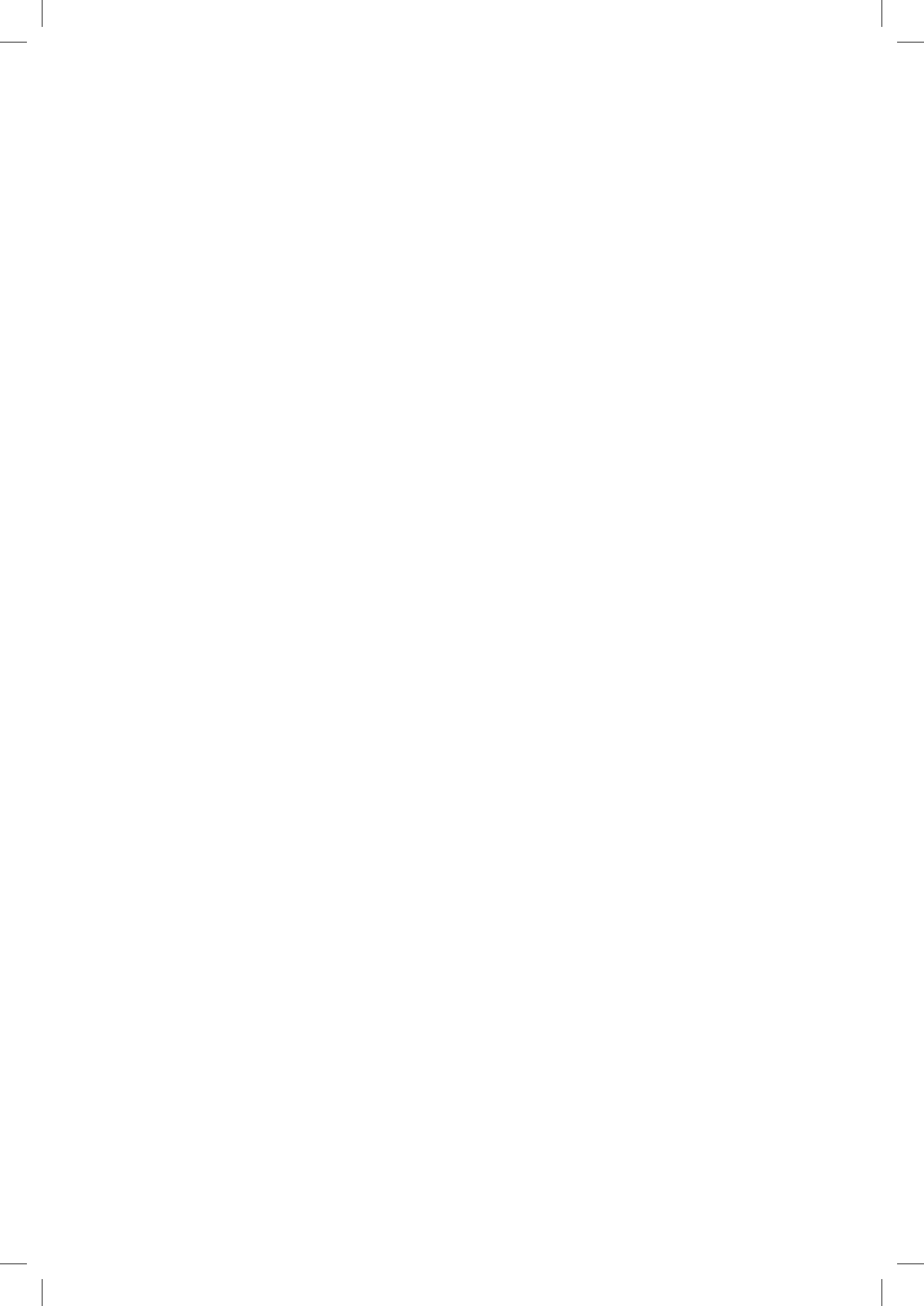
- RADIVOJEVIĆ, HERCEG. Pao i „Velebit-3“. *Vjesnik*. Zagreb. 6. 11. 1991., 1.
- RADIVOJEVIĆ, GRADIMIR. Neću razarati Rijeku, ali... *Vjesnik*. Zagreb. 6. 11. 1991.
- RADIVOJEVIĆ, GRADIMIR. Rijeka bez armije do 10. prosinca. *Vjesnik*. Zagreb. 10. 11. 1991., 3.
- RADIVOJEVIĆ, GRADIMIR. Tenkovi već na labudicama *Vjesnik*. Zagreb. 11. 11. 1991., 5.
- Rat je završen. *Borba*. Beograd. 2. 12. 1991., 3.
- RATKOVIĆ, BORISLAV. 1981. *Vojni leksikon*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- RUDOLF, DAVORIN. 1999. *Rat koji nismo htjeli*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- RUPIC, MATE (ur.). 2007. *Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995. Oružana pobuna Srba u Hrvatskoj i agresija oružanih snaga SFRJ i srpskih paravojnih postrojbi na Republiku Hrvatsku*. Dokumenti - knjiga 1. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata
- SILIĆ, ARSEN. 2019. *Plitvice iz rova*. Delnice: vlastita naklada.
- Slovenci su me željeli raznijeti raketom dok sam se vozio iz Kopra. *Globus*. Zagreb. 10. 12. 1993., 15 – 17.
- Srušio sam pukovnika. *Novi list*. Rijeka. 22. 2. 1992., 17.
- STIPČIĆ, RUDI. 2018. *Zagrebački korpus ZNG. 3. operativna zona Zagreb*. Sisak: Karmen komunikacije.
- SUZIĆ, SLAVKO. 2009. Dva vruća riječka dana. *Sušačka revija, broj 65*. <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=65&C=22> (7. 7. 2019.)
- ŠUMELJ-PRSKALO, ORNELA. Dislokacija Riječkog korpusa pri kraju. *Novi list*. Rijeka. 2. 12. 1991., 3.
- ŠUŠIĆ, SLAVOLJUB; TERZIĆ, ZORAN; PETROVIĆ, NIKOLA. 2002. *Zbornik dokumenata iz oblasti odbrane i bezbednosti Jugoslavije 1990. – 1991. godine*. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Trese se ogulinski kraj. *Novi list*. Rijeka. 14. 10. 1991., 14.
- T. TOMIČIĆ. 1991. Navođenje groma? *Novi list*. Rijeka. 14. 10. 1991, 3.
- TURK, IVO. 2014. Saborsko 1991. – zločin i posljedice. // Vukovar '91. – Genocid i memoriciidna baština Europske unije. / Živić, Dražen; Špoljar Vržina, Sanja; Cvikić, Sandra, Žebec Šilj, Ivana (ur.). Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb; Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Vukovar, 201 – 213.
- Učenik generala Čada. *Novi list*. Rijeka. 21. 12. 1991., 10.
- VLAŠIĆ, NELA. Hrvatski stijeg na Katarini. *Novi list*. Rijeka. 3. 12. 1991., 13.
- VLAŠIĆ, NELA. Janusov mir za hrvatsku mirovinu. *Novi list*. Rijeka. 11. 12. 1991., 6.
- Žrtve vojarne na Katarini. *Vjesnik*. Zagreb. 8. 11. 1991., 14.
- <https://www.centar-za-mir.hr/ps/zlocin-u-varazdinu-opt-vlado-trifunovic-i-dr/> (7. 7. 2019.)
- [https://www.documenta.hr/assets/files/Sudjenja/sudjenja/CC-Verdict4\(1\).pdf](https://www.documenta.hr/assets/files/Sudjenja/sudjenja/CC-Verdict4(1).pdf) (7. 7. 2019.)

General Čad's warfare and the departure of the 13th JNA Corps from Croatia

Abstract

In order to be familiar with events in the Homeland War on the territory of western Croatia it is obligatory to assess the command and actions of the commandant of the 13th Rijeka Corps of the Yugoslav People's Army (JNA), the Lieutenant General Marijan Čad. Up until the signature of the agreement with the representatives of the Croatian Government in November 1991 the General consistently carried out tasks entrusted to him by the JNA commands that were his superior. Commanding the troops in the territory of Lika and Gorski kotar he directed the armed combat of the JNA and the rebelled Serbs troops within the attack operation at the Republic of Croatia in the autumn of 1991. By getting the troops of the 13th Corps out of the area of Rijeka General Čad fulfilled his war mission and most of all he kept his civil rights in the Republic of Croatia. He remained for the many in the public opinion the saviour of the city of Rijeka from the destruction of war. By considering the sequence of events and some lesser known facts the paper endeavours to give the complete picture and the based assessment of his role and responsibility in war conflicts until the signature of the agreement regarding the 13th Corps departing from Croatia.

Keywords: Lika, Gorski kotar, Rijeka, 13th Corps, General Čad, agreement

PRILOZI

2

KANIŠKA ULICA U GOSPIĆU I NJEZINE MIJENE

Kao i drugdje, i u Gospiću su se tijekom vremena mijenjali urbani izgled i njegovi žitelji. Najpogubnija, međutim, promjena njegovih stanovnika dogodila se nakon Drugog svjetskog rata, kada je na razne načine nestalo nekoliko tisuća Hrvata. Evo pokušaja približnog „nacrt“ izgleda Kaniške ulice od njezina početka u središtu grada do Kaniškog mosta nad rijekom Bogdanicom, nakon kojega počinje Kaniža Gospička.

Kaniška ulica počinje u gradskom središtu ispred današnje Katedrale Navještenja BDM u kojemu je bilo vrijednih i zanimljivih spomenika o kojima kao digresiju u uvodu treba navesti nekoliko rečenica.

U središtu Gospića u Ulici dr. Franje Tuđmana br. 4, zgrada je u kojoj su danas uredi Ličko-senjske županije, a u godinama prošlosti je u njoj bio smješten bio đački dom kojega smo zvali internat. U toj zgradi je prije Drugog svjetskog rata bila Viša građanska škola za djevojke i preparandija s nekoliko razreda pučke škole, a na rubu gdje se ona spaja s današnjom zgradom zdravstvenog i mirovinskog osiguranja bila je u prizemnici postolarska radionica moga susjeda iz Kaniške ulice s kućom u Rampinoj dragi, prvom do vojarne Ciganovića Rampe, koju su Talijani početkom Drugog svjetskog rata rekvirirali i u njoj uredili svoju, u Gospiću prvu, vojničku mrtvačnicu. Na ulici pred tom zgradom nizao se do početka Budačke ulice lijep drvodred bagrema, koji su marni urbanisti nakon rata, Bogzna zašto, uklonili, dajući mogućnost Mariji-Vici Balen da u sjećanju na poslijeratni Gospić uzdahne: „Nažalost, nisu to bila jedina pustošenja naših moćnika obavljena u ‘revolucionarnom’ zanosu pobjede. Nekome je smetao i lijepi barokni balkon na zgradi bivše Županije, pa ga je jednostavno skinuo.“¹

Središnju, gospićku Ulicu dr. Franje Tuđmana s usporednom Ulicom Vile Velebita spaja kratka ulica nazvana 30. svibnja 1990., u kojoj je bilo nekoliko spomena vrijednih objekata. Na lijevom uglu na ulazu u nju iz Ulice dr. Franje Tuđmana

1 Marija-Vica Balen, *Bili smo idealisti, uspomene jedne revolucionarke*, Disput, Biblioteka SREDNJI PUT (10. knjiga), Zagreb, 2009., 24., Riječ je o zgradi u Ulici senjskih žrtava br. 36 u Gospiću, koja je 1890-ih podignuta kao đački dom, i u kojoj je kasnije bila Županija, a danas je u njoj rezidencija Gospičko-senjske biskupije.

bila je u hrvatskom pjesništvu ovjekovječena² vrlo popularna Poglajenova pekarica i slastičarna. U njezinoj su se neposrednoj blizini, u zgradi u kojoj je danas Otvoreno učilište dr. Ante Starčević, u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske nalazili Ustaški stožer, a preko puta od nje, u današnjoj zgradi Ličko-senjske županije je bio Zdrug hrvatske vojske. I jedno i drugo vrlo privlačni mamci za partizanske napade. I doista, u jutarnjim satima jedne nedjelje godine 1943., sjećam se, mene je i moju sestru Maricu kada smo išli na svetu misu u crkvu zatekla kod Križa u Kaniškoj ulici sirena, čije nas je zavijanje potjeralo preko ceste u podrum dućana gospodina Daše, u kojemu smo proživjeli prvi partizanski zračni napad na Gospić, a u kojemu je bombardiranjem ustaških postrojenja u središtu grada, nažalost koleteralno stradala Poglajenova kuća. Nakon napada kuća više nije obnovljena, i odnedavno je na njezinom mjestu postavljena spomen-ploča Starčevićima, dr. Anti i popu Šimi, te Franu Kurelcu. Svaka čast! No da se poslušalo Gospićane iz Zagreba tu, u ličkom središtu, trebao je biti otkriven spomenik Ocu domovine dr. Anti Starčeviću kao središnjoj osobi u hrvatskoj povijesti, pri čemu se, dabome, ne bi smjelo zaboraviti Frana Kurelca, kao ni druge slavom ovjenčane Starčeviće, poglavito jezikoslovca Šimu, ali i plamenitog gromkog glasnogovornika Davida, koji je stričev državotvorni nauk bolje od drugih proširio diljem domovine. Nasuprot Poglajenovoj kući u spomenutoj Ulici 30. svibnja 1990. na br. 2, gdje je nekad bila podignuta katnica za oficire JNA nalazila se prostrana kamena državna prizemnica u kojoj je prije Drugog svjetskog rata stanovao upravitelj gospićke bolnice, zloglasni jugoslavenski senator dr. Petar Zec. Zeca je na Cetinu 5. siječnja 1934. jugoslavenski kralj Aleksandar I. Karađorđević u svom političkom testamentu odredio za zamjenika hrvatskog bana dr. Ive Perovića kao trećeg člana u Kraljevskom namjesničkom vijeću. To Vijeće je Kraljevinom Jugoslavijom upravljalo nakon ubojstva kralja Aleksandra u Marseilleu 9. listopada iste godine. U kući je u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske stanovala obitelj pravnika Hrdličke, dožupana Velike župe Gacka i Lika, čiji se 20-godišnji sin, ustaški časnik Miško, u povlačenju kako bi izbjegao izručenje partizanima u svibnju 1945. ubio na mostu u Dravogradu. Do nje je u istoj ulici na br. 4. na mjestu sadašnje katnice bila od trotoara malo prema dvorištu uvučena zgrada s pročeljem obloženim izrazito lijepim zelenim daščicama u kojoj je bila nekadašnja „gospićka poliklinika“ i u kojoj je na katu stanovala obitelj gradskog fizika, dr. Gradišnika. Svih

2 Vladimir Jurčić, Jedan život-gospodinu Josipu Poglajenu, u: *Svijetli vidici 1933.-1940.*, Zagreb, 1940.

je tih nekadašnjih kuća i žitelja u njima na razne načine nestalo, kao što će nestati i sjećanja na njih, koja u vremenskom toku postaju sve bljeđa...

Partizanska vlast je poslije Drugog svjetskog rata srušila i lijepi obelisk koji su pred Okružnim sudom u središtu Gospića godine 1870. postavili „Gedeonu vitezu Zastavnikoviću mužu o vojničkoj krajini vele zaslužnu harni štovatelji i prijatelji“ kako je pisalo na njemu. Marija-Vica Balen iz gospićke politički lijevo usmjerene obitelji s početka Smiljanske ulice oštro je reagirala protiv tog vandalskog partizanskog čina. U svojoj knjizi ona bilježi što su partizani učinili u njenom Gospiću kad su godine 1945. ušli u njega u uvjerenju da su ga oslobodili. Ona se prisjeća i staroga austrijskog generala Gedeona Zastavnikovića, kojemu pravoslavna vjeroispovijest kojoj je pripadao, nije sprječavala da postane veliki hrvatski patriot i oštar neprijatelj mađarona kao i njihove politike u Hrvatskoj. Balen tome dodaje: „Poznati hrvatski političar i novinar Josip Miškatović, koji je u Beču izdavao ‘Novi pozor’, opisujući svoj razgovor s generalom Zastavnikovićem, navodi kako mu je ovaj rekao, pokazujući na svoju generalsku uniformu: ‘Znajte da ova haljina pokriva hrvatsko srce’. To mu neki lički Srbi nikad nisu mogli oprostiti...“³ - te su mu kao srpskom izdajici godine 1945. u Gospiću srušili spomenik, koji ni politički najradikalnijim Hrvatima i ustašama nikada nije smetao, niti su u njega dirali. A što se tiče mjesta i prostora pred Okružnim sudom u Gospiću koje je zauzimao, Zastavnikovićev obelisk bio je na mjestu na kojemu ni jednom kasnijem spomeniku, ni javnom urbanom obilježju u gospićkom središtu ne bi zauzimaao mjesto, niti bi mu smetao: ni godine 1955. postavljenom, a početkom '90-ih godina prošlog vijeka srušenom partizanskom spomeniku borcima i žrtvama fašističkog terora kipara Pavla Perića, (a koji je mogao biti postavljen i malo dalje od sudske zgrade pomaknut prema trotoaru), ni kasnije postavljenom poprsju blaženom Alojziju Stepincu, ni Spomeniku dragovoljcima i hrvatskim žrtvama u Domovinskom ratu, ni poprsju prvom predsjedniku Republike Hrvatske dr. Franji Tuđmanu. Svi ovi navedeni spomenici su na dovoljno pristojnoj udaljenosti od mjesta na kojemu je pred sudskom zgradom bio spomenik Gedeonu Zastavnikoviću. No, Zastavnikovići su se „neoprostivi nacionalni grijesi“ u svijest ličkih Srba do te mjere usjekli, da mu nosioci partizanske vlasti u Gospiću nisu samo spomenik srušili, nego su, kad su u partizanskoj uniformi i zvijezdom petokrakom okićeni 4. travnja 1945. ulazili u Gospić, ubili i Gedeonova unuka, starog Juku Zastavnikovića. Krivnja mu je bila u tome što se u rasulu Austro-

3 Marija-Vica Balen, *ibidem*.

Ugarske krajem Prvog svjetskog rata kao austrijski časnik povukao u mirovinu i odbio poziv da oficirsku karijeru nastavi u tadašnjoj jugoslavenskoj vojsci. Drugi krimen mu je bio što se tijekom Drugog svjetskog rata na poziv obrane u Gospiću aktivirao kao satnik u hrvatskoj obrambenoj bojni.⁴ Nije mu pomoglo ni to što u cijelom ratu nije nikome učinio zlo, kao ni činjenica da su u partizanima bile njegova nekadašnja žena Marica-Barunica i kći Krunka,⁵ koje su godine 1945. kasnije, hitajući u Gospić da bi spasile oca i muža, koga su partizani bili već ubili.⁶

Dvadeset i više godina u Ulici popa Marka Mesića br. 4 u Gospiću nekadašnja ugledna kuća Zastavnikovića zjapi prazna i propada, i Bogzna hoće li ikomu pasti na um da je popravi i spasi...

Sve dok ih negdje potkraj '70-ih godina prošlog vijeka zbog preuređenja i preimenovanja popularne stare gospićke Place u Trg Nikole Tesle nisu uklonili, na Placi su blizu kuće Zastavnikovićeve stajali i lijepi starinski željezni zdenac na kamenom postolju uzdignut i stablima zagrljen, i malo dalje od njega na drugoj strani Place kao simpatični mali neboder na jednu etažu uzdignut zanimljiv nesvakidašnji drveni kućerak, u kom je duhanske proizvode i raznu sitnu robu tržio Mata Galac, starina iz obližnje Žabice. Niti bi starinski zdenac niti Galčev kućerak bili suvišni, niti bi smetali i krnjili izgled trga kad su na njemu postavili i onaj golemi Teslin spomenik koga su u Domovinskom ratu odmetnici u udaru na Gospić srušili. Kao što ni zdenac, ni u lijepu suvenirnicu preuređen kućerak Mate Galca ne bi bili urbanistički suvišni, nego bi, dapače, da ih nisu uklonili, okupljalište Gospićana na današnjem lijepom središnjem Trgu Stjepana Radića u Gospiću i te kako uljepšali.

Posebno valja spomenuti i lijepe u obliku ptice rode iz metala umjetnički oblikovane vodoskoke, iz kojih je prskala voda u gradskom parku Kolakovcu i na promenadi u gospićkom središtu, koje su gospićki poratni inauguratora novog svijeta

4 Sjećam ga se kao ribiča na rijeci Novčici i kao domobranskog časnika koji je svakodnevno prolazio Kaniškom ulicom prema vojarni pod punom ratnom spremom i o vratu obješenom s vojničkim dalekozorom.

5 Krunka Zastavniković je poslije rata u Francuskoj na Sorboni diplomirala pravo i bila je djelatnica u kabinetu Aleksandra Rankovića u Beogradu.

6 Šime Balen, muž Marije-Vice, pred naše prve višestranačke izbore početkom '90-ih godina prošlog stoljeća autoru ovog pisanja je u svom stanu u ulici Račkog br. 9 u Zagrebu hvalio pok. Juku Zastavnikovića kao u ratu neokaljanog građanina Gospića, sjećajući se da su ga u ličkom partizanskom vodstvu, kome je i Balen kao politički komesar pripadao, namjeravali poslije oslobođenja Gospića imenovati na položaj prvog predsjednika gospićkog Narodnooslobodilačkog odbora.

ta također bez traga uklonili. Postojalo je mišljenje, ali nije dokazano, da su lijepe rode otrprnule u privatnu zbirku nekoga od poslijeratnih gospićkih moćnika. Činjenica da vodokoci nisu bili prezentirani za smetlište nikakvom ideološkom ni političkom opterećenošću navodi na zaključak, da su nekadašnji ptičji gospićki urbani uresi doista zbog puke grabeži i pohlepe iz nestali javnosti...

Katolička župa Navještenja Blažene Djevice Marije nakon dvogodišnje gradnje dobila je 1783. godine novu župnu crkvu, koja je proglašenjem Gospićko-senjske biskupije 25. svibnja 2000. postala katedralnom. Novu su crkvu gradili kamenom stare crkve sv. Ivana Nepomuka, koja se nalazila u glavnoj, danas Ulici dr. Ante Starčevića, preko puta zgrade u kojoj je danas Odjel za nastavničke studije u Gospiću Sveučilišta u Zadru.⁷ Stara crkva sv. Ivana Nepomuka je bila derutna i odredbom krajiškog podgenerala Vajlera srušena je 1780. godine. Sjedište župe preneseno je 1781. godine, iz Ličkog Novog u Gospić, gdje je počela izgradnja nove crkve, koja će nakon dva stoljeća proživjeti teške dane, posebno početkom Domovinskog rata, kada je bila pogođena zapaljivim projektilom te je u rujnu 1991. godine izgorjela. Na njezinom zapadnom pročelju uz ulazna vrata stoji brončani reljef, koji je istaknuti hrvatski kipar Robert Frangeš Mihanović izradio od kamena u spomen na bilajsku bitku krajiške vojske s francuskom vojskom 1809. godine. U obilježavanju 100. obljetnice bitke na reljefu je godine 1909. uprizoren naoružan ratnik s vojničkim ruksakom koji naslonjen na barjak izražava pijetet pognute glave nad tijelima i lubanjama poginulih suboraca. Uz njega na hrvatskom i njemačkom jeziku je tekst „Na spomen pradjedovima koji su kod Gospića i Bilaja na 21. i 22. svibnja 1809. kao branitelji domovine krv i život žrtvovali.“

Osim političko-povijesne, za našu domovinu ovaj reljef ima i veliku kulturno-povijesnu, odnosno jezikoslovnu vrijednost. Naime, kad je Napoleonov general, dubrovački vojvoda August Lucien de Marmont, kojega su Ličani zvali po svom „general Mrmonja“, prodirao iz Dalmacije kroz Liku u namjeri da francusku vlast proširi do Beča vojsku mu je kod Bilaja i Gospića predusrela krajiška vojska i nanijela joj gubitke. Poslije žestokih okršaja Francuzi su svladali protivnike i prodrli u Gospić, u kojemu je razbješnjeli Marmont odlučio smjestiti konjicu u crkvu, kako bi kaznio Ličane. I bio bi, da mu se nije suprostavio mladi gospićki katolički kapelan,

7 U zgradu je godine 1860. iz generalskog stana preselila gospićka realka, koja je postupno dorasla do svih 8 razreda i postala velika klasična gimnazija do godine 1927., i potom do godine 1947. realna, zbog čega je stariji Gospićani još uvijek zovu „stara gimnazija“, iako je poslije preseljenja gimnazije u novu zgradu u Budačkoj ulici 1947. godine tu bio đaki dom, pa Škola učenika u privredi (ŠUP), i nakon sloma komunizma i Jugoslavije u zgradi je bila Zanatska škola.

stric dr. Ante Starčevića, pop Šime Starčević, koji ga je na tečnom pariškom dijalektu upozorio da mu, učini li svetogrđe koje je naumio, Ličani katolici nikad neće oprostiti. Zbog ovoga je francuski general odustao od svog nauma. Navodno je general Marmont odvažnog gospićkog kapelana pozvao na ručak u kuću u kojoj je odsjeo u Kaniškoj br. 5 i nagovorio ga na buduću suradnju u službenim francuskim novinama *Télégraph officiel des provinces illiriennes*, čijem je hrvatskom izdanju u Ljubljani kao središtu ondašnjih Ilirskih provincija pop Šime Starčević bio urednik. „Zahvaljujući povoljnoj jezičnoj politici francuskih vlasti (Starčević je, op. a.), svomu znanju francuskoga jezika i svojoj marljivosti, objavio dvije gramatike 1812. godine u Trstu...“⁸ Katnica u Kaniškoj ulici br. 5, s kojom legenda povezuje francuskog generala i popa Šimu danas je u vlasništvu potomaka obitelji nekadašnjega gospićkog vodoinstalatera i limara, pok. Mate Stilinovića Mateka.

Svojom smionošću gospićki kapelan u svom „nezrilom viku“ nije samo francuskog generala nadahnutog francuskim predrevolucionarnim protuvjerskim i protucrkvanim naukom ugodno iznenadio, priuštivši mu da u dalekoj 'Bogu iza leđa' podvelebitskoj guduri čuje svoj materinji jezik u njegovoj lijepoj pariškoj verziji, nego je svojim čvrstim katoličkim stavom utemeljio i početak svoje sjajne jezikoslovne budućnosti autora prve hrvatske gramatike na hrvatskom jeziku. *Ričoslovicom*, koja je po mnogo čemu nadmašila druge onovremene gramatike koje su bile kod nas onda i kasnije u školskoj upotrebi, čemu treba dodati i mnoge jezikoslovne članke u *Zori Dalmatinskoj* kao i njegova teološka djela i prijevode, vrijedni je glagoljaš Šime Starčević značajno afirmirao lozu žitničkih Starčevića u našoj povijesti, te kao „mudra glava i zvizda naša zadužio svoj narod marnim radom, kulturnim djelima, krvlju i umom gorštaka Starčevića, koja je zatalasana i ugrijana ljubavlju za zemlju i narod u njegovu sinovcu Anti, kojeg nam on izabra i posla, da bude vođa svima hrvatskim generacijama koje dolaze, kako je ustvrdio Grgo Pejnović.⁹ Šime Starčević je do 14. svibnja 1849. proveo kao župnik u Karlobagu, gdje je i pokopan u kripti Župne crkve sv. Karla Boromejskog, pred čijom mu je donekle uređenom krhotinom godine 2008. gospićko-senjski biskup mons. dr. Mile Bogović otkrio spomenik. Kazališna djelatnica i prevoditeljica, gospođa Bosiljka Pavić Fajdić pričala mi je o stradanju Župne crkve sv. Karla Boromejskog u Karlobagu, i o uništenju njene unutrašnjosti, kojom su komunisti

8 Branka Tafra, Jezikoslovac Šime Starčević u: *Nova RICSÔSLOVICA Iliriska Vojničkoj Madosti Krajicškoj Poklonjena Trudom I Nástojanjem SHIME STARCSEVICHIA xupnika od Novoga u Lici*, pretisak, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Biblioteka PRETISCI, Zagreb, 2002., 129.

9 Grgo Pejnović, *Lički grudobran*, Društvo Ličana Hrvata u Zagrebu, Zagreb, 1940, 86.

nemilosrdno harali, pa su i povijesne vrijednosti u njoj kao i kripte s pokojnicima uništili. Na njezine riječi me je podsjetio i zagrebački mjesečnik *Vojna pošta* s tekstom: „Slijedećeg dana 31. kolovoza 1944. raketirana je crkva sv. Karla Bromejskog u Karlobagu, za koju se vjerovalo da je služila kao skladište streljiva.¹⁰ Crkvu su u 11:45 leteći jedan za drugim, raketirala četiri zrakoplova (A, E, R i F). Svaki zrakoplov ispalio je po osam zračnih torpeda, a od ukupno 32 ispaljena projektila njih 18 pogodilo je cilj, a ostali groblje pored crkve, Forticu u pozadini i kuće po Karlobagu. No budući da u crkvi nije bilo nikakva streljiva nije došlo do veće eksplozije, ali crkva je u potpunosti uništena, osim zvonika. Još dugo poslije rata tamo su ostale ruševine, a kad se počela graditi Jadranska magistrala postavilo se pitanje što s ruševinama crkve stradale u bombardiranju 1944. godine. Naime, ruševine crkve izgrađene 1700. godine nalazile su se na trasi na kojoj je trebalo skratiti zavoj zbog jakih udara vjetra.¹¹ To je bilo moguće samo ako se teško oštećena crkva do kraja poruši. Iako su Karlobažani bili protiv rušenja ostataka crkve te zatražili pomoć regionalnog Zavoda za zaštitu kulture u Rijeci, komunističke vlasti u Gospiću donijele su političku odluku da se kao spomenik kulture zaštititi samo sačuvani crkveni zvonik, ali ne i crkveno zdanje.

Na veliku žalost Karlobažana građevinski radnici¹² su 16. lipnja 1958. počeli s rušenjem stare crkve. Nitko se od građana Karlobaga i okolice nije htio prihvatiti tog posla. U crkvenim lađama i uokolo crkve nalazilo se mnogo grobnica, koje su tada vandalski opustošene. Kostu umrlih dijelom su smještene u grobnicu iza crkve, a dijelom su, navodno, bačene u more.¹³ Većina nadgrobni ploča je uništena, a samo nekoliko ih je ostalo sačuvano pa su kasnije prenesene u kapucinski samostan. Poslije proglašenja hrvatske neovisnosti zvonik i ostaci crkve obnovljeni su kao svojevrsni spomenik nekadašnjeg kulturocida.¹⁴

10 Dotična vijest je, zapravo, bila izmišljotina komunističkih bezvjernika u partizanima namijenjena nastojanju da se kao pomoć u borbi protiv vjere sruši crkvu.

11 Zakloniti od vjetra, a izložiti velikoj prometnoj opasnosti zbog zavoja pod pravim kutom. Mnogi taj opasni zavoj izbjegavaju mimoilazeći ga blagim zavojem, koji je ostao od nekadašnje ceste.

12 Prema nekim podacima ti su radnici bili robijaši dovedeni s Golog otoka.

13 U kripte crkve bili su sahranjeni i posmrtni ostaci čuvenog osloboditelja Like i Krbave od Turaka, popa Marka Mesića i ondašnjega karlobaškog župnika znamenitog hrvatskog jezikoslovca popa Šime Starčevića. O pretpostavkama mogućih posljednjih počivališta sudbini njihovih ostataka piše gospićko-senjski biskup u mirovini Mile Bogović u prvom broju časopisa *MemorabiLika* (2018.). Mile Bogović, Gdje je pokopan pop Marko Mesić?, *MemorabiLika*, br. 1, Gospić, 2018., 11.

14 Vidi: VP: magazin za vojnu povijest, br. 89, kolovoz 2018., str. 11.

Za razliku od karlobaških anglo-partizanskih kulturocida, u Gospiću se poslije Drugog svjetskog rata u nekoliko navrata događao urbanocid, koji je iz temelja izmijenio Kanišku ulicu, koja je kroz desetljeća bila najljepša i, gledajući s urbanističkoga stajališta, među ulicama u Gospiću najuređenija...

Na njenom početku, u središtu Gospića, nalazio se do početka '50-ih godina prošlog vijeka lijepi kip djevojke Marte, oko kojega su se ispreplele zanimljive crtice i pripovijetke. Na velikom kamenom postamentu bio je usidren zdenac okružen s osam akacija, i iz njega je sa svih strana tekla voda kroz metalne vodorige lavljeg oblika. Na zdencu je postavljena iz željeza iskovana lijepa djevojka zvana vodarica Marta s kablicom na glavi u znak spomena na gradski vodovod kojim je 31. prosinca 1893. u Gospić došla voda iz vrela Košna voda iz Brušana. Marta je kroz desetljeća simbolizirala Gospić, sve dok partizani nisu ušli u njega, da bi otvaranjem nove stranice gospičke povijesti u suludom pregnuću stvaranja novoga i nju skinuli s njenog prijestolja. Za razliku od ljudi, Martu nisu ubili, nego samo oštetili, i ona se kroz potucanje otpadom i kojekuda Gospićem na jedvite jade očuvala i vratila k svom iskonskom mjestu u gradskom središtu. Vodarica Marta je, kako piše dr. sc. Antonia Došen, profesorica „...vrlo profinjena i vješto oblikovana sa svim karakteristikama akademskog rada, čije je postavljanje krajem 19. stoljeća obogatilo vedutu Gospića te je do danas ostalo neizostavan detalj vizualne slike grada“.¹⁵ Novinar Marko Čuljat naglašava kako je Marta „jedan od najpoznatijih simbola ličke metropole.“¹⁶ Navodno su zbog postavljanja središnjeg gradskog elektro-kandelabra i zbog asfaltiranja ulice Martu početkom '50-ih godina 20. stoljeća bez obrazloženja uklonili iz grada, i kako je već rečeno, ona je lutala od nemila do nedraga, dok je nisu spasili gospički građani: stariji gospodin učitelj, Branko Marić, vodoinstalater Jure Zdunić Juka i muzealac pok. Željko Centner. Danas Marta stoji u središtu grada, nekoliko metara ispred mjesta na koje je izvorno 1893. bila postavljena, a možda bi ljepše, i za promet sigurno zgodnije i pametnije bilo, da je vraćena na mjesto odakle je prenešena, što se moglo učiniti bez većih i nesavladivih problema i troškova. Pozornosti su vrijedni zanimljivi podaci o skulpturama i vizualnim slikama Gospića do kojih je marljivim istraživanjima došla mlada hrvatska znanstvenica dr. sc. Antonia Došen, profesorica povijesti umjetnosti, koja je podrijetlom vezana uz lijepo podvelebitsko selo Rizvanušu, nekoli-

15 Antonia Došen, Prilog poznavanju rada Roberta Frangeša Mihanovića u Gospiću, izvorni znanstveni članak, Senjski zbornik, 38, 131-144 (2011.)

16 Marko Čuljat, Premalo je činjenica o Marti, predavanje o vodarici Marti u Gospiću, www.licke-novine.hr (Pristup 18. svibnja 2017.)

ko kilometara udaljenu od velebitskog vrela Košna voda u Brušanima iz kojeg je Marta „dovela vodu“ u Gospić početkom 20. stoljeća.

„A jedan je samovoljnik dao posjeći lijepi drvored što se pružao prema Kaniži, s mudrim ‘objašnjenjem’ da mu je dosta bilo šume i drveća za četiri godine ratovanja...“¹⁷, navodi Balenova u svojoj knjizi, čemu bi trebalo dodati da je Gospić i godine 1945. i u idućim poslijeratnim godinama, kao što je i danas, bio više poznat po zimi, nego po šumi, pa nije nemoguće misliti da su uklonjeni bagremi s obilatim širokim stablima zaglavili u nečijoj privatnoj drvarnici, jer srušeni nisu mogli ostati na cesti. A taj je dio Kaniške ulice od popularnog Trkuljina hotela „Europe“ do kapelice sv. Ivana Nepomuka i ondašnje Bedekovićeve ulice, današnje Ulice bana Ivana Karlovića urešen lijepim drvoredom akacija bio idealan i za korzo. Njega su 1944. godine zbog opasnosti od učestalih zračnih napada na gospićko središte preselili iz glavne ulice, na jedini u ondašnjem Gospiću popločan trotoar u Kaniškoj ulici, u danima kad još nije bilo kao danas sveprisutnog asfalta i kad je cestu prekrivala uglavnom batuda i prašina.

Nemam pravo predbacivati sam sebi i zamjerati si zbog ove moje navodne nostalgije za Gospićem iz moje mladosti, i nadam se da nisam jedini koji vjeruje da je u Gospiću bilo i onoga što nije trebalo niti je smjelo otići u zaborav i nestati. Tu na mjestu na kojemu se sastajala Kaniška ulica s ondašnjom Bedekovićevom, u zgradi koju zovu Uglovnica, u kojoj je donedavno bila trgovina DM, prije četrdesetak i više godina nalazila se stabilna sudska prizemnica, u kojoj je za boravka u Gospiću stanovala i obitelj suca Stjepana Bakarića sa sinom dječakom Vladimirom, budućim komunistom i političarem.¹⁸ Početkom '80-ih godina prošlog stoljeća na tom desnom trotoaru u Kaniškoj ulici u Gospiću na relaciji između hotela „Europe“ i Bedekovićeve ulice dogodio se građevinski skandal, koji nije samo unakazio urbanu vedutu Kaniške ulice, nego je do danas, i Bogzna do kada će biti, Gospićanima vrlo veliki problem. Velika dvokatna zgrada, naime, obgrlila je Kanišku i Ulicu Vile Velebita i zbog više neriješenih problema svojim je stanarima priskrbila pravi pakao. Još je veći problem priskrbio pločnik pred Uglovnicom, koji je od 1981. godine uzdignut iznad prethodne normalne razine te je za pješake postao teško prohodan, a za invalidne osobe u kolicima sasvim neprohodan. Ako je tzv. Uglovnica iz bilo kojih razloga bila potrebna, onda ju je trebalo izgraditi „kako Bog zapovijeda“, kako

17 Marija-Mica Balen, *ibidem*.

18 U Gospiću je 1930-ih u pučkim školama djelovala hrvatska nacionalistička organizacija Mladi junaci, i u njoj su kao učenici 3. i 4. razreda pučke škole zajedno bili Jakov Blažević i Vladimir Bakarić.

bi bila odgovarajuća za stanare u njoj i prisposodba njihovim potrebama. Pločnik pred njom je trebao pješacima i osobama koje za kretanje koriste invalidska kolica omogućiti normalno kretanje, zbog čega ga se nije smjelo podizati na višu razinu iznad visine prizemlja. Izgleda da su Uglovnice, kao i njezin ravni krov, njezino dvorište i pogotovo pločnik uz nju i oko nje, projektirali „stručnjaci“ koji potrebe građana nisu imali ni na kraj pameti.

U katnici obitelji pokojnih uglednih gospićkih građana Josipa i Zore Bušljeta u Ulici bana Ivana Karlovića br. 16, u kojoj je danas Veleučilište Nikola Tesla, za posjeta kćerki Zori, ženi Josipa Bušljete 29. listopada 1907. nenadano je umro istaknuti hrvatski pravaški političar iz Senja Josip Gržanić. Gržanić je osobito bio poznat po „saborskom vritnjaku“, kada je 5. listopada 1885. zajedno s Davidom Starčevićem u Hrvatskom saboru u Zagrebu napao omrznutoga hrvatskog bana Khuena Hedervaryja i izbacio ga iz sabornice, udarivši ga nogom u tur. Nažalost na zgradi u kojoj je u Gospiću umro, niti bilo gdje u Gospiću nije zabilježeno njegovo ime, niti „saborski nogomet“ u kojemu se gospićki tast iz Senja i te kako hrvatski proslavio. Nije pretjerano misliti da pojedini u gospićkom urbanizmu mjerodavni o Josipu Gržaniću i njegovoj povezanosti s Gospićem ne znaju i dovoljno nisu znali, ali začuđuje činjenica da se nisu barem raspitali o njegovoj povezanosti i suradnji s pravašima i Gospićem, pa se sjetili i njega i Davida Starčevića kad su prije nekoliko godina Starčevićima i Franu Kurelcu otkrili ranije navedenu spomen-ploču u gospićkom središtu. Umjesto bilo kakvog spomena na Gržanića i na, u hrvatskoj povijesti popularni, njegov vritnjak u Hrvatskom saboru Bušljeta su kuću ne pridržavajući se određenih gabarita proširili do stare pošte u Kaniškoj ulici i na nju su „prilijepili“ čudnovatu nezgrapnu nakaradu, pred kojom prolaznici bivaju začuđeni i zgroženi. Na drugoj strani Kaniške ulice, na početku Ulice IX. gardijske brigade „Vukovi“ bila je kuća u kojoj je ugledna ljekarnička obitelj Vouk godine 1856. otvorila prvu ljekarnu u Lici. Poslije je u toj kući bila popularna birtija Stipe Devčića Bicije, koju su stariji Gospićani zvali Šangaj, a u kojoj se znalo okupljati zanimljivo društvo, i u kojoj su, pričala mi je politički lijevo usmjerena starija gospođa profesorica Marijana Tomljenović, među ostalim, za istim stolom često sjedili i razgovarali odvjjetničkim poslovima povezani gospićki odvjjetnici Jakov Blažević i Andrija Artuković, koji još nisu bili, kao kasnije jedan prema drugom do nepodnošljivosti netrpeljivi. Prilikom cestovne rekonstrukcije i izgradnje novog mosta nad rijekom Novčicom 1980-ih godina kuću su srušili, i na njenom je mjestu danas malo parkiralište. U njezinu susjedstvu su restaurirali staru, no ušćuvanu stamenu kuću u kojoj je nekad bila pivovara i poslije mljekara, i u kojoj je danas

trgovina Müller, u prostoriji koju je, da je po Božju i po hrvatsku, trebalo preurediti u hrvatski mučenički dom. U toj su prostoriji, kao i u još nekima u Gospiću, inače za sudovanje u njima nepredviđenima, godine 1945. mnogi Hrvati poslani na put bez povratka. Posebno su mi iz mog djetinjstva ostala živa sjećanja na smrt osuđenih u toj zgradi gospićkih mladića Ivica Bravara, Nikice Grospića i još nekih na suđenjima koja nisu nadrasla razinu juridičkih sprdačina. Optuženog bi bodljikavom žicom svezanog, jer još nije bilo lisičina, doveli u sudnicu na kojoj bi tužitelj Marko Vujnović pročitao optužnicu, znajući već unaprijed određenu osudu, i onda bi glavni svjedok optužbe, Hrvat iz Švice Josip Devčić izjavio da je tog i tog dana svojim očima vidio kako optuženi Ivan Bravar kolje Srbe kod Gračaca i nakon desetak minuta bila bi izrečena osuda na smrt. Nekoliko dana potom bi na suđenju drugom optuženom isti svjedok Devčić svjedočio da je istog onog dana i u isto vrijeme kad i Bravara u Gračacu ovog optuženog ustašu svojim očima vidio kako Srbe kolje u 60 km udaljenom Smiljanu poslije čega bi također slijedila osuda na smrt. Kao žandar u Kraljevini Jugoslaviji i oružnički stražnik (narednik) u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, i uz to spodoba bez duše, Devčić je imao idealan pedigree za tobožnjeg objektivnog svjedoka u zastrašujućoj sablaznoj „pravednosti“ poslijeratnih sudova diktature proleterijata u Gospiću. Kontradiktornost u izjavama gledanja klanja svjedoka Devčića nije omelo sudsko vijeće da svjedočanstvo odbaci kao nevaljalo, jer je u suđenju s unaprijed određenom presudom svjedočanstvo ionako bilo samo formalno...

Umjesto pročelja s potkrovljem iščičkanim tornjićima, u zgradi se trebao i s istim sredstvima mogao urediti dostojan dom hrvatskom mučeništvu. I bio bi, da su ljudski i hrvatski više osjećali oni što su bili mjerodavni za rekonstrukciju ove zgrade.

Konačno, kad je riječ o vizualnoj slici Kaniške ulice spomena je vrijedna i rijeka Novčica, koja je nekad proticala duž Kaniške ulice i Gospićem kao njihova čista ljepotica, a koja je danas, nažalost, lokvanjem i lopočem zarasla i zidom zaklonjena te više i ne teče, nego usporeno gmiže.

OBLJETNICE

3

Ivica Mataija

DRŽAVNI ARHIV U GOSPIĆU

Dvadeset godina prve arhivske ustanove osnovane u samostalnoj Republici Hrvatskoj

Tijekom modernizacijskih i standardizacijskih procesa koji su pedesetih i šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća započeli u hrvatskoj arhivskoj službi, kad je definirana i mreža arhivskih ustanova koja je kao takva dočekala hrvatsko osamostaljenje, Lika, zbog svojih tadanjih društvenih osobitosti, nije bila zainteresirana za osnutak arhivske ustanove na svome području već je skrb o arhivskom gradivu povjerila, 1960. godine osnovanom, arhivu u Karlovcu. Naime, Sekretarijat za prosvjetu i kulturu Narodnog odbora kotara Gospić, odlučio je, u suglasnosti na njegovo osnivanje, upućenoj 27. 11. 1959. godine, istoimenom sekretarijatu NOK-a Karlovac, da Historijski arhiv u Karlovcu bude nadležan i za ličko područje s tim da se u Gospiću oformi sabirni centar u kojemu će se čuvati arhivsko gradivo s područja Kotara Gospić. U tom je smislu 6. srpnja 1960. god. Narodni odbor kotara Gospić donio i *Rješenje o organizaciji arhivske službe na području kotara Gospić*, s tim da se obvezao Historijskom arhivu u Karlovcu, za obavljanje arhivske službe na svom području, sufinancirati dio troškova. Na taj je način lokalna politika propustila očito povoljne okolnosti za osnivanje arhivske ustanove na svom području. Sabirni centar radio je do početka Domovinskog rata u Gospiću, a arhivsko je gradivo iz njega preseljeno u Karlovac 1980. kad je tamo dovršena nova zgrada Arhiva. S obzirom na tijek događaja, inicijativa za formiranje arhiva u Gospiću bila je kasnije gotovo zaboravljena, a nepostojanje arhivske ustanove u samoj Lici odrazilo se na razinu zaštite arhivskoga gradiva u ličkim pismohranama.

Hrvatskim osamostaljenjem, u kontekstu promjena društvenog i političkog sustava, započele su i sveobuhvatne promjene hrvatske arhivske službe u okviru kojih i izgradnja nove mreže arhivskih ustanova. Tako je nakon usvajanja *Zakona o arhivskom gradivu i arhivima*, 1997. god. ravnatelj Hrvatskoga državnog arhiva Ministarstvu kulture RH uputio prijedlog za osnivanjem arhivskih ustanova u Šibeniku, Požezi i Gospiću. Hrvatsko arhivsko vijeće na svojoj je sjednici 6. studenoga 1998. osnovalo posebno Povjerenstvo sa zadaćom da utvrdi materijalne i

stručne uvjete za osnivanje arhiva u Lici, o čemu je Grad Gospić i Ličko-senjsku županiju Ministarstvo kulture obavijestilo 18. ožujka 1999. Povjerenstvo je dobilo i mandat voditi pregovore s ličko-senjskim županom i gospićkim gradonačelnikom pa je već 8. travnja 1999. god. u Uredu gospićkog gradonačelnika održan prvi radni sastanak, nakon kojega je 29. travnja gradonačelnik uputio Ministarstvu molbu za donošenje odluke o osnutku arhiva. Nakon provedene pripreme i usuglašavanja teksta nacрта, Ministarstvo kulture uputilo je dokument Vladi HR koja je 30. rujna 1999. donijela *Uredbu o osnivanju Državnog arhiva u Gospiću* kao područnog državnog arhiva koji svoju službu obavlja na području Ličko-senjske županije, osim gradova Senja i Novalje te na području Zadarske županije, za Općinu Gračac i naselje Srb. Tako je gospićki arhiv postao prva arhivska ustanova osnovana u samostalnoj Republici Hrvatskoj.

Nakon akta o osnivanju, ministar kulture imenovao je 15. rujna privremenog ravnatelja koji je u sljedećim mjesecima obavio registraciju ustanove i izvršio potrebne pripreme za početak rada. Državni arhiv u Gospiću započeo je s radom imenovanjem ravnatelja 1. ožujka 2000. god., u privremenom uredskom prostoru, u dvije prostorije zgrade stare gospićke gimnazije. Po dobivenom odobrenju Ministarstva kulture, započelo je i kadrovsko ekipiranje Arhiva pa su prvoga studenoga 2000. godine potpisani ugovori o radu s prvim djelatnicima: budućim arhivistom, arh. tehničarem i računovođom-administrativnim referentom. Na temelju dogovora s ravnateljima Hrvatskog državnog arhiva i Državnog arhiva u Karlovcu, arhivist i arhivski tehničar upućeni su na višemjesečnu edukaciju u Zagreb i Karlovac. Iako je Vlada Uredbom za njegovo sjedište odredila zgradu u Kaniškoj br. 17, u posjed njezinog manjeg dijela Arhiv je stvarno stupio tek u veljači 2001. god. kad je započeo proces adaptacije prostora i uređenje spremišta¹. U uređeni prostor Arhiv je uselio početkom srpnja iste godine kad je započeo i proces preuzimanja gradiva nastalog na području njegove nadležnosti koje se nalazilo u Državnom arhivu u Karlovcu. U posjed cijele zgrade Arhiv je stupio koncem rujna 2002. god., nakon koje je zgrada u cijelosti adaptirana i danas ima cca 820 m² poslovnog prostora od kojih 232 m² otpada na spremišni prostor koji je opremljen pokretnim arhivskim regalima, sustavom za odvlaživanje i ovlaživa-

1 Predmetna zgrada, kasnoga historicizma, prvotno vjerojatno vojnokrajiška prizemnica, dograđena je koncem 19. stoljeća u obiteljsku katnicu u vlasništvu tadašnje gospićke veleposjedničke i pivarske obitelji Ristović. Osamdesetih godina 20. stoljeća u njoj je bila smještena administracija Zajednice općina Lika.

nje prostora, ventilacijskim sustavom, termohigrometrima te sustavom vatrodolave i protuprovale.

Prvih godina svoga djelovanja Državni arhiv u Gospiću intenzivno je surađivao s Državnim arhivom u Karlovcu, o čemu svjedoči i izložba povijesnih zemljovida *Državne granice na području Like*, koju su dva arhiva postavila u izložbenom prostoru Muzeja Like Gospić pred Božić 2000. godine. Suradnja je ostvarena i s Državnim arhivom u Rijeci s kojim je u veljači 2001. organizirana u Gospiću izložba *Povijesne fotografske tehnike* autora Miljenka Smokvine, a u prosincu iste godine održan stručni skup posvećen banu Josipu Jelačiću.

Trajni gubitak velikoga dijela arhivskoga gradiva jedna je od dominantnih osobina ličkoga područja, a onda i jedan od temeljnih problema s kojim se Državni arhiv u Gospiću suočio već na samom početku svoga postojanja. Zbog toga je bilo vrlo važno izraditi povijest institucija/stvaratelja na području nadležnosti i izvršiti, na temelju dostupnih podataka, rekonstrukciju njihovih pismohrana. Tako je Arhiv na temelju dokumenata iz nadzora pismohrana s konca osamdesetih i početka devedesetih godina 20. stoljeća, kojima je procijenjena i količina gradiva u pismohranama stvaratelja/imatelja, napravio rekonstrukciju ukupne količine gradiva na područjima Like koja su bila tijekom Domovinskog rata privremeno okupirana. Na temelju dostupnih podataka iz dosjea stvaratelja/imatelja realno se pretpostavlja da je u pismohranama na tom području 1991. bilo cca 5 300 d/m arhivskog i registraturnog gradiva. Na temelju popisa ratnih šteta iz 1998. godine očito je ostalo sačuvano cca 600 d/m gradiva ili 11,32 % što upućuje na zaključak da je trajno uništeno, nestalo ili eventualno privremeno nestalo s tog područja ili se još ne zna za sudbinu cca 4 700 d/m ili 88,71% arhivskog i registraturnog gradiva. Još su drastičniji podatci o arhivskom gradivu s područja Like iz ranijih razdoblja.

Slična je situacija i s crkvenim gradivom koje se nalazi uglavnom u pismohranama župa Gospićko-senjske biskupije. Tijekom Domovinskog rata uništeno je ili nestalo mnogo matičnih knjiga iz župskih arhiva i matičnih ureda. Povremeno se neke pronađu, tako su primjerice u jednoj privatnoj zbirci pronađene matične knjige vjenčanih iz Ostrvice (1900.- 1932.), Matična knjiga rođenih iz Široke Kule iz 1973., Matična knjiga umrlih iz Ličkog Osika (1933.-1938.), Matična knjiga rođenih Lički Osik (1929.-1942.), Matična knjiga rođenih pravoslavne parohije Široka Kula (1951.-1973.) i Matica umrlih župe Lički Osik od 2. X. 1874. do 31. XII. 1899.

U kontekstu nastojanja da se barem dijelom originalno gradivo, koje se nalazi u drugim ustanovama ili u privatnom vlasništvu, kompenzira dopunskim preslikama Arhiv je organizirao posebnu zbirku u kojoj se čuvaju takve preslike,

a želeći dodatno potaknuti istraživanje lokalne povijesti i svijest o njezinoj važnosti, te uključiti lokalnu zajednicu u izgradnju vlastitoga arhiva, Arhiv je pokrenuo virtualnu platformu – *Topoteka Lika*, na kojoj se za lokalnu povijest važno gradivo koje posjeduju privatne osobe, zaštićeno i opisano, nudi zainteresiranoj javnosti kao nova mogućnost oblikovanja regionalnog identiteta u kojemu mogu sudjelovati svi zainteresirani na jednostavan i svima jednako dostupan način.

Osnutkom Državnog arhiva u Gospiću na ličkom se području znatno promijenila svijest o važnosti arhivskoga gradiva kao nezamjenjivoga vrela za proučavanje ličke povijesti te arhiva kao povijesne riznice i čuvara regionalnoga identiteta. Tako se Arhiv oblikovao u jednu od središnjih ustanova kulture na ličkom području, a njegov je rad nezamisliv bez interaktivnog odnosa s korisnicima, znanstvenicima, svima koji su zainteresirani za proučavanje povijesti Like, ostalim arhivskim i srodnim kulturnim i znanstvenim ustanovama i institucijama te Ministarstvom kulture Republike Hrvatske. O toj suradnji svjedoče brojni projekti koji su u prvih dvadeset godina postojanja Arhiva pokrenuti i realizirani te jasna vizija razvoja Arhiva u okruženju novih tehnoloških mogućnosti, međunarodne suradnje i stvaranja prepoznatljivog kulturnog regionalnog identiteta. Uz redovitu, razvijena je i prepoznatljiva izdavačka djelatnost u okviru koje je do sada objavljeno četrdesetak naslova koji na različite načine govore o povijesti Like. U tom je kontekstu posebno vrijedna edicija *Prilozi za povijest Like* u kojoj su objavljene autorske knjige nastale kao rezultat historiografskih, kulturoloških, jezikoslovnih, socioloških i etnoloških istraživanja ličkoga prostora. Među njima posebno se ističe *Leksikon Ličana* koji je, kao rezultat nastojanja da se iznjedri što sustavniji biobibliografski pregled jednog mogućeg iščitavanja ličke povijesti, okupio brojne znanstvenike i publiciste kojima je Lika profesionalni izazov i nadahnuće. Leksikon na 337 stranica donosi biografiju 363 Ličanke i Ličana koji su svojim radom na različitim područjima djelovanja obilježili svoje vrijeme. Uređen po znanstvenim standardima izrade biografskih leksikona, Leksikon predstavlja značajan prinos ne samo lokalnoj, nego i hrvatskoj biobibliografiji.

Sa Sveučilištem u Zadru, kao sunakladnikom, Arhiv je pokrenuo izdavanje časopisa *MemorabiLika*, serijske periodične publikacije koja se u pravilu objavljuje jednom godišnje u tiskanom i u elektroničkom obliku, s temama vezanima za povijest, kulturu (jezik, književnost, običaje, krajolik, arhivsko gradivo) i geografiju Like. U časopisu se objavljuju znanstveni radovi, arhivsko gradivo, arhivska obavijesna pomagala, prikazi znanstvene literature, znanstvenih skupova i drugi prinosi važni za zavičajnu povijest, geografiju i kulturu.

Posebno mjesto u nakladničkom korpusu Arhiva pripada projektu digitalizacije i objave pretiska starih gospićkih novina koji je, uz potporu Ministarstva kulture, realiziran u suradnji s Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom iz Zagreba. Do sada su u okviru projekta objavljeni pretisci novina *Ličanin* (1886. – 1897.), *Hrvat* (1895. – 1911.), *Lička sloga* (1934. – 1941.), *Lički glas* (1925. – 1926.), *Lički Hrvat* (1922. – 1924.), *Narodno jedinstvo* (1920. – 1925.), *Starčevićanac* (1907. – 1911.), *Srbin* (1898. – 1911.) i *Lički vjesnik* (1944.). Objavom pretiska *Ličkih novina* (1920. – 1921.) projekt će biti dovršen u cijelosti.

Osim s Nacionalnom i sveučilišnom knjižnicom, Arhiv je nakladničku suradnju ostvario s Institutom za hrvatsku povijest, Kršćanskom sadašnjošću, Gospićko-senjskom biskupijom, Institutom za društvena istraživanja Ivo Pilar, Hrvatskim memorijalno-dokumentacijskim centrom Domovinskog rata i Sveučilištem u Zadru.

U proteklih dvadeset godina Arhiv je organizirao niz izložaba, predavanja, predstavljanja knjiga i publikacija, stručnih i znanstvenih skupova i u tom razdoblju, skrbeći o ukupno 1 360 d/m gradiva organiziranog u 228 fondova i 10 zbirki, rastao i razvijao se kao prepoznatljivo odredište i ishodište stručnog i znanstvenog interesa za sve segmente slojevitoga identitetskog znaka ličke zavičajnosti.

Sanja Vrcić Mataija

OBILJEŽAVANJE 100. GODIŠNJICE OBRAZOVANJA UČITELJA U GOSPIĆU

Baštineći najbolje vrijednosti svih koji su ulagali u stjecanje prepoznatljivog identiteta učiteljskog studija u Gospiću, Odjel za nastavničke studije u Gospiću u 2019. godini nizom je raznolikih aktivnosti te u suradnji s brojnim kulturnim i obrazovnim ustanovama u lokalnoj sredini, na nacionalnoj i međunarodnoj razini, obilježio znakovitu obljetnicu obrazovanja učitelja u Lici. Kao središnji događaj posvećen znanstvenom promišljanju učiteljskog poziva, 24. i 25. svibnja 2019. godine održani 6. Dani Šime i Ante Starčevića, znanstveno-stručni skup s međunarodnim sudjelovanjem, pod nazivom *Učitelj – između tradicije*, kojim je obilježena 100. obljetnica učiteljskog obrazovanja u Gospiću i Lici. Skup se održao pod visokim pokroviteljstvom predsjednice Republike Hrvatske, gospođe Kolinde Grabar Kitarović. Svečano otvorenje skupa održalo se 24. svibnja u dvorani Pučkog otvorenog učilišta Dr. Ante Starčević. Na otvorenju skupa, na kojemu je bila nazočna rektorica Sveučilišta prof. dr. sc. Dijana Vican, bili su predstavnici učiteljskih fakulteta s drugih hrvatskih sveučilišta u Hrvatskoj, profesori inozemnih fakulteta, ravnatelji i predstavnici institucija iz područja odgoja i obrazovanja, znanosti, kulture, županijske i gradske samouprave i gospodarstva, predstavnici drugih ustanova kao i profesori i studenti Odjela za nastavničke studije u Gospiću. Prigodne govore održali su pročelnica Odjela doc. dr. sc. Sanja Vrcić-Mataija koja je kroz povijesni pregled obrazovanja učitelja u Gospiću naglasila važnost održavanja učiteljske tradicije u Gospiću, potom biskup Gospičko-senjske biskupije monsinjor Zdenko Križić, župan Ličko-senjske županije gospodin Darko Milinović te rektorica Sveučilišta, profesorica dr. sc. Dijana Vican, koja je istaknula odgovornost učiteljskog poziva te izrazila svoju neupitnu podršku Odjelu za nastavničke studije u nastojanjima za očuvanjem baštinskih vrijednosti stogodišnje učiteljske tradicije u Lici.

Svečanost otvorenja skupa uveličao je svojim nastupom studentski pjevački zbor *Degenija*, pod vodstvom zborovođe, profesora Tvrtka Sarića. Izveli su skladbe *Lička suita* Ivana Brkanovića te *Kad igra kolo* Borisa Papandopula.

Nakon otvorenja skupa, održana su tri plenarna izlaganja koja su temi učiteljskog poziva pristupili s povijesno-pedagoškog, umjetničkog i filološkog motrišta.

Prvo je plenarno izlaganje o povijesti učiteljskog obrazovanja u Hrvatskoj izložila dr. sc. Štefka Batinić, ravnateljica Hrvatskog školskog muzeja, pod nazivom *Od školnika do magistra primarnog obrazovanja: povijesni pregled razvoja učiteljskog obrazovanja u Hrvatskoj*. Dr. sc. Jerneja Herzog, doktorica pedagoških znanosti, zaposlena na Odsjeku za likovnu umjetnost Pedagoškog fakulteta Sveučilišta u Mariboru, izložila je drugo plenarno izlaganje pod nazivom *Likovna umjetnost kao poticaj za suvremene strategije poučavanja*. Prof. dr. sc. Ante Bežen, umirovljeni profesor Učiteljskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji je osobno i profesionalno vezan uz povijesni put učiteljskog obrazovanja u Gospiću, posljednji je izložio svoje predavanje pod nazivom *Identitet učiteljskog zanimanja*.

Istoga je dana, u 13.00, bio organiziran posjet Muzeju Like Gospić koji je ugoštio prigodnu izložbu pod nazivom *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj (1849-2009.)* Hrvatskog školskog muzeja, čije su autorice muzejska savjetnica Sonja Gaćina Škalamera i dr. sc. Štefka Batinić, ravnateljica Hrvatskog školskog muzeja. Odjel je za nastavničke studije u Gospiću kroz cijelu 2019. godinu nizom raznolikih aktivnosti obilježavao 100. rođendan učitelja u Gospiću, nastavljajući suradnju s kulturnim, obrazovnim, znanstvenim ustanovama. Muzej Like pod vodstvom ravnateljice dr. sc. Tatjane Kolak, rado je prihvatio poziv na proslavu 100. rođendana gospićkog učitelja ugošćavanjem prigodne izložbe koja je otvorena 18. svibnja 2019. na Međunarodni dan muzeja.

U 14.15 sati na Odjelu za nastavničke studije u Gospiću otvorena je izložba Državnog arhiva u Gospiću pod nazivom *100 godina obrazovanja učitelja u Gospiću*. Izložba donosi dokumentirani povijesni pregled razvoja učiteljskog obrazovanja u Gospiću, od 18. kolovoza 1919. godine kada je otvorena Državna učiteljska škola za mušku i žensku mladež, do 2019. godine. Autorice su izložbe, viša arhivistica Katarina Mataija i arhivistica Marija Fajdić, na otvorenju izložbe istaknule metodologiju rada u pripremi i nastanku izložbe. Izloženo je arhivsko gradivo Državnog arhiva u Gospiću, Hrvatskog školskog muzeja iz Zagreba, fotografije Odjela za nastavničke studije u Gospiću i Muzeja Like Gospić, privatne fotografije, potom isjecci starih gospićkih novina i glasila koji opisuju identitet gospićke učiteljske škole, Pedagoške akademije, njezinih pravnih sljednica i današnjeg Odjela za nastavničke studije. Na izložbi je postavljeno 230 fotografija i raznih dokumenata koji u kronološkom nizu svjedoče o radu škole, učenika, studenata i profesora. Cjelovitosti izložbe doprinio je i dvojezični katalog čiji su tekst *Tragovima obrazovanja učitelja u Gospiću* napisale Sanja Vrcić-Mataija i Vesna Grahovac-Pražić. Izložbu je otvorila zamjenica gradonačelnika grada Gospića gospođa Kristina

Prša, dipl. učiteljica, bivša studentica učiteljskog fakulteta u Gospiću. Otvorenje izložbe bilo je upotpunjeno glazbenim nastupom studenata Odjela pod vodstvom mentorice dr. sc. Ines Cvitković Kalanjoš.

Kako je povijest obrazovanja učitelja u Gospiću neraskidivo povezana s poviješću osnovnog školstva u Lici, u prostorijama Odjela za nastavničke studije postavljena je i izložba *Blago iz školske škrinjice* Državnog arhiva u Gospiću. Ova izložba slikom i dokumentima donosi povijest osnovnog školstva na području Like. Riječ je o osnovnim školama u Gospiću, Otočcu, Perušiću, Karlobagu, Pazarištu, Kosinju, Korenici i Donjem Lapcu.

U poslijepodnevnim satima na Odjelu za nastavničke studije u Gospiću uslijedio je rad po sesijama na kojima su raznolike teme izložila 73 izlagača iz zemlje i inozemstva. Službeni jezici skupa bili su hrvatski i engleski. Izlaganje se odvijalo u četiri tematske cjeline: Interdisciplinarnost na učiteljskom studiju i odgojno-obrazovnoj praksi, Humanistička motrišta učiteljskog poziva, Poučavanje prirodoslovlja u svjetlu/kontekstu globalnih promjena i Kompetentnost suvremenog učitelja/nastavnika.

U sesijama o interdisciplinarnosti na učiteljskom studiju i odgojno-obrazovnoj praksi promišljalo se o metodama rada, suradnji i povezivanju nastavnih projekata na učiteljskom studiju sa znanstvenim-umjetničkim aktivnostima nastavnika, otvarajući prostor za sve vrste umjetničkih istraživanja i različite načine njihovog povezivanja s pedagoško-znanstvenim istraživanjima ili širim društvenim kontekstom. Ova je tema otvorila mogućnost raznolikog propitivanja uloge umjetničkih (od povijesnih, preko likovnih, glazbenih, plesnih do fotografskih, muzejskih) sadržaja u okvirima učiteljskih studijskih programa, njihove uloge u afirmaciji učiteljske struke te uloge učitelja u stjecanju i razvijanju umjetničko-kreativnih potencijala učenika, o čemu su posvjedočila raznolika iskustva velikog broja izlagača. Svoja su izlaganja u ovim sesijama izložili: Antonia Došen, *Mjesta učenja između tradicije i suvremenosti - smjernice za izgradnju suvremenih škola u 19. i 20. stoljeću i njihov utjecaj na pedagoški rad na primjeru dviju obrazovnih ustanova u Gospiću*, Lara Badurina, *Nove platforme za učenje*, Zlata Tomljenović, *Konstruktivizam u nastavi likovne kulture*, Matjaž Duh i Špela Kresnik, *Praćenje likovno-oblikovnih strategija učenika osnovne škole*, Ana Vivoda, *Taktilna slikovnica na učiteljskom studiju*, Tomaž Bratina, *Učitelji, interaktivne table i nastavni materijali*, Anita Rončević i Lana Gotvald, *Učitelj - između tradicije i suvremenosti u identifikaciji likovno darovitih učenika*, Tamara Jurkić Sviben, *Hrvatski identitet, kultura i glazbena baština u obrazovanju učitelja primarnog obrazovanja*

Sveučilišta u Zagrebu, Ines Cvitković-Kalanjoš, *Folklor u osnovnim školama Ličko-senjske županije*, Nina Licul i Letricija Linardić, *Stavovi učitelja likovne kulture i umjetnosti o potrebnim kompetencijama i programima umjetničkog obrazovanja za rad u nastavi*, Marijan Richter i Marija Romac, „Cool“ studij za odgoj i (samo) obrazovanje, Ivica Kiš, *Principi projekcije (kamera opskura – baština svijeta u suvremenosti)*, Doroti Brajnov Botić i Magdalena Kudelik, *Tradicionalni i suvremeni pristup u nastavi likovne umjetnosti na primjeru nastavne jedinice Slikarstvo i kiparstvo baroka u 3. razredu gimnazije* te Iva Novak i Marta Kuliš Aralica, *Učenici na dvodnevnom boravku u Muzeju*.

Najviše je radova izloženo u sesijama o humanističkim motrištima učiteljskog poziva na kojima se raspravljalo o povijesnim, filološkim, kulturološkim, teološkim temama učiteljskog poziva. Istaknuta je uloga učitelja kao pokretača kulturnog života u društvu, izdvojeni su učitelji koji su se bavili književnošću, sakupljanjem kulturne, etnografske baštine, osnivanjem škola, udruga i sl. S druge su strane neka izlaganja bavila propitivanjem uloge učenika, učiteljskog studijskog programa u povijesnom slijedu, iznesena su metodička promišljanja učiteljskog poziva, od tradicionalnih do suvremenih pristupa u poučavanju. Svoja su filološko-povijesno-metodička izlaganja u humanističkoj sesiji predstavili: Diana Stolac, *Učitelj – od 17. stoljeća do Hrvatskoga kvalifikacijskog okvira (HKO-a)*, Vesna Grahovac-Pražić, *Prvi udžbenik metodike hrvatskog jezika*, Vlatka Dugački i Sead Nazibegović, *Počeci bosanske metodičke škole i prakse u razrednoj nastavi pismenoga izražavanja na primjeru Školskoga vjesnika i njegovih suradnika Ivana Klarića i Edhema Mulabdića*, Martina Kolar Billege i Vesna Budinski, *Važnost primjene suvremenih znanstvenih spoznaja u metodičkoj artikulaciji sata Hrvatskoga jezika*, Marinko Lazzarich, *Izazovi učiteljske profesije: stavovi studenata učiteljskoga fakulteta o statusu učitelja u društvu i o vlastitom aktivizmu u sklopu budućeg zanimanja*, Jelena Rogina i Tamara Gazdić-Alerić, *Problem jezičnog oblikovanja matematičkih zadataka u razrednoj nastavi*, Maja Opašić i Anamarija Fištrović, *Čitateljski klubovi kao izvannastavna i izvanškolska aktivnost – izazov za učitelje*, Jasminka Brala-Mudrovčić i Kristina Komin, *Usmena književnost u udžbenicima za Hrvatski jezik u razrednoj nastavi*. O teološkim razmatranjima učiteljskog poziva bilo je riječi u izlaganju Klare Čavar i Vikice Vujica, *Identitet učitelja u katoličkim školama*. Povijesno-jezičnim pitanjima, jezičnim kompetencijama, poučavanjem materinskog i engleskog jezika na svim obrazovnim razinama bavila su se izlaganja Slavice Vrsaljko, *Položaj hrvatskih pravopisa nakon Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika*, Katice Balenović i Marije Romac,

Kolokacijska kompetencija učenika engleskoga kao stranoga jezika u osnovnoj školi, Anne Martinović i Emanuele Mijatović, *Korištenje materinjeg jezika u poučavanju engleskog jezika* te Slađane Čuljat, *Motivacija studenata ekonomike poduzetništva na Veleučilištu Nikola Tesla za učenjem jezika struke*. O književno-teorijskim i književno-povijesnim pitanjima bilo je riječi u izlaganjima Ivane Odža, *Jure Turić – pedagog i dječji pisac*, Lidije Dujić, *Pedagoški praxitron Jagode Truhelke*, Katarine Ivon, *Odgojni epistolar Jagode Truhelke U carstvu duše – listovi svojoj učenici*, Draženka Tomića, *Bioetičke i filozofsko-odgojne teme u Manje Kovačević (1929. - 2011.)*, Anje Matešić, *Grga Rupčić – učitelj i pjesnik Like* te Sanje Vrcić-Mataija, *Književne teme gospićkih učitelja*. Povijesni pogledi na učiteljski poziv predstavljeni su u izlaganjima Filipa Brčića, *Položaj učitelja u Hrvatskoj – primjer druge polovice 19. stoljeća*, Ivana Brlića, *Ante Cividini u Gospiću: važnost u obrazovanju i kulturni dosezi*, Ivce Mataije, *Uloga učitelja i učiteljske škole u društvenom životu Gospića (1919. – 1965.)* i Ljubice Ilievске Radošević, *Zapisi novljanske školske spomenice*, a etnografski pogled na učiteljski poziv donijelo je izlaganje Martine Krivić Lekić i Danijele Birt Katić, *Učiteljica Stana Štrk – sakupljačica kulturne baštine sela Raven*.

U sesijama o kompetentnosti suvremenog učitelja/nastavnika/odgajatelja raspravljalo se kao o jednoj od determinanti usmjerenosti i spremnosti za cjeloživotno učenje. Pozornost je stavljena na promišljanje obrazovnog modela temeljenog na kompetencijama učitelja i nastavnika kao glavnih nositelja obrazovnih promjena. Problematiziranje kompetentnosti učitelja i nastavnika otvorilo je pitanje nastavnih metoda i modela učenja u suvremenom društvu u kojemu učitelji trebaju biti sposobni pripremiti učenike za samostalno cjeloživotno učenje. U tom su smislu neka od izlaganja propitivala mogućnosti nastavnih metoda i modela, odnosa učitelja-učenika, a iznesena su i neka učiteljska iskustva iz prakse vezana uz učiteljev angažman u projektnim zadacima. Izloženi su sljedeći radovi: Anela Nikčević-Milković i Denis Jurković, *Samoprocjene kompetencija učitelja s obzirom na neke sociodemografske osobine*, Nevenka Tatković i Dea Lazić, *Stavovi profesora o humoru u visokoškolskoj nastavi*, Sanja Tatalović Vorkapić, Patricia Momić i Mirna Marić, *Kreativnost, otpornost i ličnost kao važne odrednice suvremenog odgajatelja*, Ana Kalajžić, Slavica Šimić Šašić i Anela Nikčević-Milković, *Učiteljske procjene kompetencija i spremnost za nove pristupe u obrazovanju*, Monika Mithans, Milena Ivanuš Grmek, *Nastavna motivacija učenika – posljedica govorne participacije učenika?*, Braco Tomljenović i Ivana Tomljenović, *Razlike između učenika i učenica drugog razreda razredne nastave u motoričkim sposobnostima*, Martina Vujnović, *Projektno učenje u školskoj knjižnici – spoj tehnologije i obrazovanja na primjeru radionica o glagoljici*, Anela

Nikčević-Milković, Sanja Puškarić-Delač i Tamara Lujčić, *Suvremeni učitelj – kreator EU i nacionalnih projekata*. O pitanjima sadržaja studijskog učiteljskog programa s obzirom na stjecanje kompetencija za rad s učenicima s posebnim potrebama bavila su se izlaganja Smiljane Zrilić i Diane Nenadić Bilan, *Studijski programi kao temelj stjecanja kompetencija za rad s učenicima s posebnim potrebama* te Vlatke Družinec, Nataše Vlah i Matee Vručine, *Samoprocijenjena učinkovitost učitelja u radu s učenicima s teškoćama u ponašanju*.

Istraživanja prirodoslovnih tema u kontekstu učiteljskog poziva razmatrana su kroz globalne promjene propitujući niz posljedica klimatskih promjena koje su se odrazile na društvo, promjene u ekosustavima kao i u procesima urbanizacije i globalizacije reflektirajući se na svakodnevni život, a time i na obrazovni sustav. U tom smislu, radovi izloženi u sesiji *Poučavanje prirodoslovlja u kontekstu globalnih promjena* donijeli su rezultate zanimljivih istraživanja te propitivanja razumijevanja globalnih promjena koje su uvjetovale prilagođavanje sadržaja i metoda rada unutar školskog sustava. Otvorena je mogućnost kreativnog promišljanja uloge prirodoslovnih sadržaja u okvirima učiteljskih studijskih programa, njihove uloge u afirmaciji učiteljske struke te uloge učitelja u stjecanju i razvijanju prirodoslovno-istraživačkih potencijala učenika. Svoje su radove izložili: Damir Mikoč, *O geometriji i zornosti u nastavi matematike* i *O pravcu i što bi taj pojam značio u zakrivljenim svjetovima*, Biljana Vranković, Ružica Vuk i Ira Tretinjak, *Kompetencije nastavnika Geografije – između tradicije i suvremenosti*, Marica Mamut i Dinko Marin, *Zastupljenost sadržaja održivog razvoja i zaštite okoliša u nastavi Geografije u osnovnoškolskom programu*, Jadranka Brkić-Vejmelka i Nensi Segarić, *Aktivnosti učitelja za razumijevanje globalnih promjena*, Krešimir Žganec, *Izvanučionička i praktična nastava prirode i društva kao put prema boljem razumijevanju i zaštiti slatkovodnih ekosustava* te Ružica Jemeršić i Božica Mandić, *I ti dodaj zrno svoje*.

Prvi dan skupa završio je svečanim koncertom studentskog pjevačkog zbora Degenija pod vodstvom zborovođe, profesora Tvrtka Sarića te solistica Ivane Rukavine, bivše studentice Odjela za nastavničke studije i Ane Zadro, studentice Odjela.

Drugi dan manji broj sudionika skupa obišao je Pećinski park Grabovača u Perušiću.

PRIKAZI

4

ZBORNİK DVIJU VRIJEDNIH OBLJETNICA

Spašavanje povijesti – Zbornik o znanstvenom,
svećeničkom i biskupskom djelu Mile Bogovića,
(urednik Bruno Lončarić),
Rijeka – Gospić – Zagreb, 2019., 501 str.

U svibnju 2019. godine objavljen je *Zbornik o znanstvenom, svećeničkom i biskupskom djelu Mile Bogovića – Spašavanje povijesti* povodom 20. obljetnice njegova biskupskoga ređenja i 80. obljetnice života. *Spiritus movens* i glavni urednik zbornika radova je Bruno Lončarić, djelatnik *Novog lista*. Izdavači su Riječka nadbiskupija, Gospićko-senjska biskupija i nakladnička kuća Alfa. Za grafičko oblikovanje i prijelom zaslužna je Kyra Wolf, lekturu i korekturu odradila je Jagoda Randić, fotografije je obradila Lidija Anić, a kazalo imena i pojmova izradio je Franje Puškarić. Bogovićeve preokupacija je da je naša povijest iskrivljavana, prešućivana i neistražena pa želi današnji naraštaj potaknuti da odradi svoj zadatak na njezinom spašavanju, jer oni prijašnji nisu to mogli ni smjeli. Zato je zbornik naslovljen *Spašavanje povijesti* i na naslovnici mu je slika Meštrovićeve skulpture *Povijest Hrvata*. U tom nastojanju pridružila su mu se 54 suputnika koje je susretao i s kojima je surađivao kao sumještanim, prijateljem i školski kolega, svećenik, biskup i kao znanstvenik. Kako su polja njegova znanstvenog zanimanja bila glagoljica, srpsko pravoslavlje i lokalna povijest, u tim okvirima su i sudionici u Zborniku dali svoje priloge, kao i prosudbe Bogovićevih radova. Njegov svećenički, profesorski i biskupski put prikazali su biskupi, svećenici i vjernici iz župa u kojima je djelovao. Predgovore su napisali zagrebački nadbiskup kardinal Josip Bozanić, gospićko-senjski biskup mons. Zdenko Križić i urednik Bruno Lončarić.

U Uvodu, u prvom radu „Čovjek ostvarenih snova“ Ivan Devčić piše o svojoj suradnji s Bogovićem u časopisu *Zvona*, na Visokoj bogoslovskoj školi u Rijeci, raznim znanstvenim skupovima. Piše također, o ostvarenom Bogovićevu snu da se u Lici osnuje biskupija i izgradi Crkva hrvatskih mučenika na Udbini. Ipak, ostaje još jedan Bogovićev neostvaren san – san o Svehrvatskom grobu. Ivan Milovan u radu „Prijatelj i kolega od prve školske klupe do umirovljenja“ opisuje prijateljske odnose s Bogovićem od prvog susreta u Pazinskom sjemeništu u rujnu 1950. godine do danas.

Između ostalog, za Bogovića ističe da je vjerni sin Crkve i svoga hrvatskoga naroda, pravi prijatelj u zgodno i nezgodno vrijeme. U radu „Biskup Bogović i njegova rodna župa Slunj“ Mile Pecić ukratko opisuje Bogovićevo djetinjstvo, njegovu povezanost s rodnim Slunjem u Domovinskom ratu i kasnije, kada Slunj posjećuje kao biskup. Josip Bratulić u tekstu naslovljenom „Sjemenište i klasična gimnazija u Pazinu – rasadište hrvatskih intelektualaca“ nastoji prikazati duh vremena u kojem se Bogović školovao u Pazinu i nabraja istaknute ličnosti koje su se školovale u Pazinu.

U prvom poglavlju s naslovom „Svećenik i profesor“, rad „Bogović kao upravitelj župe Krivi Put“ Blaženke Ljubović donosi osvrt na prvu svećeničku i župničku službu Mile Bogovića u Krivom Putu u razdoblju od 1964. do 1965. i od 1985. do 1986. godine. Marijan Burić u radu „Upravitelj župe u Praputnjaku“ opisuje Bogovićeve župničke korake s Praputnjarcima od 1981. do 1985. godine, ali i njihovu međusobnu povezanost i nakon odlaska iz Praputnjaka. Dugogodišnja Bogovićeve suradnica, s. Robertina Medven prisjeća se suradnje s Bogovićem i njegova truda u više projekata u svom tekstu „Rektor Visoke bogoslovske škole“. Milan Šimunović svojim radom „Na crti profesorske i evangelizacijsko-pastoralne suradnje“ izlaže samo neke fragmente iz profesorskog i evangelizacijsko-pastoralnog djela biskupa Bogovića. Tekstom „Promišljanje o mons. dr. sc. Mili Bogoviću kao predavaču crkvene povijesti“ Marko Medved iznosi vlastita sjećanja na predavanja Mile Bogovića na Teologiji u Rijeci.

Drugo poglavlje pod naslovom „Povjesničar“ obuhvaća 10 radova. Prvi od njih je „Povijesno-zemljopisni kontekst Bogovićeve teza o pravoslavlju u Dalmaciji“ Josipa Faričića. Autor opisuje Bogovićev znanstveni doprinos proučavanju odnosa Katoličke i Srpske pravoslavne Crkve na našem području. Slijedi rad Tomislava Vukovića „Beskompromisni istinoljubac!“ u kojem je Bogović predstavljen kao jedan od najboljih poznavatelja pravoslavlja na ovim prostorima. U tekstu „Bogovićevo prinosi proučavanju hrvatskoga glagoljaštva“ Stjepan Damjanović predstavlja Bogovićev trud i rad na proučavanju i prezentiranju hrvatske glagoljaške baštine, posebice na području nekadašnjih biskupija Senjske i Modruške ili Krbavske. Milan Kruhek piše rad „Slunj u planovima krajiških graditelja u 17. i 18. stoljeću“, a Željko Holjevac u radu „Velebitsko Podgorje“ prikazuje Bogovićev doprinos poznavanju svjetovne i crkvene povijesti ovog dijela Hrvatske i Gospićko-senjske biskupije. Ivica Mataija u „Arhiv kao trajni izazov, vrelo i nadahnuće biskupa Bogovića“ piše o Bogovićevoj dugogodišnjoj vrlo aktivnoj suradnji s Državnim arhivom u Gospiću. Slijedi tekst Tatjane Kolak pod naslovom „Doprinos Mile Bogovića arheologiji Like“. Franjo Velčić radom „Riječka metropolija u djelima Mile Bogovića“ opisuje Bogovićeve zasluge u boljem poznavanju povijesti ove crkvene pokrajine. Anđelko Mijatović

prikazuje „Bogovićev prinos istraživanju hrvatske nacionalne povijesti“, a Slavko Kovačić radom „Mile Bogović i Vatikanski arhiv s ostalim papinskim arhivima u Rimu“ predstavlja Bogovića kao istraživača u spomenutim arhivima koji je rezultatima toga rada uvelike zadužio hrvatsku historiografiju.

Treće poglavlje „Biskup“ počinje radom Želimira Puljića „Sinodalnost i kratka povijest biskupskih konferencija“. Ante Ivas s velikim pijetetom i na pomalo „pjesnički“ način piše rad „Po čemu unutar zbora naših biskupa posebno pamtim Milu Bogovića“. Vlado Košić piše kratki članak „Mogućnosti i poteškoće pomirenja – teološko promišljanje aktualnoga crkvenog i društvenog stanja u Hrvatskoj“. U radu „Biskup Bogović i hrvatska inozemna pastva“ Tomislav Markić iscrpno iznosi itinerar biskupovih pohoda hrvatskim iseljenicima od 2000. do 2017. godine. Marija Žebec u radu „Biskupova petoljeća – suradnički osvrt“ opisuje svoju suradnju s Bogovićem unutar Komisije HBK za laike, u izgradnji Crkve hrvatskih mučenika na Udbini i unutar Komisije HBK i BK BiH za hrvatski martirologij. U nastavku slijedi rad Josipa Šimatovića „Crkva hrvatskih mučenika“ u kojem je opisana povijest ovog svetišta od ideje do ostvarenja. Milan Bešlić tumači monumentalno djelo u istom svetištu u radu „Kuzma Kovačić – oltarni reljef *Slava hrvatskih mučenika*“. U radu „Sto godina bespuća: hrvatska historiografija u potrazi za svojom pričom“ Jure Krišto donosi prijedlog kojim bi putem Hrvatska trebala krenuti u budućnost. Mirko Valentić opisuje put „Od Instituta za radnički pokret do Hrvatskoga instituta za povijest“. Josip Jurčević piše rad „Suočavanje s jasenovačkim mitom“, a Goran Crnković „Politika i arhivistika u povijesti riječkoga arhiva“. Miljenko Stojić u radu „Stopama mučeništva“ iznosi neke crtice o djelovanju Komisije HBK i BK BiH za hrvatski martirologij. U radu „Čašćenje mučenika i poštovanje života“ Hrvatini Gabrijel Jurišić piše o svetosti ljudskog života i čašćenju mučenika u svijetu i u našem narodu. Andrija Hebrang osvrnuo se na svoju suradnju s Bogovićem u radu „Vladin Ured za ratne žrtve i biskup Bogović“. Veronika Mila Popić u „Povijest ozdravljena žrtvom“ dotiče pitanje Bogovićeve rada na poljima historiografije i žrtvoslovlja. O pitanju hrvatskog martirologija u Bosni i Hercegovini doznajemo od Ante Orlovca u tekstu „Rad na popisu žrtava Drugoga svjetskog rata u (nad)biskupijama Bosne Hercegovine i biskup Bogović“. Mate Rupić pridružio se zborniku s radom „Izdavačka djelatnost Komsije za hrvatski martirologij HBK i BK BiH“. Juraj Batelja u radu „Na Stepinčevu tragu“ piše o vezama između Alojzija Stepinca i nekadašnje Senjske biskupije. U „Kršćanska sadašnjost i Teološko društvo Kršćanska sadašnjost“ Bono Zvonimir Šagi opisuje Bogovićevu plodnu djelatnost unutar ovih dviju insitucija. Tomislav Rogić u

radu „Početci Gospićko-senjske biskupije – sjećanja“ prisjeća se osnivanja nove biskupije i njezinih mukotrpnih početaka djelovanja. U radu „Značenje uspostave Gospićko-senjske biskupije za Liku i biskup Bogović“ Vesna Grahovac-Pražić piše o Bogoviću kao obnovitelju i graditelju sakralnih objekata, znanstveniku i profesoru. Nikola Turkalj piše o značenju Udbinskog dekanata koji je obnovljen zaslugom biskupa Bogovića u radu „Udbinski dekanat – nastanak, nestanak i obnova“. Jedan od najbližih Bogovićevih suradnika u pastoralu, Tomislav Šporčić napisao je rad „Ključni pastoralni potezi u vrijeme biskupa Bogovića“. Franje Puškarić u radu „Mile Bogović, povjesničar biskupije“ opisao je Bogovićev nemjerljiv doprinos u boljem poznavanju povijesti područja koje danas pripada Gospićko-senjskoj biskupiji. Ivan Brlić istaknuo je „KatoLIČKE teme Mile Bogovića“, a Marko Čuljat predstavio je lički medijski prostor radom „Moja djelatnost u ličkom medijskom prostoru“.

Četvrto poglavlje govori o Mili Bogoviću kao javnom djelatniku. Prvi u nizu radova je rad Milana Krmpotića „Mile Bogović, čovjek koji pokreće“. Slijede radovi Hrvoja Hitreca „Bogović u Hrvatskom kulturnom vijeću“, Damira Jelića „Biskup Mile Bogović u političkom kontekstu“, Ante Bežena „Biskup Mile Bogović u medijskom prostoru“, Ivana Mance „Mile Bogović i Kosinj“, Božidara Petrača „Uz knjige biskupa Bogovića objavljene u nakladničkoj kući Alfa“ i Vlade Šakića „Sudionik u znanstvenom podizanju Like“. Iako ne pripadaju ovom poglavlju, zbog tehničkih razloga na kraju su umetnuta dva rada. Prvi je rad Miroslava Glavičića „Bogovićev doprinos tumačenju pisma pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu od 29. ožujka 1248. o povlastici glagoljanja“, a drugi je „Domovinski rat u slunjskome kraju i biskup Bogović“.

Bogović često ponavlja da se spašavanjem povijesti postavljaju zdravi temelji za spašavanje sadašnjosti i budućnosti. Odgovorni trebaju znati čitati narod, inače ga neće znati voditi. Svoj način čitanja naroda Bogović je dao u petom poglavlju zbornika, u svojevrsnoj autobiografiji pod naslovom: „Moje čitanje naroda“. Tu spominje i opisuje brojne događaje iz svoga života i ljude koje je susretao na svome životnom putu. Zadnje poglavlje donosi popis važnije bibliografije Mile Bogovića.

Ovim zbornikom daje se važan doprinos vrednovanju Mile Bogovića. Zbornik radova donosi interdisciplinarni pogled na život i djelo ove istaknute osobe, kao i prostorni i vremenski kontekst koji su obilježili njegov život i rad i koje je on obilježio svojim životom i radom. Čitajući zbornik, čitatelj će vrlo lako moći zaključiti da je ovaj zbornik ispunio svoju temeljnu zadaću koja je naznačena u naslovu – spašavanje povijesti.

Franje Puškarić

JOŠ JEDAN PRILOG BOGATOJ KOSINJSKOJ BAŠTINI

Ivan Mance, Nikola Mirošević, Ivan Šestan
Vinogradi u Kosinju i ostali tragovi vinogradarstva u Lici
Državni arhiv u Gospiću, Gospić, 2019.

Knjiga *Vinogradi u Kosinju i ostali tragovi vinogradarstva u Lici* autora Ivana Mancea, Nikole Miroševića i Ivana Šestana objavljena je 2019. godine u nakladi Državnog arhiva u Gospiću, u sklopu edicije Prilozi za povijest Like. Samu ediciju Prilozi za povijest Like pokrenuo je 2002. godine Državni arhiv u Gospiću, kako navodi dr. sc. Ivica Mataija u predgovoru nakladnika ove knjige, kako bi brojnim zaljubljenicima u Liku i njezinu povijest, znanstvenicima, prosvjetnim djelatnicima, učenicima i studentima, približili i učinili što dostupnijim, vrela i literaturu koji će potaknuti dodatni interes za ličku povijest, popularizirali arhivsku djelatnost i oživjeli svijest o, u tom poslijeratnom razdoblju, potisnutom i dijelom razgrađenom ličkom zavičajnom identitetu (2019.). Do sada je u ediciji objavljeno 28 naslova koji tematiziraju kulturnu, prosvjetnu, crkvenu i opću društvenu povijest Like.

Knjiga *Vinogradi u Kosinju i ostali tragovi vinogradarstva u Lici* 29. je knjiga ove edicije i tematizira jednu specifičnost nekarakterističnu za ličko podneblje, barem se do sada tako vjerovalo, a to su vinogradi i vinogradarstvo u Kosinjskoj dolini.

Kada netko spomene vinogradarstvo, vinovu lozu i Liku zajedno to zvuči nevjerojatno „ili se barem poprati upitnim pogledom kakvim se provjerava je li možda riječ o šali“ kako navode autori ove knjige (2019:84). Glavni je inicijator ove knjige mr. sc. Ivan Mance, veliki zaljubljenik u zavičaj svoga oca. Poznajemo ga i kao autora knjige *Kosinj – izvorište hrvatske tiskane riječi* (2013.). Iako svojom strukom nije isključivo vezan uz ovakve teme, velika ljubav prema djedovini i zavičaju tjera ga da ulaže sav svoj trud, znanje i energiju u očuvanje kosinjske baštine, a s obzirom na „upitnu budućnost“ Kosinjske doline zbog planiranih zahvata, ovakvi prilozi o bogatoj kosinjskoj baštini su i više nego dobrodošli.

Knjiga je prvotno zamišljena kao članak za kakav stručni časopis, no opsegom građe i istraživanjima svakako je to premašila i Mance, uz pomoć suautora, ampelografa prof. dr. sc. Nikole Miroševića i etnologa i muzeologa mr. sc. Ivana Šestana donosi pred nas vrijedan prilog o očuvanju kosinjske baštine, o uzgoju vinove loze u Kosinju i Lici. Priređivač i urednik knjige je prof. dr. sc. Ante Bežen.

Na samom početku knjige nalazi se pjesma *Napitnica* Lavoslava Vukelića, najznačajnijeg hrvatskog pjesnika rodom iz Kosinja te kratka crtica o njemu. Potom se u uvodnom dijelu knjige nalazi predgovor nakladnika dr. sc. Ivice Mataije i riječ priređivača/urednika prof. dr. sc. Ante Bežena. Zatim slijede „uvodni tekstovi Ivana Mance i Nikole Miroševića o traganju za podacima o kosinjskim vinogradima i oblikovanju ideje o knjizi, koji ujedno svjedoče i o dosadašnjoj marginaliziranosti ove teme u struci i publicistici“ (2019:9). Nakon toga slijedi veliko poglavlje *Kosinjska dolina i njeni vinogradi* koje je ujedno i središnji dio knjige, a u kojem se nalaze dva stručna članka ampelografa prof. dr. sc. Nikole Miroševića o prirodnim značajkama Kosinjske doline s obzirom na uzgoj vinove loze i o kosinjskim lozama, *Pršljivka bijela* i *Vingor crni* te njihov stručni (ampelografski) opis. Također ovdje se nalaze i dva iscrpna stručna članka mr. sc. Ivana Mancea o zapisima o vinogradima u Lici i u Kosinjskoj dolini u povijesti i u sadašnjosti i o katastarskoj i kartografskoj slici kosinjskih vinograda. Istražujući zapise o vinogradima u Lici i u Kosinjskoj dolini Mance primjećuje „kako se o kosinjskim vinogradima pisalo sporadično i usputno, ali i relativno često u starijim zapisima. U novije vrijeme piše se rjeđe, što je razumljivo jer danas nema ni traga negdašnjim „slavnim kosinjskim vinogradima“. No, terenskim su radom stručnjaka postavljeni neosporni dokazi o postojanju i važnosti kosinjskog vinogradarstva. Taj terenski rad, nažalost, „nikada nije prezentiran na zadovoljavajući način široj javnosti, a što ćemo pokušati ispraviti ovom knjigom.“ (2019:57)

Iscrpnim istraživanjima katastarskih i kartografskih slika autori dokazuju postojanje kosinjskih vinograda, iako danas gotovo da i nema ostataka vinograda u Kosinju, osim na imanju Milana Delača – Trapanu u Donjem Kosinju gdje se aktivno brine o autohtonim kosinjskim sortama *Pršljivki bijeloj* i *Vingoru crnome*.

U posljednjem poglavlju knjige *Mediteran u Lici*, iako ne manje bitnom, etnolog i muzeolog mr. sc. Ivan Šestan donosi prilog o etnografskom značaju vinograda u Lici, odnosno posebno u Kosinjskoj dolini, na temelju lokalnih kazivača što stvara kulturološko-povijesni okvir ove knjige.

Knjiga također sadrži preuzete članke o ličkim vinogradima pok. Ranka Šimića i pok. Sime Kljajića na temelju kojih su autori krenuli u istraživanje, kao

i tablice kosinjskih katastarskih čestica, popis literature te mrežnih i arhivskih izvora, kratice arhivskih izvora, životopise autora te kazalo važnijih imena, naziva i pojmova.

Riječ je o iscrpnoj i bogato opremljenoj knjizi utemeljenoj na istraživanju, pomno prikupljenim podacima, znanju i iskustvu autora o temi kosinjskih vinograda. A sada preostaje da se autohtone kosinjske sorte *Pršljivka bijela* i *Vingor crni* otmu zaboravu i sačuvaju kao zalag za budućnost. Velika zanimljivost ove knjige je što autori navode Veliku lozu u Hampton Court Palaceu u Engleskoj, kao najstariju na svijetu. Stara je više od 240 godina i preko 36,5 m duga. A za našu, živuću kosinjsku *Pršljivku*, procjenjuju starost na više od 130 godina (jedan autor smatra da je stara i oko 200 godina) što ju svrstava uz bok najstarijim lozama na svijetu! To je podatak na koji itekako trebamo biti ponosni i učiniti sve da je zaštitimo, promoviramo i dalje uzgajamo.

Knjiga je koristan izvor za sve buduće istraživače, bilo to ampelografe, šumare, prirodoslovce, ali i za studente, učitelje i sve one kojima je tema zanimljiva, no još je značajnija kao prilog bogatoj kosinjskoj, ali i ličkoj baštini.

Marina Franić Šimunić

Sveučilište u Zadru

Odjel za nastavničke studije u Gospiću

NOVA KNJIGA O GLAGOLJICI

Mile Bogović: *Glagoljica - bitna odrednica hrvatskog identiteta* (priređivač Ante Bežen), Alfa, Zagreb, 2019.

U svibnju 2019. godine objavljena je još jedna knjiga u nizu izdanja iz pera autora mons. dr. Mile Bogovića, gospičko-senjskog biskupa u miru. Izdavač je Alfa, a glavni urednik Božidar Petrač. Likovna urednica je Irena Lenard, za lekturu i korekturu zaslužna je Kristina Ferenčina, a za grafičku pripremu Neven Osojnik. Predgovor je napisao priređivač knjige Ante Bežen. Knjiga sadrži veći broj fotografija, sažetak na engleskom jeziku, zatim popis važnije literature te popis imena osoba, mjesta i pojmova.

U uvodnoj riječi mons. dr. Bogović je objasnio kako je ušao u svijet glagoljice. Zanimanje za ovu bitnu odrednicu hrvatskog identiteta probudio je u njemu Josip Turčinović, profesor staroslavenskog jezika na Visokoj teološkoj školi u Pazinu. Vrativši se sa studija crkvene povijesti iz Rima, postao je predavač staroslavenskog jezika na Visokoj bogoslovskoj školi u Rijeci i tako glagoljicu istraživao i o njoj počavao mlađe naraštaje tridesetak godina. Dodatni motivi za bavljenje glagoljicom bile su neke vrlo značajne obljetnice: 1100. obljetnica smrti sv. Metoda (1985.), 500. obljetnica Senjske glagoljske tiskare (1994.) i 750. obljetnica pisma pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu o uporabi glagoljice (1998.). Tako je s vremenom glagoljska kultura postala jedno od važnijih područja Bogovićeve znanstvenog rada. Tekstovi u ovoj knjizi većinom su već objavljeni u raznim izdanjima pa se zbog toga razlikuju po svojoj formi. Stavljajući ih u iste korice, Bogović je nešto dodao, nešto ispustio, a nešto doradio kako bi i pored raznovrsnosti radova činili jednu cjelinu.

Knjiga je podijeljena u pet poglavlja. U prvom poglavlju knjige Bogović opisuje nastanak i afirmaciju glagoljice. Opširno i argumentirano dokazuje da je glagoljica nastala na hrvatskom prostoru prije misije Svete braće Ćirila i Metoda. Ako se javlja i negdje drugdje, i onda ima hrvatske korijene. U drugom poglavlju

Bogović piše kako je, prethodno osporavana, glagoljica doživjela tzv. zlatni vijek hrvatske glagoljske kulture. Taj procvat počinje pismom 1248. pape Inocenta IV. senjskom biskupu Filipu u kojem se od strane papinstva na glagoljicu gleda kao na pogodno sredstvo za jedinstvo Crkve. Senj je od tada u središtu svijeta glagoljice. Tada nastaju brojne pisarne, a na kraju i glagoljske tiskare. U trećem poglavlju Bogović prikazuje vrijeme dekadencije kada je glagoljaštvo osiromašilo u znanju i imanju pa Rim preuzima inicijativu za tiskanje liturgijskih knjiga. U nastojanju da se jezik glagoljskih knjiga što više približi jeziku knjiga pravoslavnih Slavena, otvorena su vrata rusifikaciji knjiga hrvatskih glagoljaša. To je glavni razlog dekadencije glagoljice. Ona nije zaustavljena ni vraćanjem hrvatske redakcije u glagoljski misal 1893. godine.

U četvrtom poglavlju su razni Bogovićeви članci u kojima se dodatno razrađuju neka pitanja kao što su: ubikacija Otočca koji se spominje na Bašćanskoj ploči, glagoljica kao historiografski problem, politizacija glagoljice i staroslavenskog jezika, pop glagoljaš, područje Riječke metropolije kao tisućljetni glagoljaški otok u latinskom katoličkom svijetu, hrvatsko glagoljaštvo kao inkulturacijski proces, glagoljaštvo kao identifikacijski čimbenik istarskih Hrvata i glagoljica u biskupijama Senjskoj i Modruškoj ili Krbavskoj. U petom poglavlju su Bogovićeви prikazi i osvrti na pojedine događaje i izdanja vezana uz glagoljicu.

Bogović je, opisujući rast glagoljice od hrvatskih korijena do svjetskih razmjera u ovoj knjizi, znatno doprinio poznavanju naše glagoljske kulture i dokazao da je ona bitna odrednica hrvatskog identiteta. Nijedan narod ne može dokazati svoje glagoljsko desetljeće, a naš hrvatski narod ima obilje dokaza za glagoljsko tisućljeće. To je originalnost s kojom se Hrvati mogu dičiti u cijelome svijetu, a posebice u Katoličkoj crkvi.

Franje Puškarić

PRILOG POVIJESTI DOMOVINSKOG RATA U LICI

AGRESIJA JNA I SRPSKIH POSTROJBI (LIKA, 1991. – 1992.).

Republika Hrvatska i Domovinski rat 1990. – 1995.
Dokumenti knjiga 21. Prilozi za povijest Like knjiga 27.
(urednici: I. Brigović, D. Štefančić),
Hrvatski memorijalno-dokumentacijski
centar Domovinskog rata i Državni arhiv
u Gospiću, Zagreb, 2019.

Državni arhiv u Gospiću u suradnji s Hrvatskim memorijalno-dokumentacijskim centrom Domovinskog rata objavio je 27 knjigu iz edicije Prilozi za povijest Like. Riječ je o značajnom djelu opsega 420 stranica iz novije ličke suvremene povijesti. Urednici Ivan Brigović i Domagoj Štefančić, zahvaljujući stručnom pomoći Natka Martinića – Jerčića, Ivana Radoša i Mate Rubčića, donose u ovoj knjizi 209 arhivskih dokumenata o djelovanju JNA i srpskih postrojbi u Lici 1991. – 1992. koji se čuvaju u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata i u drugim arhivskim ustanovama u Republici Hrvatskoj. Prvi dokument datira 23. 1. 1991. godine te je zapravo riječ o izvješću koje govori o aktivnostima pripadnika Srpske demokratske stranke u Ličkom Petrovom Selu u vezi s pripremama za rat, te dovoženju oružja iz Beograda u Knin namijenjenog naoružavanju Srba na prostoru Korenice, Donjeg Lapca i Srba. Posljedni prezentirani dokument iz knjige napisan je 15. 10. 1994., ali je sadržajno vezan uz događanja iz 1991. godine.

Najvažniju opservaciju prilikom čitanja ove knjige valja potražiti u predgovoru u kojem priređivač opravdano upozorava čitatelja na saznanje *kako je riječ o arhivskim dokumentima koji sadrže jaku neprijateljsku propagandu, štoviše, navođenje ovih izvora koji su očigledno sadržajno netočni, ukazuje na razmjere propagandnih aktivnosti, kojima je cilj, osim prikaza protivničkih snaga kao zločinačkih, bio i stvaranje*

ratne psihoze, odnosno motivacije srpskim snagama za borbu u stvaranju samostalne „Republike Srpske Krajine“ i pripajanje Srbiji.

Kako bi se, s određenim znanstvenim razumijevanjem i kritičkom oprežnošću, čitalo ove dokumente potrebno se vrlo dobro upoznati s nazivima vojnih i paravojnih jedinica koje su djelovale na području okupirane Like. Najveći broj dokumenata napisan je od strane Teritorijalne obrane pojedinih jedinica, te od strane jedinica nadležnih vojnih korpusa, onih sa sjedištima u Rijeci, Splitu i Zagrebu (kasnije Bihaću). Iako je riječ o dokumentima vojne provenijencije, u njima nalazimo veliki broj vojnih, ali i civilnih osoba koje su sudjelovale u agresiji na RH. Upravo imensko kazalo zorno svjedoči koliko je mnogo lica sudjelovalo u vojnom i političkom životu tzv. SAO Krajine.

Veliki broj dokumenata nakon krvavog Uskrsa ilustrativno prikazuje svu paranoju i propagandnu misao pobunjenog dijela srpskog naroda na području Like. Prvi značajan dokument u ovoj knjizi zasigurno je izvješće sa sjednice IV SAOK Krajine pod vodstvom Milana Babića u kojemu piše da se na temelju donešene odluke o „odcepljenju SAO Krajine od RH, IV SAO Krajine na sednici održanoj 1. arpila 1991. godine donosi odluku o prisajedinjenju SAO Krajine Republici Srbiji.“ Kada je prema srpskom političkom vodstvu uspostavljena SAO Krajina, radi „ugroženosti srpskog naroda Krajine“, krenulo se u, uz ratnu, i u snažniju medijsku propagandnu djelatnost prema jedinicama JNA koje prema dokumentima nisu dovoljno jasno stale na stranu *ugroženog srpskog naroda*. Odnos između jedinica srpske milicije odnosno buduće Teritorijalne obrane i jedinica JNA vrlo brzo je postao blizak posebice u ljeto 1991. kada je na velikom dijelu Republike Hrvatske započeta vojna agresija. Za modernu ličku povijest upravo su naredni mjeseci bili i najteži i najkrvaviji.

Veliki broj dokumenata vrlo precizno odgovara na pitanja kako, zašto i tko je nastojao ostvarivati planove velikosrpske politike, koja je podrazumijevala stvaranje velike srpske države u zapadnoj granici Virovitica – Karlovac – Kralobag. Ključni dokument o prirodi ove velikosrpske ideje i politike priređivači ove knjige, s jasnom namjerom, stavili su na naslovnici. Riječ je o dokumentu kojega je napisao komandant Komande 9. korpusa iz Knina general-potpukovnik Vladimir Vuković, a koji, pod klasifikacijom vojna tajna, strogo povjerljivo, piše sljedeće: „Smatramo, da sa korpusom treba da dovršimo izmeštanje i evakuaciju garnizona Šibenik i Split, a potom da korpus težište dejstava prenese u Liku u zahvatu pravca: Gračac – Gospić - Otočac. Ofanzivnim dejstvima osloboditi Gospić i Otočac i

preseći komunikaciju Karlobag, Senj, Ogulin, spojiti se sa OG-3 i uspostaviti kontrolu većeg prostora Like“.

Knjiga obiluje propagandnim i nerealnim opisima vojno-strateških podataka i informacija pa je tako jedan srpski doušnik 11. 5. 1991. izvjestio Milana Martića kako u PU Gospić ima 2000 naoružanih pripadnika MUP-a i 5000 naoružanih članova HDZ-a (str. 36.). Isti taj doušnik kodnog imena Odra javlja kako su se prekjučer na području Gospića pojavila 10 autobusa s pripadnicima ustaške emigracije iz Argentine (str. 60). Svi ti propagandni dokumenti imali su za cilj materijalno i vojno ojačati srpske jedinice kako bi se „obračunale s ustaškim Gospićem“.

Iz dokumenata s kraja 1991. godine vidljiva je i kompletna dezorijentiranost, nedisciplinacija i nestručnost pojedinih jedinica tzv. Republike Srpske krajine. Često je bilo slučajeva u kojima je došlo do težih povreda vojnih dužnosti brojnih paravojnih formacija koje su nastajale na ličkom ratištu. Kada se njima pridoda i veliki broj dobrovoljaca, plaćenika i pljačkaša iz Srbije i Bosne i Hercegovine možemo poprilično razaznati koji je bio način funkcioniranja vojne vlasti na samome terenu, odnosno na okupiranim dijelovima Like.

Posebno su bili osjetljivi dijelovi Like gdje su živjeli Hrvati, kao i oni prostori gdje je prolazila linija ličke fronte i na koju su pristigle i „plave kacige“. Uistinu je nezahvalno izdvajati pojedine dokumente prema važnosti jer su, za razumijevanje geneze nastanka i pokušaja realizacije velikosrpske politike u Lici, svi dokumenti jednako značajni.

Nažalost, o izvorima nakon proljeća 1992. godine u ovoj knjizi nemamo podataka, ali poznavajući rad Memorijalno-dokumentacijskog centra vjerovanja smo kako će ova ustanova uskoro prirediti i drugi dio izvora srpskih postrojbi i JNA koji govore o ratnim događanjima u Lici. Samim time nastavit će se započeti proces znanstvenog istraživanja i rasvjetljavanja određenih događanja iz Domovinskog rata na jednom od najvitalnijih hrvatskih područja.

Ivan Brlić

STOGODIŠNJA TRADICIJA OBRAZOVANJA UČITELJA U GOSPIĆU

Sto godina učiteljskog obrazovanja u Gospiću, monografija,
urednice Vesna Grahovac-Pražić i Sanja Vrcić-Mataija,
Sveučilište u Zadru, Zadar, 2019.

Povijest stogodišnjeg obrazovanja učitelja u Gospiću dobila je zasluženu monografsku obradu u knjizi *Sto godina učiteljskog obrazovanja u Gospiću*, urednica Vesne Grahovac-Pražić i Sanje Vrcić-Mataija, objavljenu u jubilarnoj 2019. godini u okviru izdavačke djelatnosti Sveučilišta u Zadru. Na više od 250 stranica ispisana je povijest učiteljskog obrazovanja u Gospiću, upotpunjena nastavnim programima, povijesnim dokumentima, arhivskim gradivom i fotografijama koje vizualno upotpunjuju tekstualni dio monografije.

Napisana kao cjelovita povijest obrazovanja učitelja u Gospiću, monografija je strukturirana kroz dvije velike cjeline: povijesnu (koncipirana kroz pregled najvažnijih događaja ustanova u okvirima kojih su se obrazovali učitelji u Gospiću te sjećanja bivših učenika, studenata i profesora) i suvremenu (koncipirana kroz poglavlja u kojima se predstavlja raznolika djelatnost Odjela za nastavničke studije u Gospiću). Osim urednica, koje su ispisale najveći dio monografije (prvi, povijesni dio – izv. prof. dr. sc. Vesna Grahovac-Pražić; drugi, suvremeni dio – izv. prof. dr. sc. Sanja Vrcić-Mataija), nekoliko su poglavlja napisale nastavnice i knjižničarka Odjela (doc. dr. sc. Jasminka Brala-Mudrovčić, Osiguravanje kvalitete na Odjelu za nastavničke studije u Gospiću, izv. prof. dr. art. Ana Vivoda, Umjetnički doprinos stogodišnjoj tradiciji obrazovanja učitelja u Gospiću, doc. dr. sc. Jadranka Brkić-Vejmelka, Poučavanje prirodoslovlja na Odjelu za nastavničke studije u Gospiću, doc. dr. sc. Anela Nikčević-Milković, Sveučilišni ogranak Alumni kluba Odjela za nastavničke studije u Gospiću, dipl. knjiž. Dubravka Čanić, Knjižnica Odjela za nastavničke studije u Gospić). Prigodnu je riječ o učiteljskom pozivu napisala rektorica Sveučilišta u Zadru prof. dr. sc. Dijana Vican, naglašavajući ulogu učitelja kao prijenosnika kulturnih, društvenih i nacionalnih vrijednosti u različitim povijesnim prilikama.

Uvažavajući sve promjene kroz koje je prolazio sustav obrazovanja učitelja, urednice i autorice monografije prišle su zahtjevnom istraživanju povijesti učiteljskog poziva u Gospiću rekonstruirajući stoljeće u kojemu se neprekidno mijenjao sustav učiteljskog obrazovanja na lokalnoj i nacionalnoj razini. Povijesni dio monografije strukturiran je kroz pet poglavlja; u prvomu se poglavlju *Učiteljska škola u Gospiću (1919.-1965.)* donosi povijesni pregled djelovanja srednjoškolske ustanove u kojoj su se, najprije kroz četverogodišnje, a potom petogodišnje trajanje škole, obrazovali učitelji u različitim povijesnim, društvenim, političkim i kulturološkim okolnostima. U monografiji su navedeni predmeti koji su se počevali iz vremena prije Drugog svjetskog rata, socijalističke Jugoslavije te ostali pedagoški podatci, a kroz ulomke zapisnika nastavnčkih vijeća oslikan je život nastavnika i učenika. Drugo poglavlje – *Pedagoška akademija u Gospiću 1962.-1977.*, donosi povijest akademskog obrazovanja učitelja u Gospiću, od osnutka Pedagoške akademije u Gospiću (1962.), preko programske koncepcije, uključivanja u Sveučilište u Rijeci do niza zanimljivih pedagoških podataka vezanih uz nastavnike, studente te čelnike ustanove. Poglavlje *Sveučilišni učiteljski studij 1977.-1998.* donosi prikaz uključivanja Pedagoške akademije u Pedagoški fakultet te proces izjednačavanja učiteljskog studija s drugim nastavnim studijima. U tom je povijesnom obrazovnom razdoblju, kao što se navodi, učiteljski studij od dvogodišnjeg postao četverogodišnji znanstveni sveučilišni studij kojim se stjecala visoka stručna sprema i zvanje – diplomirani učitelj. U četvrtom poglavlju *Visoka učiteljska škola 1998.-2006.* govori se o učiteljskom studiju kao četverogodišnjem stručnom studiju s pojačanim predmetom Engleski jezik te svim aktivnostima u kojima je sudjelovala Visoka učiteljska škola. Pored nastavnog programa navode se kraći životopisi čelnika i popis svih djelatnika. Peto poglavlje *Odsjek za učiteljski studij u Gospiću Učiteljskog fakulteta u Sveučilišta u Rijeci 2006.-2011.* donosi sliku preustroja učiteljskog obrazovanja prema bolonjskim procesima i udruživanju Visoke učiteljske škole u Gospiću i Visoke učiteljske škole u Rijeci u Učiteljski fakultet. Učiteljski je studij u Gospiću, kao što se navodi u knjizi, u tom razdoblju postao petogodišnji s dva modula: modul Izvannastavnih slobodnih aktivnosti u razrednoj nastavi i Književno-jezični modul, kojim se stjecala visoka stručna sprema i zvanje – magistar primarnog obrazovanja. U pisanju prvoga dijela monografije, kao što navode urednice, najvažniji su izvori bili arhivsko gradivo pohranjeno u Državnom arhivu u Gospiću, potom odjelna građa te privatni izvori, dok su izvori građe za drugi dio monografije bili dostupniji – u odjelnoj arhivi i u sveučilišnoj publikaciji Godišnjak.

Drugi dio monografije, kao što je navedeno, odnosi se na Odjel za nastavničke studije u Gospiću kao sastavnicu Sveučilišta u Zadru (2011.-2019.). Strukturiran je kroz deset poglavlja u kojima se navode svi relevantni podatci o Odjelu za nastavničke studije u Gospiću. U prvom se poglavlju *Povijest i organizacijska struktura Odjela za nastavničke studije u Gospiću* donosi kratak povijesni prikaz prelaska učiteljskog studija u Gospiću sa Sveučilišta u Rijeci na Sveučilište u Zadru. U drugom se poglavlju *Nastavni programi* prikazuje učiteljski studijski program koji se izvodio na Odjelu od uključivanja na Sveučilište u Zadru do danas Treće je poglavlje posvećeno prikazu osiguravanja kvalitete na Odjelu, načinu rada odjelnog Povjerenstva za kvalitetu te pripadajućim odjelnim propisima. U četvrtom se poglavlju obrađuje znanstvena, umjetnička, nastavna i stručna djelatnost, uključujući prikaz tradicionalnog znanstvenog skupa Dani Šime i Ante Starčevića, izdavačka djelatnost, pregled znanstvenih i stručnih projekata u kojima sudjeluju nastavnici Odjela, međunarodna mobilnost nastavnog osoblja, prikaz održanih gostujućih predavanja i terenske nastave. Posebno se analizira umjetnički doprinos stogodišnjoj tradiciji obrazovanja učitelja u Gospiću kao i poučavanje prirodoslovlja na učiteljskom studiju u Gospiću. Donose se i stručne biografije s popisom najvažnijih radova svih trenutno zaposlenih nastavnika na Odjelu kao i popis nastavnika s drugih sveučilišnih odjela te vanjskih suradnika koji su sudjelovali u izvođenju nastave na Odjelu za nastavničke studije u Gospiću. U petom se poglavlju, naslovljenom *Studenti Odjela za nastavničke studije u Gospiću*, donosi prikaz svih aktivnosti vezanih uz studente i studentski život: nastavne, izvannastavne, stručne aktivnosti, volonterski rad, studentsko sudjelovanje na konferencijama, sudjelovanje u Erasmus+ programu, ostalim oblicima međunarodne mobilnosti, promocije i popis promoviranih studenata, djelatnost sveučilišnog ogranka Alumni kluba te djelovanje i repertoar studentskog zbora Degenija. U šestom se poglavlju donosi prikaz odjelne knjižnice, djelokrug i način rada, opis prostornih uvjeta te knjižni fond. Sedmo poglavlje *Kulturno i javno djelovanje Odjela za nastavničke studije u Gospiću* donosi prikaz svih važnih kulturnih događanja koja su se odvijali na Odjelu ili su ih organizirali nastavnici Odjela, od predstavljanja knjiga, preko manifestacije Festivala znanosti, svečanosti, obilježavanja prigodnih datuma te donosi pregled suradnje Odjela s obrazovnim, kulturnim, znanstvenim ustanovama i civilnim udrugama. U osmom se poglavlju donosi pregled događaja kojima je Odjel obilježio 100. godišnjicu obrazovanja učitelja u Gospiću. Deveto poglavlje donosi popis administrativnog i tehničkog osoblja

Odjela, a u posljednjem se donosi popis nagrada, priznanja, zahvalnica koje je dobio Odjel, studenti i nastavnici.

Monografiju su recenzirale stručnjakinje povijesti školstva – dr. sc. Štefka Batinić i doc. dr. sc. Sanda Uglešić. Treba svakako istaknuti i činjenicu da je monografija tiskana uz financijsku potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja, Ličko-senjske županije i Grada Gospića što je doprinijelo njezinoj bogatoj opremi.

Tiskana u jubilarnoj godini stote obljetnice obrazovanja učitelja u Gospiću, monografija predstavlja dostojan rezultat istraživačkog rada i kao takva će, vjerujem, postati nezaobilazan izvor podataka svim budućim istraživačima gospičke i ličke povijesti učiteljskog obrazovanja.

Ines Cvitković Kalanjoš

NOVI ČASOPIS POSVEĆEN MUZEOLOGIJI I LIČKOJ KULTURNOJ BAŠTINI

Likamvs, časopis Muzeja Like Gospić,
urednica Marija Rukavina Vranić,
Muzej Like Gospić, 2019.

Muzej Like u Gospiću osnovan je 1958. Dvadeset godina kasnije, 1978. izlazi *Lički zbornik*. Više od četrdeset godina kasnije, s novim poletom i željom za prezentacijom muzejskog gradiva i svog marljivog rada, djelatnici Muzeja Like Gospić odlučili su pokrenuti novu muzejsku ediciju pomoću koje bi popularizirali muzejsku struku i stručna zvanja te ostvarili edukativnu i informativnu komunikaciju s javnošću. Riječ je o časopisu *Likamvs* čije je prvo izdanje izašlo u listopadu 2019. Uredništvo časopisa potpisuju Tatjana Kolak, Vesna Bunčić, Ivan Kovač i Nikolina Krpan s glavnom urednicom Marijom Rukavinom Vranić.

Prvi prilog u ovom časopisu članak je opsežne tematike sažet pod naslovom *Akvizicije muzejskih pretinaca*. Autori M. Krmpotić, I. Kovač i T. Kolak u njemu iznose svoja iskustva u stručnoj obradi i prezentaciji različitih manjih skupina muzejskih predmeta koji, kao i u svim muzejima, nisu uključeni u koncepciju stalnog postava Muzeja, nego počivaju u čuvaonicama muzejskih zbirki. Radi toga oni samo kroz posebne prilike, poput povremenih izložbi ili stručnih članaka, uspijevaju biti prikazani javnosti. Prva takva skupina bila su glazbala koja su inicijalno predstavljena u izložbi povodom Noći muzeja 2017. na temu *Glazba i glazbeni velikani i njihov utjecaj na društvo*. Autori izlažu teme koje su obrađene u izložbi poput šire simbolike glazbe u konstrukciji socijalnih identiteta i oblikovanju građanskih društava na izmaku 19. i početkom 20. st. Izložba je predstavljena prvenstveno kroz građu Etnografskog odjela koja je tematski podijeljena na tradicijsku glazbu ili glazbu i glazbene predmete građanskog društva. Tematika glazbe i glazbenih predmeta nakon toga ustupa mjesto široj povijesti pjevačkih udruženja koja su djelovala u

Gospiću s prijelaza 19. i 20. st. Ovaj djelić gospićke građanske prošlosti nam je predstavljen kroz građu Kulturno-povijesnog odjela, Zbirke Šporčić i Dokumentarne zbirke. Kroz fotografije, biljege, barjake i druge povijesne materijale iznosi se povijest pjevačkih društava i udruženja poput „Hrvatskog pjevačkog društva Velebit“, „Radničkog pjevačkog društva Hrvat“, društva „Hrvatski sokol“ te glazbenog sastava „Hrvatska glazba Gospić“. Izuzev građanskih glazbenih udruženja, navodi se zanimljiva pojava pjevačkih i tamburaških zborova koji se osnivaju u okviru seljačkih čitaonica početkom 20. st. Predmeti iz Zbirke Šporčić daju rijedak uvid u gotovo zaboravljene plesne zabave i balove s početka 20. st. Dokumentarni materijal poput programskih knjižica s glazbenih matineja svjedoči o glazbenom programu koji je imao izraženu programatsku ulogu u osnaženju i očuvanju hrvatskog identiteta i kulture. Konačno, tehnološke novine poput modernijih nosača zvuka svjedoče o vremenu između dva rata i u drugoj polovini 20. st. kada u gospićkom građanskom društvu započinju stremjenja k boljoj povezanosti s drugim krajevima Hrvatske i svijetom, ali i vremenu kada već etnološka struka snima prve vizualne dokumente tradicionalnog ličkog života koji postaju trajni svjedok kulture, čije vrijeme je bilo na uzmaku pred industrijskom revolucijom.

Nakon opsežne analize šireg povijesnog razdoblja kroz tematsku izložbu koja je uključivala više zbirke, iduća dva članka donose primjere mikroanalize u kojima se fokus stavlja na singularne predmete, naizgled suvišne i zapuštene u muzejskom inventaru, ali iz kojih se može iščitati puno šira priča o ekonomskoj i kulturnoj povijesti gospićkog kraja. T. Kolak nas u drugom radu na temelju darovanog predmeta, kroz *Priču jedne pivske boce* podsjeća na povijest pivovare u Kaniži, njezin kontinuitet od vremena Vojne krajine, kada je bila vojna pivovara, preko tranzicije u privatni biznis obitelji Ristović. Usprkos konkurenciji, prvo pivovare iz Otočca, a od početka 20. st. i Zagrebačke dioničke Pivovare i Tvornice slada, pivovara u Kaniži nastavila je s radom do 1943., a 1909. čak dospjela na popis petnaest najvećih industrijskih pivovara u Hrvatskoj. I. Kovač u trećem radu *Dopisivanje pod pseudonimom*, kroz primjer jednog intimnog pisma iz Fonda Domjanić, unutar Zbirke Šporčić, donosi bolji uvid u društvene norme i komunikaciju u visokom društvu između dva svjetska rata. Pismo jedne „obožavateljice“ upućeno poznatom piscu Domjaniću primjer je tzv. „male povijesti“ ili povijesti pojedinaca. Ono nam ne daje informacije o važnim povijesnim ličnostima ili kronologiju poznatih događaja, već otvara prozor u svakodnevicu ženske osobe čije je ime sakriveno pseudonimom, ali koja progovara o svojim željama, nadama i prilikama vremena u kojemu živi.

Četvrti rad pod potpisom V. Bunčić naslovljen *Oslíkani reljef Cvijete Grospić* donosi osvrt na život i rad mlade zagrebačke umjetnice Nikoline Ivezic, koja je od 25. listopada do 25. studenog 2018. gostovala sa samostalnom izložbom *Sad is the new happy* u Galeriji Muzeja Like Gospić u sklopu tradicionalne manifestacije, 53. Ličkog likovnog anala. Ova izložba je posebna po tome što je nakon njezinog završetka, umjetnica muzeju darovala jedan od zapaženijih eksponata, reljefno poprsje hrvatske i francuske književnice gospićkog porijekla, Cvijete Grospić (alias Flora Dosen), obogativši time zbirku Galerijskog odjela Muzeja Like.

Tematski uvid u dio muzejske dokumentacije donosi rad I. Maras na temu *Zdravstva u Gospiću kroz Muzejsku Fototeku*. Fotografije i negativi iz šezdesetih i sedamdesetih godina 20. st. sadržane u Muzejskoj Fototeci, koje prikazuju trenutke rada gospićke Opće bolnice i kasnijeg Medicinskog centra Gospić, poslužile su kao inspiracija za rekonstrukciju šire povijesti te bolnice čiji počeci sežu u vrijeme Vojne krajine, kao i povijesnog razvoja zdravstvene zaštite na području Ličko-senjske županije. Muzejska dokumentaristica M. Rukavina Vranić pojašnjava *Tko je muzejski dokumentarist i koja je njegova uloga u muzeju?* Kroz svoje izlaganje, autorica čitatelja uvodi u svijet sekundarne dokumentacije. Objašnjava sadržaj, način sakupljanja i organizaciju muzejske dijateke, fototeke, videoteke i hemeroteke.

Nakon stručnih djelatnika Muzeja Like Gospić, druga polovica časopisa posvećena je radovima djelatnika Memorijalnog centra „Nikola Tesla“ Smiljan. U prvom članku *Počasno; Nikola Tesla*, J. Starčević Prpić nas podsjeća na Teslina brojna tehnološka i životna dostignuća te upućuje na spomenike koji su podignuti u njegovu čast, kao i brojne institucije kulturne ili industrijske naravi koje nose njegovo ime. Pod naslovom *Nikola Tesla; Prijateljstva koja su obilježila znanstvenikov život*, autorica istražuje i nabraja manje ili više poznate ličnosti koje su tokom Teslinog života financijski, emocionalno i intelektualno podupirale velikog znanstvenika i omogućile mu rast i razvoj. Među tim probranim imenima nalaze se profesor Martin Sekulić iz Kraljevske više realne gimnazije u Rakovcu pokraj Karlovca, američki bračni par Robert Underwood Johnson i Katherine Johnson, engleski književnik Rudyard Kipling, hrvatska operna diva Milka Trnina, violinist Zlatko Baloković, novinarka i književnica Marguerite Merington, Anne Morgan, kći moćnog bankara J. P. Morgana, Mark Twain te naposljetku, Ivan Meštrović.

Daljnji tekstovi obrađuju tematiku neočekivanih veza. U centru pažnje je naravno Nikola Tesla i njegov izum izmjeničnog sustava električne struje, kao i poticanje gradnje hidroelektrana koje bi ju stvarale. Članak I. Starčević *Šibenik – Buffalo – Hamilton; Tesla povezuje svijet* donosi priču o Teslinoj zamisli za

izgradnju hidroelektrana na velikim prirodnim formacijama poput slapova. *Nikola Tesla; izgubljen u vremenu* T. Kolak donosi priču o Husumu, malom gradiću u sjevernoj Njemačkoj čija se veza s Nikolom Teslom ne temelji na tehnologiji nego umjetnosti. Završni tekst o Memorijalnom centru „Nikola Tesla“ Smiljan autorice A. Šolaje donosi prilog o posjećenosti centra tijekom 2018., komunikaciji s posjetiteljima kroz nove i stare medije, radu na popularizaciji Centra te planovima za poboljšanje ponude u budućnosti.

Kratak prilog T. Kolak donosi informaciju o donaciji gđe. Milke Barić koja je Muzeju, osim financijskih sredstava, poklonila 85 predmeta kulturno-povijesnog sadržaja. Gđa. Barić, porijeklom iz Smiljanskog Polja, život je provela u Ivanić Gradu i Zagrebu. Njezin snažan osjećaj povezanosti s rodnim krajem i ljubav prema očuvanju baštine zasigurno će biti zabilježeni u nekim budućim izložbama i osvrtima gospićke kulturne povijesti.

Likamvs se u tekstu In memoriam oprostio od dvoje zaslužnih muzejskih djelatnika. Željka Centnera, muzejskog kustosa i direktora koji je u Muzeju Like radio od 1965. i ostao posebno upamćen po angažiranosti u prikupljanju građe za muzej, biblioteku, fototeku te popisivanju nepokretnih spomenika kulture nakon razaranja 2. svj. rata i Biserke Velić, koja je ravnateljica Muzeja bila od 1990. do 2005. Ona je svojim marljivim radom i organizacijskim vještinama omogućila zaštitu muzejske građe tijekom Domovinskog rata, poticala izložbenu djelatnost te obnovu kulturnih spomenika.

Časopis završava fotoreportažom Z. Šupera o prisustvu muzejskih djelatnika otvorenju izložbe *Nikola Tesla – mind from the future* u Budimpešti.

Likamvs u prvom broju donosi segmentne rezultate rada kroz godinu i upućuje na teorijske smjernice i metodološke prakse moderne muzeologije. Znanstveno-popularni tekstovi nastoje uključiti javnost u diskurs o baštini i pokazati da muzeji nisu hladna mjesta mrtvih stvari iz prošlosti, nego dinamične sredine posvećene interpretaciji i valorizaciji svega onoga što smo cijenili u prošlosti, ali i sadašnjosti te kako ćemo postupati prema tim vrijednostima u budućnosti.

Tara Pivac Krpanić

CREARCH SEMINAR: „ARHIVI I NAKLADNIŠTVO – IZVORI, BAŠTINA, PUBLIKA“

Gospić, 4. - 5. listopada 2019.

Usuorganizaciji udruge ICARUS Hrvatska i Državnog arhiva u Gospiću je početkom listopada u Gospiću održan stručni seminar „Arhivi i nakladništvo – izvori, baština, publika“, drugi u nizu CREARCH stručnih skupova „Priče iz baštine“. Ova je aktivnost organizirana u okviru projekta Kreativne Europe CREARCH - CReative European ARCHives as innovative cultural hubs (1. rujna 2018. - 28. veljače 2021.) u kojem je ICARUS Hrvatska jedan od partnera uz Fondazione Banco di Napoli iz Italije, Odjel za teatrološke studije Sveučilišta u Peloponezu iz Grčke i Regionaal Historisch Centrum Limburg iz Nizozemske.

CREARCH je posvećen razvoju nove publike i kreativnoj interpretaciji arhivskih izvora. Ideja projekta je upoznati što više ljudi s arhivima i značajem gradiva koje se čuva u njima, tj. povećavati broj i proširiti strukturu arhivske publike (korisnika i posjetitelja arhiva). Kako bi to postigli, arhivi trebaju razvijati nove i bolje načine za komuniciranje povijesti, likova, mjesta i lokalnih tradicija ispričanih u njihovim dokumentima i približiti ih građanima, osobito korisničkim skupinama koje su manje dostupne i zastupljene. Cilj je projekta razviti komunikacijske modele i inovativne inicijative koje će približiti građane „njihovim“ arhivima, uz primjenu suvremene vizualne/digitalne kulture u opisu arhivskih priča, npr. realizirati kreativno pripovijedanje kroz vizualne, digitalne i transmedijske izvedbe i događanja uživo. Aktivnosti u okviru projekta uključuju izradu plana razvoja publike, edukaciju baštinskih stručnjaka, razvoj mobilne aplikacije za povezivanje s publikom (lov na blago) i različite javne programe.

Projekt je usmjeren prema ustanovama koje čuvaju arhivsko gradivo i povijesne izvore, stručnjacima iz područja kulture (arhivi, knjižnice, muzeji, kulturne i povijesne udruge i sl.), umjetnosti i digitalne humanistike (instituti i akademska zajednica, korisnike, istraživače i kulturnu publiku, obrazovnim ustanovama i široj javnosti.

ICARUS Hrvatska je u okviru svojih projektnih aktivnosti tijekom 2019. organizirao više različitih programa: stručnih edukacija, izložbi i javnih predstavljanja arhivske djelatnosti koji su okupili suradnike različitih profila i otvoreni su svim zainteresiranima. Uz multimedijalni program „Priče iz arhiva“, pripremljen je niz stručnih seminara „Priče iz baštine“ s ciljem prikupljanja primjera dobre prakse i istraživanja aktualnosti vezanih uz javne aktivnosti arhiva i drugih ustanova koje se bave prikupljanjem i istraživanjem arhivskoga gradiva (izložbeni, pedagoški, nakladnički, popularizacijski i drugi javni programi).

Drugi stručni seminar u Gospiću bio je posvećen promoviranju arhiva i njihove izdavačke djelatnosti u široj javnosti. Program je obuhvatio nakladničke aktivnosti baštinskog sektora, kreativne i inovacijske mogućnosti i potencijale arhivskih ustanova i zbirki, analizu uspješnih rješenja te razradu i promišljanje novih programa i trendova vezanih uz objavu i predstavljanje arhivskih izvora ciljanim korisničkim skupinama i široj publici.

Uz stručne poslove primarno vezane uz zaštitu i obradu gradiva, suvremeni se arhivi uvelike bave promocijom i dostupnošću arhivskih izvora, što je posebno vidljivo kroz njihovu nakladničku i izložbenu djelatnost o čijoj tradiciji i značenju svjedoče i opsežne bibliografije arhivskih izdanja. Arhivi i srodne baštinske ustanove zbog ograničenih resursa najčešće sami pripremaju svoje publikacije, bez stručnih znanja iz područja nakladničke industrije, kao i bez mogućnosti šire distribucije i javne promocije svojih izdanja, pa stoga izdavačka djelatnost arhiva i njihova izdanja često ostaju nepoznati široj publici.

Program seminara obuhvatio je više tema vezanih uz izdavanje povijesnih izvora i nakladničku problematiku baštinskih i znanstvenih ustanova. Opći pregled nakladničke djelatnosti arhiva dala je Vlatka Lemić (Sveučilište u Zagrebu, ICARUS HR), a djelatnici više hrvatskih arhiva predstavili su izdanja i nakladničke aktivnosti u svojim arhivima, s detaljnim uvidom u povijesne i regionalne specifičnosti vezane uz pojedine ustanove: Katarina Mataija i Marija Fajdić Državni arhiv u Gospiću, Petar Elez Državni arhiv u Vukovaru, Damir Hrelja Državni arhiv u Varaždinu i Anamarija Kurelić Državni arhiv u Pazinu. Nakladničke teme u širem baštinskom kontekstu na primjerima različitih ustanova i organizacija prikazale su Snježana Radovanlija Mileusnić (Muzejski dokumentacijski centar) iz muzejske perspektive, Tanja Trošelj Miočević (Centar za istraživanje hrvatskog iseljništva) kroz djelovanje kulturne udruge te Ariana Novina (Akademija likovnih umjetnosti, Sveučilište u Zagrebu) na primjeru znanstveno-nastavne ustanove s područja kulture i umjetnosti.

Dodatan uvid u različitost arhivskih izdanja i distribucijske prakse prikazala su izlaganja Ljiljane Dožić (Arhiv Vojvodine) koja se bavila novim pristupima izdavačkoj djelatnosti u Arhivu Vojvodine na primjeru publikacije „Avantura na Balkanu 1915.“, Šimuna Novakovića (Arhiv Bosne i Hercegovine) koji je pružio opširan pregled nakladničke djelatnosti bosanskohercegovačkih arhiva i Nevenke Kalebić (Sveučilište u Zadru) koja je istražila izložbene kataloge kao poseban vid nakladničke djelatnosti u državnim arhivima. Ivan Jurković (Sveučilište u Puli), dugogodišnji urednik *Vjesnika Istarskog arhiva*, detaljno je prikazao aktivnosti vezane uz povijest i pripremu ovoga časopisa Državnog arhiva u Pazinu koji je namijenjen znanstvenoj, stručnoj i široj javnosti, a Vlatka Lemić ideju časopisu *@rhivi* pokrenutog s ciljem popularizacije arhivskih i baštinskih tema u digitalnom okruženju.

Nakladničke trendove i puteve kojima publikacije i povijesni izvori dolaze do svoje publike, kao i različite aspekte korištenja arhiva i informacijskih ustanova prikazala su predavanja Ivane Hebrang Grgić (Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu) koja je govorila o baštinskim ustanovama kao mjestima pristupa nakladničkim proizvodima Hrvata u Australiji i Novom Zelandu i projektu HIT – Hrvatski iseljenički tisak, Željke Radovinović (Muzička akademija, Sveučilište u Zagrebu) koja je opisala knjižnicu i arhivske izvore Muzičke akademije i njihove sličnosti i različitosti u odnosu na srodne ustanove te Irene Miholić (Institut za etnologiju i folkloristiku) koja je na primjeru nakladničkog niza Biblioteka iz Arhiva predstavila Institut i prikazala mogućnosti prezentiranja bogatih dokumentacijskih zbirki znanstvenih ustanova. Marija Benić Penava (Sveučilište u Dubrovniku) predstavila je atraktivne izvore iz Arhiva za turizam u Dubrovniku, a Valerija Macan Lukavečki (Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu) pitanja koja se vežu uz povjesničare kao korisnike arhiva i njihova povratna iskustva.

Dvodnevni program koji je okupio više od 30 stručnjaka iz arhiva, muzeja, kulturnih i znanstvenih ustanova obuhvatio je različite teme vezane uz čuvanje, istraživanje i predstavljanje arhivskih izvora kroz različita izdanja i izdavačke politike i prakse. U okviru seminara sudionici su posjetili Spomen-dom dr. Ante Starčevića, Memorijalni centar „Nikola Tesla“ u Smiljanu i manifestaciju Jesen u Lici te time praktično pokazali važnost sudjelovanja arhiva u kulturnim, znanstvenim i društvenim manifestacijama i događanjima.

Dvodnevnom intenzivnom komunikacijom i predstavljanjem interdisciplinarnih tema ovaj je skup ostvario svoj cilj: analizirati, opisati i potaknuti kreativne potencijale arhivskih dokumenata i priča koje su čuvane u njima kako bi povećali

javni interes za arhive i arhivsku djelatnost. Umrežavanje arhiva s različitim kulturnim, znanstvenim i obrazovnim ustanovama jedan je od nužnih preduvjeta za predstavljanje arhivskih izdanja stručnoj i široj čitalačkoj publici te poticanje korištenja povijesnih izvora od strane učenika, studenata, stručnjaka i svih zainteresiranih građana. Pri tome se raznolikost i veća dostupnost arhivskih izdanja, kao i praćenje društvenih i informacijskih trendova vezanih uz kulturne i kreativne industrije također pokazuju važnima i za omogućavanje otvorenog pristupa, a time i javnog znanja, arhivskim izvorima svim segmentima društvima.

Vlatka Lemić

VAŽAN SVEUČILIŠNI PRIRUČNIK

Anela Nikčević-Milković, Viktor Božićević, Kristina Manestar,
*Rizični i zaštitni čimbenici poremećaja u ponašanju kod
adolescenata, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2018.*

Sveučilište u Zadru 2018. god. objavilo je priručnik *Rizični i zaštitni čimbenici poremećaja u ponašanju kod adolescenata* autora doc. dr. sc. Anele Nikčević-Milković, prof. psih.; mr. sc. Viktora Božićevića, prof. psih. i Kristine Manestar, prof. psih. čiji je sadržaj razrađen u 5 poglavlja na 187 stranica. Uz tekst su priložene 182 tablice, 35 grafikona i slika. Na kraju svakog poglavlja je popis korištene literature, a na kraju knjige nalaze se bilješke o autorima, kazalo citiranih autora, pojmova, tablica i slika te sažetci na hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku.

U prvom, uvodnom poglavlju, autorica Anela Nikčević-Milković, daje okvir i kontekst za čitanje djela, razumijevanje osnovne stručne terminologije i teorijske podloge na kojoj su nastala istraživanja koja se opisuju u priručniku. Autorica sažeto objašnjava razvojnu fazu adolescencije i obilježja pojedinih podfaza navodeći kako specifičnost ove razvojne faze, kao što je potraga za vlastitim identitetom, uz još nedovoljno razvijenu kritičnost, može voditi u eksperimentiranje s različitim sredstvima ovisnosti. Zatim navodi vrste i analizira učinkovitost preventivnih programa u cilju suzbijanja rizičnih i povećanja zaštitnih čimbenika poremećaja u ponašanju te objašnjava uloge države, lokalne zajednice, škole, stručnjaka, roditelja i vršnjaka u prevenciji rizičnih čimbenika i razvijanju zaštitnih čimbenika poremećaja u ponašanju.

Drugo poglavlje sadrži rezultate prvog u nizu istraživanja na adolescentima Ličko-senjske županije koje su 2003. provele Anela Nikčević-Milković i Kristina Manestar na uzorku od 2 755 učenika 7. i 8. razreda osnovne i učenika srednje škole. Cilj je bio utvrditi pojavnost i strukturu rizičnih oblika ponašanja adolescenata, usporediti dobivene rezultate s drugim područjima u Republici Hrvatskoj te temeljem dobivenih rezultata predložiti ciljane programe prevencije. Autorice su utvrdile da je alkohol najveći javnozdravstveni problem među adolescentima

Ličko-senjske županije i da djevojke učestalije koriste nikotin od mladića bez obzira na dob te da se droge počinju koristiti u srednjoj, a sedativi već u osnovnoj školi. Prikazani su i rezultati o načinima provođenja slobodnog vremena i sustava vrijednosti mladih na temelju kojih je moguće planirati sadržaje za prevenciju rizičnih ponašanja, prilagođenih djeci i mladima iz ove županije.

Podloga istraživanju prikazanom u trećem poglavlju je model prevencije poremećaja u ponašanju „Zajednice koje brinu“. U ovom poglavlju izneseni su rezultati istraživanja provedenog 2013. u gradu Gospiću koje je bilo usmjereno na procjenu rizičnih i zaštitnih čimbenika poremećaja u ponašanju te predviđanje uključivanja djece i mladih u dobi od 15 do 18 godina u rizična ponašanja. Kao najrizičniji čimbenici vezani uz zajednicu utvrđeni su dezorganizacija zajednice, odnosno zakoni i norme koje podržavaju korištenje sredstava ovisnosti. Autorica, Anela Nikčević-Milković, zaključuje da postoji potreba za boljom organizacijom zajednice te potreba za promjenom stavova o antisocijalnom ponašanju i korištenju droga. Temeljem dobivenih rezultata autorica predlaže konkretne smjernice za preventivno djelovanje kojima bi se ostvario model prevencije poremećaja u ponašanju „Zajednice koje brinu“.

Autori Viktor Božićević i Anela Nikčević-Milković u četvrtom poglavlju prikazuju opsežno istraživanje zastupljenosti zaštitnih i rizičnih ponašanja kod učenika 7. i 8. razreda osnovnih škola te svih razreda srednjih škola u Ličko-senjskoj županiji. U istraživanju je sudjelovalo preko 2 000 učenika iz 20 osnovnih i srednjih škola te njihovih podružnica. Cilj ovog poglavlja bio je integrirati dobivene podatke u svrhu stjecanja uvida u pojavnost korištenja sredstava ovisnosti, kako bi se odredila prioritetna područja djelovanja. Kako se pokazalo da je konzumacija alkohola najizraženija kod mladih u Ličko-senjskoj županiji detaljnije su analizirane navike korištenja alkohola, poput uobičajenih mjesta konzumiranja, uobičajenih mjesta nabavljanja alkohola, učestalosti opijanja, najčešćih razloga za konzumiranje alkohola te posebnih rizika koji se vezuju uz konzumaciju alkohola. Analiziran je trend u konzumaciji sredstava ovisnosti kod učenika tijekom 2003., 2009. i 2014. godine. Na kraju se analizira način provođenja slobodnoga vremena mladih osnovnih i srednjih škola u ispitanim gradovima/mjestima te su prikazani neki karakteristični odnosi provođenja slobodnoga vremena i korištenja alkohola.

U petom poglavlju autorica Anela Nikčević Milković, na temelju svih prethodno prikazanih rezultata istraživanja, navodi niz praktičnih implikacija za planiranje programa prevencije rizičnih zdravstvenih ponašanja i poremećaja u ponašanju djece i mladih u Ličko-senjskoj županiji. Uz opće mjere prevencije koje se

mogu primjenjivati i u drugim županijama, autorica navodi i specifične mjere za zajednicu u kojoj su provođena istraživanja te naglašava važnost trajne edukacije stručnjaka, roditelja i mladih kroz program građanskog i zdravstvenog odgoja u školama. Autorica naglašava važnost primijenjenih istraživanja adolescentskog ponašanja te baziranje preventivnih mjera na rezultatima istraživanja u pojedinoj lokalnoj zajednici.

Ovaj sveučilišni priručnik pisan je kao znanstveno istraživački rad, no u svakom poglavlju jasno su istaknuti zaključci i praktične implikacije temeljem kojih se može planirati preventivan i tretmanski rad s adolescentima. Istraživanja su kvalitetno i detaljno opisana te predstavljaju vrijedno desetogodišnje praćenje i analizu rizičnih i zaštitnih čimbenika poremećaja u ponašanju adolescenata u jednoj hrvatskoj županiji.

Provedenim istraživanjima prikupljeni su podaci koji stručnjacima mogu pomoći u kreiranju i unapređivanju programa primarne ili univerzalne prevencije u školama i izvanškolske zaštite djece i mladih u drugim lokalnim institucijama koje se bave psihosocijalnim, zdravstvenim, kulturnim, sportskim i vjerskim aspektima rasta i razvoja te dobiti djece i mladih u realnim okolnostima i s obzirom na specifičnosti života u lokalnim sredinama.

Ovaj priručnik nesumnjivo predstavlja vrijedan i originalan znanstveni doprinos razumijevanju ponašanja adolescenata kao i praktičan doprinos planiranju preventivnih aktivnosti i intervencija za zaštitu djece i mladih u Ličko-senjskoj županiji, ali i šire.

Lada Perković

PRILOG OČUVANJU LIČKE KULTURNE BAŠTINE

Lička slovarica, Osnovna škola dr. Jure Turića, Gospić,
PŠ Lički Novi, izradili učenici od 1. do 4. razreda,
mentorice Ana Ivanetić i Ana Nikšić, 2018.

U Osnovnoj školi dr. Jure Turića u Gospiću nastala je, pod mentorstvom dviju učiteljica – Ane Nikšić i Ane Ivanetić (Područna škola Lički Novi) *Lička slovarica*. Potaknute natječajem *Slovarica moga kraja*, što su ga, u okviru međunarodnog Dana materinskog jezika 2017. godine, pokrenule Školska knjiga i Osnovna škola Augusta Šenoae u Zagrebu želeći istaknuti vrijednost slovarice kao predložka za prikupljanje znanja učenika o vlastitu kraju, vrijedne su se učiteljice sa svojim učenicima upustile u zanimljiv i hvalevrijedan nastavni projekt, nagrađen posebnom nagradom stručnog žirija na navedenom natječaju. Kako je jedan od zadataka škole očuvanje i njegovanje zavičajnosti i zavičajnog idioma, pri učenju čitanja i pisanja te upoznavanja zavičajnog svijeta, u prilog očuvanju ličkog zavičajnog identiteta ide izrada *Ličke slovarice*. Riječ je o obliku projektne nastave usmjerene na učenika u kojoj, sudjelujući u stvaranju, učenik i uči. Kao oblik didaktičko-metodičke potpore nastavi koji sadrži edukativnu komponentu, slovarica otvara pitanja kompetentnosti učitelja za zavičajnu nastavu, što pretpostavlja poznavanje šireg povijesnog i kulturološkog konteksta, otvarajući mogućnost usvajanja šire slike zavičaja polaznicima prvih razreda prizivanjem povijesnih sadržaja, zavičajnih lokaliteta, običaja, kako u vremenu današnjice tako i u kontekstu prošlosti.

Višestruko zahvalan projektни tip nastave s ciljem izrade slovarice pretpostavlja istraživački put prikupljanja niza podataka o širem zavičajnom kontekstu čime korelativni pristup nastavnim sadržajima dobiva na značenju. Osim što svojim ilustracijama služi učenju abecede, slovarica je odličan predložak pomoću kojega se može širiti znanje o zavičaju što je *Lička slovarica* i pokazala.

U povijesnom kontekstu, početnice od 20. stoljeća u Hrvatskoj tradicionalno imaju slovaricu (slogovnicu) kojoj i suvremena metodika daje zasluženo mjesto

u početnom čitanju i pisanju. To je ekonomično metodičko sredstvo dostupno svakom pojedinom učeniku. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća Edo Vajnaht (1978.) afirmirao je rad sa slovaricom koji osigurava brže svladavanje početnog čitanja bez čije primjene nije moguće početnike *ekonomično i zorno* uvesti u svladavanje procesa glasovne analize i sinteze. Slovarica je postala nužno didaktičko sredstvo u nastavi omogućavajući individualiziranje rada učenika te napredovanje vlastitim tempom. Najčešće aktivnosti rada sa slovaricom su: slaganje i čitanje riječi u slagarici, slaganje riječi s prethodnom glasovnom analizom, čitanje riječi koje nastaju dodavanjem ili oduzimanjem slova, čitanje riječi koje nastaju zamjenjivanjem slova ili slogova, čitanjem riječi po sličnosti. Tek u drugoj polovici 20. stoljeća udžbenike prati i razredna slovarica koja je slikovna kao što je to i učenička. Ona je većeg formata, nalazimo je izloženu trajno u razredima i dio je nastavnog sata početnog čitanja i pisanja. Najčešće se koristi za grafičku obradu slova, uočavanje strukture slova kao i za glasovnu analizu i sintezu. Razredna slovarica kao i učenička sastoje se od likovnog i leksičkog dijela složenih abecednim redom: istaknuto slovo, likovni prikaz riječi koja počinje zadanim slovom te napisana riječ.

Naslovnica *Ličke slovarice* u znaku je prepoznatljiva crteža velebitske degenije kojim se otvara lički prostor sa širokim rasponom povijesnog, etnografskog, književnog i kulturološkog ličkog konteksta. Riječ je o velikim i malim formalnim slovima prema školskom pismu određenom *Hrvatskim pravopisom* iz 2013. godine. Slova su smještena u crtovlje, a likovni dio, koji su osmislili i nacrtali učenici, te riječi ili sintagme koje počinju zadanim slovom, tematiziraju lički zavičajni svijet sadašnjosti ili prošlosti. Navodimo ih redom:

Ante Starčević, biljac, cukrica, čanak, ćurak, dižva, dželadija, đikac, eroplan, furak, Gospić, Hajdučki kukovi, ilo, Jure Turić, Kosinj, lička kapa, Ljubičko brdo, Marta, Nikola Tesla, njira, opanak, Plitvička jezera, rečine, Samograd, škripavac, tratur, uštupak, velebitska degenija, zavižan, žaga.

Kriterij pri odabiru zavičajnih pojmova vezanih uz pojedino slovo raznolik je i kreće se u rasponu od onomastičkih (antroponimi, toponimi, ojkonomi), preko povijesnih, geografskih, gastronomskih do jezičnih idioma (egzotizmi, historizmi, arhaizmi) na ličkom štokavskom govoru kao i na standardnom hrvatskom jeziku. Izbor je zanimljiv te teži očuvanju i oživljavanju riječi i izraza ličkog štokavskog govora pri čemu, očekivano, pojedine riječi zahtijevaju tumačenja učitelja.

Likovna su riješena zanimljivi učenički crteži u boji koji nose sve značajke likovnih radova učenika nižih razreda osnovne škole. *Lička će slovarica* svakako doprinijeti podizanju kvalitete nastave hrvatskog jezika, pomoći prvašićima u uočavanju izgleda slova i pisanju u crtovlje, ali ih i motivirati za istraživanje zavičaja. Početna nastava jezika polazi od imanentne gramatike i vodi ka standardnom jeziku. Postupak učenja standardnog jezika razlikovanjem od nestandardnih idioma afirmiran je u metodičkoj literaturi. Slovarica je metodički artefakt koji se može i treba uključiti u nastavni proces opismenjavanja kao metodičko obogaćenje. Objavljena slovarica ujedno pokazuje pedagošku i metodičku spremnost učiteljica kao i njihovu ljubav prema zavičaju.

Spoznavanje i njegovanje zavičajnog identiteta iznimno je važno u odgojno-obrazovnom procesu. Zavičajna nastava otvara prostore spoznavanja zavičajnosti kroz kulturološki pristup afirmirajući unutarpredmetnu i međupredmetnu korelaciju i integraciju. U kontekstu europske integracije i uključivanja hrvatskog kulturnog, obrazovnog sustava u europski, pitanje zavičajnosti, pristup zavičajnim temama te očuvanje nacionalnog identiteta stavljeni su pred nove izazove. U tom je smislu hvalevrijedan projekt *Ličke slovarice* kao prilog očuvanju ličke kulturne baštine kroz obrazovni sustav.

Vesna Grahovac-Pražić
Sanja Vrcić-Mataija

ZBORNİK O PASIONSKOJ BAŠTINI LIKE

Muka kao nepresušno nadahnuće, *Pasionaska baština Like*,
Zbornik radova XII. međunarodnog znanstvenog simpozija,
Udruga Pasionaska baština, Zagreb, 2019., urednik Jozo Čikeš

U lipnju 2018. godine u Gospiću je održan XII. međunarodni znanstveni simpozij *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture-Pasionaska baština Like* u organizaciji udruge Pasionaska baština. Radovi sa simpozija objavljeni su u zborniku *Pasionaska baština Like* koji je objavljen u Zagrebu 2019. godine. Na naslovnici zbornika je fotografija Crkve hrvatskih mučenika na Udbini. Sadrži trideset članaka raspoređenih u četiri cjeline: *Povijesni tijekovi-Domovinski rat*, *Književnost*, *Glazba*, *Likovnost*. Zbornik se otvara govorom gospićko-senjskog biskupa msgr. Zdenka Križića s otvaranja simpozija.

Prva cjelina *Povijesni Tijekovi-Domovinski rat* ima devet radova koji se uglavnom odnose na 18. stoljeće, Domovinski rat i crkvu na Udbini. Već ovdje mora se primijetiti da radovi u zborniku nemaju istu, vjerojatno zadanu uputama o pisanju, strukturu te da pripadaju različitim diskursima od znanstvenog do publicističkog diskursa. Možda ih je trebalo u tom smislu i organizirati u zborniku. Krenimo redom od Ivana Balte koji piše o zadrugama u ličkom dijelu Vojne krajine, životu i raspadanju istih, o krajišniku koji je istovremeno vojnik i seljak te mu je život određen satnijom i kućnom zadrugom. Mijo Korade analizira pasionske elemente u pučkim misijama 18. stoljeća koje su trebale obnoviti i potaknuti vjerski život. Pučke misije u hrvatskim krajevima slijede tradiciju srednjovjekovnih i donose novu dramatiku i emocionalnost. Ivan Missoni govori o pasionskim temama u molitveniku *Pisme duhovne* karlovačkih kapucina iz 1750. godine te ih analizira na slovo-pisnoj i jezičnoj razini. Blanka Matković u opširnom tekstu govori o ratnim zločinima počinjenim nakon Ličko-primorske operacije 1945. godine od strane JNA i nove vlasti na području Gospića, Ličkog Osika, Korenice i Otočca gdje je evidentirano 15 grobišta. Vrlo zanimljiv tekst *Poetika otpora u antititovskom diskursu* autora Zvonka Matića

polazi od ideje da se mora i treba „progovoriti i interpretirati društveno sjećanje pa i onih poraženih.“ (2019:106). Govori o neorganiziranom otporu kroz poetsko stvaralaštvo. Zapisao je tekstove kazivača na temu hrvatstva i Tite, drugog svjetskog rata (Tito, partizani-ustaše, Pavelić) te u navedenom kontekstu o Bleiburgu, agrarnoj reformi i kolektivizaciji, radnim akcijama. Poetika otpora imala je najdramatičnije posljedice u lokalnim zajednicama koje su bile snažno podijeljene. Vrlo je intiman tekst Mile Pecića o patnjama u Domovinskom ratu, posebice djece, staraca, zarobljenih, okupiranih i ratnika te piše o snazi oproštenja i molitve koje će doprinijeti spasenju zlih. Ante Bežen piše o nacionalnom ozračju Crkve hrvatskih mučenika na Udbini koja sjedinjuje tri dijela, svetište, kriptu nazvanu učionicom hrvatske povijesti i križni put. Podizanjem crkve iskazuje se domovinska zahvalnost svim žrtvama od Krbavske bitke do danas. Gospičko-senjski biskup u miru Mile Bogović, neimar je Crkve hrvatskih mučenika te u tekstu iznosi ideju o Udbini, odnosno Krbavskom polju podno Crkve kao svehrvatskom grobu neidentificiranih stradalnika i Hrvatskom križnom putu. Iznosi prijedlog postaja križnog puta: „1. Bleiburg: Isusa osuđuju na smrt 2. Vukovar: Isus pada pod križem 3. Krbavsko polje: Isusa polažu u grob (Svehrvatski grob)“ (2019:140). Povijesna cjelina završava razmišljanjem Jozе Čikoša o Domovinskom ratu i teologiji, odnosno može li se i treba li teološkim rječnikom govoriti o Domovinskom ratu. Misli da treba vratiti dostojanstvo i ponos domovini i njenim ljudima te ne treba jadikovati već napraviti program koji će omogućiti filozofsku i teološku izobrazbu mladih koji će preuzeti odgovornost „za politički, društveni, kulturni i moralni izgled Hrvatske.“ (2019:151).

U cjelinu posvećenoj književnosti uvršteno je 12 radova. Obuhvaća glagoljaško razdoblje stvaranja u Lici te tematizira stvaralaštvo i život osoba rođenih Ličana i onih koji su živjeli ili pisali o Lici. Na početku je tekst Vesne Badurina Stipčević o pasionskim tekstovima u ličkom glagoljaškom *Pariškom zborniku* 73 iz 1375. godine koji sadrži biblijske i liturgijske tekstove pisane glagoljicom. Riječ je o četiri pasionska teksta Muke Kristove koji slijede latinski tekst, ali pomlađuju leksik da bi bio razumljiviji i prihvatljiviji čitateljima. Autorica zaključuje da tekstovi muka „nasljeđuju staroslavensku tradiciju i ujedno su spona prema mlađim, narodnim jezikom pisanim književnim spomenicima.“ (2019:162). U *Pariškom zborniku* je i tekst pasija svete Margarete, a značajan je kao najstariji „tekstualni prethodnik i glagoljskih zborničkih verzija i latiničkih prikazanja“ (2019:167). Tanja Kušćević i Mateo Žagar pišu o jezičnim usporednicama u tri teksta: *Muci po Mateju* iz 1562., *Berlinskom misalu* iz 1402. i *Misalu Pavla Modrušanina* iz 1528. Analiza je uključila grafiju, deklinaciju imenica, glagolski sustav i leksik. Istraživanje je pokazalo do-

kidanje crkvenoslavizama, ali nije pokazalo vezu s ličkom baštinom kako su se nadali autori. O propovijedi na Veliki petak u Kolunićevu *Korizmenjaku* pišu Andrea Radošević i Marinka Šimić. Propovijed su koristili svećenici na području Like i autorice je analiziraju na književno-povijesnoj i jezičnoj razini te su pokazale da se jezik sastoji od crkvenoslavenske, čakavske i kajkavske komponente. Jasminka Brala-Mudrovčić donosi semantičko-stilsku analizu pasionskog spjeva rođenjem ličanina Jurja Sertića *Muka Gospodina našega Isukersta*. Neliturgijski tekst o prenju Isusa s đavlom iz *Oxforskog zbornika*, rukopisnog zbornika iz 15. stoljeća s područja Like, analizira Marija-Ana Dürriegl. Kompozicijska i stilska analiza pokazuje da je tekst prenja ujedno i propovijed što svjedoči o polifunkcionalnosti hrvatskoglagoljskih tekstova. Željko Vegh piše o kultu težačkog života u propovijedima Ličanina Šime Starčevića koji se koristio motivima bliskim slušateljima. I Vesna Grahovac-Pražić piše o Šimi Starčeviću, analizira propovijedi iz njegovih *Homelija* (1850.) s obzirom na pasionske teme. Josip Bratulić piše o križnom putu Senjanina Mateše Antuna Kuhačevića, političara i pjesnika, koji je veliki dio života proveo u zatvoru. Analizira njegova pisma, prozne i lirske zapise. Odgovor na pitanje *Zašto čitati Frana Biničkog* danas daje Ljiljana Sabljak. Misli da i danas možemo pronaći uzore nesebične žrtve u njegovim tekstovima te Biničkom dati pravo mjesto u *društveno-duhovnom-kulturnom krugu*. O slici Like u pripovijetkama Mile Budaka piše Ivana Sabljak te uočava da tu sliku čine temeljni motivi: zemlja i ognjište. Hrvojka Mihanović Salopek u tekstu *Pasionske teme u opusu isusovca Milana Pavelića* piše o pasionskoj tematici u njegovim pjesmama i o pasionskim temama u Pavelićevim prijevodima himni te zaključuje da je *prepjeve oplemenio vlastitim umjetničkim jezikom* i postigao visoke domete. Antonija Zaradija Kiš posvećuje članak sjećanju na sestru Mariju Agnezu Pantelić predanu istraživačicu hrvatskoglagoljske problematike, pa i ličkih rukopisa. Autorica u to ime analizira dva djela *Novakov misal* i *Ročki misal* s naglaskom na molitvama za mrtve.

Svakako je vrijedna cjelina s naslovom *Glazba* koja je uključila šest tekstova. Pored istraživanja ona donosi i osobna iskustva autora. Goran Doliner piše o značaju Kuhačeve glazbene građe i stvaranju arhive zvučnih i zapisanih glazbenih izvora. O motivici zrinsko-frankopanske tragedije u hrvatskom glazbenom stvaralaštvu piše Rozina Palić-Jelavić. Polazeći od povijesnog okvira preko motiva u književnosti i likovnoj umjetnosti te proučavajući tisak i sačuvane Zajčeve partiture zaključuje da je on autor triju skladbi: Frankopanova davorija, orkestralne Fantazije Zrinjskoga i Frankopana te koračnice Zrinski-Frankopan. Značajan je prilog tekstu, notni zapisi te popis izdanja i preradbi djela. O Franji Serafinu Vilharu Kalskom, svestra-

nom i plodnom glazbeniku iz 19. stoljeća, rođenom Slovincu koji je radio i živio u Hrvatskoj (Karlovac, Sisak, Split, Gospić, Zagreb) piše Franc Križnar. U Gospiću je bio gradski kapelnik i zborovođa pjevačkog društva Velebit i crkveni orguljaš. „Bitno je reći da je Vilhar obogatio hrvatsku glazbenu romantiku nacionalnog smjera.“ (2019: 441). O glazbeno-scenskom događaju iz 2001. *Kordunski Uskrs* piše Miroslav Hadžihusejnović Valašek. Opisuje događaj, donosi transkripciju snimaka sa zapisom na CD-u o događaju, navodi sudionike, autore tekstova te sjećanja sudionika. Istraživanje, revitalizaciju i predstavljanje pučkih korizmenih (vokalnih) tradicija Like i Gacke smatraju važnim Joško Čaleta i Ivan Buljan, a model javnog predstavljanja presudnim. Pišu o nastajanju koncerta izvedenog u Gospiću prilikom otvaranja znanstvenog skupa pod nazivom *O Isuse izranjeni...* Posebno su istaknuti napjevi *Gospin plač* iz Donjeg Lapca i korizmeni napjev iz Perušića. U tekstu *Pasionska baština Like i Gacke* Anđelko Kaćunko piše o crkvenom pjevanju u župi Sv. Stjepana Prvomučenika u Kopolju. Ističe važnost i doprinos crkvenom pjevanju svećenika kroz prošlost. Spominje i osobni doprinos pjevanju te ističe neke značajke kopoljske crkvene glazbene baštine.

Najmanje radova ima cjelina *Likovnost*, svega tri priloga. Liljana Domić u članku piše o velebitskim mirilima, povezuje postaje mirila s opusom *Mirila* Josipa Zankija, suvremenog slikara, i s Via Dolorosa, ulicom kojom Isus nosi križ. Polazi od 14. postaje Križnog puta koju smješta u religiozni krajolik Like i Zoranićevih *Planina*. O gospićkoj Katedrali piše Antonia Došen. U članku govori o gradnji, arhitektonskoj koncepciji, opremi, stradanju i obnovi katedrale *Navještenja Blažene Djevice Marije*. Zbornik donosi sjećanje Mladena Iblera na Zdenku Sertić, slikaricu i etnografkinju u čijem opusu nalazimo i ličke motive.

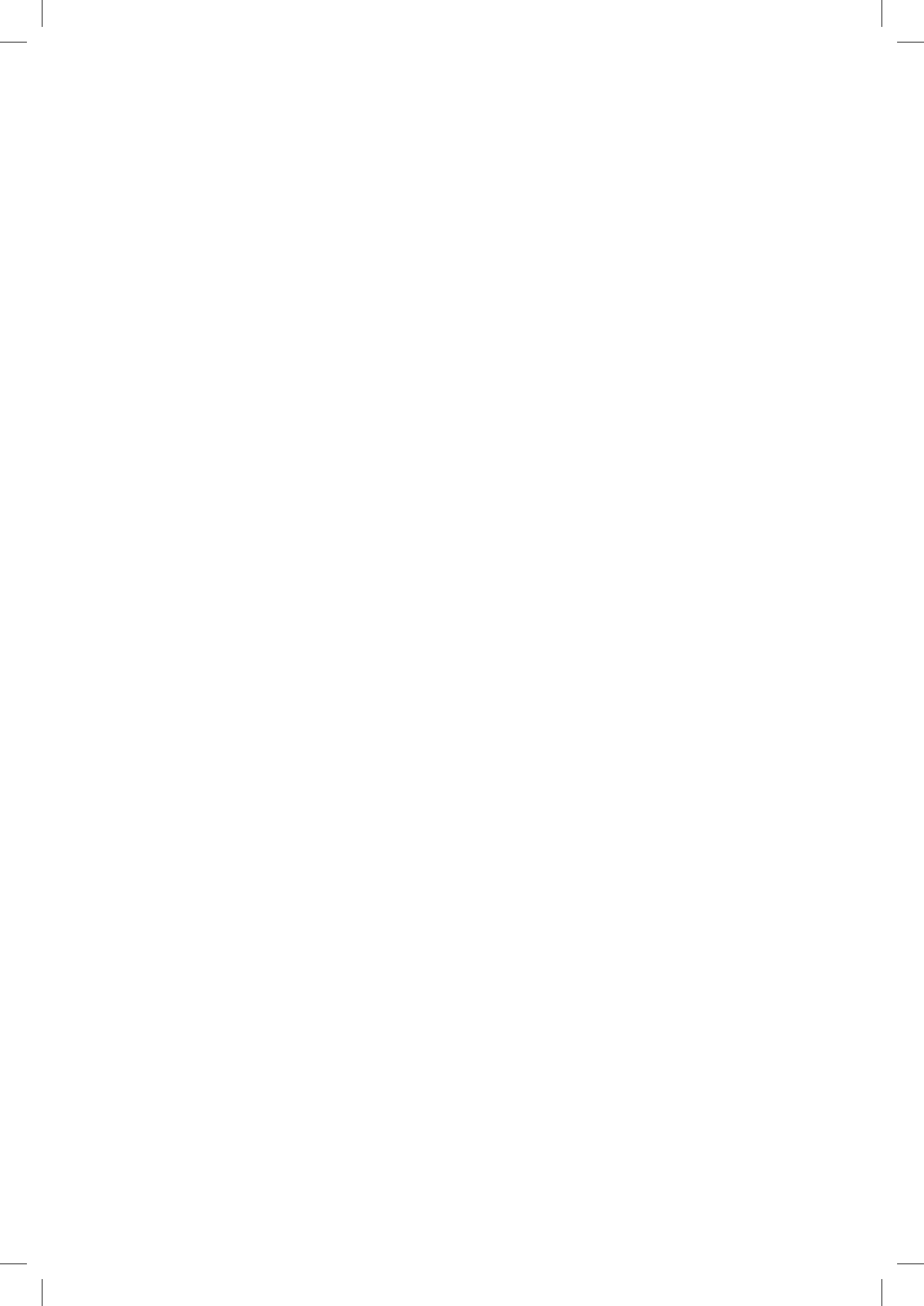
Na kraju zbornika su zapisi o simpoziju. Smiljana Šunde nadahnuto piše o boravku u Lici, autor fotografskih zapisa je Stjepan Pepeljnjak.

Zbornik je hvalevrijedan doprinos široko shvaćenom prostoru Like, prostoru znanstveno neizmjenjnih istraživačkih mogućnosti. Posebice je značajno što su, možda i po prvi put, objavljeni tekstovi koji tematiziraju glazbu i likovnost na području Like. Nije dobro što zbornik nije znanstveno recenziran jer je riječ o međunarodnom simpoziju kao i to što su neki radovi već prije objavljeni. Naravno, ove opaske ne umanjuju vrijednost priloga objedinjenih u zborniku, rijetkom djelu u cjelini posvećenom ličkom prostoru i temi pasije duboko ugrađenoj u kršćanski i nacionalni identitet Hrvata.

Vesna Grahovac-Pražić

IN MEMORIAM

5

DRAGUTIN ROSANDIĆ (1930. – 2019.)

Prof. dr. sc. Dragutin Rosandić napustio nas je 5. svibnja 2019. godine u 89. godini života. Veliki je to gubitak za njegovu obitelj, za znanstvenu zajednicu i prosvjetni svijet koji ga je neizmjereno cijenio i volio te, za njegov zavičaj, Gospić kojem se uvijek rado vraćao. Dragutin Rosandić svojim znanstveni radom dao je značajan doprinos hrvatskoj znanosti i prosvjeti.

Rođen je u Gospiću 18. kolovoza 1930. godine. Početno školovanje završava u Gospiću, daljnje školovanje nastavlja u učiteljskoj školi, ali kao i mnogi postaje politička žrtva novog poretka i mora napustiti gospićku školu i školovanje nastaviti u Zagrebu gdje završava učiteljsku školu. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu hrvatski i ruski jezik i doktorirao na istom fakultetu s temom *Pripovjedna proza Vjenceslava Novaka*. Radio je kao srednjoškolski profesor u Zlataru, Bedekovčini, Varaždinu i Karlovcu te u Zagrebu i već tada počinje objavljivati tekstove u znanstvenoj publicistici. Njegov kreativni rad u nastavi te novi pristupi poučavanju književnosti bio je zapažen i uskoro postaje profesor Metodike hrvatskog jezika na Filozofskom fakultetu na tadašnjem Odsjeku za jugoslavistiku. Njegovom zaslugom osnovana je katedra za metodiku. Imenovan je njenim čelnikom te ostaje na čelu katedre do formalne mirovine 2010. godine; jer je profesor Rosandić prisutan u znanosti i obrazovanju do kraja života. Napisao je veliki broj znanstvenih članaka, preko dvadeset knjiga, surađivao i gostovao na fakultetima u inozemstvu, bio nositelj znanstvenih projekata, uređivao časopise, surađivao u medijima, recenzirao znanstvena i književno-umjetnička djela, bio uključen u sve reforme obrazovanja, vodio metodičke seminare, predstavljao knjige, držao javna predavanja, obavljao niz funkcija u znanosti i prosvjeti. Za svoj rad dobio je više nagrada iz kojih izdvajamo nagrade „Ivan Filipović“ i svakako Priznanje Grada Gospića.

Dragutin Rosandić osnivač je prve katedre za metodiku hrvatskog jezika na Filozofskom fakultetu, prve katedre metodike uopće na zagrebačkom sveučilištu. Već u kolegiju Metodike predmeta Hrvatski jezik krenuo je od početka i stvorio program kolegija, teorijski utemeljio kolegij i osmislio praktičnu nastavu imenujući mentore u školama. To je omogućilo osnivanje katedre i uspostavljanje metodike

Učenici sa svojim profesorom (s lijeva): doc. dr. sc. Martina Kolar Billege; doc. dr. sc. Vesna Budinski; prof. dr. sc. Boža Krakar Vogel; prof. dr. sc. Ante Bežen; izv. prof. dr. sc. Sanja Vrcić-Mataija; prof. dr. sc. Dragutin Rosandić, izv. prof. dr. sc. Vesna Grahovac-Pražić, prof. dr. sc. Milorad Nikčević, doc. dr. sc. Jasmnka Brala-Mudrovčić, izv. prof. dr. sc. Marinko Lazzarich

kao znanstvene discipline. Metodika hrvatskog jezika dotada je bila uključena u pedagojsko-didaktički sustav koji nije mogao odgovoriti na potrebe nastave hrvatskog jezika koja se zasniva na umjetničkim i znanstvenim sadržajima te po potrebi uključuje i druge znanosti i umjetnosti. Osnivač je doktorskog studija metodike kojim je stvorena Zagrebačka metodička škola koja se danas naziva i Rosandićeva metodička škola. Rosandić je stvorio metodičku teoriju nastave koja se zasniva na recepciji i komunikaciji učenika s književnim djelom, uveo nove metodičke sustave, uspostavio teoriju poučavanja književnih rodova. Teorijski i metodološki sve je to objedinio u znanstvenoj monografiji *Metodika književnog odgoja* (1983., 2005.) koja je temeljna knjiga u literaturi kolegija metodika na svim fakultetima u Hrvatskoj i koja je prevedena na više jezika. Znanstveni metodički doprinos dao je i nastavi jezika i izražavanja gdje svakako treba istaknuti knjige *Pismene vježbe*

u nastavi (1969., 1974.) i knjigu *Od riječi do teksta i metateksta* (1990.). Uspostavio je klasifikaciju pismenih vježbi, teoriju pogrešaka, bavio se vrednovanjem i ocjenjivanjem pismenih radova. Prvi je u Hrvatskoj pisao o kurikulskom planiranju u knjizi *Kurikulski metodički obzori* (2003.).

Značajan doprinos u teorijskom i praktičnom smislu Rosandić je dao teoriji udžbenika. Autor je prvog suvremenog udžbenika za nastavu književnosti iz kojeg su proizašli današnji modeli te teorije udžbenika. Riječ je o udžbeniku, zapravo čitanci iz 1962. *Pristup književnom djelu* s Ivom Frangešom i Miroslavom Šicelom kao suautorima u kojem je uz utemeljen izbor književnih tekstova razrađen metodički instrumentarij za interpretaciju književnog djela. Rosandić je pisao udžbenike za gimnazije i srednje škole za nastavu književnosti i jezika po kojima su učile generacije učenika. Treba izdvojiti udžbenik iz 1974. godine *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika* u suautorstvu s Josipom Silićem jer je riječ o prvim udžbenicima za nastavu jezika u srednjoj školi koji su uz to utemeljeni na suvremenim teorijskim polazištima. Treba spomenuti da se u udžbeniku koristi termin hrvatski jezik iako je službeno ime predmeta dvočlano. U devedesetim godinama prošlog stoljeća gradi novu koncepciju u udžbeniku *Jezik, izražavanje i stvaranje* u kojem se jezik uči na uporabnoj razini kroz niz komunikacijskih situacija, a učenik se stavlja u ulogu istraživača. Svoj doprinos dao je i nastavi hrvatskog jezika izvan domovine pišući priručnike za učitelje *Riječ materinska* (1983.), *Riječ hrvatska u višejezičnoj i višekulturalnom ozračju* (1991.) i udžbenik *Riječ Hrvatska* (1991.). Uz svaki udžbenik piše i priručnik za nastavnike čime uspostavlja udžbeničku paradigmu koja se danas podrazumijeva.

Ovaj prigodni pregled znanstvenog rada profesora Rosandića tek pokazuje opseg i značaj znanstvenog i društvenog rada, suvremenost i aktualnost njegova opusa. Njegov znanstveni put nije bio bez osporavanja i kritika, ali svojom smirenom argumentacijom, svojim optimizmom i strpljivošću krčio je put znanstvenoj metodici uvijek usmjeravajući na istraživačko-teorijski i obrazovno-školski plan. Bio je izvrstan predavač, vrstan govornik i uvijek uključen u primjenu metodičkih teorija u praksi i povezanost s obrazovnim sustavom jer je metodika teorijska i primijenjena znanost. Vodeći seminare za nastavnike, pristupajući im kao znanstvenik i ljudski pridobivao ih je za svoju metodičku školu koja danas dominira nastavnom praksom. Bio je neprikosnoveni autoritet u našim školama. Odgojio je generacije profesora i znanstvenika, ali nije bio zadovoljan položajem metodike u naše vrijeme.

Moramo spomenuti i njegov bogat književno-kritički opus. Priređivao je školska kritičko-metodička izdanja lektirnih pisaca, predstavljao učitelje pisce i posebice se odazivao svom zavičaju. Često je dolazio u gospićke srednje škole, sudjelovao u predstavljanju pisaca povezanih s Likom ili ličkih autora. Svakako je dao značajan prilog afirmaciji ličkih književnika Grge Rupčića, Jure Karakaša, slikara i aforističara Stipe Golca, pučke pjesnikinje Marije Šikić i drugih. Posebno se odazivao na pozive s učiteljskog studija u Gospiću s kojim je surađivao od početaka, još u vrijeme postojanja Pedagoške akademije. U Gospiću su predstavljena najznačajnija njegova djela, uživali smo su njegovim predavanjima i poslije u druženjima u kojima smo otkrivali velikog pripovjedača, duhovitog kozera, izrazito zanimljivu osobu širokog humanističkog obrazovanja, Ličanina koji se ne odriče svojih korijena. Zato je *Lička revija* jedan broj (2009.) posvetila Dragutinu Rosandiću, a Odjel za nastavničke studije u Gospiću Sveučilišta u Zadru dio znanstvenog skupa *Dani Šime i Ante Starčevića* 2015. godine posvetio djelu i radu Dragutina Rosandića (*Znanstveni prinosi Dragutina Rosandića*) te su radovi objavljeni u zborniku. Iako u visokim godinama, već narušenog zdravlja bio je prisutan cijeli dan na skupu te se i s tugom i radošću sjećamo toga dana, a tom prigodom su se predavači na skupu fotografirali sa svojim profesorom.

Dragutin Rosandić imao je bogatu znanstvenu karijeru, bogat obiteljski život sa suprugom, sinom, unucima i praunukom. U povijesti znanosti metodike njegovo ime i djelo trajno je ugrađeno, obilježio je svojim radom naše doba i urezao se u sjećanje svima koji su ga imali čast poznavati.

Ana Vivoda

STIPE GOLAC – SJEĆANJE NA UMJETNIKA

U Gospiću je 15. prosinca 2018. godine u 80. godini života preminuo akademski slikar Stipe Golac, sveučilišni profesor u miru, istaknuti umjetnik i stručnjak metodike likovne kulture, književnik aforističar te istaknuta osoba u kulturnom i javnom životu grada Gospića i Ličko-senjske županije.

Stipe Golac u radnoj i životnoj sredini ostaje zapamćen po osebujnom i neumornom umjetničkom radu, ali i kao čvrsta moralna vertikala; nesebično se zauzimajući za razvoj i opće dobro sredine. Rođen je u Ličkom Ribniku, nedaleko Gospića, 13. travnja 1939. godine, gdje je završio i pučku školu, od najranijeg djetinjstva pokazujući izrazit interes za crtanje i slikanje. U Gospiću polazi nižu gimnaziju, a kako svakodnevno putuje vlakom, na željezničkoj postaji nesretno pada pod vlak. Nesreća i privikavanje na invalidnost zasigurno su ostavili neizbrisiv trag na dvanaestogodišnjem dječaku, no nikako ga nisu obeshrabrili u daljnjem školovanju i radu. Nakon završena četiri razreda gimnazije u Gospiću, upisuje se u Školu primijenjenih umjetnosti u Zagrebu, na kojoj je 1961. godine maturirao u klasi profesora Vilka Selana. Nakon mature nastavlja obrazovanje i upisuje Akademiju primijenjenih umjetnosti u Beogradu diplomirajući u slikarskoj klasi profesora Mihajla Petrova 1966. godine. Studij za Golca nije značio samo umjetničko usavršavanje i profesionalni razvoj, nego i brojne teškoće i odricanja; odraštao u siromašnoj obitelji uz nesebičnu majčinu podršku, morao se samostalno uzdržavati na studiju.

Nakon završenog studija vraća se u rodni Gospić i priređuje prvu samostalnu izložbu slika, kojom započinje iznimno plodnu stvaralačku i izložbenu djelatnost ostvarenu kroz brojne slikarske opuse izrazitog emocionalnog i kolorističkog naboja. Izlagao je na 65 samostalnih izložbi od gospićke izložbe u Domu kulture (1966. godine), zadarske izložbe u Gradskoj loži (1980.), izložbe u Muzeju grada Šibenika (1981), izložbe u dubrovačkoj Galeriji Flora (1985.), potom u Galeriji Doma kulture u Petrinji (1989.), u Salonu galerije Karas (1991.), izložbe u Muzeju Like Gospić (1997.) i brojnih drugih. Slikarskim izričajem trajno je vezan za Velebit

i lirske interpretacije ličkog krajolika, balansirajući između apstrakcije i figuracije. Dugogodišnjim stvaralačkim ciklusom Kameni cvjetovi zaokružuje slikarski opus predstavljajući ga na samostalnim izložbama diljem Hrvatske u Zagrebu (2006.), Zadru (2009.), Karlovcu (2009.) i drugdje.

Od 1977. godine redovni je član Hrvatskog društva likovnih umjetnika Zagreb, a učestvovao je na više od stotinjak skupnih izložbenih predstavljanja u zemlji i inozemstvu. O njegovom umjetničkom radu pisali su brojni istaknuti kritičari i povjesničari umjetnosti, primjerice Ivo Šimat Banov, Vinko Zlamalik, Juraj Baldani, Krešimir Ižaković, Josip Škunca i drugi, a 1999. godine objavljena je monografija u uredništvu kustosa i povjesničara umjetnosti Đure Vandure.

Pored umjetničkog stvaralaštva, Stipe Golac ostavio je snažan pečat na obrazovanju, posebice umjetničkom obrazovanju učitelja primarnog obrazovanja u Gospiću i šire. Po završetku školovanja zapošljava se u Gimnaziji „Nikola Tesla“ kao profesor likovnog odgoja, a koncem 1976. na Pedagoškoj akademiji u zvanju višeg predavača. Od 1977. prelazi na Pedagoški fakultet u Rijeci, radnu jedinicu Gospić, gdje od 1997. radi kao redoviti predavač. Pored pedagoške djelatnosti, Golac se u dva mandata istaknuo i kao dekan Visoke učiteljske škole u Gospiću, snažno se zalažući za opstanak i obnovu prostora Visoke učiteljske škole nakon Domovinskog rata.

Dugogodišnje iskustvo i znanje stečeno u neposrednom radu s učenicima i studentima Golac oblikuje u priručniku te 1991. godine objavljuje knjigu *Oblikovanje papira*, priručnik za nastavnike, odgajatelje i studente, koji aktualnošću i kreativnošću privlači čitatelje i nakon skoro 30 godina. Kao pedagog objavio je brojne stručne tekstove s područja umjetnosti te odgoja i obrazovanja, a autor je i brojnih tematskih tekstova u *Školskim novinama*, *Večernjem listu* ili drugim hrvatskim dnevnim novinama o društvenim, kulturnim i sociološkim temama i događanjima u Lici, posebno za vrijeme stradanja i obrane Gospića u Domovinskom ratu.

Pored osobnog umjetničkog rada te plodne karijere sveučilišnog profesora Stipe Golac je energično prisutan i u oblikovanju kulturnog i javnog života grada Gospića, bio je jedan od osnivača izložbe *Lički likovni anale* na kojem su od 1966. do danas izlagali najpoznatiji hrvatski slikari, kipari i grafičari. Isto tako na *Ličkim likovnim analizama* je godinama i osobno uspješno učestvovao te je višestruko nagrađivan za vrsnoću slikarskog izričaja. Također je i jedan od organizatora Likovne galerije u Gospiću, kao i izložbe *Slikari amateri Like*.

Osim stručnih tekstova s područja umjetnosti i obrazovanja, Golac je dugi niz godina pisao i aforizme. Iza sebe je ostavio 16 knjiga aforizama, koje je istovre-

meno i likovno oblikovao, kao neiscrpan izvor ljudskosti i humanosti. Jednako kao što je slikao energičnim potezima kista, tako je i pisao bitko i beskompromisno te je na Prvom hrvatskom festivalu humora i satire, održanom u Slavonskom Brodu 2001. godine, nagrađen zlatnom plaketom i prvom nagradom za aforizme.

Umjetnik i profesor Stipe Golac je izrazito snažna umjetnička osobnost koja je raznovrsnom likovnom i književnom djelatnošću obilježila i učinila grad Gospić prepoznatljivim u nacionalnim okvirima, što potkrjepljuje činjenica da je pored niza nagrada za umjetnički rad odlikovan i za sveukupan doprinos u kulturi Republike Hrvatske Redom Danice hrvatske s likom Marka Marulića (1996.), priznanjem za doprinos Visokoj učiteljskoj školi u Gospiću (2003.) te priznanjem za cjelokupno umjetničko, stručno i nastavničko djelovanje za osobiti doprinos razvoju Sveučilišta u Rijeci (2010.).

Profesor Stipe Golac dostojno je ispraćen na Gradskom groblju sv. Marije Magdalene u Gospiću od brojnih poštovatelja, nekadašnjih kolega, suradnika te obitelji i rodbine u ponedjeljak 17. prosinca 2018. godine. Odjel za nastavničke studije u Gospiću Sveučilišta u Zadru priredio mu je komemoraciju gdje su o stručnom, umjetničkom i osobnom radu Stipe Golca govorili Pročelnica Odjela doc. dr. sc. Sanja Vrcić-Mataija, kustosica i muzejska savjetnica Muzeja Like Gospić Vesna Bunčić, prof. Andrija Benković, umirovljeni profesor i dugogodišnji kolega i suradnik Stipe Golca, dr. sc. Mile Bogović, umirovljeni biskup Gospićko-senjske biskupije i drugi.

UPUTE SURADNICIMA

Časopis MemorabiLika objavljuje radove iz područja povijesti, kulture (jezika, književnosti, običaja, krajolika, arhivskoga gradiva) i geografije Like. Ne prihvaćaju se već objavljeni radovi ili radovi istodobno ponuđeni drugim časopisima.

Rukopisu, koji ne smije biti duži od 20 kartica (30 redaka na kartici, uključujući naslov rada, sažetke, ključne riječi, bibliografiju, priloge), treba priložiti sažetak na stranome jeziku, kraći nacrtak na hrvatskome jeziku te ključne riječi (najviše 5 riječi, abecednim redom) na hrvatskome i engleskome jeziku. Prihvaćaju se i radovi na stranim jezicima, no u tome slučaju sažetak mora biti na hrvatskome.

Sažetak rada (opsega do 200 riječi) treba ukazati na svrhu, glavne rezultate i zaključak.

Rukopisi se šalju e-poštom (memorabilika@gmail.com) ili običnom poštom na adresu Uredništva (Državni arhiv u Gospiću / memorabiLika, 53 000 Gospić, Kaniška 17) u dvama primjercima. Nakon recenzentskog postupka ispravljenu inačicu rada potrebno je dostaviti u digitalnome obliku i u jednom ispisu. Tekst rukopisa mora točno odgovarati tekstu datoteke.

Rukopisi se šalju na adresu Uredništva:

Državni arhiv u Gospiću

Kaniška 17

53 000 Gospić

UPUTE ZA PRIREĐIVANJE RADOVA

Radove treba pripremiti u računalnome programu *Microsoft Word for Windows*. Tekstove treba pisati fontom *Times New Roman* (12) s jednostrukim razmakom (1,5), poravnati ih s obje strane ne uvlačeći prvi red odlomka. Veličina slova pojedinih dijelova teksta navedena je u **obrascu**. Ako je u tekstu potrebno posebno označiti neku riječ ili rečenicu koriste se masna slova. Pisanim kosim slovima pišu se naslovi knjiga, časopisa i drugi primjeri.

Na prvoj stranici članka navodi se **ime i prezime autora**, u novome retku **ime i adresu ustanove** u kojoj autor radi te u novome retku **elektroničku adresu** autora.

Naslov članka piše se velikim slovima i centrira se. *Nacrtak* članka navodi se nakon glavnoga naslova, a tekst se uvuče s lijeve strane. **Naslovi poglavlja** se ne numeriraju.

Fusnote se navode na stranici ispod teksta, fontom Times New Roman (10) s jednostrukim razmakom (1).

Tablice, grafikoni i slike (JPEG, TIFF i PDF) numeriraju se u kontinuitetu arapskim brojkama (primjer: Tablica 1., Tablica 2.; Slika 1., Slika 2.). Slike se dostavljaju odvojeno od teksta u digitalnome formatu.

Molimo suradnike da rabe šiljaste **navodnike**, npr. »Citat«. Unutar citata ili za označavanje pojmova treba rabiti drugačiji tip navodnika, npr. „pojam“. Za označivanje značenja treba rabiti polunavodnike, npr. <značenje>.

Sažetak na stranome jeziku dolazi iza popisa bibliografskih jedinica. On treba sadržavati naslov članka pisan malim slovima. Navodi se centrirano. Ispod prijevoda naslova također centrirano napisati <sažetak> na jednome od svjetskih jezika. Tekst sažetka na stranome jeziku treba napisati ispod naslova sažetka, od početka retka (bez uvlačenja).

Ključne riječi na jeziku kojim je pisan rad navode se ispod sažetka na stranome jeziku, od početka i bez uvlačenja.

Ključne riječi prevedene na engleski jezik navode se ispod ključnih riječi na jeziku kojim je pisan rad, od početka retka, bez uvlačenja.

Pri citiranju literature treba obratiti pozornost na sljedeće:

Ako pri citiranju literature referencija sadržava samo prezime autora, godinu objavljivanja te stranicu na kojoj je određen podatak objavljen, potrebno ju je, navedenu u zagradama, uključiti u osnovni tekst, a ne navoditi u fusnotama.

Više referencija istoga autora treba poredati kronološki. Navode li se djela istoga autora objavljena u istoj godini, treba ih poredati abecedno te označiti slovima (v. dolje 2. Članak u časopisu).

Popis korištene literature na kraju rada treba uskladiti prema sljedećem obrascu:

1. TISKANE KNJIGE

1.1. Knjiga ima jednoga autora

KASER, KARL. 2003. *Popis Like i Krbave 1712. godine*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta.

1.2. Knjiga ima do tri autora

GRAHOVAC-PRAŽIĆ, VESNA; VRCIĆ-MATAIJA SANJA. 2012. *Tragom ličke zavičajnosti*. Gospić: Državni arhiv u Gospiću.

1.3. Knjiga koja ima četiri i više autora

BARIĆ, EUGENIJA [ET. AL.]. 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

1.4. Knjiga koja nema podatak o autoru

Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. 1983. Skopje: manu.

1.5. Poglavlje u knjizi ili zborniku

HOLJEVAC, ŽELJKO. 2009. Ličko-krbavska županija u identitetu Like. // *Identitet Like: korijeni i razvitak*. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 427 – 464.

2. ČLANAK U ČASOPISU

PEŠUT, DAMJAN. 1997. Etnička i konfesionalna podjela nakon oslobađanja Like od Turaka. *Senjski zbornik*, 24, Senj, 85 – 130.

3. RJEČNIK, LEKSIKON I ENCIKLOPEDIJA

ČULJAT, MARKO. 2004. *Ričnik ličke ikavice*. Gospić: Lik@ press.

3.1. Rječnik, leksikon i enciklopedija koji nemaju podatak o autoru
ARJ = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1881. – 1970. Zagreb: JAZU.

3.2. Natuknica u enciklopediji
Lika. // *Hrvatska enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999 – . sv. 6.

4. MREŽNA I ELEKTRONIČKA VRELA

4.1. Tekst na mrežnoj stranici
ČULJAT MARKO. 2017. *KIC u Ličkom Osiku*. www.licke-novine.hr/Gospic/GS%20kronika.html#n96. (26.4. 2017.)

4.2. Članak u elektroničkome časopisu
VODANOVIĆ, BARBARA. 2007. Prezimena na otoku Pašmanu danas. *Hieronimus, I*, 157 176. http://www.unizd.hr/Portals/43/broj_1_2007/Barbara_Vodanovic_Prezimena_na_otoku_Pasmanu_danas.pdf. (14. 5. 2013.)

4.3. Elektronički medij (CD-ROM, DVD-ROM i sl.)
ANIĆ, VLADIMIR. 2007. *Rječnik hrvatskoga jezika*. (CD-ROM). Zagreb: Novi Liber – Europapress holding.

5. DIPLOMSKI, MAGISTARSKI I DOKTORSKI RAD

5.1. Diplomski rad
JURIĆ, JURAJ. 2017. *Ličke vodenice*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

5.2. Magistarski rad
KOLAK, TATJANA. 2001. *Arheološka topografija Like od prapovijesti do srednjeg vijeka*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

5.3. Doktorski rad
BUŠLJETA TONKOVIĆ, ANITA. 2014. *Mogućnosti održivog razvoja srednje Like*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

6. ČLANAK IZ TISKA

VIDOVIĆ, DOMAGOJ. 2009. Jeramaz i Crnčević – prezimena bratska. *Metkovski vjesnik*, 8, Metković, 24 – 25.

MemorabiLika

Odobrenje za objavu članka

Da bismo objavili Vaš članak u časopisu **MemorabiLika** dužni ste potpisati ovu Izjavu. Autorska prava ostaju Vaše vlasništvo ili vlasništvo nositelja autorskih prava. Dužni ste ishoditi dozvolu za korištenje svih ilustracija kojih niste nositelj autorskog prava. Napominjemo da nije dopušteno koristiti ilustracije iz ranije objavljenih radova bez izričite pismene dozvole nositelja autorskih prava.

Ime, prezime i adresa autora:

Naslov rada:

Uzimajući u obzir moj prilog izdavanju gore navedene publikacije, potpisom ove Izjave jamčim:

- da sam u slučaju zajedničkog autorstva ovlašten(a) od svih koautora potpisati ovu izjavu u njihovo ime;
- da je ovaj članak autorov originalni rad;
- da ovaj članak ne sadrži nikakva kršenja postojećih autorskih prava, ili druga prava treće osobe, ili materijal koji bi na drugi način bio nezakonit;
- da ću osigurati da nakladnici **MemorabiLike** budu zaštićeni od bilo kakvih potraživanja i troškova (uključujući i pravne troškove) koji bi proizlazili iz povrede bilo koje stavke ove Izjave;
- da sam ishodio(la) dozvolu za reproduciranje svih materijala za koje nisam nositelj(ica) autorskih prava, a koje koristim u svome članku, uz obvezno navođenje izvora.

Suglasan(a) sam da **MemorabiLika** objavi moj rad te ga distribuira reproduciranog u tiskanom i elektroničkom obliku.

Potpis: _____

Datum: _____

